АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

ПЯТА ЧИТАНКА

ДЛЯ ПЯТОГО РОКУ НАУКИ
В ЄДИНІЙ ШКОЛІ

ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА"

06 10
ДАРОВИЙ ПРИМІРНИК
для ред. Громад. Вістник
на обміну і рецензію
Львів

Антін Крушельницький

Пята читанка

для пятого року науки в Єдиній школі; для першої кляси старшої основної школи; для першої кляси середніх шкіл.

(Пяте видання.)

28940
Львів. Бібліотека
АН. УРСР
Українське Акційне Видавниче Товариство
Київ - Відень - Львів
Український склад:
WIEN, Bez., Alserstrasse 32.
2
пр. 284, 2л.
УССР - 19

Київ · Відень · Львів.

„Чайка“
Українське Акційне Видавниче Товариство.

Ш141.4-942.2

Малюнки:

Юрка Вовка, Володимира Кобринського, І. К., Олени Кульчицької, Олега Лошнева, Франца Пляхи і Юрка Русова.

Львівська державна наукова бібліотека
№ 3068

Всі права застережено.
Copyright 1922, „Tschajka“, Wien.

Поезія.

А. Епична поезія.

І. Казки.

1. Злидні.

Був собі чоловік та такий бідний, такий бідний, що й їсти иноді не було чого, не то йому, але й діточкам маленьким. І був у того чоловіка багатий брат. То в бідного брата діти єсть, а в багатого нема сина. От колись зустріває багатирь бідолаху та й каже:

— Молись, братіку, ще й ти, щоб Бог мені сина дав, то я тебе кумом покличу.

— Гаразд! — каже вбогий.

От через рік може перечуває бідний брат через людей, що в багача син знайшовся. Приходить він до жінки та й каже:

— А знаєш, жінко, у брата син народився.

— Невже?

— Далебі! Піду я оце до брата: він же мені казав, що, як дасть Бог йому дитину, то він мене в куми проситиме.

А жінка:

— Ні, чоловіче, не йди: як би він хотів тебе в куми взяти, то й сам би по тебе прислав.

— Ні, таки піду — хоч подивлюсь на хрестини.

Пішов. От прийшов; посідали вони за столом, балакають. Коли це йде багатий сусіда; треба його багачеві на покуті посадити; він і каже до брата:

— Посунься, брате, нехай чоловік за столом сяде.

Той посунувсь. Прийшов і другий багач, і знову брат: „посунься“; а там як насходилось їх повна хата, то той убогий хоч-би коло столу сидів, а то вже й біля порога йому місця нема. Багачів брат частує, а вбогому братові нема. Лапнув він у кишені, аж там насіння трохи є. Витяг він те насіння, лузає так, мов-би закусює після чарки. От нагляділи в нього багачі те насіння:

— Дай, — кажуть, — і нам!

— Призволяйтесь! — каже.

Один узяв собі, другий руку простягає, третій . . . та так усе й забрали. Посидів ще трохи вбогий брат та так без нічого й пішов додому.

Приходить додому, а жінка питає:

— А що?

— Та так, як ти казала. Не то кумом, а й ложки страви від багачів не бачив, ще й усе насіння забрали.

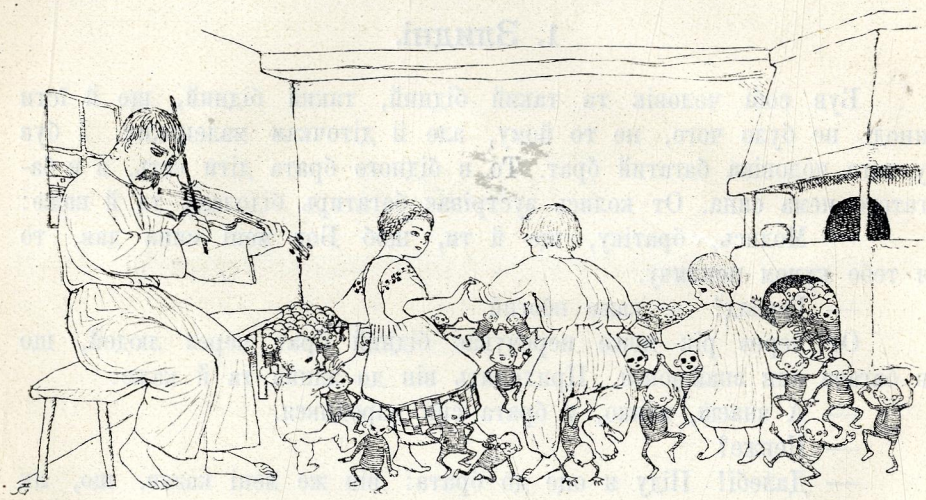

А була неділя; і був він музика, скрипаль. От він узяв скрипку та й зачав з журби грати. Діти, як почули, посхоплювались і давай танцювати. Коли дивиться, аж із дітьми ще щось маленьке танцює та ще й не одно. Здивувався він та й кинув грати; так вони хутчій під піч так і сунули, аж не потовпляться, такого їх багато. От чоловік той і питає їх:

— Що ви таке?

А ті тоненькими голосками з-під печи:

— Та ми-ж, — каже, — злидні.

То чоловік собі:

— Еге, тим-же я і вбогий, що в мене злидні в хаті.

Та й питає їх:

— А що, чи добре вам під піччю сидіти?

А вони:

— Де там тобі, чоловіче, добре? тіснота така, що не доведи Боже! Хіба не бачиш, скільки нас розплодилось?

— Гаразд, — каже чоловік, — ось стривайте, я вам просторніше гніздо знайду.

От він побіг хутенько, узяв бочку, вніс її до хати та й каже до злиднів:

— Лізьте сюди!

Вони як почали туди лізти — всі повлазили. Чоловік узяв денце, заднив бочку хутчій, вивіз на поле та й покинув. Приходить він додому та й хвалиться жінці та й дітям, як то він злиднів збувся.

— Ну, тепер, — каже, — може Бог дасть, що наше хазяйство поліпшає.

Минуло там може з півроку, а може й більше, хазяйство повелося так, що й багаті стали йому завидувати. Що не зробить, що не купить, на всьому заробить; посіє на полі жита чи пшениці, то таке вродить колосисте та зернисте, що аж до землі гнеться. Всі вже люди стали дивуватися, що перше він був такий бідний — дітей не було чим погодувати, а тепер так добре живе.

А багатого брата завидки взяли, приходить до нього та й питає:

— Як оце зробилось, що так тобі в хазяйстві стало щастити?

— Щастить, — каже той, — бо злиднів не стало.

— А де-ж вони поділись?

— Одвіз на поле, заднивши в бочку, та й покинув.

— Де?

— Отам у яру.

От той багатий побіг туди хутчій, коли справді бочка. Він зараз дно пробив — так відтіля злидні й сунули. Він до них:

— А йдіть лиш до брата, він уже забагатів.

А злидні:

— Ох ні, він недобрий, бач куди нас запроторив! А ти добра людина, то ми до тебе підемо.

Той багач від них навтіки, а вони за ним — як учепились, таки прийшли до нього в хату. Як-же розгніздились у нього в хаті, то геть чисто багатий зубожів, ще біднішій став за брата, як той бідний був. Каявся він тоді, та вже шкода́! . . .

Народна казка.

2. Чародійна скрипка.

Жив собі музика. Взяв він якось свою скрипку і пішов у ліс. Сумно йому стало на самоті; витяг він із торбини скрипку і думає:

„Попробую заграти, може хто прийде на голос скрипки та розважить мене й буде мені за товариша.“

І він заграв . . . та так заграв, що луна пішла на ввесь ліс:

„Сумно мені тинятися
В лісі самотою,
Хотів би я зустрітися
З душею живою,
Ти, скрипонько, гучно грай,
Товариша викликай!“

Як ось із лісу виходить сірий вовк.

„Ні, такого товариша мені не треба,“ — думає музика.

А вовк підходить до нього й говорить:

— Ніколи ще я не чув такої чудової музики. Навчи, братіку, й мене грати.

— Навчити можна, — відмовляє музика, — на скрипці грати діло не мудре, коли-б тільки ти робив усе те, що я звелю.

— Гаразд, — каже вовк, — буду тобі слухняний, як добрий учень своєму вчителеві.

Музика побачив недалеко розколений пеньок, підійшов до нього та й каже:

— Клади, вовче, передні лапи в розколину.

Вовк положив, а музика вхопив камінюку та вовка по лапах. Камінь заскочив у розколину і прищикнув [1]) обидві лапи. Подивився музика на вовка, засміявся і пішов далі.

---

[1]) Затис, стис.

Поблукав він іще по лісі і знов йому сумно стало; витяг із торбини свою скрипку і ну грати ту-ж саму пісеньку. Як ось із-за куща вилазить лисиця й говорить:

— Голубчику, музико, навчи й мене грати гарно на скрипці!

— Добре, — каже музика, — я тебе вивчу, але ти мусиш робити все те, що я звелю.

Лисиця згодилась. Пішли вони по лісі й вийшли на вузеньку стежку, де з обох боків росла молода та гнучка ліщина.

Музика нагнув одно деревце з правого боку, а друге з лівого, та й каже:

— Ну, лисичко, давай праву лапу.

Лисиця дала. Він привязав праву лапу до верхівя зігнутої ліщини, то воно випрямилось і потягло лисицю вгору. Покинув її так музика і пішов далі.

Довго тинявся він по лісі й знов сумно йому стало ходити самотою; витяг він скрипку і почав грати.

Коли ось із-за дерева зайчик скік-скік до нього.

— Дуже-б я хотів навчитись музичити. Навчи мене, чоловіче добрий!

— Гаразд! — відмовив музика, — я тебе хутко навчу, але обіцяй, що будеш мені слухняний.

Заяць пообіцяв.

Музика виняв із кишені довгий мотузочок, привязав один кінець до осики, а другим кінцем зайця за шию, та й каже:

— Ну, куций, оббіжи кругом дерева разів двадцять і будеш музикою!

Заяць оббіг кругом дерева двадцять раз і так затягся мотузком, що був не всилі й поворухнутись. А музика тим часом уже був десь далеко в лісі.

Ще більший сум наполяг на музику. Узяв він свою скрипку, повів смичком, і вона так жалібно заграла, що селянин-дроворуб кинув свою сокиру і пішов музиці назустріч. Музика зрадів і говорить:

— Насилу моя скрипка викликала мені справжнього товариша!

І почав він розповідати про тих звірів, що йому зустрічались, і що він з ними зробив. Замислився дроворуб, почувши такі речі, а далі й каже:

— Коли хочеш, музико, почути від мене правду, то я тобі скажу ось що: нерозумно ти зробив з тими звірями, бо вони-ж тобі

нічим не нашкодили, та й тобі-ж ніякої користи з того не буде. Наслідком твоєї нерозумної іграшки буде те, що нічим невинні звірі помруть з голоду.

Сказав і пішов геть від музики.

Довго ворсобився [1]) сірий вовк, гриз зубами пеньок, рвався, що є сили, нарешті вирвався і побіг навздогінці за музикою. Побачила його здалеку привязана лисиця і кричить:

— Вовчику-братіку, одвяжи мене скоріш! Злий музика насміявся надо мною.

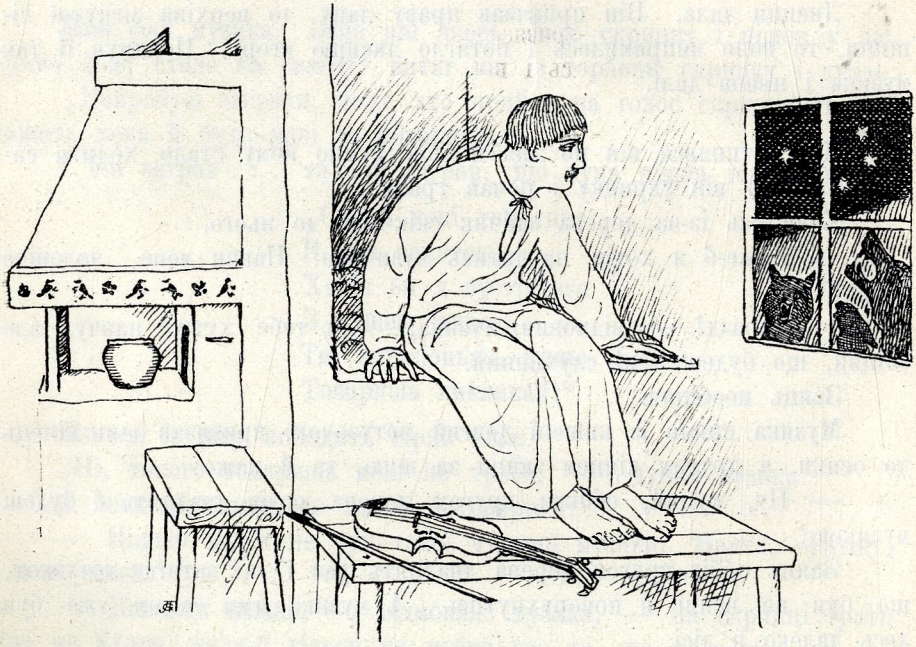

Вовк миттю перегриз ліщину, розвязав лисиці лапи, і вони вдвох побігли наздоганяти музику, щоб помститись над ним за його лихий вчинок. Бігли вони, бігли і наткнулись на куцого зайчика. Бідолашний зайчик так затягся мотузком коло осики, що тільки-що дихав і тихенько пищав:

— Розвяжіть, голубчики, — мене музика обдурив.

Лисичка у-мить перекусила мотузок, і вони вже втрьох побігли доганяти музику.

---

[1]) Виривався.

Тим часом музика прийшов додому, положив скрипку на полицю, а сам поліз на піч спати.

Вже й північ надходить, а музика не може заснути: вовчик, лисиця та зайчик йому з думки не сходять.

Як ось під вікном вовк з лисицею разом почали вити, а заяць пищати:

„Гей, музико, злий без міри!
Під вікном у тебе звірі.
Нас хотів ти погубити,
Ми прийшли тебе будити.
Будем нічку всю співати,
Тобі спати не давати.“

А за цею піснею і скрипка на полиці сама заграла, та так жалібно, що у музики аж серце заболіло, і він не знав, куди йому дітись, щоб не чути цього жалібного голосу звірів і скрипки.

Не спав він усю ніч.

Дідусі кажуть, що, поки жив на світі той музика, під вікном у нього що-ночи було чути цю жалібну пісню.

Брати Ґріми.

3. Три брати.

Було собі три брати! От менший усе не так робить, як люди. То ті брати на нього все кажуть: дурень! Дурень та й дурень — так уже всі його звуть. То ті розумні брати в господарстві порядок дають, а дурня посилають вівцю пасти.

От посіяли ті брати лан пшениці. Зійшла та пшениця, почала рости. І внадилося щось у ту пшеницю: що ніч — то так і витолочить. Старший брат і каже:

— Піду я на ніч на поле — може піймаю те, що толочить.

Ото й пішов. Прийшов, сів на межі . . . Дожидав, дожидав — нікого нема . . . та й заснув . . . Прокинувся вранці, глянув на поле, аж знову є шкóда. Ну, пішов він додому без нічого, каже:

— Хіба-ж його вловиш, коли таке, що й не побачиш?

На другу ніч уже середущий каже:

— Я піду.

Ото пішов. Прийшов, сів на межі . . . Дожидав, дожидав — нікого нема . . . він і заснув. Прокидається вранці, глянув на поле — аж витолочено знову. Пішов і цей додому нездобихом. [1])

[1]) Такий, що не здобув того, що бажав.

— Де його, — каже, — піймати!

А менший брат каже:

— А-ну, я піду, чи не вловлю?

Брати в сміх, аж за животи беруться!

— Коли ми не вловили, а то щоб ти, дурню, спіймав?

А він не послухав їх. Настигає ніч, убрався він та й пішов. Прийшов на поле до тернів, наламав терну. Сів і кругом себе терном колючим обложив. Сидів, сидів, а ніч темна, скрізь тихо; став його сон знемагати. Тільки задрімав, похилився та на колючки, так ураз і прокинувсь. І так що-разу: що стане дрімати, похилиться, то його колючки й уколять — він і прокинеться.

Коли це так глухої ночи чує він — біжить щось, аж земля гуде. Прибігає кінь такий, що так у нього з очей искри й сипляться. Прибіг і почав пастися. От парубок підлазить до нього, підлазить... Та як ухопить тоді за гриву, так і скочив на нього! Як зірветься кінь, як понесе!... Земля гуде, вітер шумить... а парубок жене його, щоб ще дужче біг. За одну ніч увесь світ уздовж і впоперек менший брат тим конем пробіг... Тоді втомився кінь, вернувся знову на те поле та й каже парубкові:

— Отепер уже ти мій пан, а я твій кінь. Тепер же мене пусти по широких степах пастися, а скоро тобі треба мене буде, то тільки вийди в поле, гукни та свисни, то зараз я коло тебе буду.

От його парубок і пустив, а сам вернувся додому. Брати сміються:

— А що, піймав, дурню? Жени краще вівцю пасти, а то вкучилася без тебе.

Він їм нічого не сказав, погнав тую вівцю пасти... А вже пшеницю з того часу ніхто не толочив.

Коли це пішла чутка по всьому королівстві: оповіщує король, що хто доскочить конем до королівни та зніме з неї перстінь, то той візьме її за себе, і королівство тому царь віддасть, бо синів у нього не було. А тая королівна то така гарна, така вродлива була, що й по світах за її красу знали. А королівна та сиділа у високому теремі [1]) на високій горі. От пішла по всьому королівстві чутка — всі хочуть королівни доскочити. І брати старші повибірали

[1]) Палата.

коней та лагодяться й собі їхати туди королівну добувати. А менший брат і каже:

— Може-б і я поїхав?

Брати аж розсердились:

— Куди тобі, дурневі! Геть зараз на поле вівцю пасти!

Вирядили його в поле вівцю пасти, а самі до королівни поїхали.

Погнав менший брат вівцю пасти, вигнав на поле; як свиснув, як гукнув, — аж земля гуде: біжить кінь. Прибіг — так искри з очей і сипляться. Він і каже йому:

— Неси мене до короля.

— Пане мій милий, пане мій любий! — каже кінь. — Зазирни мені в праве ухо!

Той як зазирнув, та став такий убраний пишно та гарно. Питає тоді кінь:

— Пане мій милий, пане мій любий! Як-же тебе нести? Чи по-над землею, чи о половині дерев, чи поверх дерев?

— Неси, — каже, — по-над землею!

Сів він, кінь як поніс його — аж земля гуде! Наздогнали вони братів та поуз них — як вихор! От добігає менший брат — аж там гора висока, кручовата, а на тій горі терем золотом сяє, а на рундуку [1]) пишна та гарна королівна сидить — високо-високо. А кругом народу сила: і селяне, й городяне, і пани, й козаки, й мужики — всі зібралися подивитися, що то воно буде, хто палати королівни доскочить. Та хто-ж би доскочив! Що розженеться який їздець, то й до половини гори не вихопиться — та назад. Коли це їде менший брат: як розігнався його кінь, як стрибне — мало-мало не до терема доскочив та й назад.

Люди в крик:

— Хто це? Хто це?

Ніхто його не пізнав. А менший брат і не припинився, завернувся та й зник з-перед очей.

Вернувся він на поле, пустив коня, а сам погнав вівцю додому. Приходить додому, а там брати хваляться:

— От так плигнув [2]) — мало не до терема!

А менший брат каже:

— Може то я?

---

[1]) Ґанок. [2]) Скочив.

Так брати в сміх:

— Ах ти дурень, дурень! Таке вигадає півтора людського, що й купи не держиться!

От другого дня знову брати їдуть до королівни, а меншого брата вирядили вівцю пасти. Погнав він вівцю пасти, вигнав на поле; як свиснув, як гукнув — аж земля гуде: біжить кінь. Прибіг — так искри з очей і сипляться. Він і каже йому:

— Неси мене до короля!

— Пане мій милий, пане мій любий! — каже кінь, — як-же тебе нести? Чи по-над землею, чи о половині дерев, чи поверх дерев?

— Неси, — каже, — о половині дерев!

Сів він, кінь як поніс його — аж земля гуде! Наздогнали вони братів та поуз них — як вихор. От добігає менший брат до терема, а там знову народу-народу — як хмари!... А королівна ще гарніша, ще пишніша високо-високо в золотому теремі. Як стрибнув кінь, доскочив до рундука, не доскочив до королівни. Люди в крик:

— Хто це? Хто це?

Ніхто його не пізнав. А він і не пришинився та назад і зник з-перед очей.

Менший брат вернувся на поле, пустив коня, а сам погнав вівцю додому. Приходить додому, а там брати хваляться:

— От так плигає! За малим не доскочив!

А менший брат:

— Може то я?

Брати тільки засміялись.

От третього дня вже в-останнє старші брати їдуть до королівни, а меншого знову з вівцею вирядили. Погнав він вівцю пасти, вигнав на поле; як свиснув, як гукнув — аж земля гуде: біжить кінь. Прибіг — так искри з очей і сипляться. Він і каже йому:

— Неси мене до короля!

— Пане мій милий, пане мій любий! — каже кінь, — як-же тебе нести? Чи по-над землею, чи о половині дерев, чи поверх дерев?

— Неси, — каже, — поверх дерев!

Сів він, кінь як поніс його — аж земля гуде. Наздогнали вони братів та поуз них — як вихор. От добігає менший брат аж до короля, а там такого народу, що ще й не було: з усього королівства

люди зійшлися подивитися, що то буде — чи доскочить той їздець королівни. Вже ніхто й не пробує скакати: бачуть, що не змога. Всі тільки й дожидають того, що вчора за малим не доскочив. А королівна, як сонце пишна та гарна, високо-високо сяє.

Коли це враз прибігає менший брат, як вихор між людьми проскочив та вгору скочив, до королівни доскочив, перстінь з руки зняв та й назад. Люди такий крик та шелест зробили:

— Хто це? Хто це?

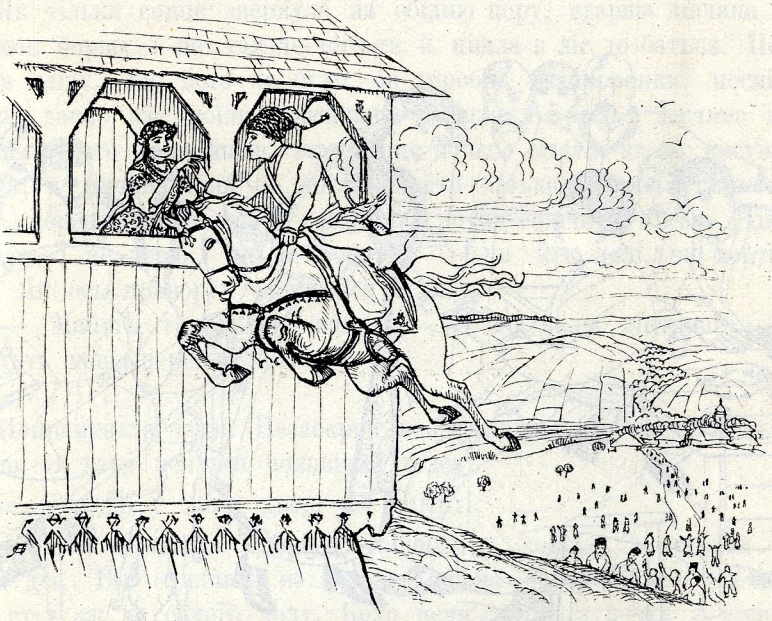

Всі питаються, а ніхто не знає. А він і не пришинився; завернувся та й зник з-перед очей.

Поїхав він у поле, пустив коня, а сам погнав вівцю додому. А перстінь надів на палець і ганчіркою [1]) завязав, щоб не видко було. Приходить додому, а там брати хваляться:

— Таки доскочив! От так лицарь!

А менший брат:

— Може то я?

А брати йому:

— Чи не згубив ти й останнього розуму?

---

[1]) Платинка.

От другого дня наказ від короля, щоб збіралися до нього всі — старе й мале й калічне. Брати й говорять між себе:

— Як нам вести дурня? Сором! Та треба вести: звелено! звелено!

От як зібрались усі в двір, а там столи понакривані — їжі такої багато. Король став гостити людей медом і вином, а на останці стала частувати всіх королівна. Частувала вона, частувала, а наприкінці прийшла й до меншого брата. Той бере чарку лівою рукою. Вона й питає:

— А правою чого-ж не береш?

— Та збив палець.

— А-ну покажи!

Він як розвязав палець — так той перстень і засияв! Царівна так руками і сплеснула:

— Це-ж, — каже, — він!

Привели його до короля! . . . Ну, тут уже королеві нема чого робити, треба за меншого брата дочку віддавати. Зараз їх звінчали та такий бенкет счинили! . . . А брати сидять на тому бенкеті та дивуються: був дурень, а тепер короленко . . .

Народна казка.

28940
Львів. Бібліотека
АН. У Р

4. Хатка в лісі.

На зеленому узліссі в невеличкій хатці жив собі убогий лісник з дружиною та трьома дочками. Одного разу, ідучи в ліс за дровами, лісник і каже своїй дружині:

— Сьогодня я забарюсь у лісі, то нехай старша дочка принесе мені обідати. Щоб вона не заблудила, я візьму з собою проса і буду розсипати дорогою; хай іде по тому просяному слідові, то мене знайде.

Як тільки сонце звернуло на обідню пору, старша дівчина взяла горщечок борщу і ще там де-чого та й пішла в ліс до батька. Почала шукати сліду, але його не було, бо горобці, жайворонки, посмітюхи та чижі давно вже поїли розсипане по шляху просо. Дівчина пішла навманя. Довго вона йшла, вже сонце почало сідати, на ліс насувалась темрява, а дівчина ніяк не могла знайти батька. В лісі стало зовсім поночі, дерева захитались і зашуміли, почав кричати пугач. Дівчина злякалась і не знала, що їй робити — чи йти далі, чи вертатися назад. Як ось праворуч засвітився огник.

— Мабуть там люди живуть, — подумала дівчина, — то й пустять мене переночувати.

Попрямувала туди. Незабаром вона прийшла до хати і постукала у вікно. З хати почувся чоловічий голос:

— Заходь у хату, двері не заперті.

Дівчина відчинила двері й увійшла у хатку. За столом сидів старий дід. Він схилився на руку, а сива борода його протяглась через стіл аж до самого долу. Коло печи сиділи курочка з півником, а біля них лежала гніда корова.

Дівчина вклонилася дідові, розповіла йому про свою пригоду і почала прохатися на ніч. Дід повернувся до печи, де сиділи півник та курочка, і запитав:

— Гей, курочко-рябушечко,
І ти, моя гнідушечко,
І красуне півнику,
Чи пускати дівчинку?

Всі вони разом сказали: „му-ку-ко“! Мабуть це означало згоду, бо дідусь промовив до дівчини:

— Зоставайся, у нас є всього доволі, то піди в пекарню та звари нам вечеряти.

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 3068

Дівчина знайшла в пекарні багато всякої всячини, зварила гарну вечерю собі та дідусеві, а курочці з півником та корівці нічогісінько не зготувала. Подала дівчина вечерю на стіл і почала з дідом вечеряти. Повечерявши вона й питає:

— А де-ж я ляжу спати? Чи є у вас для мене постіль?

Корова, півник та курочка їй так відповіли:

— Ти з ним сама вечеряла,
А нам не дала,
То й шукати постілоньку
Йди тепер сама.

Тоді дід їй говорить:

— Піди по сходах і там знайдеш кімнату, а в ній є дві постелі: одна буде для тебе, а друга для мене.

Дівчина пішла по сходах, знайшла дві постелі, приготувала їх і хутенько лягла спати. Через якийсь час у кімнату увійшов дід і почав прислухатися, чи дівчина вже заснула. Побачивши, що дівчина міцно спить, він одкрив під ліжком віко та й спустив ліжко у яму, що була під підлогою.

А лісник прийшов увечері додому та й почав лаяти дружину, що вона не прислала йому обіду і він мусів цілий день голодувати.

— Та я-ж не винна, — говорила жінка, — я-ж послала обід старшою дочкою, а вона мабуть заблудила, то вже хіба аж завтра повернеться додому.

На другий день лісник встав удосвіта та й почав збиратись у ліс, наказуючи дружині прислати обід середущою дочкою.

— Я тепер візьму з собою торбину з сочевицею і буду потроху сипати по шляху; цей слід буде помітніший, то по ньому нехай дочка і шукає мене.

Як тільки сонечко повернуло на обідню пору, середуща дочка взяла обід та й пішла в ліс, але ніяк не могла знайти сліду, бо лісові птахи поїли всю сочевицю і ніякого сліду не лишилось. До самої ночи блукала дівчина і так само дійшла до дідової хатки та й попрохалась на ніч. Дід і тепер запитав півника, курочку й корівку про те, чи пускати дівчину на ніч:

— Гей, курочко-рябушечко,
І ти, моя гнідушечко,
І красуне півнику,
Чи пускати дівчинку?

Вони разом відповіли: „му-ку-ко“! Дід попрохав і цю дівчину зварити вечерю. Дівчина хутко зварила смачну вечерю і сіла з дідом їсти, а про півника, курочку та корівку й забула. Після вечері вона запитала, де їй лягти спати.

Півник, курочка й корівка і їй так само відповіли:

— Ти з ним сама вечеряла,
А нам не дала,
То й шукати постілоньку
Йди тепер сама.

Дівчина сама знайшла собі постіль і хутко заснула. Прийшов дід, подивився на неї, похитав головою та й спустив її з ліжком у яму.

На третій день лісник сказав дружині:

— Пришли сьогодня обід меншою дочкою, вона добра, слухняна, то й не буде тинятися по лісові, а піде шляхом.

Мати не хотіла посилати в ліс третьої дочки і почала плакати та говорити:

— Не хочу я посилати меншої дочки, бо загине моя кохана дитина.

— Не турбуйся, — сказав лісник, — ця дочка не заблудить, бо вона в нас найрозумніша. Та я на цей раз візьму з собою гороху і буду його по шляху розкидати. Горох не такий дрібний, як сочевиця, то хіба по ньому неможна знайти шляху?

Але коли дівчина з обідом вийшла в ліс, то увесь горох вибірали лісові горлиці, і вона не знала, в який саме бік їй треба йти. Дівчина пішла навманя. Іде по лісу та все думає про те, як це батько без обіду буде, а мати горюватиме, як що, не дай Боже, вона заблудить у лісі.

Як уже смеркло, то дівчина побачила огник, прийшла до дідової хатки і попрохалася на ніч.

Дід знову запитав тварин:

— Гей, курочко-рябушечко,
І ти, моя гнідушечко,
І красуне півнику,
Чи пускати дівчинку?

„Му-ку-ко“, — відповіли тварини. Дівчина підійшла до тварин, погладила курочку і півника і почухала гніду корівку. Коли дід звелів їй зварити вечерю, то вона зварила смачну юшку, поставила її на стіл та й говорить:

— Я сяду тільки тоді вечеряти, як нагодую півника, курочку та корівку. Тут є багато всячини, то я хутенько знайду і їм щонебудь попоїсти.

Дівчина пішла з хати, знайшла гарного проса для курей, пахучого сіна для корови, принесла та й говорить:

— Їжте на здоровячко, а як що пити хочете, то я вам і водички принесу.

Вона принесла їм повне відро води; курочка та півник напились з краєчка, корова встромила у відро голову і всю воду випила. Нагодувавши й напоївши тварин, дівчинка й собі сіла до столу, щоб повечеряти з дідом. Після вечері вона бачить, що півник та курочка вже голову під крила ховають, спати хочуть, і корова починає очима кліпати, то й питає:

— Чи не час нам спати лягати?

Корівка, півник і курочка відмовили: „Му-ку-ко“.

Дівчина побажала їм на добраніч, пішла в другу кімнату і там послала дві постелі, дідові й собі. Дід ліг на свою постіль і укрився своєю довгою бородою, а дівчина лягла на свою і заснула.

Опівночі в хаті щось заторохтіло, затріщало, загреміло. Дівчина прокинулась і дуже злякалась. В кутку щось стукотіло, двері сами відчинились і хряпнули об одвірки. Сволоки тріщали, неначе їх хтось хотів переламувати, а нарешті щось дуже затріщало й загреміло. Дівчині здавалось, що вся хата завалилась. Але з часом все затихло, дівчина заспокоїлась і знову заснула.

Прокинулася дівчина вранці та й отетеріла. Дивиться й очам своїм віри не йме. Лежить вона у великій кімнаті, а кімната була незвичайна: на стінах по шовковому тлі сяли золоті квіти, ліжко з якогось дорогого мармору, покривало на ній з червоного оксамиту, а коло ліжка на стільці стояли черевички, перлами шиті. Дівчина думала, що це їй сниться, але ось у кімнату увійшли три челядинці і спитали, чи не звелить вона їм що-небудь робити.

— Ідіть собі, — відповіла дівчина, — я ось устану, зварю дідусеві юшку, а потім нагодую півника, курочку та корівку.

Вона думала, що дідусь мабуть уже встав, і повернулась, щоб поглянути на його ліжко. Знову здивувалася: на ліжку дідуся нема, а замісць нього лежить чужий чоловік, молодий ще і дуже гарний. Він прокинувся, швиденько встав і заговорив до дівчини:

— Я короленко; на мене розгнівалася відьма і зробила так, що я перекинувся в старого діда і мусів жити отут у лісі. Ніхто не смів жити зо мною, окрім трьох челядинців, та їх відьма перетворила у півника, курочку та корівку. І це мусіло тягтися аж до того часу, поки прийде до нас така добра дівчина, що не тільки про мене, а й про скотину та про пташину подбає. Така добра дівчина вчора прийшла. Це ти. Опівночі ми позбулися того лиха, що наслала на нас відьма, і наша старенька хатка перемінилася в справжню королівську палату. І все те зробилося через те, що ти така добра.

Одягшись, короленко покликав своїх челядинців і наказав їм поїхати і привезти лісника та лісничиху, щоб укупі відбути весілля.

— А де-ж мої сестри? — запитала дівчина.

— Я запер у льох, — сказав короленко, — а завтра їх відведуть у ліс; там доведеться їм бути наймичками у вугляра аж до того часу, поки вони стануть добрими і зрозуміють, що треба жаліти і бідну тварину.

Брати Грімм.

5. Царевич Яків.

Був один такий царь, що йому все одно око сміялося, а друге плакало. Мав трьох синів і більше нікого, бо жінка вже давно вмерла. Ті сини дуже були-б раді знати, чому в їх батька все одно око сміється, а друге плаче. Змовилися вони запитати батька. А в них була така постанова, що одного дня послугував один батькові, другого другий, третього третій. Коли рано батько встав, мали йому занести воду до миття і каву на сніданок. Пішов найстарший:

— Дай, Боже, добридень, тату! — І поставив воду до миття на крісло, а каву на стіл.

Батько відповів йому:

— Дай, Боже, й тобі, мій сину!

Він став коло дверей та питає батька:

— Тату, скажіть мені, чому ваше одно око все сміється, а друге все плаче?

Батько як глянув на нього, а він злякався і втік. Другої днини питав про це середущий брат, але й він не дізнався. Утік від батька. Прийшов він до своєї кімнати, питаються брати:

— А що казав тобі тато?

Він одповідає:

— Ти вже чув, то знаєш, а той піде завтра, то також довідається.

А того молодшого уважали старші за придуркуватого. Питає він старших, най скажуть, що говорив батько.

— Підеш завтра, то тато скаже тобі, — відповідають.

Пішов він, заніс батькові рано воду до миття і каву на сніданок:

— Дай, Боже, добридень, тату!

Поставив воду на крісло і каву на стіл. Відступив до дверей та й питається:

— Тату, скажіть мені, чому ваше одно око все сміється, а друге все плаче?

Батько хотів і його залякати, як і старших братів, але він не настрашився. Тричі питав батька:

— Тату, чому ваше одно око все сміється, а друге все плаче?

— Га, коли хочеш так знати, скажу тобі: тому одно око все сміється, що маю трьох синів, а друге все плаче, що всі вони нюньки і ні одного нема між ними юнака. Як-би між ними був юнак, що приніс би золотого пташка, щоб заспівав мені, я відмолод би зараз.

Молодший брат оповів це своїм старшим братам.

Каже найстарший:

— Ну, піду я.

Пішов до батька та й каже:

— Тату, я піду по золотого пташка.

— Не йди, сину, ти його не принесеш, бо ти не юнак.

— Я таки піду.

Дав йому батько на дорогу грошей стільки, щоб мав доста. Сів на коня, їде. Їде від рана до вечора, вже добре смеркло, як добився до якоїсь коршми. Постановив там переночувати. Ввійшов до хати, замовив для себе кімнату і місце для коня, а потім казав дати собі вечерю. А в коршмі забавлялися якісь люди. Повечеряв, кличуть його ті, щоб ішов з ними забавлятися. Він не дуже унимався, бо в душі тільки й чекав, щоб його закликали. Присів коло них та забавляється.

Не минуло дві-три години, протратив усі гроші і коня і наряд і сам себе запродав. Мусить тепер нанятися там на службу, доки не відслужить тих грошей, що завинив.

Чекають дома на нього рік — його нема. Минув рік, пішов середущий син до батька:

— Тату, піду я по золотого пташка, бо брат, видно, не вернеться вже додому. Певно десь його забили. Піду я і по пташка і його пошукати, коли де знайду.

Каже батько:

— Не йди ти, сину, коли той пропав, лишися хоч ти.

— Ні, я йду.

— Га, коли йдеш, то йди.

Дав йому батько на дорогу грошей, скільки було треба. Сів на коня, їде. Вже вечір, смеркло, приїздить і він під ту коршму, що брат. Постановив переночувати там. Заїхав на подвірря, питається, чи можна переночувати і чи погодують йому коня. Відповіли, що може ночувати. Взяли від нього коня, завели до стайні, а він увійшов до коршми і зараз замовив собі вечерю. Там при столі забавлялися. Коли повечеряв, кличуть його до себе. Він не дуже отягався, бо по правді тільки й чекав, щоб його закликали. Сів при них. Не минуло дві-три години, протратив усі гроші і коня і наряд і самого себе запродав. Мусить три роки відслуговувати, поки зможе вийти звідти.

Минув рік, іде наймолодший син, що називався Яків, до батька:

— Тату, піду я по золотого пташка, бо ті ваші сини ні до чого. Вони не прийдуть ніколи назад. Піду я і по пташка і може їх де відпитаю.

Батько плаче, щоб не йшов.

— Ті пішли і не вернулися, ще й ти підеш від мене, а хто-ж мене буде доглядати дома?

Він таки йде. Дав і йому батько грошей на дорогу, щоб мав доста. Зібрався Яків, сів на коня та їде. Доїхав і він до тої коршми, що брати. Вже смеркалося, але він подумав, що в такій коршмі у такому місці все є найріжніші люди, тому ліпше буде, коли він, не спиняючись, поїде далі. Першу ніч не мусить спати, може їхати! Поминув коршму, стиснув коня острогами та й їде аж до самого ранку. Доїздить до одного лісу, а звідти вибігає лис і питається:

— Куди їдеш, царевичу Якове?

Яків став, оглядається та думає: „А Господи! Хто мене кличе, коли нікого не видно?“ Їде далі. Лис удруге й утретє скричав на нього:

— Гов, стій, царевичу Якове! Скажи, куди їдеш?

— Їду до Червоного короля по золотого пташка, хочу батькові принести, щоб йому заспівав, та може-б відмолод, бо вже дуже старий.

— Піду й я з тобою. Пусти свого коня на пашу, тут її доволі, та най пасеться, а сам сідай на мене, бо на своєму коні не доїдеш туди ніколи.

Яків пустив свого коня, сів на лиса, лис скочив два-три рази, вже там. Стали під містом, а лис каже:

— Знаєш що, Якове? Підеш до царя і станеш на службу. Йому як-раз треба доглядача до пташків, щоб їх кормив, то й прийме тебе. Не будеш мати иншої роботи, лиш ті пташки кормити. А вночі о дванадцятій годині здіймеш ту золоту клітку, що в ній сидить золотий пташок.

Пішов Яків до міста. Прийшов до царя та питається, чи не треба їм слуги. Кажуть, що їм як-раз треба до пташків, а він видається відповідний до того. Яків каже, що він був усе при пташках. Згодили його зараз. Кормить він ті пташки від ранку до вечора, все їм доношує їсти й пити. Вдарила дванадцята година вночі, він устав, навіть не засвітив, щоб його не спостерегли, і йде до клітки, бо знав добре, де стоїть. Узяв клітку, хотів з нею вийти, пташок зверещав, зараз його ймили:

— Гов, стій! Ти хотів украсти пташка.

Він одпірається, що ні:

— Я не хотів украсти, я тільки хотів віднести до свого батька, бо дуже старий, щоб йому заспівав, може відмолод би.

— А, коли ти хотів віднести його батькові, то йди, приведи нам від Чорного царя того коня, що літає хмарами, та тоді дамо тобі пташка. Як не приведеш, голова не твоя.

Вийшов він до лиса, лис питається:

— Що-ж, Якове, нема пташка?

— Ой нема. Я хотів його принести, та зловили мене і тепер мушу йти до Чорного царя по того коня, що літає хмарами. Як приведемо коня, дадуть нам за нього пташка.

— Добре, — каже лис, — сідай на мене і йдім.

Скочив лис два-три рази, вже там:

— Тепер іди, Якове, та згодися до того коня, бо їм як-раз треба конюха. Як будуть тебе годити, то скажи, що ти був уже при таких конях. Коли вночі буде бити дванадцята година, виведеш його із стайні, зазумбелаєш, а потім сядеш на нього і привезеш сюди.

Пішов Яків, питає, чи не треба цареві конюха. Цариця відповідає, що треба, але най чекає, вона спитає царя. Пішла до царя, прийшов царь.

— Дай, Боже, добридень, найяснішний царю.

— Дай, Боже, й тобі, мій сину. Що скажеш нового?

— Я чув, що вам треба тепер як-раз конюха, а мені вийшов місяць, то я прийшов до вас.

— Добре, сину, — каже царь. — Нам треба одного; коли хочеш служити, можеш лишитися.

Згодилися вони, він годує того коня, чеше, щіткує, чистить. Увечері ліг спати, але не заснув, щоб не припізнився. Вдарила дванадцята година, він одвязав коня, зазумбелав, вивів на двір із стайні, кінь заржав, зараз його ймили:

— Гов, стій! Ти хотів украсти коня!

— Я не хотів украсти, я лиш хотів відвести його до Червоного царя.

Стали його випитувати, нащо, а він усе оповів, що це за робота. Вони пообіцяли дати йому коня, коли приведе із Семигородської землі цареву доньку.

— Як не приведеш до вісьмох днів, голова не твоя.

Вийшов він до лиса, а лис питає:

— А що, Якове, нема коня?

— Нема, лисику. Я зазумбелав його в стайні, вивів на двір, він заржав та мене ймили. Сказали мені, що, як до вісьмох днів не приведу із Семигородської землі царевої доньки, голова не моя, а як приведу, дадуть мені коня.

Каже лис:

— А не говорив я тобі, не зумбелай у стайні, але на дворі? Тоді були-б тебе не зловили. Ну, сталося. Ходім.

Скочив лис три-чотирі рази, вже на місці. Стали під містом.

— Знаєш що, Якове? Тепер підемо обидва. Я перекинуся у красну дівчину та підемо до царя. Я буду такий самий, як царева донька. А у дванадцятій годині виведеш її за браму. Вона піде з тобою, бо її силують тепер, щоб віддалася за Чорного Араба,

а вона не хоче. Сказала, що волить віддатися за кого-небудь, але за Араба не піде. Ти підеш із нею, а я лишуся в її місце. Як би хто спостеріг і прийшов до її кімнати, то я там буду, а вони мене не пізнають. Потому я вас догоню, не журіться.

Пішли вони до міста, до царя, питаються, чи не треба їм послугача, але жонатого. Сказали, що треба. Чоловік буде послугач, а жінка кухарка. Згодилися вони і служать. Були вони там день-два, доки Яків не умовився з царівною. Коли на третю ніч ударила дванадцята година, царівна одяглася, пішла пішки з Яковом. Ніхто не доглянув їх. Повставали рано, шукають за послугачем і кухаркою, нема їх. Питають лиса-царівни, де вони; каже, що прогнала їх, бо вони робили не по її, не хотіли слухати того, що вона наказувала.

Настав вечір, лис помахав хвостом, побіг за тими, а царь лишився без доньки. Як догнав їх, царівна сіла на лиса, а Яків ішов побіч них пішо. Пішли до того царя, що мав коня. Каже лис:

— Знаєш що, Якове? Я знов перекинуся в дівчину та підемо до царя. Тобі дадуть коня і ти поїдеш, а я лишуся; опісля я буду вже знати, що належить робити. А царівна най лишиться тут під містом.

Перекинувся лис у прекрасну царівну. Пішли з Яковом до царя.

— Дай, Боже, добридень, найясніший царю.

— Дай, Боже, й вам обом добре здоровля.

— Привів я вам царівну, якої ви бажали в заміну за коня.

— Добре, переночуєш тут, а рано дістанеш коня.

Каже Яків:

— Я не можу чекати до рана, я мушу поспішати, бо мені минає час.

Каже царь:

— Та мені все одно, як хочеш. Я тільки тому так хотів би, щоб ми трохи погостилися. Але коли не маєш часу, кінь готовий, можеш їхати.

Вивели йому коня, сів на нього, їде. Виїхав за місто, сіли обоє на коня, поїхали. Настав вечір, смерклося, лис помахав хвостом, перескочив браму, пішов. Не має царь ні коня ні царівни.

Їдуть до третього царя, куди мали привести коня і дістати пташка. Лис лишився з царівною за містом, а Яків поїхав на коні до царя:

— Дай, Боже, добридень, найясніший царю.

— Дай, Боже, й вам добре здоровля.

— Я привів вам коня, що ви жадали за пташка.

Царь дуже втішився:

— Добре, добре, треба його завести до стайні, а ми підемо до хати та погостимося, а потім дістанеш золотого пташка з клiткою.

Пішли до хати, випили скілька чарок вина. Каже Яків:

— Найяснішний царю, я мушу вибіратися додому, бо мій батько був дуже старий, як я йшов; не знаю, чи застану його ще живого дома.

Царь здержував його, щоб не йшов, щоб переночував, але він не хотів:

— Давайте пташка й клітку, я мушу йти.

Дали йому пташка, він вийшов на подвірря, де зібралося багато панів, що хотіли придивитися на коня, що то за кінь. Як вийшов на двір, каже до них Яків:

— Гей, панове, я забув вам щось сказати. Я не показав вам, як сідлається того коня. Коли ваша воля, то я вам покажу, бо його сідлається не так, як инших.

— Просимо, просимо! — відповіли пани. — Ми таки й мали вам казати, щоб ви нам його осідлали, аби ми знали, як його сідлається.

Яків положив клітку з пташком на верх стовпа в брамі, а сам пішов, осідлав коня, сів, проїхав раз по подвіррі, знов кричить, аби уважали, щоб кінь кого не вдарив, бо він ще тут не звичний. Проїхався другий раз по подвіррі, знов кричить, най вони уважають на себе. Вони розскочилися, зробили йому місце, щоб мав куди їздити. Пустився третій раз, стиснув коня острогами, кінь злетів, той вхопив клітку, пішов! Виїхав за місто, царівна сіла на коня, а він на лиса, їдуть додому.

Коли дійшли до того лісу, де Яків здибав лиса, лис каже до нього:

— Знаєш що, Якове? Я не піду далі з тобою. Маєш коня, сідай на коня і їдь, лиш не купуй по дорозі стерва, бо, як купиш, дуже зле вийдеш.

Сів Яків на свого коня та їде, а царівна коло нього. Доїхали до коршми, а що вже був вечір, постановив він із царівною переночувати в тій коршмі, бо вже помучилися. Ввійшли до коршми, питаються, чи можуть переночувати. Кажуть їм, що можуть, що є місце і для них і для коня. Завели коня до стайні, а вони обоє казали

дати собі вечерю. Питаються їх, де вони були. Вони відповідають, що повінчалися і тепер їдуть додому. Питається Яків, що в них чувати нового?

— Го, ми маємо не леда новину! — відповів орендарь. — Маємо двох царевичів. Кудись їхали, мандрували, заїхали тут на ніч, почали забавлятися, потратили гроші, що мали, і коні, і самих себе запродали. Мали служити тут три роки, щоб відслужити свої довги, але що не вміють нічого робити, то будемо їх продавати. Хто хоче, може їх купити.

Каже Яків:

— Ей, орендарю, скажіть мені або покажіть, що то за люди! — Бо він собі зараз подумав, що то певно будуть його брати.

Орендарь завів його там, де вони були. Він пізнав їх здалеку, що то його брати, а вони його бачили, але не пізнали. Питається Яків орендаря:

— Орендарю, скажіть мені, скільки хочете за тих двох хлопців, то куплю їх від вас.

— Триста золотих, — відповів орендарь.

Яків витяг триста золотих, заплатив орендареві. Орендарь віддав їм коні і наряди і одяги, що вони мали. Зібралися всі рано і їдуть. Їдуть гусаком. Царівна наперед. Яків із кліткою і пташком за нею,

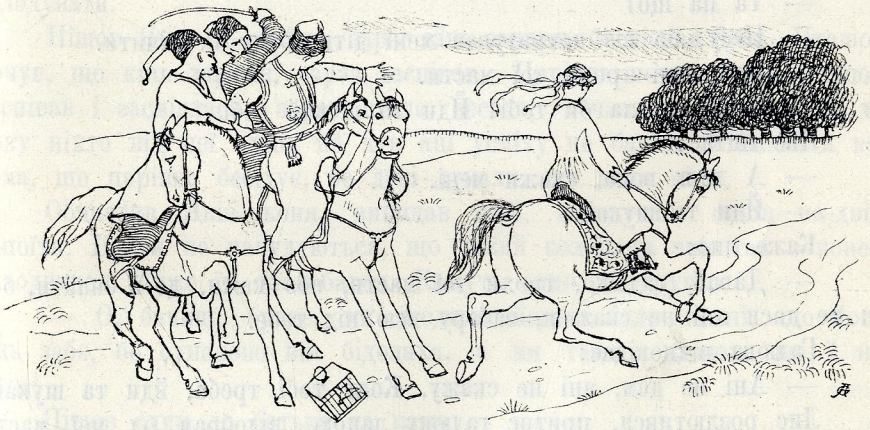

а ті два брати позад. Змовляються ті два, щоб його вбити, щоб вони принесли батькові золотого пташка, а не придуркуватий Яків. Підбігли за ним іззаду і відрубали йому шаблею голову. Він зараз упав з коня. А там при дорозі стояв такий старий колодязь, що в ньому висохла вода; вони підняли його і вкинули до колодязя, а його коня забрали з собою. Царівна не знала нічого про те, бо не оглядалася.

Приїздять вони додому та кажуть батькові:

— Ну, тату, принесли ми вам золотого пташка і привели коня, що літає, і невістку.

Тільки не знають, котрому буде за жінку, бо вона не хоче ні одного з них. Вона бачить, що то не той, що її взяв. Уже вони там рік у царя, кінь, пташок і царівна. Царівна ніколи не засміється, пташок не заспіває, а коня ніхто не годен погодувати ані обчистити ані приступити до нього, бо хто вступить до стайні, кожного забє. До року забив триста хлопів. Вони вибили до нього з пода діру і крізь діру давали йому їсти і пити, але гною не викидав з-під нього ніхто цілий рік. Уже було стільки гною, що не мав де стояти.

Минає рік як-раз у той самий день, коли брати кинули Якова до колодязя, надбіг туди лис. Зазирнув до колодязя, що там таке є; дивиться, а там лежить Яків. Як побачив його, каже:

— Ага, Якове, не казав я тобі, не купуй за гроші стерва, бо зле вийдеш, а ти не послухав мене. Ну, байка. Буде добре й так.

Скочив лис, біжить до лісу шукати живущої й цілющої масти. Стрітив гадюку, що як-раз несла масть. Питає лис:

— Що несеш, гадюко?

— Несу живущу й цілющу масть.

— Та на що?

— Несу, бо віз потратував мені діти, буду їх лічити.

— Дай мені трохи тої масти.

— О, я давала би тобі! Йди та шукай собі.

Лис питає:

— А де-ж вона, скажи мені.

— Йди та шукай.

Каже лис:

— Давай, гадюко, трохи тої масти, або кажи, де її знайти, бо, як не даси ані не скажеш, заберу всю від тебе.

Гадюка відповідає:

— Ані не дам, ані не скажу. Коли тобі треба, йди та шукай.

Лис розлютився, притис гадюку лапою, відобрав од неї масть і каже:

— Не хотіла ти дати по волі, дай по неволі. Я беру всю масть, а ти йди собі тепер по другу.

Скочив лис, біжить до Якова. Витяг його з колодязя, помастив йому карк і шию, приложив голову до тулуба, зрослася. Став Яків протягатися. Дивиться лис, а Яковова голова дивиться назад, бо

в поспіху не так приложив її, як треба. Тоді вхошив, одірвав голову, пошмарував і приложив уже добре. Став Яків протягатися, а потім каже:

— Ой, але я твердо заснув!

Каже лис:

— О, заснув ти, заснув твердо, бо на віки вічні, як би так не я тут. Не казав я тобі, не купуй за гроші стерва, бо зле на тім вийдеш, а ти мене не послухав. Тепер понаглюйся додому, бо царівна невесела, пташок не співає, а коня нема кому нагодувати. Вже забив триста хлопів. Йди та згодися до коня; обчисти його, погодуєш, викидаєш гній і все зробиш, що належить. Тільки зараз не признавайся там, що ти їх брат, ані батькові, що ти його син. Вони самі тебе пізнають. Тепер понаглюйся додому.

Попрощався Яків із лисом, дуже дякував йому красно, що привів його до життя. Розійшлися. Пішов Яків додому; одяг на нім подертий, пошарпаний, бо цілий рік гнив на ньому в колодязі. Прийшов та питає, чи не треба їм конюха. Вони сказали, що треба до одного коня. Згодили його, а ті брати говорять до себе:

— Най іде до стайні, і так бідолаха не має ні одягу ні що їсти, та най його той кінь забє. Ліпше буде для нього так, ніж тут голодувати.

Пішов Яків до стайні, зараз кінь заржав, бо пізнав його. Пташок почув, що кінь заржав, зараз заспівав. Царівна почула, що пташок заспівав і засміялася; зараз стала весела, почала бесідувати, а до року ніхто від неї слова не чув ані усміху не бачив. Утішилися всі дома, що царівна бесідує, бо досі думали, що вона німа.

Обчистив Яків коня, викидав гній, погодував, вивів на-двір напоїти. Брати не начудуються, що такий волоцюга вміє так з конем обходитися. Дуже їм сподобався. Кажуть один до другого:

— О, бачиш, брате, ми згодили його і були певні, що його кінь забє, бо однаково він бідолаха, а ми такого конюха ще й не мали!

Пішов один до батька та каже:

— Тату, маємо тут одного такого конюха, якого ще й не бачили. Знаєте, що наш кінь забив уже триста хлопів, а ніхто не міг доступити до нього, обчистити, гній викидати, а тепер можна й лягати під нього. Вичесав його, так світиться, як золото. Такий чорний, як крук. Навіть на-двір вивів його напоїти, що аж ми сами налякалися.

Каже батько:

— Йдіть приведіть його сюди, най побачу, що то за чоловік.

Син відповідає:

— Ей, як його сюди приводити, коли він крайній обдертюх, лахманяр.

Каже батько:

— Та ви обидва не можете справити одягу такому чоловікові, що вам коня обійшов і нагодував, який уже триста хлопів забив? Куліть йому зараз одяг такий, як ваш, і приведіть його сюди.

Зараз купили йому одяг, убрали, відвели до батька. Питає його царь:

— Звідки ти родом, сину?

— Звідки я родом? Я такого й такого царя син.

Царь поглянув на нього та знов питає:

— Як ти сказав?

— Я такого й такого царя син!

— Як називаєшся?

— Яків.

— Та-ж ти мій син!

— Та ваш.

— Де-ж ти був досі?

Яків каже: так і так, така й така робота була.

Царь розлютився на обох старших синів, зараз прогнав їх від себе, а на Якова переписав усе царство. Справив зараз Яковові роскішне весілля, і досі жиють, хліб жують та постолом добро возять.

Народна казка.

6. Летючий корабель.

Був собі дід та баба, а у них було три сини: два розумних, а третій дурний. Розумних же вони й жалують, баба їм що-неділі білі сорочки дає, а дурника усі лають, сміються з нього — і він знай на печі в просі, у чорній сорочці, без штанців . . . як дадуть, то й їсть; а ні — то він і голодує.

Аж от прийшла чутка, що так і так: прилетів такий царський наказ, щоб збіралися до царя на обід, і хто построїть такий корабель, щоб літав, і приїде на тому кораблі, за того царь дочку віддає.

От розумні брати й радяться:

„Піти-б то — може там де наше щастя закотилося!"

Порадились, просяться у батька та в матері:

— Підем ми, — кажуть, — до царя на обід: втратити — нічого не втратимо, а може там де наше щастя закотилося!

Батько їх умовляє, мати їх умовляє, — ні!

— Підем та й годі! Благословіть на дорогу.

Старі — нічого робити — взяли поблагословили їх на дорогу, баба надавала їм білих паляниць, спекла порося — пішли вони . . .

А дурень сидить на печі та й собі проситься:

— Піду, — каже, — і я туди, куди брати пішли!

— Куди ти, дурню, підеш? — каже мати, — там тебе вовки ззідять!

— Ні, — каже, — не ззідять: піду!

Старі з нього спершу сміялись, а то давай лаяти. Так ні! Вони бачуть, що, — що, мовляв, з дурнем зробиш, — та й кажуть:

— Ну, йди, та щоб ти вже й не вертався і щоб не признавався, що ти наш і син.

От баба дала йому торбу, поклала туди чорного черствого хліба і випровадила його з дому. Він пішов.

Іде та йде, — коли зустрічає на дорозі діда. Такий сивий дідуган, а борода зовсім біла аж до пояса!

— Здоров, діду!

— Здоров, сину!

— Куди йдеш, діду?

А той каже:

— Хожу по світі, з біди людей виручаю. А ти куди?

— До царя на обід.

— Хіба ти, — питає дід, — уміеш зробити такий корабель, щоб сам літав?

— Ні, — каже, — не вмію!

— То й чого-ж ти йдеш?

— А Бог його знає, — каже, — чого? Втратити — не втрачу, а може там де моє щастя закотилося.

— Сідай же, — каже, — та спочинеш трохи, пополуднуєм. Виймай, що там у тебе в торбі!

— Е, дідусю, нема тут нічого, самий черствий хліб, що ви й не вкусите.

— Нічого, виймай!

От дурень виймає — аж з того чорного хліба та такі стали паляниці білі, що він зроду і не їв таких: сказано, як у панів.

— От бач, — каже дід, — як Бог дурнів жалує!

От вони розіслали свитки на траві, посідали — давай полуднувати. Пополуднували гарненько, подякував дід дурневі за хліб та й каже:

— Ну, слухай, сину: іди-ж ти тепер у ліс та підійди до дерева та перехрестись тричі і вдарь сокирою в дерево, а сам мерщій падай ниць і лежи, аж поки тебе хто не розбудить. Тоді тобі корабель построїться, а ти сідай на нього й лети, куди тобі треба, а по дорозі бери, кого-б там не стрів.

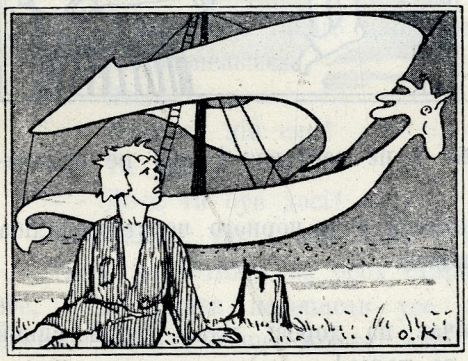

Дурень подякував дідові і розпрощалися: дід пішов своєю дорогою, а дурень пішов у ліс.

От увійшовши в ліс, підійшов до дерева, цюкнув сокирою, упав ниць та й заснув. Спав-спав... Коли це за який там час чує: хтось його будить:

— Уставай, уже твоє щастя посміло, уставай!

Дурень прокинувсь. Коли гляне, аж стоїть корабель: сам золотий, щогли срібні, а вітрила шовкові так і понадимались . . . тільки летіти! . . . От він, не довго думавши, сів на корабель, той корабель знявся і полетів: нижче неба, вище землі — і оком не зглянеш!

Летів-летів, коли дивиться: припав чоловік на шляху до землі ухом та й слухає. Він і гукнув:

— Здоров, дядьку!

— Здоров, небоже!

— Що ти робиш?

— Слухаю, — каже, — чи вже позбірались до царя на обід люди.

— А хіба ти туди йдеш?

— Туди.

— Сідай зо мною, я тебе підвезу.

Той і сів. Полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: іде чоловік шляхом — одна нога за ухо привязана, а на одній скаче.

— Здоров, дядьку!

— Здоров, небоже!

— Чого ти на одній нозі скачеш?

— Того, — каже, — що коли-б я одвязав другу, то за одним ступнем увесь би світ переступив . . . А я, — каже, — не хочу . . .

— Куди-ж ти йдеш?

— До царя на обід.

— Сідай з нами.

— Добре.

Той сів; знов полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: стоїть на дорозі стрілець і прицілюється з лука, а нігде не видно ні птиці, нічого. Він крикнув:

— Здоров, дядьку! Куди ти цілишся, що не видно ні птиці, нічого?

— То що, що не видно? То вам не видно, а мені видно!

— Де-ж ти її бачиш?

— Ет! — каже, — там за сто миль сидить на сухій грушці.

— Сідай з нами!

Він і сів, і полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: іде чоловік і несе за спиною повен мішок хліба.

— Здоров, дядьку!

— Здоров.

— Куди ти йдеш?

— Іду, — говорить, — добувати на обід хліба.

— Та у тебе й так повен мішок!

— Що тут цього хліба! Мені і на один раз поснідати не стане.

— Сідай з нами!

— Добре.

Сів і той: полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: ходить чоловік коло озера, мов чогось шукає.

— Здоров, дядьку!

— Здоров!

— Чого ти тут ходиш?

— Пить, — каже, — хочеться, та ніяк води не знайду.

— Та перед тобою-ж цілісіньке озеро, — чому ти не пеш?

— Ет, що тут цієї води! Мені і на один ковток не стане . . .

— Так сідай з нами!

— Добре.

Він сів, — полетіли.

Летіли, летіли, коли глянуть — аж іде чоловік у село і несе сніп соломи.

— Здоров, дядьку! Куди ти несеш солому?

— У село, — каже.

— Ото! Хіба в селі нема соломи?

— Є, — говорить, — та не така.

— А хіба це яка?

— А така, — каже, — що яке-б душне літо не було, а тільки розкидай цю солому, то зараз, де не візьметься й мороз і сніг.

— Сідай з нами.

От той сів, і полетіли далі.

Летіли-летіли, коли подивляться: іде чоловік у ліс і несе вязку дров за плечима.

— Здоров, дядьку!

— Здоров!

— Куди ти дрова несеш?

— У ліс.

— Ото! Хіба в лісі нема дров?

— Чому нема? Є, — каже, — та не такі.

— А які-ж?

— Там, — каже, — прості, а це такі, що як тільки розкидав їх, так зараз, де не візьметься військо перед тобою.

— Сідай з нами!

І той згодився — сів та й полетіли.

Чи довго вони летіли, чи не довго, та й прилітають до царя на обід. А там серед двору столи понаставляні, понакривані, бочки меду новикочувані: пий, душа, їж, душа, чого забажаєш! А людей — сказано — пів царства зійшлось: і старі, й малі, і пани багаті, і старці убогі, як на ярмарку. От він прилетів із товариством на

тім кораблі, спустився у царя перед вікнами, — повиходили вони з корабля і пішли обідати.

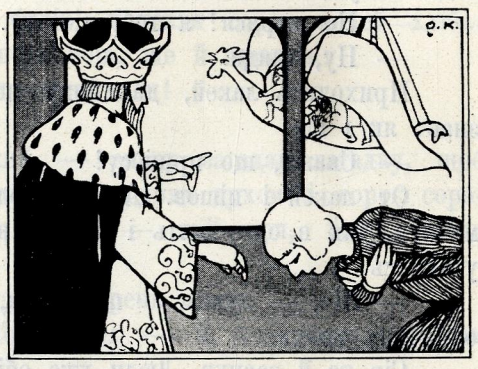

Царь дивиться в вікно — аж щось прилетіло на золотому кораблі. Він лакеєві й каже:

— Піди, спитай, хто там золотим кораблем прилетів?

Лакей пішов, подивився, — приходить до царя:

— Якась, — каже, — мужва обідрана!

Царь не вірить:

— Як, — каже, — можна, щоб мужики на золотому кораблі прилетіли! Ти, мабуть, не допитався.

Пішов сам між люди.

— Хто, — питає, — тут на цьому кораблі прилетів?

Дурень виступив:

— Я, — каже, — ваше величество!

Царь як подивився, що у нього свиточка — латка на латці, штанці — коліна повилазили, — то аж за голову взявся:

— Як таки, щоб я свою дитину та за такого хлопа видав! От він — що робити? І давай йому загадки загадувати.

— Піди, — каже до лакея, — скажи йому, що хоч він і на кораблі прилетів, а як не добуде води живущої і цілющої, поки люди пообідають, — то не то царівни не віддам, а оце меч, а йому голова з плеч!

Лакей і пішов.

А Слухало (той, що слухав, припавши до землі ухом: чи вже люди позбірались до царя на обід), і підслухав, що царь казав, та й розказав дурневі. От дурень сидить на лаві та й журиться: не їсть, не пє.

Скороход побачив:

— Чому ти, — питає, — не їси?

— Де вже мені їсти! І в пельку не йде!

І розповів так і так:

— Загадав мені царь, щоб я, поки люди пообідають, добув води живущої і цілющої . . . як я її добуду?

— Не журися! я тобі дістану.

— Ну, гляди.

Приходить лакей, дає йому царський наказ: а він уже давно знає: як і що.

— Скажи, що принесу!

От лакей і пішов. А скороход одвязав ногу від уха, та як махнув, так в одну мить і набрав води живущої і цілющої. Набрав, утомився . . .

— Ще, — думає, — поки обід, вернуся, а тепер сяду під млином, одпочину трохи.

Сів та й заснув. Люди уже обід кінчають, а його нема. Дурень сидить ні живий, ні мертвий: „пропав!“ думає. Слухало приставив до землі ухо — давай слухати. Слухав-слухав:

— Не журись! — каже. — Під млином спить!

— Що-ж ми будемо тепер робити? — питає дурень. — Як би його збудити?

А Стрілець каже:

— Не бійся! Я збужу!

От як напняв лук, як стрельне — як торохне стріла в млин, аж тріски полетіли . . . Скороход прокинувсь — та мерщій туди, люди обід тільки-що кінчають, а він приносить ту воду.

Царь — що робити? Ну загадувати иншу загадку:

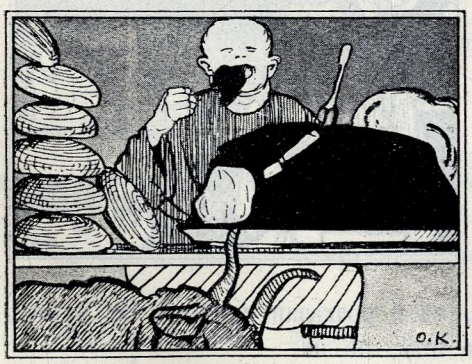

— Піди, — каже до лакея, — скажи йому: як ззість із своїм товариством за одним разом шість пар волів жарених і сорок печей хліба, тоді віддам мою дитину за нього. А не ззість — то от: мій меч, а йому голова з плеч!

Слухало й підслухав, та й розказав дурневі.

— Що-ж мені тепер робити? Я і одного хліба не ззім! — каже дурень, та й знову зажурився — аж плаче.

А Обідало й каже:

— Не плач! Я за вас усіх поїм, іще буде й трохи.

Приходить лакей: так і так.

— Добре, — каже, — нехай дають!

От нажарили дванадцять биків, напекли сорок печей хліба; Обїдало як почав їсти, усе до-чиста поїв, ще й просить:

— Ех, мало! хоч би ще трошки дали!

Царь бачить, що він такий — знову загадав загадку, щоб сорок сорокових бочок води випили за одним духом і сорок сорокових бочок вина, — „а не випє — мій меч, йому голова з плеч!“

Слухало підслухав — розказав; дурень плаче.

— Не плач, — каже Обпивало: — Я, — каже, — сам випю, ще й трохи буде.

Викотили їм по сорок сороківок води і вина. Обпивало як узяв пити — усі до каплі видув, ще й підсміює:

— Ех, — мовить, — мало! Хоч би ще трохи — ще-б випив!

Потім того царь бачить, що нічого з ним не вдіє, та думає:

— Треба його з світа звести, а то він мою дитину запакує!

От і посилає до дурня лакея:

— Піди, скажи, що казав царь, щоб перед вінцем у парню пішов.

А другому лакеєві загадує сказати, щоб у парні напалили. Там нехай він згорить. Грубник натопив лазню — самого чорта можна спекти.

Сказали дурневі.

От він іде в парню, а за ним слідом іде Морозко з соломою. Тільки що ввійшли вони в парню, — аж такий жар, що неможна! Морозко розкинув солому і відразу так стало холодно, що дурень насилу обмився, та швидче на піч, та там і заснув, бо намерзся таки добре!

От вранці відчиняють парню, думають — тільки з нього попілець остався, — аж він лежить на печі; вони його й збудили.

— Оце, — каже, — як я міцно спав! — Та й пішов з лазні.

Сказали цареві, що так, мов, і так: на печі спав і в парні так холодно, наче цілу зіму не топлено. Царь засмутився дуже: що робити? Думав-думав, думав-думав . . .

— Ну, — каже, — як дістане мені до ранку полк війська, то вже дам свою дочку за нього, а не дістане то от: мій меч — йому голова з плеч!

А сам думає:

— Де таки простому мужикові полк війська добути? Я царь та й то! . . .

І віддав наказ. Слухало підслухав — і розказав дурневі. Дурень знову сидить та й плаче:

— Що мені тепер робити на світі? Де я того війська дістану?

Іде на корабель та до товариства:

— Ой виручіть, братця! Виручали не один раз із біди — і тепер виручіть! А то — пропав я на світі! . . .

— Не плач! — каже той, що ніс дрова. — Я тебе виручу.

Приходить слуга:

— Казав царь, як поставиш на завтра на ранок цілий полк війська, тоді твоя царівна!

— Добре, зроблю! — каже дурень. — Тільки скажи цареві, як не віддасть ще й тепер, то я його війною повоюю і силою царівну візьму.

От уночі повів товариш дурня в поле і поніс з собою вязку дров. Як став ті дрова розкидати, як став розкидати, то — що кине — то й чоловік, що кине — то й чоловік. Такого війська набралось, Господи! На ранок прокидається царь — аж чує: грають. Він питає:

— Що там так рано грає?

— То, — кажуть, — той своє військо муштрує, що на золотому кораблі прилетів.

Царь тоді бачить, що нічого, — та звелів його покликати до себе.

Приходить лакей, просить. А дурень такий став, що його й не пізнаєш: одежа на ньому так і сяє, шапочка золота, і сам такий гарний, що Боже! Веде він своє військо, сам на вороному коні попереду, за ним старшина . . . Підступив під палац:

— Стій! — крикнув.

Військо у лаву стало — як перемите! Він пішов у палату; царь його обнімає, цілує:

— Сідай, мій зятю любий!

Вийшла й царівна. Як побачила — аж засміялась: який у неї гарний чоловік буде!

От їх швидко й повінчали. Такий бенкет задали, що аж до неба дим пішов та на хмарі й зупинився.

А я з того бенкету йшов, та якось на ту хмару й задивився та й упав. Як упав, то аж тут став; а ви просите казки, — я оце й сказав, ні довгої, ні короткої: як від мене та до вас. Ще-б сказав — та не вмію.

Народна казка.

7. Про бідного парубка й царівну.

Була собі в гаю хатка, а в тій хатці жила жінка з сином. Поля у них не було, бо кругом був гай густий, а хліб вони купували. Не стало у них хліба. Жінка й посилає свого сина за хлібом.

— На тобі, — каже, — сину, ці гроші, та піди й купи хліба.

Узяв син гроші й пішов. Іде та йде. Коли дивиться, аж веде чоловік собаку вішати.

— Здоров, дядьку!

— Здоров!

— Куди ти собаку ведеш?

— Поведу, — каже, — в гай та повішу, а то в господі нічого неможна удержати через неї: виведе квочка курчат — вона, проклята, й подушить їх. Забуде жінка заперти хату — вона лапою двері відчинить, вилізе, проклята, на стіл і поїсть хліб. Скільки вона побила горшків, мисок!

— Не вішай її, чоловіче, продай лучче мені.

— Куни.

От він віддав ті гроші, що мати йому дала на хліб, а собаку взяв і повів додому. Прийшов додому, а мати його й питає:

— А що, сину, купив хліба?

— Ні, мамо, не купив.

— Чом же ти не купив?

— Я йшов, коли дивлюсь — веде чоловік собаку вішати, так я взяв та й купив.

Дала йому мати грошей і послала його знов за хлібом.

Пішов він, коли дивиться — несе чоловік кота.

— Здоров, дядьку.

— Здоров.

— Куди ти, дядьку, йдеш?

— Несу кота в гай.

— Нащо-ж ти його несеш у гай?

— Повішу. Неможна через нього нічого в хаті удержати. Що-б ні поставив, що-б ні положив, уже він не промине!

— Ти-б, — каже, — мені його продав.

— Купи.

От він ті гроші, що мати йому дала на хліб, віддав, узяв кота і пішов додому. Приходить, а мати його питає:

— А де-ж ти хліб дів?

— Та я й не купив. Ніс чоловік у гай кота і хотів його повісити, так мені його жалко стало, — я взяв та й купив.

— На-ж тобі ще грошей, та гляди вже — нічого не купуй: у хаті вже і одного окрайця хліба нема.

Пішов він. Іде та й іде, коли дивиться — бє чоловік гадюку.

— Нащо-ж ти, чоловіче, гадюку бєш? Ти-б лучче мені її продав.

— Купи, — каже, — продам.

— Що-ж тобі дати?

— Що даси, те й буде.

Віддав він йому всі гроші. Той чоловік забрав і пішов собі далі, гадюка й каже:

— Спасибі тобі, чоловіче добрий, що ти визволив мене від смерти. На тобі оцей перстінь. Як тобі чого треба буде, то ти перекинь його з одної руки на другу — то зараз прибіжать слуги. Що-б ти їм не загадав, що-б ти не придумав, усе зроблять тобі.

Взяв він той перстінь і пішов додому. Підходить до хати, перекинув з одної руки на другу — явилось слуг стільки, що страх!

— Щоб мені, — каже він їм, — був хліб!

Тут сказав, а тут уже й нанесли хліба такого, що страх! Прийшов він у хату й каже:

— Ну, тепер, мамо, уже не будем ходити хліба купувати: дала мені гадюка такий перстінь, що як перекинути його з одної руки на другу, то зараз прибіжать слуги; що-б я їм не сказав, що-б я їм не загадав — усе зроблять.

— За що-ж вона тобі дала?

— За те, що я її визволив від смерти. Її чоловік хотів убити, а я купив її в нього за ті гроші, що ви дали на хліб.

Пожили вони місяць, чи, може, й два — чого йому захочеться, він зараз перекине перстінь, слуги прибіжать і зроблять те, чого йому хочеться. Захотілось йому женитися. От він і каже своїй матінці:

— Підіть, матінко, та висватайте за мене царівну.

Пішла вона до царівни, розказала, чого вона прийшла, а царівна і каже:

— Як зробить твій син такі черевички, щоб на мою ногу як-раз прийшлися, то піду за нього заміж.

Пішла вона додому і каже синові.

— Казала царівна, як ти пошиєш їй такі черевички, щоб на її ногу прийшлись, то піде за тебе заміж.

— Добре, — каже, — пошию.

Увечері вийшов на двір, перекинув з руки на руку перстінь — зараз поназбігалось слуг. От він і каже їм:

— Щоб мені до ранку були черевички, золотом шиті, а сріблом підбиті, і щоб ті черевички як-раз прийшлись на ногу такої то і такої царівни.

На другий день встає він, — уже черевички готові стоять на столі. Взяла мати черевички і понесла царівні.

Приміряла вона — як-раз на її ногу. От вона і каже:

— Скажи своєму синові, щоб він зробив мені за одну ніч плаття до вінця, і щоб те плаття було не довге і не коротке, не тісне і не широке — щоб як-раз на мене прийшлось.

Приходить та жінка додому та й каже синові, чого забажала царівна.

— Добре, — каже, — мамо; лягайте спати; все зроблю, що-б вона мені не загадала.

Полягали спати. А він вийшов на двір, перекинув перстінь з руки на руку — зараз слуг найшло стільки, що страх!

— Щоб мені, — каже, — до ранку було плаття із такої матерії, що світиться так, як сонце, і щоб те плаття як-раз прийшлось на таку то і таку царівну.

— Добре, усе зробимо.

Ліг він спати. На другий день встає він і каже до матері:

— Ну, ідіть, мамо, до царівни та й несіть плаття. Що вона ще скаже?

— Що-ж я, — каже, — сину, понесу? Де-ж те плаття?

Пішов він до столу, підняв платок, так у хаті і засяло, неначе сонце зійшло.

— Ось, мамо, на столі плаття лежить під хусткою; несіть його.

Взяла вона плаття і понесла. Приходить до царівни, а вона й питає:

— А що ти нам скажеш, жінко добра?

— Принесла, — каже, — вам плаття до вінця.

Як відкрила вона те плаття, так у покоях і загорілось усе. Наділа його царівна, стала перед дзеркалом, подивилась — аж підскочила: так зраділа, що така гарна зробилась. Пройшла вона раз по кімнаті, пройшла другий — просто, як сонечко: так від неї й сяє . . .

— Ну, — каже, — жінко добра, нехай він мені ще зробить міст від моєї палати аж до тієї церкви, де ми будем вінчатися, і щоб той міст був зроблений із срібла і золота. Як міст буде готовий, то тоді підем до вінця.

Приходить та жінка додому і каже все синові.

Полягали увечері спати. А він вийшов на двір, перекинув з руки на руку перстінь — стільки слуг понасходилось, що й двір тісний став. От він їм і каже:

— Щоб мені до ранку був міст із чистого срібла і золота від палати такої то й такої царівни, до такої то церкви (я там буду вінчатися), і щоб, як туди я буду з царівною їхати, з обох боків цвіли яблуньки, груші, вишні, а як назад буду їхати, то щоб уже все поспівало.

— Добре, — кажуть, — до ранку все буде так, як ви хочете.

На другий день встає він і йде на двір, аж дивиться — стоїть міст і з обох боків садки ростуть. От він вернувсь у хату і каже матері.

— Ідіть, мамо, та скажіть царівні, що вже й міст готовий, нехай іде до вінця.

Пішла мати до царівни, сказала їй; а вона й каже:

— Я вже міст бачила — дуже гарний. Скажи ти своєму синові, нехай він приїздить вінчатися.

Прийшла та жінка додому і каже синові:

— Казала царівна, щоб ти завтра їхав вінчатися.

От він через ніч построїв собі палату, а на другий день поїхав до церкви, повінчався з царівною і вертаються назад. А на мосту уже все поспіває: і яблука, і грушки, і вишні, і черешні і всякі-всякі овочі, які тільки на світі є . . .

Приїхали вони у ту палату, відгуляли весілля і живуть собі. Прожили вони там може місяць, а може й більш, — от вона й питає свого чоловіка:

— Скажи мені, серденько чоловіче, як ти пошив мені черевички і плаття: ти-ж з мене і мірки не брав? Як ти, — каже, — за одну ніч построїв такий міст, і де ти набрав стільки золота і срібла?

— У мене, — каже, — є такий перстінь, що як його перекину з одної руки на другу, то зараз поназбігається до мене слуг повен двір. Що-б я їм не загадав — усе зроблять. То вони зробили й черевики, й плаття, і построїли міст, і цю палату, що ми живем — усе вони мені роблять.

— А де-ж ти, серденько, кладеш на ніч той перстінь?

— Я, — каже, — кладу його під голови, щоб ніхто його не вкрав.

От вона діждалась, поки він заснув, знайшла той перстінь, перекинула з руки на руку, так їй таких слуг найшло, що страшно й глянути. От вона їм і каже:

— Щоб зараз тут були коні і карета: я поїду за море до свого брата. А з цієї палати щоб ви зробили стовп такий, щоб

тільки можна було моєму чоловікові стояти і лежати. Та глядіть мені, щоб ви його не розбудили, щоб він уже проснувся у стовпі.

— Добре, — кажуть, — усе буде так, як ви наказали.

Вийшла вона на двір — стоїть карета. Сіла вона. Чорти як підхопили, так і перетаскали через море. На другий день, уранці, прокинувся той, дивиться — аж нема ні жінки, ні палати, ні перстеня — нічого, нічого нема: один стовп стоїть. Став він виходити на двір — дверей нема. Полапав він одну стіну, полапав другу — неможна вийти. Тільки віконце маленьке пущено. Живе він, бідний, там; там і днює, і ночує. Ніхто йому й їсти не дає. Там би він і пропав, як би не собачка та кіт: а то собачка побіжить у поле, дістане з торби у якого небудь хлібороба кусок хліба і принесе, а котик візьме в зуби, полізе до віконця і віддасть йому. Назбірали трохи хліба, от собачка і каже котові:

— А що, — каже, — є у нашого господаря хліб; ходім за море, може як-небудь чи не добудем перстінь.

— Ходім, — каже кіт.

От і пішли. Біжать та й біжать, прибігають до моря. Сів котик на спину собачці і поплили. Вийшли на беріг, погрілись трохи на сонці і побігли. Біжать та й біжать, а котик і каже:

— Ти останься над морем, а я побіжу до палати. Як добуду перстінь і прибіжу до моря, сяду на тебе і буду віддихати, а ти будеш везти мене через воду.

— Добре, — каже собачка. — Іди-ж ти до палати, а я вернусь до моря.

От собачка вернувся, а котик побіг. Біжить та й біжить, біжить та й біжить, і не віддихає та все біжить. Коли дивиться — аж стоїть палата і коло неї стоїть варта. Котик прибіг у двір і бігає. Підійшла та царівна під вікно, дивиться, аж кіт ходить по двору. Вона взяла його і пустила в кімнатах. Як уже всі полягали спати, котик вхопив перстінь і побіг. Прибігає він до моря, скочив собачці на спину, собачка кинувсь у воду і поплили.

Насеред моря кіт хотів щось сказати собачці і випустив з рота перстінь. Переплили через море, а собачка й питає:

— А що, — каже, — перстінь?

— Був, — каже, — та й загув!

— Як загув? Відняли?

— Ніхто й не гнався за мною. Я перстінь уночі вхопив, уночі вибіг із палати — ніхто й не знає, де я дівся. Прибіг ото до тебе, і поплили ми через море; як уже були насеред моря, я роззявив рот, хотів тобі сказати, щоб ти скоріше плив, та й випустив з рота.

— Що-ж ми тепер будемо робити?

— Що будемо робити? Будемо ходити по-над морем та питати, може хто знайдеться такий, що нам його дістане з моря.

От вони погрілись трохи на сонці і пішли по-над морем. Кого зустрінуть, кого побачать, усе розпитують, чи не може він дістати перстінь з моря, або чи не знає такого, щоб міг дістати: нікого такого й не напитають. А кіт і каже:

— Знаєш що? Ходім по-над беріг та будем душити жаб та раків. Хто скаже, що винесе нам перстінь, того й пустим.

— Добре, — каже собачка, — ходім!

От і пішли вони. Знайдуть оце жабу й питають:

— А що, винесеш нам з моря перстінь?

То инша й відказує їм:

— Як-би я знала, де його шукати, то я-б вам знайшла й принесла. А то де-ж я вам його знайду: море велике!

От вони її й убють. Уже всі жаби їх знали добре. Як яку піймають, то вона їм і каже:

— Я знаю, де ваш перстінь. Пустіть мене, то я вам його принесу.

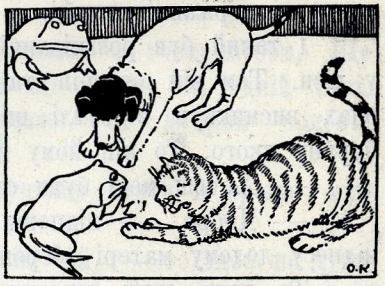

Вони пустять її, то вона собі й попливе, а про перстінь і забуде. То жаби боялись їх, а то вже й перестали. Котра попадеться, то зараз і каже, що принесе перстінь — вони її й пустять.

От ідуть вони увечері над морем, аж дивляться — жабиня скаче. Вони піймали його та й питають:

— Ти знаєш, де в морі лежить перстінь?

— Не знаю . . . квак, квак!

— Як ти не знаєш, то ми тебе убєм.

І почали душити те жабиня. Стара жаба побачила, вилізла з води така здорова, як відро, та й каже:

— Не бийте моєї дитини: я вам винесу з моря ваш перстінь.

— Добре, — кажуть. — Ми будемо держати його, аж поки ти нам не принесеш. Як принесеш, то ми тоді його пустимо.

Пішла та жаба у море, знайшла перстінь, віддала їм. Вони перстінь узяли, пустили те жабиня і побігли додому. Прийшли до свого господаря, аж він уже ввесь хліб поїв; уже два дні й кришка в роті не була. Такий сухий став, як скипка. Віддали йому той перстінь. Він перекинув з руки на руку — зараз і явились слуги. От він їм:

— Розваліть цей стовп, тільки так, щоб він мене не задушив, і щоб мені зараз тут була моя жінка.

Розкидали вони той стовп, привезли жінку. От він узяв ту царівну, коневі до хвоста привязав і пустив у поле гуляти. А сам построїв собі палату і живе з котиком та собачкою.

Народна казка.

8. Як шестеро пройшли через увесь світ.

Колись був такий чоловік, що знався в усяких мудрих та таємних науках. Він служив у війську, був на війні й показав себе бравим та завзятим воякою. Як скінчилася війна, то дали йому одставку й три шаги харчових грошей на дорогу.

— Ну, пождіть же, — промовив він, — я цього вам не подарую! Я знайду собі таких побратимів, що сам король мені мусить дати всі державні скарби.

І такий був розгніваний на неправду, що пішов від людей геть у ліси. Там він зустрів такого величезного чоловіка, що на його очах висмикнув з землі шість дерев з корінням, мов-би стеблини буряну якого. То він йому й сказав:

— Хочеш мені бути слугою й піти зо мною в світ?

— Добре, — відповів той велитень, — ось нехай я тільки віднесу додому матері оберемок дровець.

Та взяв одну деревину й оперезав нею, мов перевеслом, ті другі пять, підняв оберемок на плечі й поніс додому. А потім вернувся й пішов за своїм паном-хазяїном, котрий йому сказав:

— Ми вдвох з тобою обійдем увесь світ упоперек.

Як пройшли вони там кілька годин, то зустріли мисливця. Він стояв, обіпершися на одно коліно, мав наладнану рушницю й націлявся. То пан його й спитав:

— А в що то ти, мисливче, націляєшся?

То той йому й відповів:

— На десять верстов одвідціль сидить на гилочці дуба муха, то я хочу їй прострелити ліве око.

— Ого, то ходім зо мною, — промовив мудрий чоловік, — як будемо ми всі троє в гурті, то нам легко буде пройти через увесь світ.

Мисливий одразу пристав до того пана в товариство. Як пройшли вони небагато, то побачили сім млинів, у котрих крила тільки миготіли, так швидко крутилися, а між тим ніякого вітру не було й знати, і навколо ні один листок не ворушився на дереві. То мудрий чоловік сказав:

— Не можу добрати толку, як ті млинові крила крутяться, бо-ж не чути ніякого вітру.

Йдуть вони далі і вже, як відійшли од тих вітряків на десять верстов, побачили чоловіка, що сидів на дереві й одну ніздрю придержував пучкою, а другою дув.

— Земляче, а гов! — гукнув йому мудрий чоловік, — що то ти там робиш на маківці дерева?

А той їм зверху й відповідає:

— Та за десять верстов звідціль стоять семеро вітряків, то я дму, щоб їхні крила крутилися.

— Он як! Ну, то ходім, чоловіче, зо мною! — запрохав його мудрий чоловік, — як нас четверо буде в гурті, то ми легко через увесь світ пройдемо.

Тоді той дмухайло зліз додолу і пішов з товариством. Ще трохи перегодя побачили вони чоловіка, що стояв на одній нозі, а другу, піднявши вгору, держав рукою. То мудрий чоловік сказав йому:

— Та ти-ж, чоловіче, міг би зручніше стати й краще відпочити.

— А я, бачте, скороход, — відповів той, — то щоб не дуже далеко сягати відразу, я й придержую одну ногу, бо як стану на обидві та побіжу, то ніяка пташка мене не нажене.

— Оце добре! Ходімо зо мною! Як будемо ми всі пятеро в гурті, то легко пройдем увесь світ.

То й цей пішов з ними. Щось іще небагато вони пройшли, як зустріли якогось крутивуса, котрий так заломив свого бриля на бакир, що той був тільки на одному усі. То мудрий чоловік і озвався до нього:

— А гов, парубче! І чого то ти так нарядився, як чирка на болячці? Ось одягни бриля по-людському.

— Не можу, — відповів той, — бо як надіну я бриля рівно, то піде такий мороз всюди, що пташки замерзатимуть на льоту й падатимуть, мов дощ, додолу мертвими.

— Он як! Ну, то ходімо з нами, — закликав і цього мудрий чоловік, — бо як буде нас таких шестеро в одному гурті, то ми, граючись, увесь світ і вподовж і впоперек пройдемо.

Ото й пішли всі разом далі. Йдуть та йдуть і приходять вони в таке місто, де король усіх людей сповістив, що віддасть за того свою дочку заміж, хто побіжить із нею наввипередки. А тільки-ж, коли не пережене її, то збудеться голови. То мудрий чоловік пішов до короля й сказав:

— Я хочу спробувати випередити твою дочку, та тільки, щоб мій слуга біг замісць мене.

А король йому на те сказав:

— Добре, нехай і так! От же, як програєте наввипередки, то мають загинути обидві голови: і твоя й твого слуги.

Обговорили вони справу з усіх боків, списали й підписали, щоб стояло діло свято й кріпко. А тоді мудрий чоловік виправив ногу у свого скорохода й сказав йому:

— Ну, тепер будь жвавий, визволяй, щоб наше було вверху.

А було умовлено, що той виграє, хто попереду принесе глечик води з однієї дуже далекої криниці. От дали тоді кожному з противників, і скороходові й королівській дочці, по глечику, щоб вони в їх набрали та принесли сюди тієї води. Подано було знак, щоб обоє зрушили з місця одразу. То за ту часинку, коли королівна пробігла щось може з півгонів, той скороход уже й з очей зник, мов би його підхопило ураґаном та понесло сухим листом за вітром. Зовсім трохи минуло часу, як уже був він біля криниці, набрав повен глечик води й вертався з ним до короля. Та як вертався, то почув таку втому, що схотілося йому відпочити. От він і ліг на дорозі, а щоб не заспати й швидко прокинутись, то поклав собі під голови кінський кістяк, що валявсь тут серед степу, бо буде, мовляв, мулько лежати, то йому й не спатиметься кріпко. А тим часом

і королівна побігла до криниці, набрала води в глечик і теж стала вертатися додому, бо й вона не аби-як уміла бігати. Як побачила вона на шляху чужого скорохода, то зраділа, що він спить, і промовила:

— Ну, тепер ворог у моїх руках, та й за тим словом вивернула його гладишечку додолу.

А той скороход лежить та спить і нічого того не бачить. Була-б справа загинула, як би не те, що мисливий на щастя визволив. А то він стояв на самому вершечку й дивився своїми гострими очима, як то там все діється. Він тоді промовив:

— Не годиться, щоб королівна нас перевершила, — та й стрельнув своєю рушницею так влучно, що геть поламав кістяк під головами скорохода, а йому ніякісінької шкоди не вдіяв.

Тоді скочив на ноги той скороход, глянув круг себе й побачив, що його глечик вивернуто, а королівна ген-ген опередила його. Проте він не підупав духом, побіг вдруге до криниці, набрав знову в глечик води й прибув на місце аж на десять хвилин раніш королівни.

— Бачите, — сказав скороход, — тільки тепер я розправив ноги, а попереду то була аби-яка хода, тільки слава, що біжу.

Королеві було дуже досадно, а дочці його тим паче, що доводиться їй виходити заміж за звичайного солдата. То вони вдвох, батько й доня, стали нищечком радитись, як би то їм здихатися того солдата з його побратимами. Король і каже дочці:

— Я вигадав, яким заходом їх здихатись. Не бійся, вони ніхто звідціль не вирвуться з душею.

А тим всім сказав:

— А тепер, панове, милости прохаю до мене на бенкет, — їжте, пийте й розважайтесь.

І завів їх усіх у таку кімнату, де все було залізне: й стіни, й підлога, й двері і навіть віконниці на вікнах кутого заліза. В тій кімнаті застелили їм стола й нанесли всякого гарного питва й страв, а король запросив:

— Заходьте, панове, призволяйтеся, бенкетуйте собі на добре здоровля.

А як ті зайшли в середину, то він звелів зараз же позапірати та позащіпати всі вікна й двері. А потім гукнув кухаря й загадав йому розікласти під тією кімнатою такий огонь, щоб усе залізо розпеклося й стало, як жар, червоне. Кухарь послухався, став напалювати підлогу, мов черінь у печі. А наші подорожні тим часом

посідали за стіл й весело собі розважалися коло їстивного. Як стало парко в хаті, то вони думали, — мабуть це після доброї випивки. А як далі стало робитися все гарячіше та гарячіше, як побачили вони, що всі двері й вікна позачинювані та позащіпувані, то вже тоді збагнули, яку мав лиху думку проти них лукавий король.

— Ну, цього йому не зробити, — промовив тоді той, що носив бриля на бакир, — він нас живцем не спече, бо я такого холоду напущу, що ніякий огонь його не подужає побороти.

Та й поправив на собі бриля, щоб був він на голові рівно. Тут зараз пішов такий мороз, що аж страви на столі позамерзали, а в хаті всім дріжати прийшлось. Минуло після того години зо дві. Король думав, що вже перепалив своїх гостей на вугіль, і звелів повідмикати й одчинити двері, бо хотів сам подивитись в середину. Як були двері одчинені, то побачив король усіх шістьох здоровісінькими та веселими. Вони дякували, що їм одчинено двері, бо казали, ніби так тут змерзли, що хотять піти на двір погрітися. І справді король побачив, що всі страви на столі були, як крига, холодні й попримерзали до мисок. Король дуже розгнівався, пішов до кухаря та й став його лаяти, чом то він не зробив по його приказу. А кухарь відповів:

— Гляньте сами: здається, я напік підлогу добре, вона, як жар, червоніє.

Подивився король і справді побачив, що під залізною кімнатою такий огонь жевріє, мов у пеклі, і тоді збагнув, що й цим заходом він не здихається шістьох гостей, нічого їм не вдіє.

Став король знову думки гадати, як йому спекатися непроханих гостей, покликав тоді до себе мудрого чоловіка й став йому говорити:

— Може-б ти, чоловіче добрий, взяв у мене срібла й злота й відцурався моєї дочки? То я тобі заплачу, скільки твоя душа забажає.

— Добре, — сказав мудрий чоловік, — дайте мені стільки грошей, скільки мій слуга здужає піднести, то тоді я зречуся вашої дочки.

Король був тим дуже вдоволений, а солдат додав іще:

— Через два тижні я прийду, щоб забрати ті гроші.

А сам тим часом покликав усіх кравців з усієї держави, щоб усі гуртом посідали та зшили йому велику торбу. А як зроблено ту торбу, то припоручив своєму слузі, тому, що колись висмикував дерева з корінням на дрова, взяти ту торбу на плечі та йти до короля за грошима. Як побачив король посланця, то задріжав:

— Що то за величезний дядько, що несе за плечима таку торбину, де можна сховати цілу хату?

Потім подумав:

— Мабуть це йде він за грошима!

І після того звелів принести сто пудів золота сюди за одним заходом. Ледви донесли їх двадцять здорових хлопців. А посланець взяв те все однією рукою, сховав у торбу й промовив:

— Що-ж то ви не все даєте, як було по умові: цими грішми ледви денце торби укрилось. Тоді король звелів носити далі, і його люди тягали й тягали, а посланець усе бгав у свою згрібущу торбу. І як виносили все, що було в короля в скарбниці, то ще й пів торби не напаковано.

— Давайте ще далі, — казав посланець, — жменями ви моєї торби не насиплете.

Тоді прийшлося збірати золото по всьому королівству, і навезено сім тисяч підвод, а посланець їх усі разом з кіньми й волами повкидав у свою торбину:

— Не буду-ж я роздивляти, — казав він, — мені ніколи, а братиму все, що приходить, аби швидче напакувати свою торбу.

А далі навантажив усю ношу собі на плечі й пішов до свого товариства.

Як король побачив, що одним-одна людина потягла всі скарби цілої його держави, то дуже розпалився гнівом, скликав своє військо й звелів наздогнати шістьох подорожніх і відібрати взяте від нього злото й гроші. Два полки скоро наздогнали їх і крикнули подорожнім:

— Ви у нас у полоні. Негайно вертайте торбу з золотом, а то порубаємо вас на січку!

— Що вони верзуть? — здивувався дмухайло, — які то ми полонені? Попереду вони всі полетять під хмари, як стовп куряви!

Та притис пучкою одну ніздрю, а другою так дмухонув, що обидва полки полетіли, хто куди, тільки манатки на них теліпалися високо під хмарами та над кручами. Та вже один хорунжий став прохати милости, бо мав девять ран і був бравий парубок, так що

не заслуговував такої ганьби. Тоді дмухайло трохи ущух, а як хорунжий спустився додолу цілим, то звелів йому:

— Йди до короля й скажи, що скільки-б він не посилав полків — всі вони будуть під хмарами.

Король, як почув таку звістку, то сказав:

— Нехай ідуть, бо з ними не обберешся лиха.

Отак ті шестеро принесли своє золото додому, любенько його поділили між собою і жили довіку в роскошах.

Брати Ґріми.

Порівнати цю німецьку народну казку, записану Ґріман, з українською народною казкою: Летючий корабель. — Виказати, в чім вони між собою подібні і в чому ріжняться?

9. Мати.

Мати сиділа над колискою коло свого дитяти. Як вона тяжко журилася, як боялася, що воно вмре! Личко в нього зовсім зблідло,

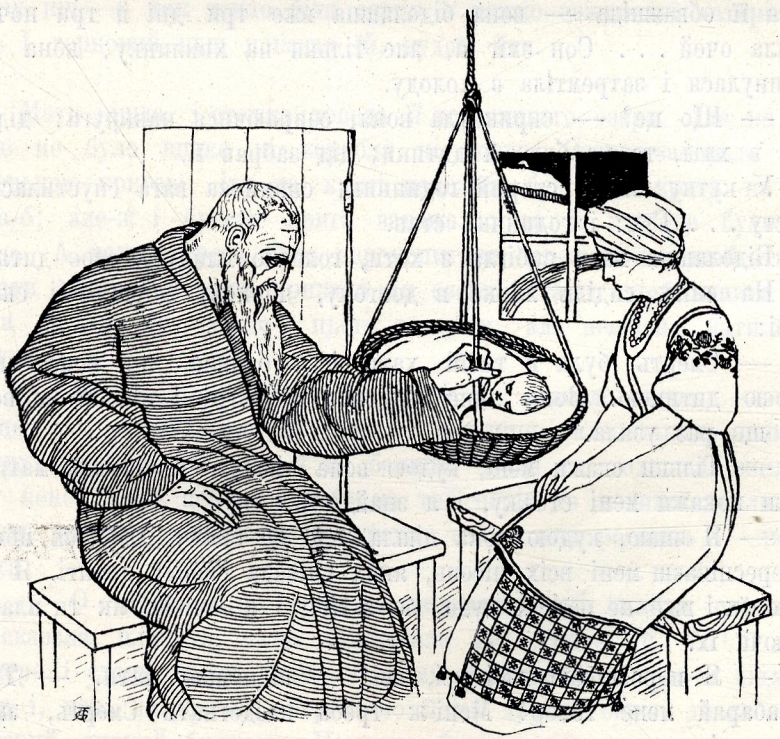

оченята заплющені, ледви-ледви дух воно зводило і тільки иноді так тяжко дихало, ніби зітхало . . .

І матері все болячіше ставало дивитися на маленьке створіннячко.

Несподівано постукано в двері і в хату ввійшов старий чоловік; на ньому була ніби повстина,[1]) що коней покривають; повстина гріє, а йому того й треба було: на дворі була холодна зіма, все було вкрите снігом та кригою, а вітер так і різав лице.

Побачивши, що дід тремтить з холоду, а дитина задрімала на хвилинку, мати відійшла од колиски налити гостеві кухоль молока і поставити в піч, щоб нагрілося. А дід сів до колиски і почав колихати дитину. Мати сіла біля діда, глянула на хвору дитину, послухала, як вона важко дише, і взяла її за руку.

— Правда-ж, воно не вмре? — сказала мати. — Господь не відійме його в мене?!

Дід — а це-ж і була Смерть — якось дивно кивнув головою, ніби то „еге“, ніби то й „ні“.

Мати схилила голову і сльози покотилися з очей . . . Скоро голова її обважніла — вона бідолашна вже три дні й три ночи не стуляла очей . . . Сон зміг її, але тільки на хвилинку; вона зараз же кинулася і затремтіла з холоду.

— Що це? — скрикнула вона, озираючися навкруги: діда не стало в хаті, та не було й дитини; дід забрав її.

У кутку шипів старий годинник; свинцева вага спустилася до помосту . . . Гуп! і годинник став.

Бідолашна мати вибігла з хати, голосно кличучи своє дитя.

На снігу сиділа жінка в довгому, чорному вбранні і сказала матері:

— Смерть була в твоїй хаті, і я бачила, як вона зникла з твоєю дитиною. Вона лине прудчіш од вітру і ніколи не вертає того, що раз узяла.

— Тільки скажи мені, кудою вона пішла! — сказала мати. — Тільки покажи мені стежку, і я знайду її.

— Я знаю, кудою вона пішла, але не скажу тобі, аж поки ти не переспіваєш мені всіх пісень, яких співала своєму дитяті. Я дуже люблю їх і вже не раз їх чула, бо я Ніч, і я бачила, як ти плакала, співаючи їх.

— Я переспіваю тобі усі, всі! — відповіла мати. — Тільки не забаряй мене тепер! Мені-ж треба наздогнати Смерть, знайти своє дитя!

---

[1]) Груба вовняна матерія.

Ніч мовчала, і мати, ламаючи руки і заливаючися слізьми, почала співати. Багато переспівала вона пісень, ще більше вилила сліз. Нарешті Ніч сказала:

— Іди праворуч просто в темний бір сосновий: туди полинула Смерть із твоїм дитям.

Мати пішла. Дійшовши до перехресної стежки серед бору, вона спинилася. Куди-ж тепер іти?

Край перехресної стежки стояв голий кущ терну без листя, без квітів; була-ж холодна зіма, і він мало не ввесь укрився зверху кригою.

— Чи не йшла туди Смерть із моїм дитям?

— Ішла, — сказав терновий кущ. — Але я не скажу, кудою вона пішла, аж поки ти не нагрієш мене на своїх грудях коло свого серця. Я мерзну і скоро ввесь кригою вкриюся.

Вона міцно притиснула його до своїх грудей. Гострі шпички глибоко вгородилися їй у тіло і на грудях буйними краплями зачервоніла кров . . . А терновий кущ увесь зазеленів і зацвів у холодну зімову ніч — так тепло біля серця в тяжко зажуреної матері.

І терновий кущ показав їй, кудою йти.

Мати пішла, і стежка довела її до великого озера. Але на ньому нігде не було видко ні корабля ні човна. Озеро замерзло зверху тоненькою кригою; іти по кризі неможна було, бо крига не здержала-б; але-ж і брести крига заважала; та й глибоке було дуже озеро. А матері треба було перехопитися через нього, щоб іти далі шукати дитини. І мати припала до озера устами, щоб випити його; ніяка людина не змогла-б цього вчинити, але нещасна мати вірила в чудо.

— Ні, з цього нічого не буде! — сказало озеро. — Давай краще так погодимося. Я збіраю перлини, але таких ясних та чистих, як твої очі, ще й не бачило. Коли ти годишся виплакати їх у мене, то я перенесу тебе на той беріг до великої теплиці, де Смерть викохує свої квіти й дерева: там кожна рослина — людське життя.

— О нічого я не пожалую віддати, щоб знайти своє дитя! — сказала, плачучи, мати. Заплакала ще дужче, й очі її впали в озеро і стали двома дивно гарними перлинами. Озеро-ж підхопило матір і, мов на крилах, перенесло її на другий беріг, де стояв величезний дивний будинок. Неможна було розібрати, чи то гора уся в чагарнику та в печерах, чи то будівля. Та бідолашна мати не бачила того нічого — вона-ж бо виплакала свої очі.

— Де-ж мені знайти Смерть, що забрала моє дитя? — промовила мати.

— Вона ще не верталася, — відказала стара садівничка, що доглядала теплиці. — Але як ти знайшла сюди стежку, хто тебе сюди справив?

— Господь! — відповіла мати. — Він зглянувся надо мною, зглянься-ж і ти! Скажи, де мені шукати моє дитя?

— Та я-ж його не знаю, — сказала жінка, — а ти сліпа. Цеї ночи привяло багато квіток та дерев, і Смерть незабаром прийде їх пересажувати. Ти-ж знаєш, що в кожної людини є своє дерево життя або своя квітка — це зважаючи на те, яка ти людина. Як глянути, то всі ті дерева й квітки зовсім ніби звичайні рослини, але в кожній із них бється серце. І дитяче сердечко бється. Піди, послухай коло рослин: може й пізнаєш, в котрій бється серце твоєї дитини. Але що-ж ти мені даси, як я тобі нараю, що треба тобі далі робити?

— Нічого мені тобі дати! — відмовила нещасна мати. — Але я пішла-б за-для тебе на край світу.

— Ну, там мені нічого не треба! — сказала жінка. — Ти краще віддай мені свої довгі чорні коси. Ти сама знаєш, які вони гарні, а я люблю гарні коси. Я віддам тобі за них свої сиві — це все-ж краще, ніж зовсім без нічого.

— Та й тільки всього? — сказала жінка. — Я й з радістю віддам тобі свої коси.

І вона віддала старій жінці свої чудові чорні коси, а собі взяла її сиві.

Потім вона ввійшла у велику теплицю, де росли квітки й дерева; там під скляними накривками цвіли ніжні гіяцинти, росли великі пишні півонії, тут — водяні рослини; де-які були свіжі та здорові, а де-які привяли, і кругом них обвивалися водяні гадюки та чорні раки стискали їх своїми клешнями. Були тут і пишні пальми, і дуби, і явори; росла і петрушка, і запашний ганус. Кожне дерево, кожна квітка мала своє ім'я; кожна квіточка, кожне деревце — то було людське життя, а самі люди розкидані були скрізь по світу: той жив у Китаї, той у Ґренляндії, той ще десь. Були тут і великі дерева, що росли у деревляних вазонах; їм було дуже тісно, і вазони за малим нерозскакувалися; та було багато й маленьких, кволих квіточок, що росли на чорноземі, пообкладані мохом; видно було, що про них дуже дбають, дуже їх кохають. Нещасна мати прихилялася

до кожної квіточки, дослухувалася, як б'ється її сердечко, і поміж міліонами — пізнала серце своєї дитини.

— Ось воно! — сказала мати, простягаючи руку до маленької блакитної квіточки, що сумно схилила головку.

— Не займай квітки! — сказала стара жінка. — Але стань біля неї, а як прийде Смерть — я її що-хвилини сподіваюся — то ти не давай їй забрати звідци квітки, а нахваляйсь повиривати якісь инші квітки. Цього вона перелякається, бо вона-ж відповідає за них перед Богом: ні одної квітки не вільно їй зірвати без його дозволу.

Зненацька повійнуло великим холодом, і сліпа мати догадалася, що то прилинула Смерть.

— Як ти знайшла сюди стежку? — спитала Смерть. — Як ти змогла попередити мене?

— Я мати! — відповіла жінка.

Смерть простягла свою довгу руку до маленької ніжної квіточки, але мати захистила її своїми руками, силкуючися не помняти ні одної пелюстиночки. Тоді Смерть дунула їй на руки: подих смерти був холодніший за найхолодніший вітер, і руки материні, мов неживі, спустилися вниз.

— Не тобі змагатися зо мною, — промовила Смерть.

— Але Бог дужчий од тебе! — відказала мати.

— Але-ж я тільки слухаю Його наказу! — сказала Смерть. — Я Його садівничий: беру Його квіти й дерева та пересажую їх у великий райський сад, у невідому країну; але як вони там ростуть і що діється в тім саду, того вже я не смію тобі казати.

— Віддай мені моє дитя! — благала мати, плачучи, а потім схопила дві чудові квітки і скрикнула: — Я повириваю всі твої квітки! Я в безнадії!

— Не займай їх! — сказала Смерть. — Ти кажеш, що ти нещасна, а сама хочеш зробити нещасною иншу матір! . . .

— Иншу матір! — сказала нещасна жінка і пустила з рук квітки.

— На тобі твої очі! — сказала Смерть. — Я добула їх із озера; вони так ясно блищали там, але я й не знала, що вони твої. Візьми їх, вони стали ясніші, ніж були — і глянь сюди, в оцей глибокий колодязь. Я назву імя тих квітів, які хотіла повиривати, і ти побачиш усе їх життя на землі. Поглянь же, що ти хотіла знищити.

І мати глянула у колодязь. Радісно було дивитися, яке добро було людям з життя одної квітки, скільки щастя й радощів давала всім навкруги себе вона! Глянула жінка і на життя другої квітки — і побачила саме горе, недостатки, одчай та всяке лихо.

— Обидві долі — Божа воля! — сказала Смерть.

— Яка-ж із цих квіток має нещасливу долю, а яка щасливу? — спитала жінка.

— Цього я не скажу, — відмовила Смерть. — Але знай, що дивлячися на долю цих двох квіток, ти бачила в одній з них долю свого дитяти, все, що йому судилося в житті.

Мати скрикнула з жаху.

— Яка-ж доля судилася моїй дитині? Скажи мені! Обрятуй моє неповинне дитя від усього того лиха! Краще візьми його! Понеси його в царство Боже! Забудь мої сльози, мої благання! Забудь усе, що я говорила й робила.

— Я не розумію тебе! — сказала Смерть. — Хочеш ти, щоб віддала тобі твоє дитя, чи щоб віднесла в невідому країну?

Мати, ломлячи руки, впала навколішки й благала Господа:

— Не слухай мене, як я прошу в Тебе того, що йде проти волі Твоєї святої! Не слухай мене!

І вона похилила голову . . .

А Смерть понесла її дитя в невідому країну . . .

Г. Андерсен.

II. Перекази.

10. Кирило Кожумяка.

Колись був у Київі якийсь князь-лицарь, і був коло Київа змій. Що-року посилали йому дань: давали або молодого парубка або дівчину. Ото прийшла черга вже й до дочки самого князя. Нічого робити; коли давали городяне, треба й йому давати. Послав князь свою дочку в дань змієві.

А дочка була така гарна, що й сказати неможна. То змій її полюбив. От вона до нього прилестилась та й питається раз у нього:

— Чи є, — каже, — на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?

— Є, — каже змій, — таки у Київі над Дніпром. Як запалить у хаті, то дим аж під небесами стелеться, а як вийде над Дніпро мочити кожі[1]) (бо він Кожумяка), то не одну несе, а дванадцять разом. Як набрякнуть вони водою в Дніпрі, то я візьму та й учеплюсь за них, чи витягне то він їх. А те йому байдуже: як поцупить,[2]) то й мене з ними трохи на беріг не витягне. От того чоловіка тільки мені й страшно.

Князівна і взяла собі теє на думку і думає, як-би їй вісточку додому подати і на волю до батька дістатись? А при ній не було ні душі, тільки один голуб. Вона згодувала його за щасливої години, ще як у Київі була.

Думала-думала, а далі й написала до панотця:

— Отак і так, — каже, — у вас, панотче, є у Київі чоловік, на імя Кирило, на прізвище Кожумяка. Благайте ви його через старих людей, чи не схоче він із змієм побитися, чи не визволить мене бідну з неволі! Благайте його, панотченьку, і словами й подарунками, щоб не образився він за яке незвичайне слово! Я за нього і за вас буду довіку Богу молитися.

Написала так, привязала під крильцем голубові та й випустила у вікно. Голубок злинув[3]) під небо та й полетів додому, на подвірря до князя. А діти саме бігали по подвіррі та й побачили голубка.

---

[1]) шкури. [2]) потягне. [3]) злетів.

— Татусю, татусю! — кажуть, — чи бачиш, голубок від сестриці прилетів?

Князь перше зрадів, а далі подумав-подумав та й засумував:

— Це-ж уже проклятий ірод згубив, видно, мою дитину!

А далі приманув до себе голубка; глянь, — аж під крильцем карточка. Він за карточку. Читає, аж дочка пише: так і так. Ото зараз покликав до себе всю старшину:

— Чи є такий чоловік, що називається Кирилом Кожумякою?

— Є, князю. Живе над Дніпром.

— Як-же-б до нього приступити, щоб не образився та послухав.

Ото сяк-так порадились та й послали до нього самих старих людей. Приходять вони до його хати, відчинили помалу двері зо страхом та й злякались. Дивляться, аж сидить сам Кожумяка долі, до них спиною і мне руками дванадцять кож, тільки видно, як коливає отакою білою бородою! От один з тих посланців — „кахи!“

Кожумяка жахнувся, а дванадцять кож тільки трісь, трісь! Обернувсь до них, а вони йому в пояс:

— Отак і так: прислав до тебе князь із проханням . . .

А він і не дивиться і не слухає: розсердився, що через них та дванадцять кож порвав.

Вони знову давай його просити, давай його благати. Стали навколішки . . . Шкода́! Просили-просили та й пішли, понуривши голови.

Що тут робитимеш? Сумує князь, сумує і вся старшина.

— Чи не послати нам іще молодших?

Послали молодших — нічого не вдіють і ті. Мовчить та сопе, наче не йому кажуть. Так розібрало його за ті кожі.

Далі схаменувся князь і послав до нього малих дітей. Ті як прийшли, як почали просити, як стали навколішки та як заплакали, то й сам Кожумяка не витерпів, заплакав та й каже:

— Ну, це-ж уже для вас я зроблю.

Пішов до князя.

— Давайте-ж, — каже, — мені дванадцять бочок смоли і дванадцять возів конопель!

Обмотавсь коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що може в ній пудів десять та й пішов до змія.

А змій йому й каже:

— А що, Кирило? Прийшов битися, чи миритися?

— Де вже миритися? Битися з тобою, з иродом проклятим.

От і почали вони битися — аж земля гуде. Що розбіжиться змій та вхопить зубами Кирила, то так кусок смоли й вирве; що розбіжиться, то так жмуток конопель і вирве. А він його здоровенною булавою як улупить, то так і вжене в землю.

А змій, як вогонь горить — так йому жарко, і поки збігає до Дніпра, щоб напитися, та вскочить у воду, щоб прихолодитися трохи, то Кожумяка вже й обмотавсь коноплями і смолою обсмоливсь.

Ото вискакує з води проклятий ирод, і що розженеться проти Кожумяки, то він його булавою тільки луп! що розженеться, то він знай його булавою тільки луп та луп! аж луна йде. Бились-бились, аж куриться, аж искри скачуть. Розігрів Кирило змія ще лучче, як коваль леміш у горні: аж пурхає, аж захлипається проклятий, а під ним земля тільки стогне.

А тут у дзвони дзвонять, молебні правлять, а по горах народ стоїть, як неживий, сціпивши руки, жде, що то буде! Коли-ж зміюка — бубух! аж земля затряслась. Народ, стоячи по горах, так і сплеснув руками:

— Слава Тобі, Господи!

От Кирило, вбивши змія, визволив князівну і віддав князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати. Та вже з того часу і почало зватися те урочище Кожумяками.

Народний переказ.

11. Перекази про давній Київ.

З-поміж усіх українських міст найбільше і найславніше місто був Київ. Здавна з непамятних часів, ще коли люди не знали заліза або міді і робили собі списи чи сокири з каміння, жили не в хатах, але по печерах — видко, що тут жило багато людей. А це тому насамперед, що тут сходилися дві великі ріки: Дніпро і Десна.

Над рікою було лекше прогодуватися — чи рибою, чи звіриною, ріка була найкращою дорогою для тодішніх людей. Шляхів було тоді ще небагато та й небезпечно було подорожувати ними з огляду на численні розбишацькі ватаги, що складалися з людей, які не належали до ніяких родів, або яких свої попрогонювали за всілякі провини. Вони волочилися по світі, нападали на подорожніх, відбірали в них добро, а то й убивали. А їзда водою й лекша була й безпечніша. Тому в оцьому місці були найбільші оселі і то оселі людей найбагатших, і тут гуртувався ввесь торговельний рух.

Колись між зливом цих рік на незмірних просторах жили тут люди здалеку від себе у своїх хуторах. З часом зайшли у ці сторони три брати: Кий, Щек і Хорив і побудували тут місто, яке по імени найстаршого брата назвали Київом. Згодом поселювалося тут що-раз більше людей, наймали собі дружини, вибірали князів, які правили ними та вели всі їх діла.

*

Далеко на північ від Київа був подібний город — Новгород. Панував там князь Рюрик, який мав дуже сильну дружину.

Оповідають, що в тій дружині були два ватажки: Аскольд і Дир. Ось вони, невдоволені відносинами в своєму краю, покинули Новгород. Разом із своїми дружинами бурлакували вони якийсь час по світі, шукали кращої долі, а все звертали свої очі на Візантію, де бажали затягнутися до грецького війська. Пливучи Дніпром, добилися вони до Київа. Не знали вони про те місто нічого, то-ж здивувалися немало, коли подибали його на своїй дорозі. Тут довідалися про його заснування, довідалися й про те, що Кияне мусять

платити данину чужому племени — Хозарам.[1]) От вони порадили Киянам приняти їх обох до себе.

— Наша дружина, — казали вони, — не ніжна, не боязка. Виросла під холодним вітром півночи, загартована в боротьбі та відважна, як лев, зуміє боронити вас від Хозарів. А ви за те дозвольте нам жити у себе та дайте нам спромогу удержати себе й нашу дружину!

Кияне згодилися. Аскольд і Дир остались в Київі, а за свою оборону брали від Полян данину. З часом їх значіння збільшилося. Кияне потрібували їх допомоги, і помалу Аскольд і Дир стали князями і правдивими володарями Київа.

А тим часом у їх отчизні у Новгороді князь Рюрик помер і полишив маленького сина Ігоря. В імени малолітнього князя став панувати над Новогородянами Рюриків свояк Олег.

*

Олег був сином знатного боярина. Вже замолоду його мрією було вславитися великими ділами. Тепер уже затісно було йому сидіти в далекому Новгороді. На своєму улюбленому вороному коні вганявся він степами, шукав пригод у глибоких лісах, ставав до боротьби з дикими звірями.

Смерть кілька разів заглядала йому в очі, але він усе знав зарадити собі, а його вороний коник виносив його з найстрашніших небезпек. Кінь був свідком його геройських вчинків, спільним товаришем долі й недолі — то-ж полюбив його Олег та звик до нього так, що й одного дня не провів без нього.

Коли став володарем Новгорода в імени малолітнього Ігоря, почув він, що його молодечі мрії здійснилися. Він мав свою дружину, мав під своєю рукою й орудою дружину новгородських бояр — тепер він зможе вилетіти орлом з далекого тісного Новгорода та погуляти по волі.

Він зібрав багато війська, взяв із собою маленького Ігоря — пішов воювати і підбивати землі. Здобув скілька міст по дорозі і опинився перед Київом.

Там саме тоді панував Аскольд і Дир. Олег знав, що з ними справа не легка, а бодай не так скоро зможе справитися з ними, як з князями-володарями инших земель. Ось він і взявся на хитрощі.

[1]) мешкали на сході від Українців — над рікою Волгою і Каспійським морем.

Звелів своїй дружині сховатися в човнах, а сам послав до Аскольда і Дира послів, немов то приїхали варязькі купці і хочуть бачитися із своїми земляками. Не догадуючися нічого лихого, вийшли обидва князі над беріг Дніпра. Вони ще й раділи, що побачать своїх земляків.

Та тут Олег вийшов проти них, його дружина вискочила з човнів — вилетіли дві стріли з метких луків, і обидва князі повалилися на землю, а за хвилю й духа віддали.

Легке діло було для Олега розправитися з київською дружиною. Бачучи такого хороброго лицаря, Кияне піддалися йому, й Олег увійшов до Київа та став князювати в ньому.

Іван Левицький.

12. Турова круча.

Ляснув погонич пугою; коні заржали, почувши лугову пашу; потюпали і зникли з очей і з возом і з погоничем і з дівчатами.

От уже і луг перед ними. І сюди зелено і туди зелено. Було це на весні, як ще трава свіжа та молода тільки-що вкрила землю. Скільки вгорі синього неба, стільки внизу зеленого лугу . . . як ясна зоря вночі покотиться, палаючи по небу, так Орися проїздила широким лугом із своїми подругами. Аж ось — шумить-реве Трубайло за левадами. Як розступиться дерево, а сонце як заблищить у тому місці, де вода рине через каміння, то ти-б сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий добрий кришталь рине з гори і бється на дрібні склянки об каміння. Над річкою стоїть висока круча, вся обросла кучерявим вязом, а коріння обвисло над самою річкою. Дикий хміль почіплявся за те коріння і колишеться кудлатими жмутками. А внизу вода рине та рине:

— Оце-ж то Турова круча.

Дивляться на неї дівчата та й питають старого Гриви, чого вона прозвалась Туровою?

— Нащо вам знати? — каже Грива.

— Адже-ж ти нащось знаєш, так і нам скажи!

Як узяли просити, не видержав старий, сів на камені над річкою та й почав говорити:

— Колись то давно, ще до татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Та був собі той князь стрілець такий,

що, аби зуздрів щось на око, то вже й його. Отже раз поїхав той князь на полювання та й відбився у пущі від своєї челяди. Йде та йде пущею, коли-ж дивиться, аж на лощині пасеться стадо турів.

— А що-ж то, дідусю, за тури? — спитала Орися.

— То, — каже, — були такі звірі з золотими рогами; тепер уже їх нігде не зуздриш. Бачить князь тих турів; тільки не дивується на їх золоті роги, а дивується, що при них стоїть дівчина така, яка їак сяє, що й приступити неможна. Забув князь і про свою челядь і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце та чудова ьаса.

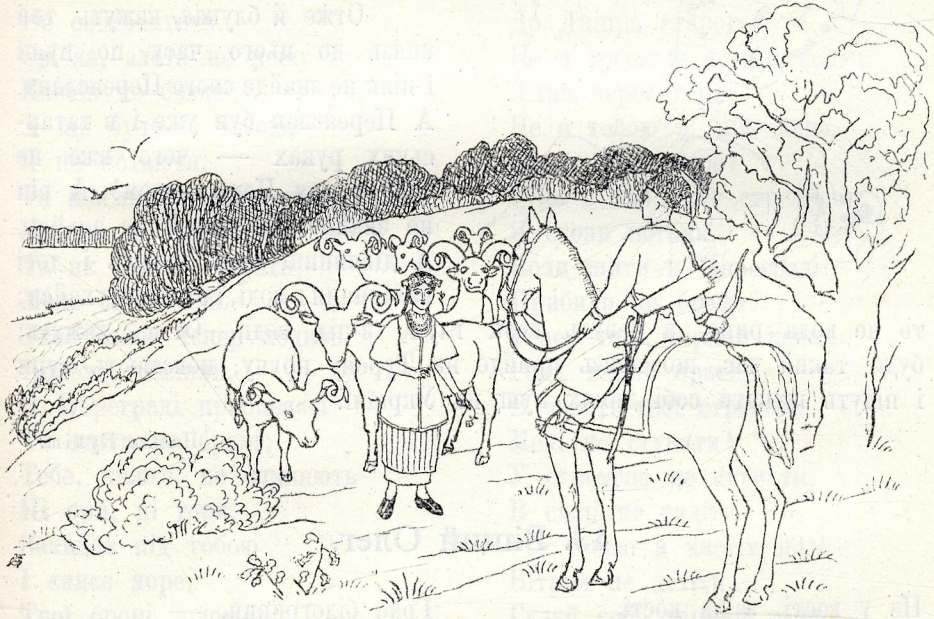

— Дівчино! — сказав, — будь моєю жоною!

А вона сказала:

— Тоді я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернеться.

А князь їй знову:

— Як не згодишся на моє прохання, то я твої тури постріляю!

— Як постріляєш мої тури, то вже більше нічого не стрілятимеш!

Розсердився князь, зняв лук з плеча і почав стріляти золоті тури. Сунулись ті тури в пущу, так позвалювали дерево; а князь за ними, знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло,

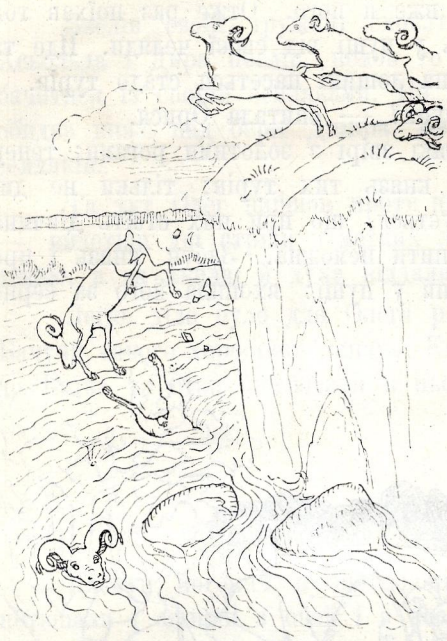

а Трубайло тоді був не такий вузенький, як тепер, — прибігли над високу кручу і всі шубовсть у воду! та й ні один не переплив, усі каменем лягли на дні, аж річку загатили. Сплеснула тоді дівчина руками:

— Потопив єси моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пущі по всі вічні роки!

Отже й блукає, кажуть, той князь до цього часу по пущі і ніяк не знайде свого Переяслава. А Переяслав був уже і в татарських руках — чого вже не було з тим Переяславом! А він не знайде його та й не знайде. А дівчинині тури лежать і досі камінням в воді, і от прислухайся: то не вода рине, а ревуть тури глухо з-під води. Отже, кажуть, буде такий час, що князь прийде на Турову кручу, повстають тури і підуть шукати собі диких пущ на Україні.

Панько Куліш.

13. Віщий Олег.

Не у гості, а на кості
Ходили Хозари,
Та не пиво-ж і їм буде,
А кров та пожари!
Вже зібрався Олег віщий
На вражу недолю,
Їде конем білогривим
По чистому полю.
Блищить броня цареградська,
Шелом аж палає,
І кінь його білогривий
Соколом ступає.
Олег їде чистим полем,
Грає білогривий, —
Але хто-ж то коло гаю
Як молоко сивий?
Лиш палиця коло нього
Та гуслі без струнів . . .
То великий старець божий,
То віщун Перунів.

І Олег до того старця
Коня повертає,
Через сідло поклонився,
Віщуна питає:
— Скажі мені, старче божий,

Перунів пророче,
Чи живо я, чи не живо
Сплющу свої очі?
І не бійся і не тайся,
Я дармо не схочу,
Я за слово правдивеє
Тебе озолочу . . .

— Та мені то, — віщун каже, —
Нічого боятись,
А золотом твоїм, княже,
Не озолочатись.
Срібла, злота не ношу я,
Князів не боюся,
А що буде із тобою,
Я не потаюся.
Ти щасливий, пане-княже,
Недолі не знаєш,
Та як будеш умірати,
Мене спогадаєш.
Твоя слава тепер ходить
Помежи землями,
В Цареграді прибиваєш
Ти щити на брамі;
Тебе, княже, не спиняють
Ні яри, ні гори,
Затихає під тобою
І синєє море.
Твої броні золотої
Мечі не рубають,
І острії вражі стріли
Помимо літають.
Під тобою й білогривий
Чинить твою волю:
То літає, як крилатий,
По вражому полю;
То спиниться, як камінний,
Як вудила здвинеш, —
А все таки ти від нього,
Ти від коня згинеш!

І подумав Олег віщий
Та й не довіряє,
Через гриву похилився,
Із коня злізає,
І крутую шию гладить,
І став промовляти:
— Ой, коню мій, вірний коню,
Ой, брате мій, брате!
Не ти-ж мене, вірний коню,
З Новгороду того
Привіз мене до Київа,
До Дніпра старого?
Не з тобою-ж я, мій коню,
Літав через гори?
Не з тобою я, мій коню,
Ходив і за море?
І не в твоїх же стременах
Я стояв ногами,
Коли щити в Цареграді
Прибили до брами?
Тепер годі, вірний коню,
Годі, милий брате,
В золоті твої стремена
Мені не ступати! . . .
У стремена не ступати,
В сідлі не сидіти
І з тобою в чистім полі
Вітром не летіти . . .
Гуляй собі, вірний коню!
А ви, мої діти,
У зелену наполому
Коня одягніте.
І вірнії його слуги
Білогрива взяли,
А другого — вороного
Князеві подали.

II.

Ба, надходить і проходить
Не час, не година,

Аж гуляє Олег віщий,
Гуляє дружина;
І срібної й золотої
Чари вихиляють,
І давної і нової
Бійки споминають . . .
— А що-ж кінь мій білогривий? —
Олег занитався.
— Не питайся, милий княже! —
Слуга обізвався:
— Давно вже кінь білогривий
Гуляє на волі,
Коло Дніпра широкого
На чистому полі;
І вовки його годують,
Птахи доглядають,
Буйні вітри його чешуть,
Дощі вимивають,
І на ньому уже, княже,
Зіллям зеленіться
Не зелена паполома —
Зелена травиця.

І тримає Олег чару
Та й не вихиляє,
Похилився головою
Та й собі гадає:
— Не чекав моєї смерти,
Згинув білогривий.
А де-ж слова твої віщі,
Віщуне ти сивий?

І поїхав Олег віщий,
Поїхали гості,
Коло Дніпра на березі
Оглядають кості.
Там дощі їх вимивають,
Порох присипає,
І над ними буйний вітер
Траву хилитає . . .
І Олег на білий череп
Наступив ногою
І говорить:
— Спи, мій коню,
В мирі та спокою!
Спи, мій коню, у спокою,
Піском засипайся,
Жовтим піском засипайся,
В траву завивайся;
Та не жалуй на Олега,
Що він тебе кинув,
Що без нього ти без слави
Серед поля згинув . . .
Не на князя, коню, жалуй,
Не на пана свого,
На віщуна, коню, жалуй,
Віщуна старого! . . .

Але знати, пане-брате,
Того не бувало,
Щоби слово віщунове
Дармо пропадало.
І ще кості білогрива
Вода не обмила,
Як гадюка у черепі
Гніздо собі звила;
І тільки лиш Олег віщий
Череп наступає,
А гадюка із черепа
Вже діри шукає.
Олег череп наступає,
Похитнути хоче,
А гадюка із черепа
Пнеться через очі.
Олег мову починає,
З віщуна сміється,
А гадюка із черепа
І пінить і вється . . .

Олег мови не кінчає,
Скочив, як на муках:
Йому в ногу засмокталась
Чорная гадюка.
І промовив Олег віщий:
— Твоя правда, сивий!
Згубив мене мій кінь вірний,
Мій кінь білогривий!

Зеленіє на могилі
Свіжая дернина:
Над Олегом пе-гуляє
Сивая дружина.
І срібної й золотої
Чари вихиляє
І давної і нової
Битви споминає.

Степан Руданський.

14. Євшан-зілля.

Жив у Київі в неволі
Ханський син, малий хлопчина —
Половецького-б то хана
Найулюблена дитина.

Мономах князь Володимир
Взяв його підчас походу
З ясирем в полон і потім
При собі лишив за вроду.

Оточив його почотом
І роскошами догідно —
І жилось тому хлопяті
І безпечно і вигідно.

Час минав. І став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

Та не так жилося хану
Без коханої дитини:
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини! . . .

Зажурився, засмутився,
В день не їсть, а серед ночи
Плаче бідний та зітхає,
Сну не знають його очі.

Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради, —
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади.

Кличе він співця до себе
І таку держить промову,
Що, мов кровю з його серця,
Слово точиться по слову:

„Слухай, старче! Ти буяєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі скачеш,
Розумієшся на чарах.

„Божий дар ти маєш з неба
Людям долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.

„Ти піди у землю руську,
Ворогів наших країну;
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

„Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіль мої очі.

„Заспівай ти йому пісню
Нашу рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку . . .

„А як все те не поможе, —
Дай йому євшана-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу рідного привілля!“

І пішов співець в дорогу,
Йде він три дні і три ночі . . .
На четвертий день приходить
В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зрадженого хана.

Улещає, намовляє . . .
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька і родину.

І співець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
Загула невпинна пісня,
Пісня вільного народу —

Про славетнії події,
Ті події половецькі,
Про лицарськії походи,
Ті походи молодецькі . . .

Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Перуна громи —
Так ревли-стогнали струни
І той спів співця-сіроми!

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий, акордовий
І, замісто нього, чути
Спів народний, колисковий.

То співець співає тихо
Пісню тую, що співала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.

Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає . . .
Ось її акорд останній
В пітьмі ночи потопає.

Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший — сильний, дужий,
Не вразив юнацьке серце —
Він сидить німий, байдужий.

І схилилася стареча
Голова співця на груди:
Там, де пустка замість серця,
Порятунку вже не буде! . . .

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях, в сповиточку! . . .
І тремтячими руками
Розриває він сорочку,

І з грудей своїх знімає
Він євшан, чарівне зілля,
І понюхать юнакові
Подає оте бадилля.

Що це враз з юнаком сталось?
Лице зблідло у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги.

Рідний степ, широкий, вільний,
Пишнобарвний і квітчастий
Раптом став перед очима —
З ним і батенько нещасний!

Воля, воленька кохана! . . .
Рідні шатра, рідні люди . . .
Все те разом промайнуло,
Стисло горло, сперло груди.

„Краще в рідним краю милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!“

Так він скрикнув. І в дорогу
В нічку темну та погожу
Подались вони обоє,
Обминаючи сторожу.

Байраками та ярами
Неутомно прохожали —
В рідний степ, у край веселий
Простували, поспішали . . .

Микола Вороний.

III. Міти.

15. Лісовий царь Ох.

Колись то давно жив собі убогий чоловік із жінкою, а у них був одним один син, та й той не такий, як треба: таке ледащо вдалось, той одинчик, що Господи! Нічого — і за холодну воду не візьметься, а все тільки на печі сидить та прісцем пересипається.

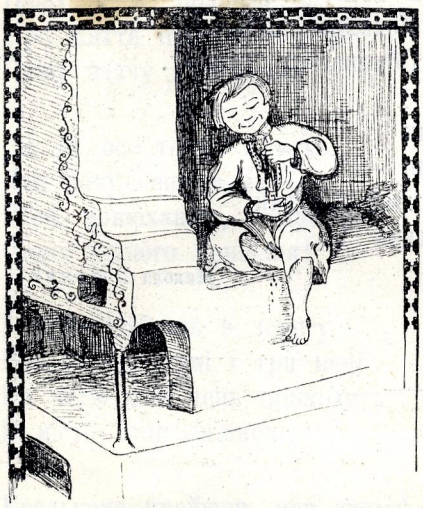

Уже йому може років з двадцять, а він усе на печі сидить — ніколи й не злазить: як подадуть їсти, то й їсть, а не подадуть, то й так обходиться. Батько й мати журяться: „Що нам з тобою, сину, робити, що ти ні до чого недотепний? Чужі діти своїм батькам у поміч стають, а ти тільки дурно у нас хліб переводиш!“

Журились - журились батько з матірю, а далі мати й каже:

— Що ти таки, чоловіче, думаєш з ним, що вже він до зросту дійшов, а така недотепа — нічого робити не вміє? Ти-б його куди оддав, то оддав, наняв, то наняв, — може-б його чужі люди чого вивчили.

Порадились, батько і оддав його у кравці вчитись. От він там побув днів зо три та й утік; виліз на піч — знов прісцем пересипається. Батько його вибив добре, вилаяв, оддав до шевця шевству вчитись. Так він і звідтіля втік. Батько знов його вибив і оддав ковальству вчитись. Так і там не побув довго — втік. Батько — що робити? „Поведу, — каже, — ледащо у инше царство, де найму, то найму — може він відтіля не втіче!“ Взяв його і повів.

Ідуть та йдуть, чи довго чи недовго, аж увійшли у такий темний ліс, що тільки небо та земля. Увіходять у ліс, притомилися трохи; а так, над стежкою, стоїть обгорілий пеньок. Батько й каже:

— Притомивсь я, — сяду, одпочину трохи.

От сідає на пеньок, та:

— Ох! Як-же я втомився! — каже.

Тільки це сказав — аж з того пенька — де не взявся — вилазить такий маленький дідок, сам зморщений, а борода зелена аж по коліна.

— Що тобі, — питає, — чоловіче, треба од мене?

Чоловік здивувався — де воно таке диво взялося? та й каже йому:

— Хіба я тебе кликав? Одчепись!

— Як-же не кликав, — каже дідок, — коли кликав! Я, — каже дідок, — лісовий царь Ох. Чого ти мене кликав?

— Та цур тобі, я тебе й не думав кликати! — каже чоловік.

— Ні, кликав! Ти сказав: „Ох!“

— Та то я втомився, — каже чоловік, — та й сказав.

— Куди-ж ти йдеш? — питає Ох.

— В світ за очі! Веду оцю дитину наймати, може його чужі люди навчать розуму, бо у себе вдома, що найму, то й утіче.

— Найми, — каже Ох, — у мене: я його вивчу. Тільки з такою умовою: як вибуде рік та прийдеш за ним, то як пізнаєш його — бери, а не пізнаєш — ще рік служитиме в мене!

— Добре, — каже чоловік. От ударили по руках, чоловік і пішов собі додому, а сина повів Ох до себе.

От як повів його Ох, та й повів аж на той світ, під землю, та привів до зеленої хатки, очеретом обтиканої. А в тій хатці усе зелене і стіни зелені, і лавки зелені, і Охова жінка зелена, і діти, сказано — усе, все . . . А за наймичок у Оха мавки — такі зелені, як рута! . . .

— Ну, сідай же, — каже Ох, — наймитку, та попоїси трохи! Мавки подають йому страву — і страва зелена; він попоїв.

— Ну, — каже Ох, — піди-ж, наймитку, дровець урубай та наноси.

Наймиток пішов. Чи рубав, чи не рубав, та ліг на дрівця і заснув. Приходить Ох — аж він спить. Ох його звязав, звелів наносити дров, положив на дрова звязаного наймита, підпалив дрова . . . Згорів наймит! Ох тоді попілець по вітру розвіяв, а одна углина і випала з того попелу. Він її сприснув живущою водою, наймит знов став живий, тільки вже моторніший трохи. Ох знов звелів дрова рубати; той знов заснув. Ох підпалив дрова, наймита спалив, попілець по вітру розвіяв, углину сприснув живущою водою — наймит знов ожив і став такий гарний, що нема кращого! От Ох спалив його й утретє, та знов сприснув живущою водою — і з того ледачого парубка та став такий моторний та гарний козак, що ні здумати, ні згадати, хіба в казці сказати.

От вибув той парубок рік. Як вийшов рік, батько іде за сином. Прийшов у той ліс, до того пенька обгорілого, сів та:

— Ох!

Ох і виліз з того пенька та й каже:

— Здоров був, чоловіче!

— Здоров, Ох!

— А чого тобі треба, чоловіче? — питає Ох.

— Прийшов, — каже, — за сином.

— Ну, йди! Як пізнаєш, бери його з собою, а не пізнаєш — ще рік служитиме.

Чоловік і пішов за Охом. Приходять до його хати; Ох виніс мірку проса, висипав: назбігалось такого до біса півнів!

— Ну, пізнавай, — каже Ох, — де твій син.

Чоловік дивився, дивився — все півні однакові: один у одного — не пізнав.

— Ну, — каже Ох, — іди-ж собі, коли не пізнав, ще рік твій син служитиме у мене.

Чоловік і пішов додому.

От виходить і другий рік. Чоловік знов іде до Оха. Прийшов до пенька:

— Ох! — каже.

Ох до його виліз.

— Іди, — каже, — пізнавай!

Увів його у кошару — аж там самі барани один у одного. Чоловік пізнавав-пізнавав — не пізнав.

— Іди собі, коли так, додому: твій син ще рік житиме у мене.

Чоловік і пішов, журячись.

Виходить і третій рік; чоловік іде до Оха. Іде та йде — аж йому назустріч іде дід, увесь, як молоко, білий, і одежа на йому біла.

— Здоров, чоловіче!

— Доброго здоровля, діду!

— Куди тебе Бог несе?

— Іду, — каже, — до Оха виручати сина.

— Як саме?

— Так і так, — каже чоловік. І розказав тому білому дідові, як він Охові оддав у найми свого сина і з якою умовою.

— Е! — каже дід, — погано, чоловіче! Довго він тебе водитиме.

— Та я вже, — каже чоловік, — і сам бачу, що погано, та не знаю, що його й робити тепер у світі . . . Чи ви, дідусю, не знаєте, як мені мого сина вгадати?

— Знаю! — каже дід.

— Скажіть же й мені, дідусю-голубчику: я за вас цілий вік буду Бога молити! Бо все таки, який він не був, а мій син — своя кров!

— Слухай же, — каже дід, — як прийдеш до Оха, він тобі випустить голубів: то ти не бери ніякого голуба, тільки бери того, що не їстиме, а сам собі під грушею сидітиме та оскубатиметься: то твій син!

Подякував чоловік дідові і пішов.

Приходить до пенька.

— Ох! — каже.

Ох і виліз до його і повів його у своє лісове царство. От висипав Ох мірку пшениці, наскликав голубів. Назліталось їх така сила, що Господи! і все один у одного.

— Пізнавай, — каже Ох, — де твій син. Пізнаєш — твій, а не пізнаєш — мій!

От усі голуби їдять пшеницю, а один сидить під грушею сам собі, надувся та оскубається. Чоловік і каже:

— Ось мій син!

— Ну, вгадав! Коли так — бери!

Взяв, перекинув того голуба — став із його такий гарний парубок, що кращого й на світі немає. Батько зрадів дуже, обнімає його, цілує . . . Раді обидва!

— Ходім же, сину, додому!

От і пішли.

Ідуть дорогою та розмовляють: батько розпитує, як там у Оха було; син розказує; то знову батько розказує, як він бідує, а син слухає. А далі батько й каже:

— Що-ж ми тепер, сину, робитимем? Я бідний і ти бідний . . . Служив ти три роки та нічого не заробив!

— Не журіться, тату, — все гаразд буде. Глядіть, — каже, — тут полюватимуть за лисицями паничі; я перекинусь хортом та піймаю лисицю, то паничі мене купуватимуть у вас. Ви мене продайте за триста карбованців — тільки продавайте без ретязя. От у нас і гроші будуть — розживемось!

Ідуть та йдуть — аж так на узліссі собаки ганяють лисицю: так ганяють, так ганяють: лисиця не втіче, хорт не дожене. Син зараз перекинувся хортом, догнав ту лисицю, піймав. Паничі вискочили з лісу.

— Це твій хорт?

— Мій!

— Добрий хорт! Продай його нам!

— Куніть.

— Що тобі за його?

— Триста карбованців, без ретязя!

— На що нам твій ретязь, ми йому позолочуваний зробимо.

Одлічили гроші, взяли хорта — давай полювати. Випустили того хорта знову на лисицю. Він як погнав лисицю, та погнав аж у ліс, та перекинувсь парубком і знову прийшов до батька.

Ідуть та йдуть. Батько й каже:

— Що нам, сину, цих грошей, тільки що хазяйством завестись, хату полагодити . . .

— Не журіться, тату, буде ще. Тут паничі їхатимуть по перепелиці з соколом. Я перекинусь соколом, то вони мене купуватимуть. Ви мене продайте знов за триста карбованців, без шапочки.

От ідуть полем. Паничі випустили сокола на перепела; так сокіл женеться, а перепел тікає: сокіл не дожене, перепел не втіче. Син перекинувся соколом — так зразу і насів того перепела. Паничі побачили.

— Це твій сокіл?

— Мій.

— Продай його нам.

— Куніть.

— Що тобі за нього?

— Як дасте триста карбованців, то беріть собі сокола, тільки без шапочки.

— Ми йому парчеву зробимо.

Поторгувались, продав за триста карбованців. От паничі пустили того сокола за перепелицею, а він як полетів, та й полетів, та перекинувся парубком і знову прийшов до батька.

— Ну, тепер ми розжились трохи, — каже батько.

— Пождіть, тату, ще буде. Як будемо, — каже, — йти через ярмарок, то я перекинусь конем, а ви мене продавайте. Дадуть вам за мене тисячу карбованців, тільки продавайте без недоуздка.

От заходять до містечка там, чи що, аж ярмарок. Син перекинувся конем — і такий кінь, як змій, і приступити страшно!

Батько веде того коня за недоуздок, а він так гарцює, копитами землю вибиває!

Тут понасходилось купців — торгують.

— Тисячу, — каже, — без недоуздка, то й беріть!

— Та навіщо нам цей недоуздок, ми йому срібну позолочувану уздечку зробимо!

Дають пятьсот.

— Ні!

А це підходить циган, сліпий на одно око:

— Що тобі, чоловіче, за коня?

— Тисячу без недоуздка.

— Ге! Дорого батьку: візьми пятьсот з недоуздком!

— Ні, не рука, — каже батько.

— Ну, шістьсот . . . бери!

Як узяв той циган торгуватися, як узяв, — так чоловік і шага не впускає.

— Ну, бери, батьку, тільки з недоуздком.

— Е, ні, цигане: недоуздок мій!

— Чоловіче добрий! Де ти видав, щоб коня продавати без уздечки? І передати ніяк.

— Як хочеш, а недоуздок мій! — каже чоловік.

— Ну, батьку, я тобі ще пять карбованців накину — тільки з недоуздком.

Чоловік подумав: недоуздок яких там три гривні варт, а циган дає пять карбованців! Взяв і оддав.

Пішов чоловік, взявши гроші, додому, а циган на коня та й поїхав. А то не циган — то Ох перекинувся циганом.

Той кінь несе та й несе Оха — вище дерева, нижче хмари . . . От спустились у ліс, приїхали до Оха; він того коня пустив пастись, а сам пішов у хату.

— Не втік таки моїх рук! — каже жінці.

От у обідню пору бере Ох того коня за поводи, веде до водопою, до річки. Тільки що привів до річки, а той кінь нахилився пити, та й перекинувся окунем, та й поплив. Ох, недовго думавши, перекинувсь і собі щукою, та давай ганятися за тим окунем. Так оце — що нажене, то окунь одтобурчить пірця та хвостом повернеться, то щука й не візьме . . . От оце вона дожене, та:

— Окунець, окунець, повернись до мене головою, побалакаєм з тобою!

— Коли ти, кумонько, хочеш балакати, — каже окунець щуці, — то я й так чую!

То це — що нажене щука окуня, та:

— Окунець, окунець, повернись до мене головою, побалакаєм з тобою!

То окунець одтобурчить пірця, та:

— Коли ти, кумонько, хочеш, то я й так чую!

Довго ганялася щука за окунем — та ні! А це випливає той окунь на берег — аж там царівна шмаття пере. Окунь перекинувся ґранатовим перстнем у золотій оправі, царівна й побачила та й підняла той перстінь із води. Приносить додому, хвалиться:

— Який я, таточку, гарний перстінь знайшла!

Батько любується, а царівна не знає, на який його й палець надіти: такий гарний!

Коли це через якийсь там час повідомили царя, що прийшов якийсь купець.

А то Ох купцем перекинувся.

Цар вийшов:

— Що тобі треба, старче?

— Так і так. Їхав я, — каже Ох, — кораблем по морі, віз у свою землю своєму цареві перстінь ґранатовий та й упустив той перстінь у воду. Чи ніхто з ваших не знайшов?

— Моя дочка знайшла, — каже цар.

Покликали й її. Ох як узяв її просити, щоб оддала, „бо мені, — каже, — і на світі не жити, як не привезу того перстня!“ Так вона не оддає та й годі! Тут уже царь уступився:

— Оддай, — каже, — дочко, а то через нас буде нещастя чоловікові — оддай!

А Ох так просить!

— Що хочете, те й беріть у мене, тільки оддайте мені перстінь.

— Ну, коли так, — каже царівна, — то щоб ні тобі ні мені!

Та й кинула той перстінь на землю . . . він і розсипався пшоном — так і порозкочувалось по всій хаті. А Ох, недовго думавши, перекинувся півнем та давай клювати те пшоно, клював-клював, все поклював . . . А одна пшонина закотилася під ноги царівні, — він тієї пшонини не ззів. Як поклював, та в вікно й вилетів собі геть, та й полетів собі . . .

А з тієї пшонини та перекинувся парубок — і такий гарний, що царівна як побачила, так і закохалася одразу, та так же то щиро просить царя й царицю, щоб її оддали за нього:

— Ні за ким, — каже, — я щаслива не буду, а за ним моє щастя!

Царь довго морщився — що то за простого оддати свою дочку; а далі порадився. Поблагословили їх та й подружили, та таке весілля справляли, що увесь мир скликали.

Народний міт.

16. Про морського царя й його дочок.

Жив собі купець із жінкою. Дуже багатий він був і мав він сина. Скормили вони свого сина, одружили його, незабаром і померли. Остався один син із своєю молодою жінкою. І думав він собі:

„За що-б тут руки зачепити, за яке ремесло взятись?“

Думав, думав та й надумав:

„Батенько мій, нехай царствує, не сидів дома, а все по чужих далеких сторонах їздив. Тим він нажив собі багатство. Буду і я так робити.“

Налагодив він три кораблі добра усякого, попрощався із своєю жінкою і поїхав по морі у чужі-далекі землі. А дома йому за той час уродився синок.

Поїхав він у чужі-далекі землі, товар свій добре попродав, а на сьомому році накупив иншого товару, наладував уже не три кораблі, а цілих дванадцять, і їде додому. Скілька кораблів їхало попереду і скілька позаду, а він саме всередині. Як виїхав він насеред моря, корабель його став. Що вже йому ні робили, як вони вже його ні відпихали, — ні — нічого не вдіяли: стоїть корабель на одному місці, стоїть і не ворухнеться.

І посилає той купець нірця, щоб пірнув у море та подивився, за що він там зачепився. Пірнув той нірець у море, дивиться, а на дні моря стоїть дід, однією рукою держить корабель. Нірець його й питає:

— Нащо це ти держиш наш корабель?

— Піди та скажи своєму господареві, що коли хоче він додому повертатись, так щоб віддав він мені те, чого дома не знає. Як не дасть — то втоплю всіх.

Виринув нірець і сказав це своєму господареві. Господарь став пригадувати і списувати усе, що в нього дома є. Усе, все пригадав. Усе знає, тільки не знає, що в нього родився син, що вже тому синові сім літ, що ходить він уже в школу і читати привчився. Як пригадав собі все, посилає нірця в море:

— Скажи тому дідові, що віддаю йому те, чого дома не знаю.

Поліз знов нірець і сказав це дідові.

Дід той каже:

— Я не повірю на слові. Хай дасть мені свою записку, кровю написану.

Купець мерщій урізав пучку свого пальца і кровю написав записку, що віддає дідові те, чого дома не знає, та й послав з нею нірця до діда в море.

Як тільки взяв дідусь записку, пустив корабель. Корабель поплив так скоро, що випередив передні. А дідусь, як тільки взяв записку, відніс її зараз у те місто, відкіль родом був купець і де жила його жінка з сином. Поніс та й підкинув її на дорозі та ще й сам приписав:

„Тебе, добрий молодче, віддав мені твій батько на послугу. Оце записку видав, своєю кровю написану. Та ти цим не турбуйся, бо не зараз я тебе візьму, а через пять літ, тоді, як сповниться тобі дванадцять літ. Як уже сповниться тобі дванадцять років, кидай свого батька-матір та йди до мене.“

А син, як ішов із школи, підняв її, прочитав та й каже:

— Ну, нічого робити. Батенькового слова мені не ламати, не ставити мого батенька брехуном.

Жалко йому було кидати свою матір жалібницю та й батька свого. Хоч і не бачив він його зроду, а дуже його любив, і не хотілось йому покидати його. Сумував він собі сам, ні матері не казав нічого, щоб ще й не засмутити.

Аж ось батько його з дванадцятьма кораблями до свого города прибуває і всім, усім своїм родичам оповіщає. Усі родичі і жінка його і син ідуть його зустрічати. Як вздрів він свою милу, обнявся з нею, поцілувався, а сина і не замітив, що той до нього руки простягає, лізе цілуватись. А як побачив уже, питає своєї жінки:

— А це що за хлопчик?

— Та це, дружино моя, синочок наш, що родився, як ти поїхав.

Тоді тільки батько догадався, кого то він оддав дідові тому, що здержував корабель. Згадав, зітхнув тяжко і промовив:

— Отак же!

Син зараз догадався, чого його батенько засумувався, та й каже йому:

— Не жалійся, татусю. Ще не зараз мене од вас візьмуть. До дванадцяти літ проживу я між вами. Ще мені зостається жити з вами цілих пять років.

А мати ще нічого й не знає та й питає його:

— Та що це ви балакаєте, що я й не розчовпну?

Вони їй розповіли. Дуже сумували батько та мати та син. І вже-ж жаліли свого сина вони! Уже-ж і кохали його! Не життя йому було, а рай божий.

А як сповнилось йому дванадцять років, він каже батькові та матері:

— Сушіть мені сухарчиків. Час уже йти мені до дідуся на послугу.

Насушили вони йому сухарчиків, зложили їх у торбиночку, попрощались із ним та й пустили його. І пішов він дорогою.

Ішов-ішов, дійшов до моря. Дійшов та став віддихнути. Дивиться: на березі стоїть кущ якогось деревця з червоними ягідками, та таке рясне, рясне! І став він дивитися на нього.

„Що це за кущ такий, що я його ще й не бачив. Який у мого батенька страшенний сад, що усяке, усяке там дерево є, а цього нема? Що воно за дерево?“

А це була калина. Дивиться та й дивиться він на цей кущ, коли бачить, що летить одинадцять утінок, а позаду й дванадцята. Летять вони як-раз на нього, а він чим-дуж під кущ та й сховавсь там. Спустились ті одинадцять качок як-раз коло нього на березі та й зробились всі красними дівицями. Пороздівалися вони та й стали купатися у морі. Покупались та й полетіли.

Прилітає тепер задня, дванадцята. Прилетіла і там зробилась дівицею, найкращою над усі. Розділась і вона та стала купатись. А кущів син мерщій з-під куща, та за одежу, та й заховався знов під дерево і сидить там мовчки, мов неживий. Вона, як уже викупалась, вийшла на беріг. Хоп-лоп — нема одежі. Ото й каже вона:

— Хто є тут? Як стар чоловік — будь мені рідний батенько; стара жінка — будь мені рідна матінка; середній чоловік — будь мені рідний братік, або рідна сестриця; молодий чоловік — будь мені вірна дружина!

А він зараз вийшов з-під куща та й віддає одежу. А вона зраділа, що й не сказати, бо перед нею став такий козак, що кращого й у світі не знайти.

— Хто ти є, козаче? — питає вона його.

— Я такий і такий. Їхав батько по морі, а дідусь старенький і зупинив його корабель, казав моєму батькові, що, як не віддасть одного, що дома не знає (а я і родився саме без батенька, тим то він і не знав мене), потопить його і всіх його людей. Батько не знав нічого, що дома діялось, віддав мене. Так оце я йду тепер до того діда на послугу.

— Ну, й добре! — каже його мила, — той сивий дідусь, що держав корабель, то мій начальник. Я в нього послужанкою. Нас у нього дванадцять. Може й ти бачив, що летіли наперед мене одинадцять утінок: то все мої товаришки. Це дідусь хоче мене з тобою одружити. То тільки гляди: схитриш — добре буде тобі; не перехитриш — лихо буде тобі. Буде твоя голова на коляці висіти так, як висить там уже їх одинадцять. Дідусь мій хотів усіх своїх послужанок одружити,

та з усіх одинадцяти не знайшовсь ні один, щоб перехитрував усе. Пропали всі.

І показує дорогу, куди пройти до дідуся.

— Піди цією дорогою: іди, іди, поки не дійдеш до стежечки, що лежатиме вліво. Підеш по тій стежечці, іди, іди, поки дійдеш до такого місця, що усе покрите гадюками. Ти не бійсь — іди, та не озирайся, — вони тобі дорогу дадуть. Оглянешся — зсідять. Підеш, підеш, дійдеш до такого місця, що покрите все звірюками лютими. Ти іди, іди, не озирайся, — вони тобі дорогу даватимуть. Як пройдеш уже це місце, побачиш наліво, на леваді, хатку на курячій ніжці. Ти йди туди, там я живу. Ну, тепер прощавай, моя дружинонько! Та гляди, бережись: вбережешся — добре буде, не вбережешся — головонька твоя повисне на коляці, як висить там уже одинадцять!

Сказала це, зробилася утінкою і полетіла.

Пішов купців син тою дорогою, що показала йому його мила. Ішов, ішов, дійшов до стежечки. Пішов стежечкою, дійшов до того місця, що гадюками усе було закрите. Але він ішов сміливо, і вони йому дорогу подавали. Пройшов це місце, найшов на таке, де повно звірів було. Він ішов теж сміливо, і вони дали йому дорогу. Як вийшов уже на поляну, як побачив уже хатку на курячій ніжці, так радісно йому стало. Прийшов до тої хатки: стук-стук у віконце. Вийшла його мила, відчинила йому, повела його в хату, нагодувала його й напоїла. І розказує вона йому:

— У нашого дідуся нас дванадцять. Сам живе він у пишних хоромах і характерничить, а нас розсилав він навкруги себе на дванадцять верстов від себе і на дванадцять верстов сестра від сестри. Усі ми в таких хатках на курячих ніжках. Ну, тепер тобі, моя дружино, пора спати. Скоро вже прилетить

вістовий од дідуся (дідусь, як що наказує, посилає свого крилатого вістового по всіх дванадцяти хатках і наказує той вістовий, що треба). Гляди-ж, як прилетить той вістовик, так що-б не казав, ти все мовчи, мов і нема тебе в хаті. А там уже подумаємо, що треба робити.

Та й положила його під лавку і світло погасила.

Тільки-що уляглись вони і стали дрімати, летить під вікно вістовик і кричить:

— Наказував дідусь, щоб на завтра ви всі були дванадцять, лице в лице, одежа в одежу, черевики в черевики, і щоб у кожної було по золотому прутові, бо приїхав уже дідусів зять (це, бач, купців син). — І полетів.

— Ну, тепер, моя дружино, треба за діло прийматися, — каже купцевому синові його сужена. Ізкувала йому золоту булаву і каже:

— Ти-ж іди по тій то і по тій дорозі. Перейдеш до залізних воріт, там будуть привязані на цепах два леви. Як будеш ти йти і кинуться вони на тебе, ти закричи на них: „Мовчіть, прокляті люті звірі! Я йду до дідуся на послугу“, — вони і пропустять. Як прийдеш ти до дверей, замахнися булавою і вдарь їх, щоб розбив. Дідусь закричить: „Хто там?“ А ти сміливо відказуй: „Я, дідусю, я. Іду до тебе на послугу.“ Тоді він поведе тебе туди, де ми будемо у ряді поставлені й усі будемо, як одна: і лице і одежа і черевики і все, все буде, як у одної. А я буду стояти така-то від краю, і у мене на лівій нозі буде закаблук набік закривлений. То хоч і з першого разу пізнаєш мене, а не подавай виду. Пройди раз і в друге, ніби не знаєш, та придивляйся на кожну. Дід буде на тебе гримати та говорити, щоб швидче вибірав ти свою сужену (а як не вибереш, голова твоя повисне на коляці), але ти не вважай на це і відкажи йому: „Е, дідусю, що ви? Це не яблучко з яблуні зірвати: вкусив — гарне — звів, недобре — кинув; мені з нею треба буде вік коротати!“ На третій раз уже виведи мене. Тепер прощай, моя дружинонько мила!

І полетіла сама.

Він і пішов, куди йому його мила показувала. Прийшов до двору дідусевого, а коло ставнів ворітних привязані були два леви. Як тільки уздріли вони його, так і кинулись на нього з ревом. Він на них як крикне:

— Мовчіть, прокляті люті звірі! Я йду до дідуся на послугу!

І пропустили вони його. Прийшов він до дідусевого будинку, та як замахнувся своєю булавою, як гупне у двері, так вони і розлетілись.

— Хто там? — кричить з будинку дідусь.

— Це я прийшов до вас, дідусю, на послугу!

— Пора, пора, козаче! Ну, ходімо-ж вибереш свою сужену. Та гляди, не вибереш — до тих одинадцяти голів, що теліпаються на коляці, прибавлю твою дванадцяту.

— А вже-ж, дідусю, ваша воля.

І пішли. Вийшли вони на леваду. Там стояли всі дванадцять, усі, як одна.

Купців син відразу замітив свою сужену, але не подав у цьому виду. Пройшов раз — не вибрав.

Дідусь і каже:

— Що ти даремне ходиш? Хіба не сподобав ні одної? Вибірай пошвидче.

— Е, ні, дідусю: це не яблучко з яблуньки зірвати: добре — ззів, а недобре — кинув; мені треба з нею вік коротати.

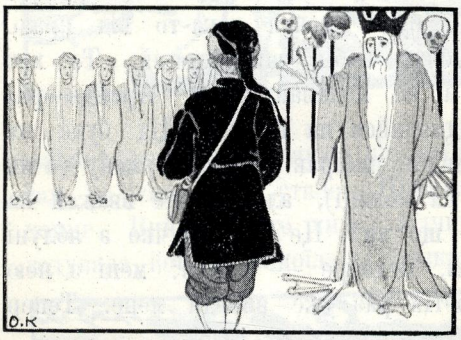

Пройшов і вдруге — теж не вибрав. Дідусь ще дужче гримнув на нього. А купців син тієї-ж йому відказав:

— Е, ні, дідусю, мені з нею цілий вік коротати.

На третій раз пройшов купців син і вивів свою милу.

— Ну, добре, хай-же вона тобі навіки.

Заручили їх і одгуляли весілля. Дідусь наладував йому золота та срібла цілих дванадцять кораблів, і поплила молода пара до батька та до неньки.

Як приїхав купців син, на радощах назвали гостей, зробили друге весілля.

І я там був, мед-вино пив; по бороді текло, а в роті не було.

Народний міт.

IV. Леґенди.

17. Брат у брата на тому світі.

Давно це діялось, дуже давно і не де-инде, а в нашій таки землі, жили собі два рідні брати — Остап та Іван. Жили вони на одному батьківському ґрунтовищі і дуже поважали і любили один одного — жили, як один. Але-ж тяжка панська праця та надокучливі сіпаки-есаули не давали їм жити по-людському: як день божий, так і на працю, як день божий, так і тіпають.

Не видержав старший брат Остап такого тяжкого життя — вмер бідолаха. Поховали його як слід по закону. Зостався на все дворище господарем менший брат Іван. Тяжко йому самому приходиться: сумує, бувало, та вбивається за Остапом, — та що подієш — така вже божа воля. Живе ото собі Іван сам один та сльози ллє бідолаха. Світ йому немилий, сум серце шматує через таке пекельне життя, нема йому щирої порадоньки ні від кого.

Одного разу сидить він отак за столом, схиливши голову на руки, сумує й думає: що робити й чим собі життя забогарадити. [1])

— А дай, — думає, — одружусь! — Хоч одна душа буде рідна.

Отак він поміркував собі та й заслав старостів до якоїсь убогої, але-ж із чесного роду, сирітки. Сирітка згодилася піти за нього заміж і подавала рушники. Все вже було полагоджено на весілля.

У суботу перед вечером, поки ще молода бігала з дружками по рідні та кликала на весілля, Іванові спало на думку піти до брата Остапа на гробовище і покликати його на весілля. Пішов ото він на гробовище та й узяв із собою жолудя, щоб посадити його коло братового гробка на спомин про своє весілля. Дійшов він до гробовища, здійняв шапку, перехрестився й пішов просто до гробка, де похований був Остап. Перехрестився й тут і посадив жолудя в ногах; далі підійшов до возголовя [2]) і стиха промовив, заливаючись слізьми:

---

[1]) Чим собі в житті помогти (Бога ради).

[2]) Горішня частина могилки, де голова мерця.

— Брате мій єдиний, прошу тебе на весілля до себе, — обридло вже жити одиноким, безрідним бурлакою. [1])

Тільки промовив ці слова, як гріб розкрився, й Іван побачив там свого брата Остапа.

— Іди сюди, брате! — промовив до нього Остап. — Та побалакаємо трохи.

Увійшов Іван до Остапа в гріб і слідком за ним земля заступилась. Озирнувся Іван навкруги себе і йому яснісінько стало, що Остап не в труні лежить, а живе собі, мов чернець той у келії. [2])

---

[1]) Чоловік, що не має рідні і живе сам на світі (звичайно не має своєї хати).

[2]) Чернеча кімната, в якій чернець живе сам один без товариства.

Засвітив Остап свічку воскову, посідали обидва коло столу, та й почали розпитувати один одного, як кому живеться. Розказав Іван Остапові, яке то пекельне його і людське життя на білому світі. Довго слухав Остап оповідь братову та все кивав головою, а як уже Іван перестав говорити, брат йому й каже:

— Нікчемне, неправдиве ваше життя на білому світі, по-божому не так треба-б жити. Ось послухай краще, як у нас тут живуть, та як повинні й ви жити . . .

Узяв Остап із полички якусь грубу, дуже грубу книгу та й почав її читати. І . . . Господи! Як то там гарно воно пише: „Один одного любить, один одному допомагає, ні багатих, ні вбогих, ні дужих, ні безсилих тут нема — усі рівні, всі братами називаються . . .“ І ще багацько-багацько де-чого звідти він вичитував. Читає він цю книгу, а Йван — не кажи, що заслухався, а й одірватися ніяк не може.

Згоріла одна свічечка, Остап засвітив другу та й знов до читання взявся. Згоріла й друга свічечка, а Остап і питає Івана:

— Чи не час тобі йти вже до господи?

— Ні, брате, послухаю ще хоч трохи твоєї книги, хай хоч здається мені, що й я живу між цими добрими людьми й на цьому світі.

Догоріла й третя свічечка, а Остап усе читає. Підійнявся Іван із стільчика. Вклонився Остапові та й каже:

— Слухав би без перестану, брате, твого читання, але-ж час мені й до господи вибіратись, бо там мене дожидають.

Попрощавсь Іван з Остапом, земля розступилась, і Іван вийшов на землю. Не встиг він і назад озирнутися, а замість тих дверей, що з них виходив він, тільки гробок стояв. Подививсь Іван навкруги себе й помітив, що в ногах братового гробка лежить здоровенний і грубезний, уже трухлявий [1]) дуб.

— Ото диво! — подумав Іван. — Ішов сюди, дуба не було, а тепер он який лежить! Хто це привіз його сюди?

Роздивився краще — аж і пень із цього дуба ще стирчить у ногах Остапового гробка.

— Чи не з того жолудя цей дуб, що я посадив оце вчора, як приходив прохати Остапа на весілля? — подумав знов Іван.

Подумав отак Іван, подумав, подивився та й пішов до господи. Ідучи додому, дивився він навкруги себе і знов дивувався, що це таке, мов не те село стало — нічого й нікого не пізнає.

[1]) Гнилий, порожній в середині.

Дійшов Іван до свого двору, зирнув — і тут щось не так: те місце, де був його двір, але-ж не та хата, не ті повітки й не ті люди тут живуть, яких він лишав, ідучи до брата. Вийшли з хати якісь чужі, незнайомі люди та й питають Івана:

— Чого треба?

— Як-то чого треба? — Адже-ж це мій двір, моя батьківщина! Хіба забули, що я вчора увечері ходив до брата на гробки прохати до себе на весілля? Хіба вже забули про мене, про Івана?

Дивляться люди на Івана та й дивуються з його річей.

— Та що це ти нам, чоловіче добрий, голову морочиш? Було це колись, розказують старі люди, що брат брата ходив на гробки прохати до себе на весілля, але-ж цьому вже мабуть більш трьох сотень літ минуло, як це діялось. Схаменися, чоловіче добрий, бо з тебе все село буде сміятися, коли будеш таке плескати, — кажуть Іванові люди.

Почав Іван ще казати людям цим, що це його дворище з діда-прадіда, і що він тільки вчора ходив на гробовище покликати брата на весілля. Але-ж куди тобі, сміються з Івана всі, мов з божевільного.

Покрутився отак Іван — нема йому пристановища, ніхто його не приймає, і пішов він знов на гробовище до брата.

— Пусти, брате, знов до себе, бо на цьому білому світі нема вже мені місця — ніхто вже мене не приймає!

І знов розступилась земля над труною Остановою, ввійшов туди Іван, земля заступилась, і з того часу вже ніхто й ніколи не бачив Івана на білому світі.

Кажуть, що ото, скільки свічечок згоріло, поки читав Остап у келії тую книгу, стільки по сто років минуло з того часу, як Іван до брата прийшов. А дуб, що лежав уже трухлявий коло гробка Остапового, — це з того самого жолудя, що Іван посадив там, як приходив кликати Остапа до себе на весілля.

Народня легенда.

18. Праведний у церкві.

Десь, кажуть, в одному селі жили собі чоловік та жінка. Жили вони дуже убого: крім хатки та ступінів десятка землі в городі, нічого не мали. Діток їм Господь дарував чимало і все дрібненькі-

дрібненькі, як та ряска. День-у-день вони працювали, ночей не досипляли та все заробляли і діток годували.

Тяжко і скрутно їм жилось, але-ж ніколи на це не ремствували. Сварки в семї ніколи не було, — все йшло у них якось любо та тихо. Повиростали діти і стали в помочі батькові та матері. В господарстві пішло все на лад: є вже й свинятка й курчатка, а далі й корівчина.

— Слава Господеві милосердному, — подумав старий. — Тепер вони й без мене обійдуться, а я, щоб не мішати їм, одрізнюсь собі та буду Богові молитись. Пора вже на спокій. Пора думати й про спасення душі.

Поставив старий на городі хлівець, обмазав його сяк-так глиною, прибрав усередині, як слід, і переніс туди все своє збіжжя. З того часу нігде він не показувався на селі, навіть у церкві ніхто його не бачив. У хату до дітей хоч і зайде було, то хіба тільки, щоб узяти собі яку роботу в свій хлівець або хліба шматок та тикву води.

Увесь день він за працею та за молитвами. І уночі було прокинеться, стане навколішки і молиться собі, аж поки знемощіє, тоді ляже й задрімає трохи. Харчувався він тільки хлібом та водою.

Усі селяне дивувалися з святоші (так його продражнили) за таке його життя й часто дітям його викидали на очі, що батько їх святошею живе, а до церкви не ходить. Діти довго не вносили про це батькові в уха.

Одного разу увійшов батько чогось у хату, а діти й почали гризти йому голову:

— З нас люди сміються, що ви живете собі одлюдком, нігде не буваєте й до Божого дому не ходите, — хоча-б до церкви ходили!

— Бог усюди єсть й усюди йому можна молитись, — одмовив батько стиха й пішов у свій хлівець.

Другого тижня у неділю, чи що, діти знов напались на батька щоб ішов до церкви, щоб не робив семї осудку. Нікуди було вже більш батькові одмагатись, треба було йти до церкви, щоб не робити заколоту в хаті.

Надів він біленьку сорочку, штани та свитину й пішов до церкви. Церква була по той бік ставка і йти до неї треба було через греблю. Якось дійшов він до ставка на беріг та й пішов навпростець по воді. Ішов по сухому, аж до самісінької церкви.

Люди, що йшли до церкви, дивувалися з такого чуда і думали — чи не ввижається це, що святоша ходить по воді. Але-ж опісля, побачивши його в церкві, стали певні, що то їм не ввижалось, а так таки й було.

І пішло по церкві з його шушукання поміж людьми. А він став собі коло дверей у бабинці і молиться Богу. Помолившись, він озирнувся по церкві навкруги себе. Коли дивиться, аж по церкві, над людьми, літають штук кілька чортів і підкушують людей на гріх, а слідком за ними два чорти носять волячу шкуру і записують туди грішників. От дійшли вони так аж до самісіньких дверей, де стояв той чоловік.

Але-ж на останці не стало шкури на запис, і почали ті два чорти зубами розтягати ту шкуру, та один з них одірвався і впав. Не вдержався старий, засміявсь. От вони його останнім і записали на ту шкуру.

Скінчилася служба Божа, і старий знов пішов по воді, через ставок. Тільки-ж не так, як до церкви йшов, мов по сухому, а брів уже по коліна водою. Постеріг він, що тяжко согрішив у церкві. І з того часу вже ніколи не ходив до неї, а молився Богу у себе в хлівці.

Народна легенда.

19. Початок світа.

I.

До початку цього світа,
Ще до чоловіка,
На престолі Бог великий
Жив із-перед віка.

І престолом було небо,
Невидиме нами.
І те небо в нас хрещених
Зветься небесами.

Під ним друге було небо,
Що зоветься раєм;
І коли воно почалось,
Того ми на знаєм.

Тільки знаєм, що в тім небі
Янголи літали
І святії пісні Богу
День і ніч співали.

І Сатанаїл архангел
Був їх старшиною,
І у Бога називався
Правою рукою.

Все він відав, всім він рядив,
Всим розпоряжався,
І рай цілий його власним
Небом називався.

А під раєм, його небом,
Наше небо було,
Та по ньому ані разу
Сонце не мигнуло.

Лиш по ньому чорні хмари
Громом розривало,
А під ним пітьма стояла
Й море клекотало.

II.

І задумав Бог і наше
Небо освітити,
І під небом нашу землю
Грішну сотворити.

І приходить він до раю,
Взяв Сатанаїла
І пішов під синє небо,
Де бездна кипіла.

Синє небо туманіло,
Вітри бушували
І під небом чорні хмари
Громи розривали.

Все чорніло і темніло . . .
Аж Бог появився! —
Розійшлися чорні хмари
І грім запинився.

Засиніло небо наше,
Сонце засіяло,
Стало тихо, лиш глибоко
Море клекотало.

І зійшов Господь на море,
Море утихає;
І Сатанаїла в бездну
Господь посилає.

Посилає його в бездну
Піску жменю взяти,
Щоб на морі, як на камні,
Землю збудувати.

— „І як вложиш, — Господь каже, —
Руку у безодню,
Скажи: беру тебе, земле,
На славу Господню“.

І пішов той по-під море,
Ходить, розважає:
„А-ну й себе помяну я!
Хто тее пізнає?!“ . . .

III.

І спустився в саму бездну,
Руку опускає,
Бере землю та й до бездни
Стиха промовляє:

— „Ти розкрийся, розвернися,
Темная безодне!
Беру тебе в імя своє
І в імя Господнє!“

І узяв; іде водою,
Жменю затискає.
Лиш даремная робота:
Все вода змиває!

Поки вигулькнув із моря,
Змило все водою,
І зявився він до Бога
З голою рукою.

Бог і каже: „Не хитрися,
Не задумуй злого!
Іди знову, тільки імя
Не приточуй свого!“

Пішов знову, й під водою
Знов над Богом кинся.
І знов з голими руками
На верху зявився.

І розгнівався Бог Сильний:
Небо задріжало,
Море спінилось, забилось
І заклекотало.

І в минуті той іщезнув
В морі під водою,
Знайшов бездну, бере землю
Правою рукою.

І говорить: „Ти розкрийся,
Темная безодне:
Беру з тебе тепер землю
Во імя Господнє!“

І щаслива йому стала
На цей раз дорога;
І в минуті він з землею
Вийшов перед Бога.

IV.

І взяв Господь тую землю,
Ходить, розсіває,
А Сатанаїл невдячний
Думоньку гадає:

Щоб землі собі у Бога
Вкрасти, заховати,
А потому в своє імя
Землю збудувати.

І роздумав свою думу
На взиск чи на згубу:
Тільки Господь відвернувся,
Хвать землі у губу!

А Бог ніби і не знає:
Ходить, засіває.
І засіяв, як годиться,
І благословляє.

— „Рости, рости, моя земле,
Куди зглянуть очі:
Від восхóда до полудня
І до полуночи!“

І земля рости зачала
І кінця не мала;
І зеленая травичка
Землю устеляла.

Та і тая, що у губі,
Свого Бога знає:
Росте живо, виростає,
Губу розпірає.

І зачав той нечестивий
Харкати, плювати,
І почали з того скали
Й гори виростати.

І земля землею стала,
Тільки посвятити.
Але нічка наступила:
Тра було спочити.

V.

Закотилось сонце красне
За високі гори,
І синіє небо ясне
Як синеє море.

І тихенько в небі ходять
Янголи святії
І засвічують над небом
Свічі воскові.

І ті свічі, ясні зорі,
Світять на все поле,
Доки Господь Милосердний
Виспиться доволі.

І спить Господь серед поля,
Сили відновляє,
А Сатанаїл над Богом
Думоньку гадає.

І поглянув кругом себе:
Пишно було всюди.
І, як камінь, йому зазлість
Падає на груди.

„Не буду я більше з Богом!“
Став він говорити, —
„Хоч сам згину, розсядуся,
Хоч йому не жити!

„Він заснув, не має сили —
Що-ж я туманію?!
Візьму втоплю його в морі —
Світом завладію.“

І підняв на руки Бога
І води шукає.
Але-ж земля розрослася
І гряниць немає!

Вдарився на штирі боки —
Моря не видати!
І вернувся він і з Богом
Положився спати.

VI.

Рано сонечко піднялось,
Позгасали зорі,
І у росу, як в діямент,
Повбірались гори.

І Сатанаїл піднявся,
Бога став будити:
„Вставай, Боже! годі спати!
Землю тра святити!“

І збудився Господь Сильний
І, здихнувши, каже:
— „Що хитришся предо мною,
Вічний ти мій враже?!

„Був я всюди цеї ночи
Від края до края, —
І нема чого святити:
Вся земля — святая.

„Ти хотів мене, невдячний,
В морі утопити.
За те вічно будеш змієм
Під землею жити.“

І звинулись тому руки,
І звинулись ноги,
Довге рило натягнулось,
Висунулись роги.

І Сатанаїл невдячний
Став навік змією;
Зашипів і з-перед Бога
Слизнув під землею.

І стогнала земля дуже,
Де змій пробірався,
І там всюди ліс дрімучий
Поверх неї взявся.

Степан Руданський.

20. Богоданна доня Цариці Небесної.

На возліссі великого й густого гаю жив один дроворуб разом із своєю дружиною. У них була тільки одна дитинка — дівчинка трьох років. Та вони були такі вбогі, що, траплялося часами, — не було у них насушного хліба ні лусточки, і вони сами не знали, чим годуватимуть малу дитину. Одного дня пішов дроворуб у гай на звичайну свою працю, став рубати ліщину, а думки обсіли його голову, мов хмари в дощ. Коли зирк, — аж перед ним стоїть якась огрядна, дуже вродлива молодиця, а у неї на голові сяє вінчик, зложений з ясних зірок, мов з квіток. Та молодиця й каже чоловікові:

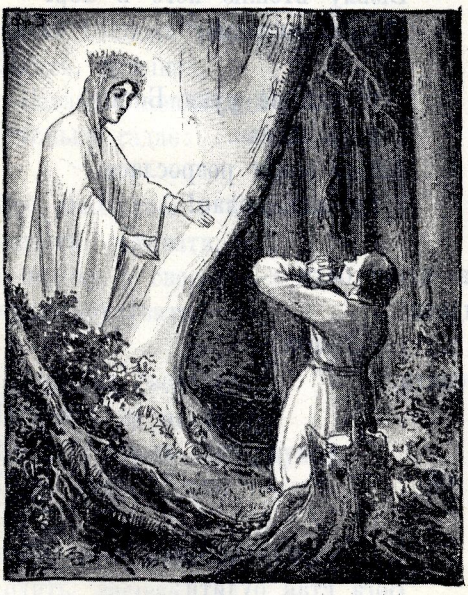

— Я — Божа Мати, Діва Марія. Я знаю, що ти дуже бідуєш, що тебе опали злидні, і тобі нічим годувати дитини. То принеси сюди свою доню: я хочу стати їй матірю і догляну її сама.

Дроворуб послухався, приніс дитину й віддав її Діві Марії, що забрала дівчину до себе на небо. Там їй було дуже гарно: вона їла самі медяники та пундики, пила самі вершки з молока, вдягалася в золоту одіж і гралася з янголятками. Як уже добре підросла вона, минув їй чотирнадцятий рік, гукнула якось її до себе Богородиця й сказала:

— Моя люба дитино! Мені треба їхати в далеку дорогу, то на! ось тобі на схову оці тринадцять ключів від дверей Царства Божого. В усі дванадцять світлиць Царства можеш, коли забажаєш, піти й роздивлятися там всі роскоші й чудеса сили Божої, а в тринадцяту, до якої приходиться оцей малесенький ключик, ти ніяк не ходи, бо тобі туди ходити заборонено. Гляди-ж, доню, стережись туди заглядати, не відчиняй замка, бо будеш безщасна.

Дівчина обіцяла, що буде слухняна, а як була вже Богородиця за цариною Царства Божого, то почала вона роздивлятися всі житла праведних на тому світі. Кожного дня вона відчиняла одні двері, аж поки не обійшла всі дванадцять кімнат. В кожній кімнаті сидів один апостол, оточений роскошами та великою славою. Дівчинка дуже втішалася, бачучи ті роскоші та красу, і всі янголочки, що ходили за нею слідком, так само втішалися разом з нею. Після того зосталися тільки одні двері, куди дівчинці заборонено було увіходити, і, як нарочито, їй страшенно стало кортіти довідатися, що-б там, у тій кімнаті, могло бути приховане? Вона почала прохати янголів:

— Зовсім відчиняти тих дверей я не буду і увіходити в ту кімнату так само не буду, та мені дуже хочеться одімкнути її і хоч одним очком глянути туди через малесеньку щілинку між дверима.

— Неможна, — сказали янголи, — то було-б великим гріхом — не послухатися Матері Божої і зробити те, що вона заборонила. Так можна накоїти великого нещастя.

Тоді дівчинка замовкла. Тільки-ж цікавість в її душі не то не вщухала, а навпаки росла й розжеврювалась і не давала ні вдень,

ні вночі спокою. І коли одного дня так склалося, що всі янголи пішли кудись з дому, вона подумала:

— Тепер я сама-однісінька і можу зазирнути одним очком у щілинку, і ніхто не довідається, що я те зробила.

Вона витягла ключик із схови, і як був він уже в неї в руці, устромила вона його в замок, а як устромила, то повернула там його кругом. Тільки вона те зробила, як сами двері розскочилися.

Дівчинка побачила, що в тій кімнаті посередині серед огнів і великого сяйва сиділа в усій своїй силі й славі Свята Тройця. Одну хвилинку вона дивилась, стоячи непорушно в великому здивуванні, а потім їй закортіло ледви-ледви доторкнутися тільки однією пучкою до великого сяйва. І як тільки вона доторкнулася, так відразу стала її пучка зовсім золота. Тоді дівчину огорнув великий переляк, вона мерщій причинила двері, заперла й побігла звідтіль геть. Та переляк не зникав, вона не могла заспокоїтись: за що-б не бралась, чи за діло, чи за розвагу, однаково серце калаталося в грудях, і все тіло на їй тремтіло. Так само ніяк неможна було стерти золота з пучки; скільки вже вона не мила й не шарувала рук, — нічого з того не виходило.

Небагато після того перегодя вернулася до господи Божа Мати, скінчивши свою подорож. Вона гукнула дівчинку до себе й звеліла вернути їй усі ключі. Коли та простягла Божій Матері увесь жмуток ключів, то глянула їй у вічі Богородиця й спитала:

— Ти-ж не відчиняла тринадцятих дверей, як я тобі веліла?

— Ні, — відповіла дівчина. Тоді Божа Мати поклала свою руку дівчинці на серце, почула, як воно калатається і, не вгаваючи, тьохкає й тьохкає в грудях, і одразу вже добре знала, що дівчина не послухалася її заборони й одчиняла без неї двері нищечком. То Богородиця ще вдруге спитала:

— То ти таки, справді, не відчиняла?

— Ні, — удруге відповіла дівчина.

Тоді подивилась Божа Мати на її пучку, що позолотилася від небесного вогню, і по цьому знаку бачила, що дівчина прошпетилась. Тоді вона ще раз, уже втретє, спитала:

— Так ти того не робила?

— Ні, — відповіла так само втретє дівчина.

То Божа Мати, бачучи таку неправду, промовила:

— Ти мене не послухалася, а крім того ще й збрехала мені. Ти більше не заслуговуєш бути на небі.

Як сказала те Діва Марія, так зараз-же дівчина кріпко заснула, а як прокинулася, то побачила, що вона опинилася внизу, долі на землі, серед лісних пущ та нетрів. Вона хотіла гукати на поміч і не могла звести голосу; вона скочила на ноги й хотіла бігти звідтіль і теж не могла, бо з усіх боків їй переступали стежку колючі терни, стаючи густою лавою перед нею, і їй несила була пересягнути через гострі колючки. У тій пущі, де опинилась дівчина стояло старе порохняве, порожнє в середині дерево — воно стало їй за притулок. Як приходила ніч, дівчина влазила в те дупло й спала там: як лив дощ, або лютувала негода, там, у тому дуплі, знаходила бідна грішниця собі захист. Ах, яке то було гірке їй життя бідній!

А як згадувала вона, як то добре жилося їй попереду в Царстві Божому, як вона гралася там з янголятками, то гірко ридала нещасна. Годуватись їй доводилось корінцями та лісовими ягідками, скільки могла вона їх розшукати в тій околиці, де вільно було їй ходити. В-осени вона збірала під деревами горіхи та сухий лист і позаносила їх до себе в дупло. Горіхи були зімою її єдиною їжою, а коли дуже захолодало й пішов сніг, то щоб не замерзнути, вона, мов яке дике звірятко, заривалася в лист і грілася.

Помалу її небесна одежа зовсім зносилася, подерлася на шмаття й поопадала з тіла, — дівчина зосталася зовсім гола. Як світило сонечко, як верталося тепло, вона виходила з дупла на двір, сідала під деревом і грілася, а її довге роскішне волосся огортало її тіло з усіх боків, мов мантія. Так жила вона в нетрях рік за роком і терпіла нужду й горе на світі.

Раз по весні, як усі дерева знову вдяглися в свіжі зелені шати, полював у тому лісі король. Ганявся він за сарною. Та сарна шурхнула між кущі колючого терну, що оточував леваду дівчини. Король скочив з коня додолу, вийняв свого меча і викосив ним геть кущі терну й проробив собі вуличку. Як уже пробився на чисту леваду, то побачив під деревом дівчиноньку чарівної вроди. Вона сиділа коло свого дупла, вся до пят вгорнута довгим роскішним, мов золото, блискучим волоссям. Король спинився і дивився на гарну, мов ясна зоря, дівчину зачарованим оком, далі наблизився до неї, загомонів, став її питати:

— Хто ти, дівчинонько? Чого опинилась ти тут в оцих нетрях?

Та дівчина не могла нічогісінько йому відректи, бо уста були в неї склеплені. А король усе допитувався далі:

— Може-б ти, дівчино, поїхала зо мною в мій замок?

У відповідь вона легенько кивнула йому головою. Тоді король взяв її собі на руки, відніс і посадовив на коня й одвіз із собою до замку. А як були вони вже вдома, то звелів король зробити дівчині роскішне убрання, вдяг її як князівну, і не було їй тут

уже ні в чому недостачи. І хоч не могла вона говорити, та була така прекрасна, приязна й така привабна, що покохав її король всим своїм щирим серцем, а трохи перегодя, то й побрався з нею, як з любою дружиною.

Ледви минув тому рік, як знайшовся у королеви синочок. І коли вона, ще не зовсім вичунявши від недуги, лежала в своєму ліжку, зявилася вночі перед нею Божа Мати й промовила:

— Як що ти скажеш правду й признаєшся, що відчиняла заборонені двері, то я розклеплю твої уста й верну тобі знову мову. Як що-ж ти й далі уперто стоятимеш на своєму, не каятимешся в гріху й говоритимеш знову неправду, то я заберу з собою твою маленьку дитинку.

Тоді на хвилинку вернулась королевій мова, щоб вона могла дати Богородиці відповідь, та зоставалась вона уперта й неправдива:

— Ні, — сказала вона, — я не одчиняла заборонених дверей.

Після того забрала Божа Мати новонароджену дитинку до себе на руки й зникла. Другого ранку, як нігде ніхто не міг знайти дитини, пішла між людьми недобра поголоска, ніби королева лиха людожерка й зїла свою рідну маленьку дитину. Вона все те чула і не мала змоги що-небудь відповісти, бо була німа. Однак король не пойняв віри всім тим поголоскам, бо дуже любив свою дружину.

Минув іще рік, знайшовся у королеви другий синочок. І знову прийшла до неї уночі Божа Мати й сказала:

— Чи ти хочеш признатися, що відчиняла заборонені двері? Бо як признаєшся, то верну я тобі твою дитину й розсклеплю німі уста твої. Як-же-ж — ні, як ти не каятимешся в своїй неправді, то заберу я з собою й цю другу дитину.

І знову королева відповіла:

— Ні, я не відчиняла заборонених дверей, — і знову Божа Мати забрала маленьку дитину собі на руки й піднялася з нею на небо.

А ранком, як не могли нігде знайти новонародженої дитини, загомоніли всі люди, не криючись, що королева зїла свого сина, й домагалися від короля, щоб призначив державний суд над злочинницею. Та король так крішко кохав свою дружину, що й цього разу не пойняв віри людським переказам, і звелів усім своїм радникам не говорити ні слова таких неподібних річей, бо инакше покарає кожного муками й лютою смертю.

Знову минув рік, знову знайшовся у королеви вже третій син, і знову, як і попереду, зявилася перед королевою Божа Мати й промовила до грішниці:

— Ходи зо мною!

Вона взяла королеву за руку й знесла її на небо й показала там обох її старших синочків. Дітки приязно усміхнулися до матері й весело перед нею гралися в мяча, розмальованого, мов земна куля. Як пораділа королева душею, побачивши своїх втішних діточок, то спитала її Божа Мати:

— Може-ж уже твоє серце розмякло, може упала полуда з очей твоїх і ти мені признаєшся, що одчиняла заборонені двері в Царстві Божому. Як що покаєшся, то верну тобі обох твоїх синочків.

Та королева і в третій раз відповіла:

— Ні, я не одчиняла заборонених дверей.

Тоді спустилася Діва Марія на землю й забрала третього сина з колисочки.

На ранок, як стало всім відомо, що і третьої дитини немає, то вже люди всюди почали криком кричати:

— Наша королева людожерка, її треба неодмінно судити й покарати!

І король уже не міг далі присилувати своїх радників мовчати. Скликав суд; королеву допитували, та як не могла вона говорити, то й не змогла виправдатися. Засуджено її до тяжкої кари: був присуд того суду, щоб спалити королеву живцем на великому

вогні. Зараз же після суду назносили дров, поскладали їх у велику купу, привязали королеву до грубого паля й підпалили у неї під ногами розпал. Уже від полумя стала займатися на ній одежа, вогонь високо запалахкотів і . . . розтопив кригу в серці королеви. Тоді прокинулося в неї каяття й вона подумала:

— Як-би то я могла хоч тепер, перед смертю, покаятися й признатися, що відчиняла двері!

Тільки так вона промовила в думці, як почула, що вернувся їй голос і вона виразно скрикнула:

— Мати Божа, я винна, я одчиняла двері!

І тут одразу полив дощ з неба й затушив полумя, а над королевою засвітилося сяйво, й сама Божа Мати зійшла з хмар до неї, несучи на руках найменшого її синочка, а двойко старшеньких весело бігли до матері поруч неї. Діва Марія приязно промовила до королеви:

— Хто признався в своєму злочині й щиро покаявся, тому дарується його гріх, — і оддала їй усіх діток, вернула мову й подарувала щастя на ввесь її довгий вік.

Брати Ґрімм.

V. Сміховинки.

21. Скупий.

Один чоловік лежить уночі та й каже:

— Які ці багачі скупі! Як-би мені багатство — я-б усім давав.

Тільки це проказав, а хтось йому подає у вікно калитку та й каже:

— На оцю тобі калитку, у ній один червінець. І ти його відтіля витягни: глянеш — іще буде. І так скільки хочеш! А як натягаєш, тоді віднеси її і вкинь у річку.

Він узяв, тягав гроші три дні, здорову купу натягав. А жалко нести в річку, та — нічого робити — поніс.

Несе та все тягає та ховає. Дійшов до річки, поглянув — є червінець. Він його виняв, поглянув — іще є.

І жалко йому кидати, і він усе тягав і дотягався, що коло них і вмер, а калитки не вкинув у воду.

Народна сміховинка.

22. Драбина.

Драбина десь під хатою стояла. І хоч щаблі у ній усі однакові були, то верхній з них пишався й вихвалявся, що він найперший і найвищий.

Ішов мимо чоловік, драбину взяв, перевернув і знов поставив. Верхній щабель опинився вже внизу, а нижній став найвищим.

Народна сміховинка.

23. Господарь і циган.

Господарь приняв циганського хлопця до послуги. Але-ж той хлопець ледачий був. Скаржиться господарь батькові, а циган каже:

— Прошу вас, як до їдження, то таки моєю рукою бийте, а до роботи не наганяйте.

Ну, через кілька день циганчук не хотів робити і втік. Приходить його батько, застав, що обідали. Чоловік кивнув на жінку, щоб дала циганові ложку. Жінка дала ложку і на стіл поставила лемішку. Перед чоловіком насипала шкварків, а перед циганом тільки трохи. Циган подивився і каже:

— Знаєте, пане господарю, що як-би мені мій син тут був, то я би йому скрутив голову отак!

І при тому слові обернув миску з лемішкою і перед себе шкварками поставив.

Народна сміховинка.

24. Тепер мені не до соли.

Послав батько сина за сіллю, дав йому гривню грошей. Купив син соли, скільки було сказано йому, — ще шага й виторгував з тих грошей. Всипав сіль у заполу та йде додому. На дорозі здибав музик. Люди танцюють, аж діл гуде. Заманулось парубкові потанцювати, а в кишені шаг мулить.

— Музико, грай мені одному!

Погукнув парубок, віддав того шага і почав танцювати; аж хата мала, а він закидає ноги і в присядки, і через ногу, усяк було. Затанцювавсь парубок, а сіль усе потроху сиплеться із заполи. Що майне він ногою, то сіль так і поросне по хаті. А люди стоять округи та й приказують йому саме під ногу, мов знарошне виграють:

— Ой, парубче, сіль сиплеться! ой, парубче, сіль сиплеться!

А парубок зайшовсь так, що й себе не тямить, та все їм:

— Тепер мені не до соли, коли грають на басолі! Тепер мені не до соли, коли грають на басолі!

Ходив, ходив парубок, поки аж не відтанцював свого шага. Стала музика і він став. Глянув: аж сіль уся на долівці, ще сам він і порозтирав її ногами. Скривився парубок та в сльози:

— А бодай його лиха година знала! Що-ж тепер тато скажуть?

Народна сміховинка.

25. Оциганив.

Вивів циган на ярмарок
Коня продавати . . .
Посходились ярмаркові,
Стали оглядати . . .

Оглядають: кінь, як сокіл,
І ґанжу не має.
А сам циган кругом ходить
Та все промовляє:

„Що конина, то конина!
А що-б язик мала,
То вона-б вам, люди добрі,
Всю правду сказала.“

Купив якийсь ту конину,
Дома оглядає:
Аж його конина справді
Язика не має . . .

Степан Руданський.

VI. Оповідання.

26. Історія осла.

I.

Одного осіннього ранку входить до моєї світлиці господарь у котрого я жив, і стоїть з дуже заклопотаним виглядом.

— А що там, дядьку?

— Ей, таке, що аж вимовити сором.

— Ну, кажіть.

— Цеї ночи вкрали у мене осла.

— Із стайні?

— Ні, з городу.

— А пощо-ж ви його на ніч лишили в городі?

— Стайня маленька, душно там. А осел завсігди бив корови. Що мені тепер робити, паночку?

— Ідіть питати, може й відпитаєте.

— Я вже дав знати жандармам.

— Ну, то чекаймо терпеливо.

І ми чекали цілий місяць. Я готов був іще й далі чекати терпеливо, але Яким не хотів.

— Агій! Та що я так буду чекати божої ласки? В пятницю в місті ярмарок, піду та й куплю нового осла.

II.

В пятницю, ще ні світ, ні зоря, а вже мій Яким Пятак, перекинувши уздечку через плече, вибрався до міста на ярмарок. Ослів там було досить, коли-ж бо й наймізерніший коштував геть-геть дорожче, ніж усі його гроші. Вже Яким зїв увесь хліб, увесь зелений перець і увесь кусень сала, який мав при собі, і випив на те скляночку вина, а осли ще ані руш не подешевіли. Вже вигрівся добре на сонці, а ціна на осли як не нижча, так не нижча.

Та ось сонце скотилося вже над вершечки далеких гір і обливало своїм промінням ще тільки дах величезного криміналу. Тут і там

вулиці тонули вже зовсім у темному сутінку, а Яким усе ще був без осла.

Коли зовсім смерклося, Яким доміркувався одного: не може мені закон відпитати вкраденого осла, то я сам украду собі иншого.

З тим він і рушив домів.

III.

Того самого вечора йшло два чоловіки з того самого ярмарку домів. Сказавши по правді: два мужики й осел, або ще докладніше: три осли. Бо ті два мужики дали себе на ярмарку ошукати, значить зробилися доброхіть ослами, а третій був осел з діда-прадіда.

Ті два мужики, то були брати: Степан Ромос і його молодший брат Ферко. Вони купили осла, щоб ним возити воду з Дунаю до свого городу.

— Ферку! — мовив Степан.

— Степане! — мовив Ферко.

— Дорого ми дали за осла.

— Дуже дорого!

— І нащо ми його купували?

— Це ти його купував.

— Але ти торг прибивав.

— Я думав, що ти старший, то й розумніший.

— А властиво ми обидва осли.

— Всі три, — додав молодший брат.

Сказавши це, вони спокійно тюпали далі, тягнучи осла за собою.

— Ага! — скрикнув Степан Ромос, старший брат, — знаю вже, чому цей осел так дорого нам обійшовся.

— Чому?

— Той злодюга, що ми його від нього купили, замало нам решти видав.

— Там до біса! То не може бути!

— Ходи, почислимо.

І вони вступили до крамниці, а осла привязали до одвірка.

IV.

Не минуло й пяти хвиль, коли цею самою дорогою надійшов Яким Пятак з порожньою уздечкою в руках і з міцним наміром украсти собі до неї осла. Дивиться, аж і осел тут припнутий до одвірка. Пятак зануздав його і скрутив із ним з гостинця зараз на найближчу півперечку. Осла при тій історії тільки те здивувало, що його тепер раптом підганяють, щоб швидче йшов. А що він із чесних рук попався в нечесні, це йому було байдужісінько.

А Пятака одно тільки трішечки турбувало, а власне думка, що ану-ж його зловлять. Та коли щасливо прибув додому, то й ця думка перестала його турбувати. Він радий був, що має осла.

Зараз уночі при скупім світлі стаєнної ліхтарні він перекрасив осла. Чи дав йому щось таке, чи помалював його чимсь, досить, що осел став зовсім не такий, як був. Уранці він був дуже схожий на перісту зебру.

Але Степан і Ферко Ромоси, що жили в сусідньому селі, очевидно не раді були тому, що їх солоно переплачений осел пішов служити иншому панові, і зараз донесли жандармам про крадіж.

Вахмистр видав наказ розслідити цю справу, і зараз його підвладні почали розвідувати по сусідніх селах, чи хто з останнього ярмарку не привів додому осла без паса. Отак вони допиталися до Якима Пятака.

V.

Приходить жандарм до Пятака. Осел є, паса нема.

— Збірайся зараз до громадського уряду.

— Чого? — питає Пятак.

— Бо це крадений осел.

— Може той його вкрав, що я у нього купив, та тому й паса мені не дав.

— Це вже покажеться при протоколі.

— Не боюся протоколу. Це моє чесно набуте добро.

— Там будеш балакати, де тебе питатимуть.

— Я всюди балакаю, де хто уйме мені чести.

Всі пішли до громадського уряду. Розпочалося переслухання. Яким твердо обставав при свому.

— Цей осел мій, нехай собі що хто хоче говорить!

— Чи це ваш осел? — питає вахмистр братів Ромосів, що прибігли, задихавшись.

— Та осел то воно осел, сам бачу, але чи наш, на це я не міг би присягти, — відповів старший Ромос.

— Здається, що наш був инший на масть, — додав молодший.

Вахмистр був не в тімя битий, велів обмити осла від ніг до голови, і за десять хвилин басаманиста зебра перемінилася на смирного, сіренького довгоуха.

— Отепер він уже й подобає на осла, — мовив Степан Ромос, — і тепер уже я й міг би сказати, що це наш.

— А я й присягнути готов, що це наш, — скрикнув Ферко Ромос.

— Цей осел мій, як Бог на небі! — скрикнув і собі-ж Яким Пятак.

Війт вмішався в цю розмову.

— Чекайте хвилечку. Я знаю Пятакового осла. У нього на череві круглий знак від підкови. Мій кінь ударив був його, і відтоді це місце у нього не заросло.

— Ой, моє лишенько! — простогнав стиха Пятак. — Цей старий осел говорить про мого давнього осла.

Тим часом жандарми полізли вже під ослове черево, щоб пошукати того шрама від підкови.

— Цей осел належить до Якима Пятака! — промовив вахмистр, підносячися. — Шрам від підкови справді осьде є, всякий може переконатися.

Яким Пятак здивувався найдужче.

— Їй Богу моєму! Та це й є мій давній осел! — промимрив він, обмацавши шрам.

Він був би зараз другого дня й сам пізнав його, коли-б не був обмалював його фарбою.

Віктор Ракоші.

27. Доктор Всеугадько.

В одному невеличкому селі проживав вбогий селянин на ймення — Рак. Якось запріг він воли, наклав повну гарбу дров, повіз до міста на базарь і продав там свій крам за два карбованці якомусь панові. А той пан та був доктор. Зараз, як розплатився пан з дядьком за дрова, то поки той зводив рахубу та перевіряв гроші, він сів за стіл та й почав обідати. Позирнув селянин на наїдки та напитки — все таке смашне та принадне, аж завидки беруть, дивлячись, — от йому й забажалось і собі зробитися доктором. Постояв він трохи, а далі не втерпів та й спитав пана:

— Оце-б і я хотів бути доктором! Чи неможна як?

— Чому-б то неможна, — озвався пан, — зробитися доктором можна і швидко й легко!

— А що-ж я маю для того зробити? — допитувався дядько.

— А ось що зроби, — став навчати його пан. — Перш за все купи собі букварика, того, в котрім у середині півник намальований. Далі спродай свої волики й гарбу та справ гарну одіж і все причандалля, яке годиться для докторського діла. А потім ще загадай зробити собі бляшану вивіску з таким написом: „Доктор Всеугадько“ і прибий її до воріт своєї хати. Ото й все!

То дядько чисто все так і зробив, як йому пан нарадив. Як трохи він уже подокторував, небагато ще правда, обікрадено одного пана — хтось підчебричив всі гроші з залізної скрині. Що пан не робив, а злодіїв ніяк не міг зловити. От йому хтось і порадив поїхати в те село, де жив дядько Рак, та спитати доктора Всеугадька, бо той, мабуть, знає, хто поцупив грошенята. Пан звелів

запрягти карету, приїхав у те село й спитав Рака, чи не він то є доктор Всеугадько?

— Та я-ж і є, — похвалився селянин.

— Ну, то їдьмо зо мною, — сказав тоді пан, — та поможи мені знайти вкрадені гроші.

— Добре, поїду, — не перечив дядько, — а тільки, щоб зо мною разом і моя жінка Гапка поїхала.

Пан на те пристав, посадовив обох їх до себе в карету й гайда на свій хутір.

Як, приїхавши, увійшли вони всі в панську господу, то була саме обідня година й на столі стояли посуд та закуски. Пан запросив доктора полуднувати.

— Спасибі, паночку, — подякував той, — а тільки, щоб і жінка моя Гапка разом зо мною обідала.

Посідали всі, щось там ззіли з закуски, аж ось вносить лакей першу страву. То дядько легенько сіпнув жінку за рукав та й каже їй:

— Гапко! Оце щоб ти знала — найперший.

Він, бачте, хотів жінці сказати, що то тільки тепер починається справжній обід і що цей лакей перший вносить страву. А лакеєві, котрий обікрав пана разом з иншими, здалося бо-зна що, ніби то Всеугадько вже пізнав у ньому злодія та показує жінці: „Оце, мовляв, найперший злодюга!“ Звісно, на злодієві шапка горить. Злякався сердешний, вискочив з панських покоїв до своїх товаришів-злодюжок та, тремтячи, й похвалився їм:

— Біда, браття: цей Угадько, бий його сила Божа, все вже знає! Так просто на мене й показав: оцей, каже, — перший!

То вже другий аж до землі приріс, так не хотілося йому йти, а що вдієш — треба! Як увійшов і цей з черговою стравою до панського столу, то глянув на його доктор та й знову сіпнув жінчин рукав:

— Оце, Гапко, вже другий!

А в лакея так серце й йойкнуло, ледви вийшов із хати, мов не своїми ногами. І третьому так само не пощастило, бо й про нього Угадько сказав жінці: „Дивись, Гапко: оцей буде вже третій!“

Четвертий вніс свою страву в макітерці під покришкою — так пан звелів, бо хотів вивірити тяму Угадька. Як була макітерка на столі, то пан і спитав доктора:

— А ну, покажи, чи вмієш ти вгадувати: а що тут, в цій макітерці? Впізнаєш?

Там були варені раки. Подивився дядько на макітру, як баран на нові ворота, та й зітхнув: „Ех, лишенько! Бідна твоя головонька, Раче!“ Як почув таке пан, то аж скрикнув:

— Чи ба — вгадав! От диво! Ну, то, мабуть, вгадаєш, хто мене обікрав.

Слузі-ж тому, що чув цю розмову, зробилося неймовірно страшно, й він очима моргнув на доктора, щоб той на хвилинк

вийшов з ним із кімнати. Як вийшов до них Всеугадько в затишний закуток, то всі четверо призналися йому, що то вони вкрали гроші. Вони казали, що радніші віддати гроші назад, а крім того ще й своїх дадуть йому не малу суму, аби тільки він не виказав на них панові, щоб не позбутись їм життя. Потім вони повели його в сад і показали, де саме приховано гроші. Доктор Всеугадько був тим дуже вдоволений, вернувся до пана, сів знову за стіл і промовив:

— Спасибі вам за хліб-сіль, а тепер я хочу глянути в свою книгу й пошукаю схованки покрадених грошей.

Те чув пятий послугач і подумав собі: „Сховаюся я у запічку: спробую, чи таки справді цей Всеугадько такий майстер все вгадати.“ Забився він у запічок, а доктор витяг із кишені свого букваря й по-

чав його перегортати, шукаючи тієї сторінки, де був намальований півень. Гортав, гортав і довго ніяк не міг натрапити на нього, то й промовив у голос:

— Я знаю, що ти тут сидиш. Ось годі ховатись, вилазь сюди!

Тому, що сидів у запічку здалося, що то мова про нього, а ні про кого иншого. То перелякався сердешний не знати як, виліз із свого закапелка, вибіг на-двір, мов опечений, і похвалився своїм:

— Ну й чоловік же цей: він усе чисто знає!

А тим часом Всеугадько повів пана в сад, показав, де лежать покрадені в нього гроші, — там було все до копійки. А як він не виказав нічого на злодіїв, то взяв і з хазяїна й з усіх злодіїв добрі гроші за свою роботу й вернувся додому із своєю Гапкою багатим та славнозвісним чоловіком.

Брати Ґріми.

28. Свекор.

Тими сірими великими очима, що суворо оглядали всякого з-під великого чола, тією поважною ходою — Василько завсігди викликав усмішку в дорослих. Коли-б хто почув, як, було, гукне він улітку, одвертаючи од гречки корову, то, не побачивши його, подумав би, що то гримає старий, бородатий Микита-чабан, а не малий Василько, якому тільки цеї весни пошили штани.

Вдома Василько часом як почне „старувати“, то всі тільки дивуються!

За обідом нехай тільки хто накришить хлібом на столі, або розілле борщ із ложки, Василько так і гукне, чи то буде свій, чи чужий.

— А нащо так накришувати та наляпувати!

Або забуде хто шапку в хаті зняти, — він зразу видереться на лаву або на ослін, підбереться, скине шапку й пучкою на образи покаже, мовлячи суворо:

— Он бач, що там таке!

Не вподобається йому що-небудь — зараз на піч, укриється рядном і почне звідтіля вичитувати та всі непорядки в хазяйстві перебірати: і те в нас не добре, і те не так, як у людей ведеться!

Батько, було, слухає, слухає, а потім і скаже:

— Десь ти, Василю, старшиною будеш колись, що такий сердитий! . . .

От такий Василько. Не дурно всі в семї взивали його „свекром“.

Свекор, свекор, а проте кожного ранку любив лазити під піч, де в його було сховане в куточку з де-яких цяцьок ціле хазяйство. Часом з ранку до самого обіду сидить там, цяцьками бавиться, щось до них бубонить собі.

— Ти-б, Василько, краще взяв букваря та азбуки вчився, — каже йому одного разу мати, — тебе он женити пора, а ти раз-у-раз шмаруєшся по-під піччю!

— Ну, так і женіть, коли пора! — озвався з-під печи Василько.

— От такої! . . . — сміється, дивуючись, мати, — а до школи ходити вже й не хочеш?

— Що мені та школа! хліба дасть? — старує десь у куточку Василько, перекладаючи бляшки та стекольця.

Увечері до хати посходилась уся семя: батько, мати, два старших брати, сестра-дівка. Після вечері батько сів край столу, схилився на руку, глянув на матір, на діти, та й промовляє:

— Хай його батько стеряється! . . . не хочу вже робити: ось і ноги подеревяніли, спину ломить, руки болять, — старий роблюся вже! . . . Треба, мабуть, женити котрого-небудь з хлопців та й хазайство з рук передати. Нехай хазяйнують молоді, а нам уже з старою й одпочити можна!

Василько на полу біля вікна, немов дивиться на місяць, як він срібні свої ріжки вистромив над вербами; а сам все-ж вухо наставляє, щоб почути батькову мову.

— Тільки котрого нам з трьох женити? — міркує батько далі. — Миколі он на осінь у москалі треба йти, Петро не скінчив іще науки своєї . . . Хіба Василь? Він уже й до хазяйства має більше охоти, ніж до вчіння.

Василько з-під лоба поглянув на батька й знову дивиться у вікно, немов би не про його й річ . . .

— То як ти скажеш, Василю? — вдався вже до його батько, — тебе будемо женити, чи може пождемо, поки Петро школу скінчить?

— Ги! . . . — засміявся Василько, соромливо закриваючись рукавом. Батькова розмова йому не до вподоби; він стережеться, чи не жартує батько.

— Ну, чого-ж там сміятися! — промовляє поважно батько, — кажи: коли женити — будемо женити, коли ні — підождемо.

— Кажи, Василько, то може сьогодня де-небудь і засватаємо дівчину, — обізвалася й мати.

Василько оглянув усіх — ніхто не сміється.

— Чому по правді мені не женитися? — подумав собі він. — Було-б добре, коли-б у нього була жінка: обід варила-б йому, сорочки прала, а він лежав би собі на печі та погукував би до неї: „стара, а принеси вогню, я люльку запалю!“ . . .

— Ну, то як-же? — казала мати, — хочеш одружитися?

Василько втер рукавом носа, почервонів трохи й промовив, закриваючи рот рукою:

— Хо-чу! . . .

— Ну, от і гаразд! — каже батько, — тепер тільки молоду треба йому вибрати; чи може в тебе вже є на прикметі яка?

А в Василька й справді є вже одна дівчина на думці. Давно вже вподобалась йому чорнобрива Ганна — ще тоді, як вирятувала його з багнюки, як він був загруз колись, вертаючись із церкви; тоді Ганна вирятувала спершу його самого, потім його чоботи, що тільки халявки визирали з калюжі; втерла йому носа, заплакане обличчя, та на додачу й поцілувала ще.

— Ганну хочу, — промовив Василько сміливіше.

— Ганну, то й Ганну, — згоджується батько, — тобі видніше. Та коли казати правду, й дівка вона хороша: доброго роду, й на вроду гарна, й здорова . . . та може ще й приданого сот пять дадуть! . . . Поможи, Боже, тобі, Василю!

Василько знає, що тут йому слід було-б подякувати батькові, але чогось соромився й тільки чмихнув носом.

— Ну, то не будемо-ж і гаятися, — каже далі батько, — будемо зараз одягатися та й по рушники підемо! . . . Подай-но йому Петрову свитку! — гукнув батько до матері.

Мати стягла з жердки свитинку, червоного пояса та кличе Василька одягатись. Василько зліз з полу, взяв палець у рот, боком виходить на середину хати. Трохи немов соромно йому, але в новину йому це, — то й не дивно. Одягла його мати в свитину, поясом підперезала, в кишеню поклала батькову люльку, папушу тютюну за пояс застромила. Батько взяв із столу хліб, дає йому під паху. Взяв Василько того хліба, обома руками вчепився в його, насилу вдержить.

— Ну, сину, помолися Богу й підемо, поки зовсім не спізніло, — каже до його батько. — Тільки треба тобі ще де-що сказати попереду, як іти. Чи будеш же ти за мене в громаду ходити, податки платити?

В громаду ходити — Василько залюбки ходив би, а от податки платити, то вже й не до душі йому . . .

— А де-ж я грошей візьму? — спитав він.

— Як де грошей візьмеш? — дивується батько, — а ти-ж будеш заробляти! Будеш орати, сіяти, косити . . . Ти-ж тоді хазяїном будеш у нас. Ми тебе всі будемо слухати.

— Е — е! . . . — протяг Василько з непевністю.

— Будеш уже сам усе робити, — себе й жінку годувати й зодягати, сестру заміж віддаси, а мене з матірю до смерти доглядати мусиш. Будеш доглядати? — перепитав батько.

Василька в жар кинуло, а вуха зашарілись. Він уже й не радий був, що розпочав таку справу!

— Я не хо . . . — промовив він і схлипнув. Очі зразу налилися слізьми.

— Ну, а як-же, сину? — ласкаво й тихо казав батько, — хто-ж нас з матірю стане годувати та доглядати? Поки ми здужали — робили, вас усіх годували, до розуму доводили, а як постарілися, то невже-ж ти виженеш нас із хати, щоб ми з торбинками пішли по-під віконню?!

Василькові зробилось і боязно чогось і, Боже, як шкода тата з мамою! . . .

Хліб випав у його з рук, і він на всю хату так і заголосив:

— Я ма—а—лий ще! . . . — крізь плач промовив він.

Всі, що були в хаті, далі не могли вже втерпіти й весело зареготалися.

Василько глянув кругом і зрозумів, що то все були жарти. Він з радощів аж сам засміявся. Потім засоромився, закрився руками та, скинувши Петрову свитку, вистрибом так і метнувсь на піч!

Часто після того питали його:

— А що, Василю, швидко будеш женитися?

Василько, було, мовчить трохи, а потім поважно одмовить:

— Так то й женитись! . . . Там тобі така морока, що нехай його й кат візьме! . . .

С. Васильченко.

29. Гірка праця.

Холодна зімова ніч насунулася на убоге підгородне село. Було ще не зовсім пізно, але на вулицях нікого не було видно: лютий мороз позаганяв усіх у хати і, гуляючи на волі, заглядав у вікна та своїм холодним диханням заморожував вікняні шибки, немов бажаючи затулити те проміння світла, що довгими смугами простягалося од вікон аж до самого шляху.

Недалеко за селом видно було великий город, осяяний світлом ліхтарів. Звідти доносились ріжні згуки, гуркіт, гомін, гудки[1]) на фабриках. Ці згуки здавались далекими чужими для села, й воно, не зважаючи на них, немов би дрімало в нічній зімовій задумі.

На розі села, в невеличкій старенькій хатині ладилась до вечері семя убогого кравця Семена Косиці. На однім кінці столу лежав нарізаний житник та стояла миска з солоними огірками, а на другім кінці кравцював старий Косиця. На полу бавилось ляльками двоє

[1]) Фабричний свист.

невеличких дівчаток, а серед хати у великій балії віджимала панську білизну худа та висока кравцева жінка — Маруся.

До столу ніхто не сідав, бо ждали до вечері Галю, старшу дочку кравцеву, що увесь день була на тютюновій фабриці і додому верталась о шостій годині.

Ось у вікно хтось постукав.

Косичиха залишила білизну і пішла одчиняти двері.

У хату увійшла, загорнена легко, височенька, але дуже тонка дівчинка — років чотирнадцяти. Це була Галя.

Діти позлазили з полу, підбігли до Галі і почали її шарпати та жалуватися одна на одну за зіпсуття ляльок.

— Та цитьте, я вам нових нароблю, — говорила, роздягаючись, Галя.

— Мені зроби аж дві, — просила старша дівчина Настуся.

— А мені тли, — домагалася Хима.

— Багато, багато нароблю, — говорила Галя, бажаючи заспокоїти дітей. Лице в неї було змарніле, худе, і мало якийсь немов би аж зеленуватий колір. У почервонілих очах світилася якась засмученність, а під очима чорніли дві смуги.

Роздягшись, вона сіла коло столу і схилилася на руку.

— Чого ти, Галю, така засмучена? — запитала мати.

— Сьогодня знов покарали.

— За що?

— В мене сьогодня дуже боліла голова, і я не встигла набити тридцяти ящиків тютюну, а я-ж так старалась . . . Голова трохи не луснула від болю.

— На скільки-ж тебе покарали?

— На пятьдесят шагів.

— От люди! — заговорив Косиця. — Дівчина хвора, з останньої сили працює, а вони ще карають грішми. Чим же ти тут винна?

Галя тільки плечима здвигнула і нічого не відповіла. Її червоні очі стали ще червоніші і вкрилися сльозами, що одна по одній котилися по вкритому тютюновою пилюгою обличчі і полишали на ньому тоненькі брудні смуги. Слабі впалі груди захиталися і почувся довгий вибух кашлю.

— Не варт, дочко, плакати, сльозами лихові не зарадиш. Така вже наша гірка доля. От мені за пошиття не платять, а в нас скоро не стане ні топлива ні їди, то не починати-ж і мені плакати. Вмивайся та будеш вечеряти, що Бог дав.

— Я вечеряти не буду, в мене дуже голова болить, я ляжу спати.

— Та хоч трошки попоїж, а то зовсім заслабнеш; повечеряй, а потім ляжеш.

— Може-б ти, дочко, завтра не пішла на фабрику, відпочила-б трохи, — заговорила мати.

— Неможна, мамусю, не піти, наложать кару, скажуть: „принеси свідоцтво від лікаря“, а де-ж я те свідоцтво візьму, коли і лікареві треба платити. Ні, треба йти. Я за ніч пересплю.

— Ну, то будемо вечеряти та й лягай швидче спати. Може за ніч полегшає.

Батько зібрав хутенько з столу шитво, діти миттю опинились за столом і з нетерплячкою чекали початку тої вбогої вечері.

Галя трошки попоїла, немов відбуваючи яку повинність, та й відійшла од столу.

Після вечері мати поклала дівчаток спати, а сама знову почала віджимати панську білизну.

Косиця пришивав рукави до чемерки.[1])

Діти незабаром поснули, і в хаті запанувала тиша. Косиця й його жінка пильнували коло своєї роботи, але по їх лицях похмурних видно було, що сумні думи снували вони у своїх головах.

Обоє думали про Галю.

Гаразд вони розуміли, що праця на тютюновій фабриці шкодлива для Галіного слабого здоровля, але що вдіеш? Як запобігти лихові? Галя що-місяця приносила з фабрики тридцять гривень; без того зарібку їм і на світі не жити.

Жалко, дуже жалко старим Косицям своєї донечки, так би оце й не пустити її на фабрику, але подумають про своє убожество, подумають і про саму Галю — та й не знають, чи краще їй сидіти вдома та зазнавати і холоду і голоду, чи краще працювати на фабриці і за те мати що-дня шматок хліба, а то й до хліба.

— Може-б ми з весною залишили Галю вдома, — якось тихенько заговорила Косичиха, — тоді поменшають видатки, то якось перебємось.

— З весною . . . та коли ще та весна буде, — не підводячи голови, промовив, зітхаючи, Косиця.

І знову мовчанка, довга, сумна мовчанка, що переривалась иноді тихим стогоном Галі та вибухами кашлю . . .

Гр. Шерстюк.

30. Слон-бунтарь Моті.

I.

Колись в Індії один плянтатор[2]) кави наважився викорчувати ліс і справити замісць нього поле під каву. Він вирубав ліс та випалив зруб, остались тільки самі пеньки. Користуватись при корчуванні порохом чи динамітом дуже дорого, а звичайний вогонь за-

---

[1]) Верхній одяг у мужчин, збіраний ззаду.

[2]) Плянтатор — власник великих ланів землі (плянтацій), на яких садять каву, тютюн, чай і т. и.

тягує справу. Найкраще допомагає при цій роботі царь звірів — слон. Коли в нього є кли, то він вириває пеньки клами або витягає мотузом.

Через це плянтатор наняв слонів, де одного, де два чи три разом, і взявся до роботи. Найкращий слон належав до найгіршого погонича Дізи, — в Індії звуть їх карнаками. А слона того звали Моті, „перлина-слон". Він належав виключно тільки до свого господаря, що рідко буває в Індії — тим більше, що такого слона міг позаздрити Дізі й сам царь.

На тому зрубі, що тепер корчували коріння, вдень на спочинок не ставали; плата була дуже висока, неможна було вередувати та гаяти час. Цілий день Діза сидів на вязах у цього Моті і поводив ним, коли він виривав коріння своїми чудовими клами або тяг за кінець мотуза, накиненого на його дужі плечі. Діза-ж лоскотав його по-за ухами і говорив йому, що він царь поміж слонами.

Увечері Моті ковтав призначені йому триста фунтів зеленої трави та кварту араку; Діза вечеряв укупі з ним і, сидячи коло слона, співав пісні аж до того часу, коли треба було йти спати.

Раз що-тижня Діза водив свого слона до річки. Моті вивертався, на мілині, а Діза ходив сюди-туди по ньому з кокосовою щіткою та з бруском мила. Моті дуже добре розумів усі штурханці і знав, що після кожного штурханця треба робити. Діза оглядав йому ноги й очі, підіймав уха: чи нема там де болячок, чи не починають часом боліти очі . . . Після цього вони обидва верталися з берега: Моті, чорний і блискучий, ішов, помахуючи пятиаршинною гилякою, що держав у хоботі, а Діза волікся за ним, співаючи своїх пісень, та розчісуючи довге, мокре волосся.

Взагалі час проходив мирно. Але якось одного разу Дізі забажалось счинити гучний бенкет.

Ото-ж прийшов до господаря, заплакав і каже йому:

— У мене померла мати.

— Вона-ж бо померла місяців зо два перед цим, коли ми робили на иншому полі, і тому либонь буде з рік, як померла ще раз, — відповів господарь, що дуже добре знав звички тубольців.

— Тепер померла у мене тітка, яка була мені за рідну матір, — промовив Діза і заголосив ще дужче. — Після неї лишилося вісімнадцятеро дітей-сиріток без шматка хліба, і годувати їх доведеться мені, — додав Діза, гупаючи головою об землю.

— А хто тобі подав цю звістку? — запитав господарь.

— Почта, — відповів Діза.

— І, що ти верзеш? На цьому тижні почта до нас зовсім не приходила. Іди лишень ставай до роботи.

— У моєму селі лютує якась страшна пошесть, і вже всі мої жінки віддали Богові душу!

І Діза заголосив на цей раз уже зовсім щиро.

— А покличте-но сюди Кігума, — гукнув господарь.

Прийшов Кігум, односелець Дізи.

— Кігуме! Є в цього чоловіка жінка?

— У нього? — здивовано спитав Кігум. — Ні, нема! Та в нашому селі ні одна дівчина й оком на нього не хоче кинути. Вони певне швидче пішли-б за його слона, ніж за нього.

Кігум реготався, а Діза плакав і стогнав.

— Ти дуже розминувся з правдою, хлопче, — сказав господарь. — Іди до роботи!

— Ну, коли так, то я тепер скажу щиру правду, — з запалом промовив Діза. — Я працюю тут уже два місяці. Тепер мені закортіло погуляти досхочу, але-ж не тут, а далеко десь від цього чудового поля. Тут я не хочу нікого турбувати.

Господарь посміхнувся.

— Дізо! — сказав він, — на цей раз ти говорив правду, і я пущу тебе, як тільки твій Моті працюватиме без тебе. Ти-ж знаєш, що він тільки тебе самого й слухає.

— Хай же пошле тобі небо ще сорок літ життя. Я піду всього на десять деньочків. І як тільки вони минуть, присягаюся тобі вірою й душею, я вернусь. Що-ж до цеї перерви, то чи не дозволив би мені мій найповажаніший господарь покликати сюди мого Моті? . . .

Господарь дозволив, і Діза голосно свиснув. На його посвист із-за дерева в ту-ж мить виткнувся величезний хобот і зявився слон, що перед тим розкидав пісок.

— Сонце моєї душі, оборонче мій, горо сили, вислухай мене, мій голубе! . . . — сказав Діза і став перед слоном.

Моті нащорошився і хоботом вітав погонича.

— Я піду в мандрівку, — казав Діза.

Моті зрозумів відразу. Його очі весело заблищали, бо він любив всякі подорожі не менш за свого господаря. Та й ще-б пак! По дорозі так зручно було красти всякі смашні речі.

— Але ти лишишся тут і будеш працювати.

Очі слона зараз глянули зовсім инакше. Він страшенно не любив корчувати пеньків, бо вони збавляли його зуби.

— Я піду на десять днів, моя зіронько! Витягни передню ногу — і я це тобі вирахую, як слід! . . .

Діза взяв ломаку і десять разів ударив по мягкому копиті слона. Моті заревів і почав дріботіти ногами.

— Десять днів, — говорив Діза, — ти будеш працювати і корчувати пеньки під доглядом оцього Кігума. Ну, візьми Кігума і посадови його на шию.

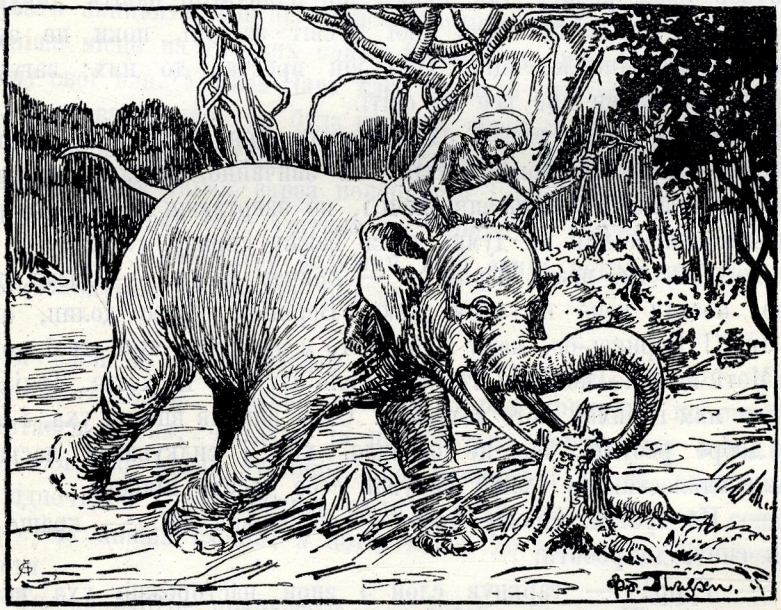

Моті зігнув конець свого хобота. Кігум став на нього і слон посадив собі на шию нового керманича. Діза подав Кігумові важкий залізний загострений кий.

Кігум ударив по величезній голові слона, той аж загарчав із болю.

— Мовчи, бовдуре! Цих десять днів Кігум буде твоїм карнаком. А тепер попрощайся зо мною, любимче душі моєї. Пане ти мій, царю ти мій! перлино всіх слонів, лілеє всього табуна! Бережи своє здоровля, будь же розумний та прощавай! . . .

Моті обхопив своїм хоботом Дізу і двічи підняв його по-над землею; він завсігди таким способом прощався із своїм паном.

— Ну, тепер він буде робити, — сказав Діза плянтаторові. — Чи можна вже мені йти?

Господарь хитнув головою, і Діза зник у лісі, а Моті пішов робити своє діло.

II.

Кігум поводився з ним дуже ласкаво, але все таки слон почував себе нещасним і пригнобленим. І хоч Кігум давав йому ласощів і лоскотав його під підборіддям, Моті, що по своїй вдачі був такий самий бурлака, як його господарь Діза, бажав жити, як раніш, тобто волочитися і приймати бійку та дикі пестощі Дізи. Тим часом він виконував свою роботу так добре, що плянтатор навіть дивувався.

А Діза йшов та йшов собі в світ за очі, поки не зустрів весілля своїх одноплеменців. Тоді він пристав до них; загуляв з весільними й забув про все на світі.

Прийшов ранок уже й одинадцятого дня, а Діза не вертався. Коли того дня на слона хотіли, як звичайно, надягти мотуз, він озирнувся навколо, розправив плечі і, не звертаючи ні на кого уваги, пішов геть, ніби мав на думці якусь важну справу.

— Гей, ти, назад вернись! — кричав Кігум. — Назад, дурна голово, посади мене на свою шию! Вернись, красо долин, окрасо всієї Індії! Вернись-бо, кажу тобі, а то я позбиваю тобі твої копита!

Моті лагідно похитав головою, але слухати не хотів. Тоді Кігум побіг за ним і піймав його мотузком. Слон випняв вперед уха, і Кігум, який добре розумів, що це означає, хоч і силкувався ласкавими словами вмилостивити слона, почував себе досить ніяково.

— Не пустуй, прошу тебе, — промовив він, — краще іди, чортів сину, до роботи.

— Грррр! — гаркнув слон і знов насторожив уха вперед: потім цілком байдужно, вирвавши добру корінину, пішов поміж пеньки, наче глузуючи з инших слонів, які тільки що взялися до роботи. Моті мав такий вигляд, як доглядач, що, засунувши руки в кишені та довбаючи в зубах, похожає поміж робітниками.

Кігум пішов повідомити про це господаря, і той вийшов на поле, страшенно ляскаючи грубим гарапником. Слонові не подобався рішучий вигляд „білого чоловіка“, і він, прискаючи, погнав його геть полем, аж поки на загнав на піддашки будинку. Потім Моті відійшов і потрясся від задоволення так, як це вміють робити тільки слони, коли вигадають собі якусь забавку.

— Ну, ми йому за це віддячимо! — сказав господарь. — Його треба так покарати, як тільки можна покарати слона. Дайте

лишень Кала-Нагові та Назимові по доброму ланцюгові аршинів по пять і звеліть їм дати прочуханку бунтареві. Нехай кожен ударить його разів по двадцять.

Кала-Наг, що означає „чорна гадюка“, і Назим були на цьому полі, крім Моті, найбільшими слонами і на них лежав обовязок виконувати суворі кари над винуватими слонами. Річ у тому, що чоловік не міг нічим гаразд дошкулити слонові.

Вони взяли в хоботи по ланцюгу і пішли до бунтаря, силкуючись зайти з обох боків. Моті протягом свого тридцяти девятилітнього віку ще не був битий ніколи та й тепер зовсім не бажав покоштувати ланцюгів. Він зупинився, насторожився, де-б знайти найдошкульніше місце на гладких боках Кала-Нага, щоб глибше застромити йому свої кли. У Кала-Нага клів не було і тільки самий ланцюг визначав його владу; але то була непевна зброя, і через те Кала-Наг прудко відскочив од бунтаря і почав удавати, ніби ланцюга приніс на забавку. Назим також зараз повернувся і пішов назад, бо цього ранку він не почував себе здатним до боротьби. Таким чином Моті остався не битий; плянтатор залишив свій замір покарати бунтаря, і він вільно блукав по зрубові без діла.

Коли слон не схоче робити і не є на припоні, то він дуже страшний. Моті ходив, хляскав хоботом старих приятелів по спинах і ніби питався в них, чи дуже їм подобається корчування пеньків; міркував собі про ріжні дурниці, про безперечні права слонів на довший відпочинок і, вештаючись сюди й туди, він до заходу сонця дратував усіх инших слонів; а потім пішов до загороди, де слонам давали їсти.

— Ти не схотів працювати, — суворо сказав Кігум, — то й не їстимеш. Ти дикий слон, а не порядна скотина. Іди собі геть до лісу.

Саме тоді Кігумова дитина рачкувала по землі біля хати і простягала товстенькі рученята до слона, що заступив їй світло. Моті добре розумів, що в Кігума нема на світі нічого дорожчого над дитину. Він зігнув свій хобот маленьким гачком і дитина з радісним криком кинулася до нього. Слон в одну хвилину підняв дитинча вгору і високо держав його над головою батька.

— Ой, Боже-ж мій! — зарепетував Кігум. — Я дам тобі дванадцять найсмашніших булочок, намочених у ромі, і двісті фунтів свіжої січки з цукрового очерету, тільки постав обережно на землю мою крихточку, мою душу і моє життя.

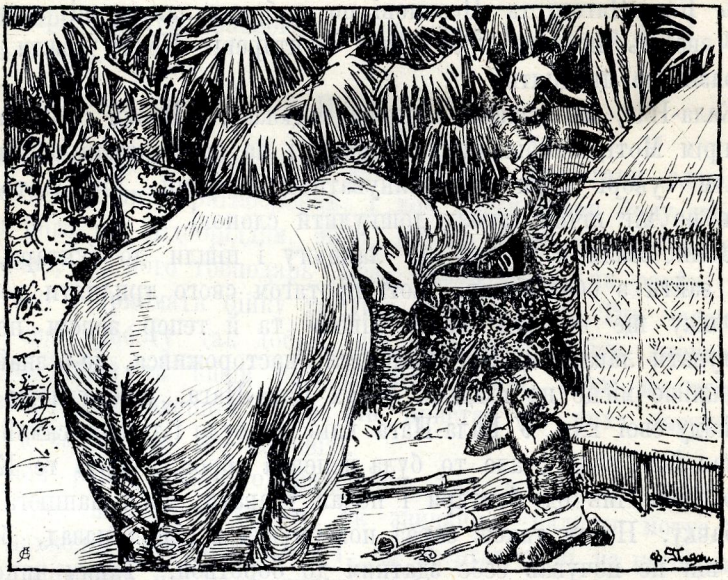

Моті відразу обережно спустив дитину і поставив її поміж своїми величезними ногами, якими міг обняти цілу Кігумову хатинку і став чекати вечері. Під той час, коли він їв, дитина втікла. Моті наївся і знову став згадувати Дізу.

Величезне тіло слона не потрібує довгого відпочинку. Звичайно спати чотирі-пять годин для слона цілком досить: дві години перед північчю він лежить на одному боці і дві години після півночи на другому. Решту ночи він їсть, ходить та щось міркує.

Опівночі Моті раптовно кудись помандрував, бо йому впало на думку, що Діза міг лежати де-небудь у темному лісі хворий і за ним нікому було доглянути. До ранку він проблукав поміж кущами, ревучи та ляскаючи ухами. Потім зійшов на низ до річки і почав гукати з того місця, де звичайно колись його мив Діза, але й там не було ніякої відповіді. Дізи слон не знайшов, а тільки стурбував усіх слонів на хуторі та мало не до смерти перелякав циганів у лісі.

Удосвіта Діза вернувся на плянтацію. Він був страшенно змучений і боявся, що буде мати велику неприємність за опізнення. Але-ж коли побачив, що все на місці, що цілий і хутір і плянтація, то в нього полекшало на душі. Та й було чого боятись, бо Діза знав де-що про бунтарську вдачу свого слона.

Він увійшов, низько кланяючись і виправдуючись на всі боки. Моті тим часом снідав, бо нічна блуканина добре його змучила.

— Ну, поклич свого слона, — сказав плянтатор.

Діза якось чудернацько крикнув, як звичайно кричать карнаки. Моті почув, хто його кличе, і прийшов у ту-ж мить. Слони ніколи не бігають, але ходять иноді дуже швидко. І тепер Моті зявився перед дверима плянтаторського будинку раніш, ніж Кігум встиг зауважити, що слона не було в оселі.

Діза кинувся до свого любимця і почав його обнімати. Здавалось, що чоловік і скотина плакали з радощів, обнімаючи один одного після довгої розлуки та обдивляючись, чи не трапилось за той час якого лиха.

— Ну, тепер ми підемо до роботи, — сказав Діза.

Моті ніжно обхопив його своїм хоботом, посадив собі на вязи і повіз на плянтацію, де вони й почали викорчовувати найбільші пеньки.

А плянтатора так здивувала вся оця подія, що він навіть забув і гніватися на Дізу та його бунтаря.

Редіярд Кіплінґ.

31. Ялинка.

I.

Настав святий вечір.

В Якимовій хаті кипіла робота. В печі тріщав огонь та сичав борщ. Олена, мати Василькова, крутила голубці на вечерю. Василько сидів долі та мняв мак до куті. Василькові було літ дванадцять. Він був найстарший у семї. Василько мняв мак та все поглядав то на двох сестричок, що гралися з котом, то на батька, що сидів на полу, схиливши голову.

— Чого батько журиться? — думав він, — чи того, що нездужають, чи того, що нема грошей викупити від шевця мамині чоботи?

Рипнули двері. В хату увійшов якийсь чоловік.

— Добридень вам, — удався він до Якима. — Чи не продали-б ви, чоловіче, тої ялинки, що росте у вашім садочку? Пани послали мене знайти дітям ялинку на святий вечір; я вже другий день шукаю і не можу знайти гарної.

Яким помовчав.

— А що-б ви дали? — спитав він перегодом.

— Та вже не будемо торгуватись . . . кажіть ціну.

— Три карбованці дасте, — відповів Яким.

— Тату, — обізвався Василько тремтячим голосом, — та-ж то моя ялинка, ви її подарували мені ще тоді, як мене похвалив учитель.

На блакитні очі в білявого Василька набігли сльози. Йому жаль стало зеленої, стрункої ялинки, що одна звеселяла зімою садок. Батько подивився на сина. Василько замовк, прочитавши в тому погляді невимовний смуток.

— Добре, я дам три карбованці, — обізвався чоловік, — але мусите приставити ялинку сьогодня, бо пани хочуть ще прибірати її на вечір.

— А як її приставити, коли я слабий, а хлопець малий іще, — сказав Яким.

Чоловік глянув на Василька.

— Не так то вже й малий ваш хлопець . . . Та й недалечко їхати — годину. Завидна завезе, завидна й поверне.

Яким подумав і махнув рукою.

— Якось воно буде . . . містечко не за горами.

Чоловік дав задаток, розказав, куди завезти ялинку, і пішов.

Яким трохи повеселішав: за три карбованці можна буде викупити від шевця жінчині чоботи. Хвалити Бога, Олена не ходитиме на свята в подертих чоботях.

Він одягся, узяв сокиру й подався в садок. За батьком побіг Василько.

В садку лежав глибокий сніг. Якимові ноги, узуті в здорові чоботи, глибоко поринали в сніг і лишали за собою цілу низку ямок. Василько то стрибав у ті ямки, то розгортав ногами білий пухкий сніг. Чорні, голі дерева стояли в садку, настовбурчившись замерзлими гилочками і, наче мертві, не ворушилися од вітру. Під деревами на білому, як цукор, снігу сіткою лягла тінь. Аж ось здалеку зеленою глицею заманячіла ялинка. Василько з батьком підійшли до ялинки.

Їм обом жаль стало молодого деревця. Струнке, зелене, веселе, воно маяло гилочками, наче раділо гостями. Яким підійшов ближче, замахнувся сокирою і вдарив по стовбурові. Ялинка затремтіла від низу до вершка, наче злякалася несподіваного лиха, і скілька зелених

глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне. Аж ось деревце похилилося, хруснуло і, підтяте, впало на сніг. Василько мало не плакав з жалю. Він бачив, як батько взяв ялинку за стовбур, вирівняв пилкою, закинув на плечі і поніс. Вершок з ялинки волікся за батьком і лишав по снігу довгу, мов стежечка, смужку. Василько глянув на свіжий пеньок і дві сльозини скотились йому по щічках. Він не міг дивитися на той пеньок, на те місце, де хвилинку перед цим стояла його ялинка, і почав нагортати снігу на пеньок. Незабаром з-під купи снігу не стало видко пенька.

— Василько, а йди-но сюди! — гукнув з подвірря батько. Василько побіг до батька.

— Лагодь, сину, сани, одвезеш ялинку. Та хапайся, синку, бо вже ген-ген з полудня, а треба вернутись завидна. Коли-б ще снігу не було, — сказав Яким, удивляючись у край неба, — наче хмара насувається. Не гайся, Василько, не гайся, бо не рано.

На стареньких санях лежала вже ялинка. Василько почав лагодитись у дорогу. Він запряг коней, одяг кожушину і виїхав з двору.

II.

Повівав холодний вітрець. З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари. Шпарко бігли мишасті коненята. Дорога була слизька і сани йшли в затоки. На обидва боки від дороги, скільки окинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне воронння сідало громадами на сніг і знову здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари. Посипав сніжок. Василько вйокнув на коні, і вони побігли підтюпцем, наближаючись до лісу, що чорною стіною стояв перед ними. До лісу як-раз половина дороги. Ще півгодини треба було їхати лісом. Василько вїхав у ліс. Здорові кострубаті дуби грізно стояли в снігових заметах; їм було байдуже, що бурхав

холодний вітер, ішов сніг . . . Мокрий сніг бив у лице Василькові, заліплював очі, налазив за ковнір.

Мишасті коні зовсім побіліли, обліплені снігом. Василько загорнув руки в рукави, насунув на очі шапку й схилив голову, щоб хоч трохи захиститись од холодного вітру та снігу. Він і не спостеріг, що коні звернули з дороги і побігли в праворуч. Враз сани пішли в затоки і вдарились у горбик. Трісь! Щось тріснуло в санях, і Василько дав сторчака в сніг. Коні стали, Василько підвівся, обтріпуючись зо снігу, підбіг до саней. Старі трухляві копили зламались, васаг лежав окремо від санок. Василько обійшов навкруги саней, оглянув їх і мало не заплакав. Запобігти лихові не було можна.

— Підожду, може хто надїде та дасть мені яку раду, — подумав він, поглядаючи на дорогу, яку раз-у-раз замітав сніг. Але в лісі було пусто. Тільки вітер гучав межи деревами та сипав сніг, закриваючи білою сіткою далечінь . . .

Василько пішов скілька кроків наперед і став, широко розкривши очі з переляку та несподіванки. Перед ним зявився ярок, якого не повинно бути на його дорозі. Василько спостеріг, що збився з дороги. Що тут робити? Хіба лишити сани з ялинкою в лісі, а самому вертатися з кіньми додому? Василько випряг коні, сів верхи і поїхав назад по дорозі.

В лісі посутеніло. Настав вечір. Василько їхав лісом, коні глибоко поринали в сніг і ледви-ледви переступали з ноги на ногу. Василько незабаром помітив, що він їде не дорогою, а так лісом навмання. Він став.

— Треба конче знайти дорогу, — подумав. — Вернусь назад до саней і звідти поїду навпростець дорогою.

Він повернув коні і поїхав назад. Довго їхав Василько проти вітру та снігу, а саней не було.

— Я десь узяв дуже соб, а треба цабе, — подумав він і повернув у ліворуч.

В лісі зовсім затемніло. На землі і в повітрі білів сніг та маячіли цупкі, замерзлі стовбури дерев, закурених снігом.

Василько їхав, а саней не було. Коні, брьохаючись по заметах та по кучугурах, потомились і стали. Василько заблудив. Йому було холодно й страшно. Він заплакав. Навкруги вила хуртовина, бурхав холодний вітер та крутив снігом, а Василькові здавалась тепла ясна батькова хата. Весело горить у хаті каганець. На столі стоїть кутя.

Батько та дві сестрички сидять за столом, мати подає вечерю. Всі такі веселі, гомонять, радіють святечку. Хлопці та дівчата приносять вечерю, поздоровляють з празником, питають про Василька . . .

А може не радість, не щастя гостює в хаті. Може мати плачуть, що нема з ними Василька: може батько журяться та сумні-сумні сидять край столу і не їдять вечері. Ох, коли-б хоч виїхати з цього мертвого лісу, побачити дорогу, хату . . . Василько торкнув коней; коні знялися з місця і не швидко побрели по глибокому снігу . . . Але що це? Василько виразно побачив свою хату. Йому видалось, що в маленьких вікнах блимнув огонь. Василько зрадів і повернув до хати. То був кущ, обсипаний снігом, і здалеку видався хатою. Василько й руки опустив. Що тут чинити? Він глянув навкруги: здорові дуби стояли в лісі, мов страховища, і звідусюди простягали до нього цупкі чорні гилки. Василькові здалося, що мерці, закутані білим покривалом, простягають до нього свої руки. Йому стало страшно. Враз — щось зірвало Василькові шапку з голови, холодний сніг посипався йому на голову . . . То гиллячка зачепила шапку та збила її в сніг. Тільки Василько наважився злізти з коня по шапку, аж десь далеко почулось: а-у-у-у! і луною покотилося в лісі. А-у-у-у! відгукнулося з другого боку і довго невгавало. Василько похолов з остраху. Волосся піднялося догори, серце перестало стукати в грудях. Думка про вовків промайнула у його голові. Він у нестямі затяв коней і зник поміж деревами.

Василько виїхав на узлісся. За лісом було поле. На полі, край лісу, стояв хрест. Василько побачив хрест і зрадів.

— Адже я на дорозі . . . Це дорога до села, де живе мій дядько . . . недалеко до села.

Виїхав на дорогу. Але що це за вогники блимають під лісом? Що це чорне ворушиться по снігу? Враз коні жахнулись і сіпнули в бік.

— Вовки! — подумав Василько. Він що-сили затяв коні і вхопився за гриву . . . Переляканий, без шапки, запорошений снігом, мчався Василько по дорозі назустріч холодному вітрові. За ним навздогінці бігли два вовки, вигинаючи сірі хребти.

А хуртовина вила, крутила снігом та замітала їх сліди.

III.

Вирядивши Василька, зітхнув Яким легенько; він продав ялинку за добрі гроші, а грошей було притьмом треба: треба було і чобіт

жінці, треба було і на Новий рік де-що купити. Якимові трохи жаль стало Василька, що так любив ту ялинку. Та що вдієш, коли біда: ні в що вдягтися, нічого й їсти.

Олена поралась коло печі, хапаючись, щоб устигти на пору з вечерею.

Ніхто не постеріг, що на дворі ішов сніг.

А дівчатка, бавлячися під вікном, радісно скрикнули:

— Сніжок! сніжок! Пустіть нас, мамо, на двір!

Олена та Яким разом глянули у вікно.

— Ой лишенько! Як той бідний Василько прибється додому в таку негоду! — скрикнула Олена.

Яким вийшов на двір. Небо заволоклося сніговими хмарами, рвучкий вітер забивав дух. Яким стрівожився.

— Коли-б ще яка біда не лучилася хлощеві, — подумав він.

— Ну, що? — спитала Олена, як він увійшов до хати.

— Завірюха . . . та може ущухне . . . повинен би Василько надїхати.

А хуртовина не вщухла. Олена раз-у-раз заглядала в вікно, вибігала на-двір і все зітхала та бідкалася.

Вже смеркалося, а Василька не було.

Олена плакала. І нащо було посилати дитину проти ночи! Наче без тих трьох карбованців і не обійшлось би? Що з тих грошей, коли через них можна позбутись найстаршої дитини? Олена мучилась і уявляла собі, як Василько збився з дороги, як напали на цього вовки, як вони розривають по шматочку її любу дититу. Серце їй обливалося кровю, сльози заливали очі.

Яким мовчав, але трівожився не менш від Олени. Він що-хвилини виходив на двір, вдивлявся у темряву, прислухувавсь, як віє хуртовина, надаремно сподіваючись побачити Василька, почути його голос.

Люди давно вже вечеряли, а в Якимовій хаті й забули, який сьогодня день. Дівчатка поснули, дожидаючи вечері, старі сумували, їжа не йшла їм на думку. Хлопець сусідин приніс вечерю:

— Просили вас на вечерю батько й мати, і я вас прошу. Будьте здорові з святим вечером, — проказав він дзвінким голосом, подаючи мисчину в хустці. — А де-ж Василько? — поспитав він перегодом.

Олена заголосила. Господи! Всі люди радіють весело, як Бог наказав, зустрічають велике свято. Тільки її побила лиха година,

одірвала від неї любе дитя й кинула його у хуртовину на поталу вовкам-сіроманцям.

Усю ніч сум літав по хаті, шарпав за серце бідних людей та не давав їм спати.

Вранці виплило ясне сонечко на погідне небо оглянути, що зробила ніч із землею. Вітер утих, і чистий, свіжий сніг сріблом сяяв під блакитним наметом неба. Земля наче вбралась на Різдво в білу сорочку.

Скоро розвиднілось, Яким пішов до сусіда прохати коней. Він мав їхати шукати Василька. Олена намоглася їхати з ним.

Весело рипіли сани по снігу, весело бігли коні, хоч дорога була трохи забита. Та не весело було на серці в Якима та в Олени. Вони роздивлялись на всі боки, боячись побачити який слід Василька. Але всюди було рівно, біло; сніг блищав, аж очі боліли глянути на нього. Вони вїхали в ліс. Олена пильно дивилась межи дерева; їй усе здавалося, що бачить то сани, то свитку Василькову, то кінські ноги . . .

— Коли-б хоч їхав хто, — обізвався Яким, — розпитали-б, чи не бачив чого в лісі.

Зустріли якогось Жида з одною конякою. Яким розповів йому своє горе та почав розпитувати.

— Я бачив поламані сани, а на них ялинку, — сказав той. — Подайтесь лісом у праворуч.

— Ой нема вже мого Василька, нема моєї дитини! — заголосила Олена. Той крик серця болізною луною розлягся в Якимовому серці.

Ще здалеку заманячіли на дорозі поламані сани, зазеленіла присипана снігом ялинка. Олена перша зіскочила і почала припадати до саней та тужити на ввесь ліс. Яким стояв, сумно схиливши голову.

— Так, — думав він, — Василька взіли вовки.

Нараз щось підїхало. Яким озирнувсь і не хотів вірити своїм очам. Перед ним стояли його коні, а на санях сидів Петро, братів наймит.

— Ти звідки взявся тут? — крикнув Яким.

— Та господарь послали мене по ваші сани. Ще й казали оцю ялинку відвезти до пана. Василько обламався учора, збився з дороги і ледви добився до нас уночі.

— То Василько живий? — крикнули разом Яким і Олена.

— Та вже-ж живий. Оце недавно поїхали вдвох з нашим Омельком додому.

— Слава Тобі, Господи! — зраділи бідолашні. — Слава Тобі, Господи, що він живий!

Петро взяв ялинку на свої сани, а поламані сани примостили на Якимових. Яким вйокав на коні, поспішаючи додому.

Василько вже був дома. Яким та Олена плакали з радощів, обіймаючи Василька.

— Ми вже думали, що не побачимо тебе, — казали вони.

А Василько весело щебетав, оповідаючи свої пригоди в лісі.

Михайло Коцюбинський.

32. Малий жебрак.

Мірко прохожався по базарі блідий, знеможений, одягнений у якісь нужденні лахи. Жалко було дивитися на нього. Він ніколи не просив, а бувало не раз стане перед тобою і з неповорушним сумним поглядом простягає до тебе руку. Годі перейти повз нього і не подати йому чого-небудь, хоч би у тебе було камяне серце.

Був холодний зімній день, який тільки може бути в Герцеговині. Дуже сильний вітер бурхав із свистом, піднімаючи з землі цілі хмари куряви; потім розвівався на всі сторони. Там він зривав з даху дошку або плиту, тут розкидав соломяну стріху, ще в иншому місці розбивав вікна.

На площі не було майже нікого. Всі люди ховалися до крамниць і маґазинів; там гріються, попивають каву і діляться новинами дня.

А бідняга Мірко притиснувся за углом на вулиці коло одного маґазину і хухає на пальці, гріючи їх своїм теплим віддихом.

Повз нього переходив пекарь Сіма. Він ніс на плечах коритко і викрикував: „Сві-і-жий хліб!“

Мірко висунувся з-за угла і стояв на вулиці, щоб пекарь міг його побачити.

— Що ти тут робиш? — крикнув на нього Сіма.

— Стою.

— Ну, то стій, коли в тебе охота!

І булочник пішов далі.

Мірко почув запах гарячого хліба — роззявив рота. Але хоч був голодний, не побіг просити, тільки вернувся назад і став хухати на пальці та перескакувати з ноги на ногу.

Невдовзі потім надійшов аґа (пан), зодягнений, як баша.[1]) Йде він гордо, немов би питаючи, скільки коштує Мостар.[2])

Побачив Мірка.

— Чий ти, хлопчино?

— Сербський,[3]) — відповів Мірко і поглянув на нього своїм сумним поглядом.

— А як тебе звуть?

— Мірко.

— Що ти тут робиш?

— Нічого.

Аґа змилувався над ним, добув калитку і виняв з неї монету.

— Маєш оце. Куни собі хліба.

Дав йому двадцятку.

У Мірка засяяли очі, коли опинилася в його руках монета, і він підскочив з радости.

— Живйо![4]) — гукнув він.

— А чи знаєш, хто він? — спитав Мірка один крамарь, коли аґа був уже досить далеко.

— Не знаю.

— Це Башіч, той, що порубав трьох Сербів. Правду кажу.

Мірко задеревів.

— Невже то він?

— Він!

Стоїть Мірко, задумавшись. Дивиться на монету, міцно стискає її і знову летить, мов вихор.

— Куди ти? — питає крамарь.

---

[1]) Високий достойник турецький.
[2]) Столиця Герцеґовини.
[3]) Значить: сирота, син сербського народу.
[4]) Нехай живе!

Але Мірко навіть не оглянувся. Біжить цілим розгоном, не задержуючися. Летить, мов божевільний.

Догнав аґу.

— Аґа! — кличе він.

— Що тобі?

— От на тобі твою двадцятку!

Аґа здивувався.

— Невже-ж не хочеш?

— Не хочу.

— Адже-ж ти бідний.

— Не хочу й тільки всього!

Кинув двадцятку перед аґу і побіг наперед.

І знову став хухати на пальці і перескакувати з ноги на ногу.

Светозор Чоровић.

33. У вивозі.

Сумно прощали Тухольці свої хати й подвірря й огороди та засіяні ниви, котрі сьогодня ще мала зруйнувати і столочити страшна татарська повінь. Матері несли своїх заплаканих дітей, батьки гнали худобу, везли на возах домашній спряток, мішки з хлібом і одіжжю. Курява стояла над селом; тільки потік сріблистою водою шумів собі, як звичайно . . .

Вже зовсім опустіло село. Хати потонули у вечірньому тумані; курява уляглась по дорозі, замовкли голоси і крики, немов одвічна пустиня пожерла все життя цієї долини. Сідало сонце за тухольські гори, тонучи в легеньких червоних хмарах; темні смерекові ліси довкола Тухлі шептали тихо, таємничо, немов передавали собі якусь зловіщу новину. Тільки земля, не знати чому, глухо стогнала; повітря, хоч ясне й погідне, тремтіло якимсь дивним змішаним гомоном, від котрого дрож проймала й найсмілішого.

А далеко-далеко по лісах, у глибоких темних ярах, між недоступними ломами вили вовки, гавкали уриваним голосом лиси, бегетіли олені, ричали тури. А в селі так тихо, так мертво! А на небі так ясно, так погідно! Але ні! Ось зненацька щезло сонце за чорною живою хмарою, що стіною тягне з заходу, наповняючи повітря диким вереском і спускаючись над Тухлею.

Це віщуни і невідступні товариші орди, гайворони та круки, тягнуть несчисленними зграями, чуючи поживу. Зловіще птаство бється в повітрі, розривається плахтами і кидається в ріжні боки, мов хмари, биті бурею. Тухольські сумирні стріхи відразу вкрилися чорними гістьми, а гамір їх клекотів, мов окріп у величезному кітлі. Німо, нерухомо стоячи над стрімкими берегами своєї кітловини, гляділи Тухольці на погане птаство і в дусі проклинали тих віщунів смерти й руїни.

Але живо вигляд змінився. Мов через прірву в тьмі валиться осіння повінь, так почали в кітловину валитися чорні почвари з страшенним криком. Ряди тислися за рядами, без кінця і впину; мов вода під водоспадом, так вони зупинялися, вийшовши з тісного горла, формувалися в довжезні ряди, посувалися звільна, без опору заливаючи пусту рівнину. Передом дорогою їхав на білому коні страшний велитень, Бурунда-бегадир.

Звільна їхали Татаре, немов що-хвилі ждали нападу з села. Але нападу не було, село лежало, мов після чуми. Із страшним

криком кинулися перші ряди Монголів на хати, щоб по своєму звичаю різати й рубати — але різати не було кого, хати були пусті. З лютим криком кидались Монголи від хати до хати, вивалювали двері, руйнували плоти й ворота, розбивали діжки й плетінки, розвалювали печі. Але вся їх лютість була даремна — в селі ніхто не показувався.

— Прокляті пси! — говорив Бурунда, — зачули нас, поховалися!

— Чи заночуємо тут, бегадире? . . .

— Поки не зустрінемось із тими псами, поти не можемо ночувати, — відмовив Бурунда. — Треба забезпечити собі вихід із цеї ями!

.

Ось уже чільна ватага вийшла із села і спішила до вивозу, викованого в скелі. З долини нічого не видно було у вивозі, і безпечно підійшли Монголи аж під стрімку камяну стіну, в котрій викований був вивіз. Коли в тім разом зверху стіни посипалось величезне каміння на Монголів, калічило та розбивало їх. Зойк напасників, ранених і повалених на землю, вдарив під небо. Закрякала хижа птиця над своїми жертвами. Вже напасники почали подаватися назад і в боки, коли в тім Бурунда з голим мечем кинувся їм навперейми.

— Куди ви, безумні? — кричав ярим туром Бурунда. — Ось перед вами вхід до вивозу, туди за мною!

І, пхаючи перед собою цілу юрбу, він кинувся в темне горло вивозу. Але тут чекала напасників добра зустріч. Градом посипалось каміння на їх голови, і не одному з вояків джінґісхана кров залила очі. Мов з пекла ревнули крики і стогнання з темного вивозу, але по-над ними все голосніше гремів голос Бурунди: „Далі, заячі серця, далі за мною“! — і нові купи, не вважаючи на новий град каміння, поперлися у вивіз.

— Далі горі вивозом! — кричав Бурунда та заслонювався щитом від спадаючого з гори каміння.

Але, побачивши на версі берега громадку молодців, велів Монголам, що стояли перед вивозом, сипнути на них стрілами. Зойки розляглися на горі — і голосно завили з радости Монголи. Але за своїх трьох тухольські молодці з подвійною лютістю почали кидати величезними плитами на напасників. Тільки-ж це все не було би стримало завзятого Бурунду, коли-б усередині, на скруті вивозу, не показалася

несподівана завада: вивіз завалений був аж до верха величезним камінням. А тут Тухольці нападали чим раз лютіше, каміння сипалось, мов град. Монголи падали один за другим — і Бурунда побачив врешті, що даремна його завзятість, бо пройти туди годі, поки не вдасться зіпхнути Тухольців з верха.

— Назад! — крикнув Бурунда, і невеличка решта Монголів, що лишилася із штурмуючої купи, без духу, мов камінь з пращі, вилетіла з вивозу.

— Вивіз завалений! — сказав, важко дишучи, Бурунда, обтираючи собі піт і кров з лиця . . . — Зігнати тих псів звідти з гори!

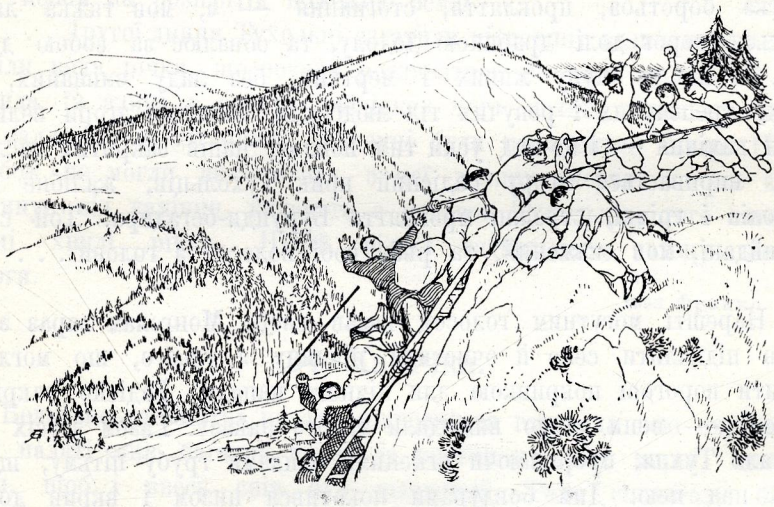

— крикнув люто, показуючи рукою на хребет скелистого берега. — Драбин сюди! Передні на драбини, а задні відганяти їх стрілами! Побачимо, чия візьме!

З поблизьких хат назношено драбин і позбивано їх півперечними жердками, немов у широку стіну. Тухольці з гори придивлялися тій роботі спокійно. Ось уже Монголи з криком підняли свою збірну драбину і поперли її до камінної стіни. Камінням, стрілами і рогатинами зустріли їх Тухольці, але не вдіяли нічого Монголам, бо коли один та другий упав поранений, то інші двигали велику драбину далі, а на місце зараненого прискакували свіжі. А рівночасно задні ряди Монголів пускали вгору свої стріли і присилували Тухольців податися назад. Страшна драбина живо наближалася до стіни. Трівога почала опановувати Тухольців . . .

Вони попадали ниць додолу, похапавши ратища в руки. Стріли ще сипались якийсь час, а далі перестали — знак, що передній ряд

почав спинатися горі драбиною. Дух у собі запіраючи, лежали Тухольці й дожидали ворогів. Ось чути вже скрип щаблів, сапання мужів, брязкіт їх зброї — і звільна, несміло виринають перед очима лежачих мохнаті кучми, а під ними чорні, страшні голови з маленькими блискучими очима. Очі ті трівожно, несхибно, мов закляті, дивляться на лежачих Тухольців, але голови підіймаються вище; вже під ними видніються рамена, плечі, окриті мохнатими кожухами, широкі груди — та в тій хвилі із страшним криком зриваються Тухольці, і ратища їх разом глибоко тонуть у грудях напасників.

Крик, ревище, замішання, тут і там судорожні рухи, тут і там коротка боротьба, прокляття, стогнання — і, мов тяжка лявіна, валиться ворог долі драбиною додолу, та обвалює за собою дальші ряди, а на ту купу живих і мертвих, без ладу змішаних, кровавих, трепечучих і ревучих тіл людських валяться згори величезні брили каміння — і по-над усим тим пеклом, напів закритим заслоною ночи, виривається вгору радісний крик Тухольців, жалібне виття Монголів і грімкі, страшні прокляття Бурунди-бегадира. Той скакав по майдані, мов скажений, та рвав собі волосся з голови . . .

Нарешті могутним голосом казав своїм Монголам зараз з усіх кінців підпалити село й очистити рівнину з усього, що могло би служити ворогові покривкою для нічного нападу. Радісно закричали Монголи — вони давно вижидали такого наказу. Разом з усіх боків запалала Тухля, прориваючи огненими язиками грубу пітьму, що залягла над нею. Дим бовдурами покотився низом і вкрив долину. Стріхи тріщали, злизувані кривавим полумям. Із стріх бухав огонь угору, немов то присідав то підскакував, хотячи досягнути до неба. Часом знов від подуву вітру полумя стелилося плазом, золотилося искрами, меркотіло, хвилювало, мов огняне озеро.

Хрускіт упадаючих кроквів і стін котився глухо по долині; стіжки збіжжя й сіна виглядали мов купи розжареного вугілля, а з їх середини де-де пролизувалися біляві огняні пасма; дерева горіли, мов свічки, високо в повітря викидаючи огнисте, горіюче листя, мов рої золотих мотилів.

Ціла тухольська долина виглядала тепер, мов пекло, залите огнем; з диким вереском гуляли й бігали серед пожежі Монголи та вкидали в огонь усе, що тільки попадалось їм під руки. З жалібним стогнанням грешнула додолу підтята монгольськими сокирами прастара липа, свідок громадських копних зборів. Повітря в тухольській кітловині розігрілося, мов справді в кітлі, і живо схопився з гір

страшний вітер, що курбелив искрами, рвав горючу солому і головні та кидав ними, мов огняними стрілами. Потік тухольський перший раз зроду побачив такий блиск; перший раз розігрівся в своєму холодному, камяному ложі.

Може зо дві години тривала пожежа, якій з високих берегів німо з виразом безсилих жалощів придивлялися Тухольці. Тоді Монголи почали гасити недогарки, вкидали їх у потік і заходились обкопувати свій табор широким ровом. Посеред табору в одній хвилині виставлено шатра для старшини — решта війська мала ночувати під голим небом на розігрітій пожежою землі.

. . . Другої днини Тухольці загатили кітловину величезною скелею, спинили води річки, що почала розливатися по цілій долині. В поміч прийшла їм злива в горах, наслідком чого велика сила каламутної води залляла всю кітловину. Даремні були всі зусилля Татар. Ніяким способом не могли видістатися з цеї долини смерти — хто з них не згинув від каміння, киданого з метавок Тухольців, того затопили спінені хвилі річки. Цілий відділ татарського загону вигинув до ноги.

Іван Франко.

34. Калічка.

Велитенська завітна палата підносилася гордо на всю охресність; у тій палаті жив багатий князь із княгинею; обоє мирні, щасливі, хотіли, щоб і ввесь світ був щасливий. Радо спомагали бідних щедрими дарами, радо подавали помічну руку нещасним, щоб їх ущасливити.

Кожного року на святий вечір у великій світлиці столи аж угиналися під тягарем білих осухів, під усякими стравами й пирогами, а довкола столів сиділи селяне і весело гостилися, бо сам князь сіяв кутю, кидаючи три рази золотою ложкою пшеницю з медом під золоту стелю, сам князь із княгинею вечеряв з хліборобами і додавав їм принуки.

По вечері йшли всі гості під вікно колядувати „Бог предвічний народився“, а князь і княгиня стояли в вікні і слухали; чудесно виглядали в тій хвилі обоє молоді, осяяні світлом, що миготіло і розливалося з тисячних воскових свічок, уміщених у золотих свічниках.

По скінченій коляді верталися всі до світлиці; князь і княгиня дякували за красну пісню, за щирі бажання і роздавали коляду:

старшим теплу одежу, молодшим пироги, яблука, горіхи; то була собі не будь яка, але славна, велична коляда.

Одного року, коли князь із княгинею розділяли на святий вечір коляду, був також поміж колядниками старий Семен Тупиця з жінкою Катериною. Обоє старі заробляли в княжім огороді, помагали в дечім огородникові і чистили дороги. Мали вони четверо діточок, для котрих дістали від княгині також коляду: молодшим одіж, а найстаршому книжечку з байками.

Посоловів Семен Тупиця, не подобалася йому коляда, призначена для найстаршого сина.

— Пощо малому книжки? — каже до жінки, — ліпше би для нього тепленька кацабайка або чобітки здалися.

Івась, найстарша дитина Семенова, уже від пятьох літ не вставав на ноги. Лежав постійно на постелі, але не дармував; шив хлопчина соломяні крисані, а одну з дрібненької капелюшини його роботи носила навіть сама княгиня; мав вправу у руках.

Дістав Івась Калічка книжку з байочками, розглянувся в ній: Господи! що за чудова книжечка; навіть не знати, котра з тих байочок краща.

— Панам усе щось дивоглядне припливе до голови, — говорив Семен немирний, — дадуть бідному щось таке, що сами не знають, де його подіти, або що їм самим приємно дарувати. Як-же то Господь не поділом розсипав свої дари поміж людей: одному занадто, другому нічого.

— То за гріх прабатьків наших, — каже йому подруга Катерина. — Переступили божу заповідь, тому й ми всі смертні, тому й бідуємо.

— Така сама точнісінько є в тій книжці байка про бідного рибалку й його жінку, — каже Івась Калічка батькам. І став їм читати, як-то обоє люди нарікали на прабатьків, що согрішили, а багатий пан підслухав те, закликав їх до своєї палати, запер їх у світлиці і каже: — „Маєте що їсти, пити, словом, даю вам, чого забажаєте, тільки не рушайте цеї миски, що стоїть на столі накрита. Як тільки заглянете під цю миску, то зараз пропало ваше щастя.“ — Згодився рибалка з жінкою на такі умови, живуть собі в палаті, немов у раї, так що-ж із того, коли їм одна біда докучає: конче хотіли би знати, що стоїть під мискою. Скортіло молодицю заглянути в миску, намовила чоловіка, старий рибалка підняв трохи миску,

а звідти вискочили дві малі мишки і повтікали. Щастя рибалки скінчилося; прогнав пан обох із палати і сказав їм на відходнім, щоб не нарікали на прабатьків, коли сами так негарно вчинили собі.

— Гарна байка, — сказав Семен, — то щось таке, немов би нам самим на притик . . . Ану-но, прочитай ще раз ту байку.

— Тут іще є одна така про щасливого свинопаса, — мовить Івась Калічка, — послухайте, яка гарна. І став хлопець читати, як то один король занедужав, і ніхто не міг його вилічити. Скликали лікарів, ворожбитів, нічого не помагало, аж ось знайшовся один знахор і сказав, що король видужає, тільки треба зодягнути на нього сорочку з такого чоловіка, що в своєму житті не мав ніякої гризоти. Але де знайти таку сорочку? Стали шукати по світі, заходили до палат, до хат, не подибали нігде чоловіка без журби й гризоти. Йдуть раз лугом, стрічають при дорозі свинопаса веселого, безжурного; співає собі, скаче, ніщо його в світі не обходить.

Питають його посланці, чи він пожурився або посмутився чим у своїм житті? — „Ні, — каже свинопас, — я не знаю ні журби ні смутку.“ — „То дай же нам сорочку свою для короля.“ — „А мені пощо сорочки?“ — відповідає свинопас і зареготався, — „я в моїм житті не мав ніколи сорочки.“

— Знаєш що, жінко, то гарна байка, дуже гарна, де то могло так статися? — спитав Семен і задумався. Йому, бачите, прийшло на гадку його власне нарікання і щось помаркотнів. Від того часу вже не нарікав ні на Бога ні на багачів.

В книжці тій, як сказано, були сотки байок і то гарних байок, але старому Семенові тільки ті дві припали до душі; одна про бідного рибалку, а друга про щасливого свинопаса, і ті дві байки велів собі заєдно вечорами читати та все відкривав у них якусь нову гадку, якусь нову красу.

Сидить одного вечора вся челядь Семенова в хаті, Івась Калічка читає байки, всі слухають і сміються. Семен курить люльку, також слухає і дивиться на жінку та собі сміється.

Входить учитель до хати, поздоровив хатніх з Богом і питає:

— Що тут у вас за радість? Люди на вулиці стають і слухають. Чи може не гостина в хаті?

— Е, то ні, — відповідає старий, — але, бачите, пане учителю, хлопець дістав від княгині книжку і з неї читає нам байку, одну про бідного рибалку, другу про щасливого свинопаса, послу-

хайте, яке то гарне. Не знати, де то могло таке статися? Там є тих байок ще більш, але ці дві найкращі: якось від чоловіка лихі гадки відганяють, тугу розводять.

Поговорив учитель з Івасем, із старими, і завважив, що Семен на диво змінився: говорить инакше, не нарікає на свою долю, як давніше, словом — Семен щасливий чоловік.

Пішов учитель до двору, розказує княгині за книжку з байками, розказує про Семенову родину і розводиться над талантом та здібностями хлопця-каліки. Шкода тільки, що каліка, могло би з нього щось бути.

Вислухала того княгиня, пішла сама до Семена подивитися і подарувала хлопцеві скілька гривень та позолочену клітку з чорною птичкою за те, що він їй ушив капелюшок з великими крисами і ніжненьким наголовачем.

Івась дав батькові гроші, а позолочену клітку з птичкою помістив на шафі.

Минула зіма, потепліло, забралася Семенова челядь до двору на роботу, лишила калічку самого в хаті. Сидить хлопчина на постелі, плете капелюшину і слухає — чомусь пташка не щебече. Глянув Івась довкола, а там серед хати присів кіт, наїжився, задер голову догори, очей не зводить з клітки, а очі мало не вилізуть з пухнатої голови; то блиснуть, то стемніють, і шерсть на хребті уже не рухається, кожен волосок, мов шпилька, стирчить угору. Налякався Івась Калічка, серце в грудях товчеться, шкода гарної птиці, — думає собі. А тут нема живої душі більше, нема кому прогнати лютого хижака. Кинув Івась покривалом у кота — не вцілив. Рухає собою, вимахує руками, кричить, та що з того, коли з місця нікуди не кріне собою, бо ноги задерев'яніли, нема в них життя. Кинув Івась у розпуці своїм найдорожчим скарбом, своєю книжкою

з байками і знов не вцілив кота. Кіт тільки блиснув кровожадними очима, немов поглумлювався з немочи, з цього каліцтва, і хотів йому сказати: „Сиди, храмино, сиди каліко, тихо, коли тобі на постелі добре, а в не своє діло не мішайся; я сьогодня мушу його справити, другий раз така нагода не так хутко прийде.“

І скочив кіт на клітку, встромив одну лапу поміж щаблі, досягає нею добич. Закричав Івась Калічка, затрясся ввесь у трівозі, скочив на рівні ноги, вхопив клітку, біжить босий у кацабайчині на двір!

— Боже, Боже! Я можу ходити!

Пішов Івась до учителя, з учителем до двору і перед княгинею тішиться, розповідає, який він тепер щасливий, який веселий. Прийшов і князь, прийшов і Семен з жінкою, позбігалося все, що жило в палаті, подивляють усі Івася простоволосого в кацабайчині: пять літ лежав на місці, по пятьох літах Бог подвигнув його на ноги і може ходити.

Птичка згинула з переляку, але Івась видужав, тішився книжкою, тішився птицями, квітами, комахами, всим світом тішився.

Князь і княгиня взяли Івася до своєї палати і відослали до великого міста, щоб там ходив до школи. Попрощався Івась із батьками, взяв від них благословення на дорогу і приємні спомини з-під рідної стріхи, все, що було йому дороге, забрав, тільки одно мусів лишити: лишив свою книжечку з байочками для доброго тата, що кожного вечора велів собі читати ті дві, заєдно тільки ті дві гарні байки про бідного рибалку та щасливого свинопаса.

Часом прийде лист від Івася і тоді всі хатні радо читають, як йому там добре поводиться у престольнім городі і учиться дуже добре, а пани вчителі його страх люблять. Батько Семен слухає, слухає, а врешті каже:

— То щось таке саме діється з нами достоменно, як у тій книжці з байками написано.

Степан Ковалів.

35. Хуртовина.

Одного чудового зімового ранку від міста Ліверпуля відплив корабель; він містив у собі більш як двісті людей укупі із сімома десятками тих, що служили на ньому. Капітан і всі майже моряки

були Англійці, але їхало й скілька Італійців: три пані, лікарь та якісь музики. Корабель плив до острова Мальти.

Було холодно і хмарно.

Серед подорожніх у третій клясі сидів хлопець років дванадцяти, на зріст невеличкий, але здоровий та жилавий; відразу можна було вгадати, що він Сицілієць.

Він сидів на купі мотузів, притулившись до щогли й поклавши руку на свій старенький клунок. Лице в нього було смагляве, а волосся чорне, кучеряве, майже по самі плечі. Одягнений він був бідно; закутався у стареньке рядно, а з боку почепив обдерту шкіряну торбинку. Хлопець задумливо дивився на корабель, на моряків, що бігали поуз нього, та на сердиті морські хвилі.

Здавалось, що цей хлопець тільки оце перебув якесь велике лихо: такий сумний та поважний, як у дорослої людини, вираз був на його дитячому обличчі.

Незабаром після того, як корабель відплив, до хлопця наблизився старий моряк — Італієць і, підвівши до нього дівчинку хлопцевого таки віку, сказав:

— Оце привів тобі товаришку, Маріо.

Моряк пішов, а дівчинка сіла на мотузі поруч Марія.

Вони пильно подивились одно на одного.

— Куди ти їдеш? — спитав хлопець.

— До Неаполю, — відказала вона і трошки згодом додала: — там у мене тато й мама. Мене звуть Джулєта Фаджіяні.

Хлопець нічого не відповів.

Помовчавши трохи, він виняв з торбинки хліба та сушених овочів; у дівчинки були сухарі, ото-ж вони й поснідали вкупі.

— Держіться! — гукнув, пробігаючи поуз них, старий моряк. — Дивіться-но, як затанцювало море!

Справді вітер уже дужчав, і кораблем сильно гойдало, але діти, що не слабували на морську хворобу, мало вважали на те; дівчинка навіть усміхалась. Вона була певно такого віку, як і Маріо, але багато вища від нього, смаглява і худенька, дуже просто одягнена. Чорні, кучеряві коси були повязані червоною хусточкою, а в ухах біліли срібні сережки.

За сніданком діти розбалакались. Хлопець був сиротою; його батько, робітник, помер перед кількома днями в Ліверпулі, і знайомі виправили маленького Сицілійця до рідного краю у місто Палєрмо, де були в нього далекі родичі. А дівчинка приїхала була на чужину

до старої тітки, що її дуже любила й обіцяла лишити їй спадщину; батьки-ж дівчинки були дуже бідні люди. Коли-ж перед трьома місяцями тітку переїхали коні і так розбили, що вона вмерла, грошей після неї не знайдено ніяких. Тоді-ж і Джулєту випровадили до Італії так само, як і Марія, і доручили старому морякові.

— Тато з мамою думали, що я повернусь багата, — мовила дівчина, — а я зосталась така, як і була. Ну, та що-ж робити: вони мене люблять однаково, і брати так само. У мене аж чотирі брати — всі менші, ніж я, а я сама найстарша. Ото зрадіють, як я приїду! Я потихеньку увійду до них . . . Ох, а море-ж яке страшне! А ти у родичів житимеш? — спитала вона згодом.

— Не знаю . . . Коли вони схочуть, — сумно відказав хлопчик.

— Хіба вони тебе не люблять?

— Не знаю.

— Мені на Різдво буде тринадцять років, — усе цокотала дівчинка.

Далі вони почали балакати про море, про подорожніх. І так увесь день сиділи вкупі, коли-неколи обзиваючись одно до одного. Їх уважали за брата та сестру. Дівчинка плела панчохи; хлопчик задумливо дивився на море, що все більш темніло, більш та більш хвилювалось. Увечері перед тим, як ішли спати, дівчинка сказала:

— Спи спокійно!

— Ніхто з вас, сердешні, не спатиме сьогодня спокійно! — обізвався на це старий моряк, похапцем пробігаючи коло них.

Хлопець хотів був сказати: „На добраніч“, але зненацька його облило водою всього чисто і так штовхнуло, що він упав, вдаривши голову об лаву.

— Господи! У крови! — скрикнула дівчинка, кинувшись до нього. Інші подорожні не звернули на хлопця ніякої уваги, ховаючись аби-куди.

Дівчинка стала навколішки перед Марієм, що зомлів від болю, підвела йому голову й обтерла кров; далі зняла з себе червону хустку і, замотавши нею хлопцеві голову, притиснула її до себе, щоб звязати краще кінці; після цього на поясі її жовтої сукні лишилась велика крівава пляма.

Маріо прочумався і розплющив очі.

— Що, краще тобі?

— Тепер нічого.

— Ну, добраніч! — мовила Джулєта.

— Добраніч! — відказав Маріо.

Обоє зійшли східцями й розійшлись по своїх каютах.

Старий моряк сказав правду: діти й поснути не встигли, як знялась хуртовина. Налетів зненацька вихор, переломив щоглу, одірвав із задньої частини корабля три човни і здмухнув з чердака чотирьох биків, як чотирі комахи. Що тоді почалось — і не розказати: стогін, плач, молитви — таке безладдя та такий одчай, що мороз по-за шкірою йшов! А хуртовина все буяла, все буяла і вдосвіта перейшла всяку міру.

Силенні хвилі з нечуваним гуком розбивались об корабель, нахиляючи його на бік, вилітали на чердак, били й забірали в море все, що тільки попало. Хвилі пробились і до машини; вода линула з надзвичайним шумом у середину корабля і погасила світло: машинисти повискакували нагору. А хвилі линули з усіх боків.

— Помпуй воду! — почувся гучний голос капітана.

Моряки кинулися до помп, але в ту-ж мить ударило сильно в задню частину корабля. Всі подорожні нанів мертві від жаху кинулись до капітана:

— Капітане, капітане! — кричали вони до нього. — Ну, що? Чи є надія? Рятуйте нас!

Капітан почекав, поки всі трохи притихли, і тоді сказав твердо і спокійно:

— Божа воля!

Якась жінка заголосила. Всі инші наче задубіли од жаху. Мовчали люди, як у могилі; тільки дивилось одно на одного, білі, як полотно. А море все буяло і корабель якось дивно хрипів, наче людина, що конає. Капітан спробував був пустити човен; пять моряків вскочило в нього і вже були відплили, але наскочила хвиля, залила човен і двох моряків потопила, а инші з великим зусиллям, ухопившись за мотузи, влізли знов на корабель.

Після цієї проби навіть моряки засумували. А годин за дві корабель уже до половини був у воді.

На покладі щось неймовірне робилось. Матері голосили, з одчаєм притискаючи до грудей свої діти; друзі та кревняки прощались та обнімались в-останнє; де-хто сходив східцями до каюти, щоб тільки не бачити розлютованого моря. Один подорожній, побачивши, що від смерти не втікти, прострілив собі голову, впав на східці

і вмер. Де-які, одурівши від жаху, чіплялись одно за одного; жінки вилися в корчах і риданнях. Чути було стогін, дитячий плач, лемент, дивні дикі вигуки; де-які стояли з непорушними, блідими, як у мертвяків, обличчями, з широко розплющеними безглуздими, як у божевільних очима. Маріо та Джулєта теж дивились непорушними від жаху очима, учепившись за щоглу.

Нарешті море трохи утихло, але корабель все більш ринув у воду: він уже не міг довго продержатись.

— Спускай човен! — гукнув капітан.

Спустили єдиний цілий човен, куди вскочило чотирнадцять моряків і троє подорожніх.

Капітан лишився.

— Спускайтесь! — гукали на нього.

— Ні, я лишусь, — відповів він спокійно.

— Зустрінемо корабель, дасть Біг, то він вирятує. Сідайте!

— Все одно не поможеться, коли ви зостанетесь!

— Мій обовязок лишитись! — твердо відказав капітан.

— Ще одному є місце! — гукнув з човна моряк.

— Давайте яку жінку!

Одна жінка наблизилась за поміччю капітана, але, побачивши страшну, чорну просторінь між кораблем і човном, злякалась і знов упала на поклад. Инші не важились покинути семю, а де-які лежали непритомні зовсім.

Аж тоді маленький Маріо й його товаришка, що досі стояли, мов неживі, зрозуміли все й кинулись, штовхаючи одно одного, бо кожному хотілось урятувати своє життя.

— Мене! — гукнули вони обоє разом.

— Того, хто менший! — обізвались моряки. — Бо вже й так наважили човна. — Хто менший?

По цій мові дівчинка попустила руки й зупинилась, наче закамяніла, дивлячись на Маріо померхлими очима.

Тоді Маріо так само подивився на неї, побачив червону пляму на її сукні і згадав, як дівчина його пожаліла.

— Ну, швидче! Хто менший! — нетерпляче гукали моряки, — ми рушаєм.

І Маріо крикнув нагло якимсь дивним чужим голосом:

— Вона менша! Біжи ти, Джулєто! У тебе батько й мати! А я сам! Біжи!

— Кидай її в море! — гукнули моряки.

Маріо вхопив Джулєту і скинув її в море.

Дівчинка скрикнула, її вкрило водою; тоді один моряк вхопив її за руку і висадив на човен.

А Маріо стояв край покладу, високо знявши голову; вітер розвіяв його волосся, обличчя було спокійне й тверде.

Човен рушив, насилу-силу обминаючи великі хвилі, що йшли від корабля, який усе глибше й глибше заринав у море.

І тоді Джулєта, трохи подивилась на хлопця й ревно заплакала.

— Прощай, Маріо! — кликнула вона до нього, простягаючи руки, — прощай, прощай!

— Прощай! — обізвався хлопець.

Човен швидко плив схвильованим морем, і небо над ним було сіре, похмуре . . . Ні стогону, ні крику не чутно було більше з корабля, а хвилі доходили по самий поклад.

Відразу хлопець упав навколішки, склав на грудях руки і звів очі на небо.

Джулєта затулила руками обличчя. А коли підвела голову — корабля вже не було на воді.

Едмондо де Амічіс.

36. У січовій школі.

I.

Ми всі памятаємо, як нам здавалося, коли ми перший раз прийшли в школу. Та про школу все таки ми чували від старших.

А Івась Чорноусенко про школу ніколи й не чував. Він виріс у закріпощеному селі під лютим паном. Розуміється, що в селі у такого пана школи для хлопів не було. Хоч би навіть люди сами на школу спромоглись, як це бувало на Україні, то пан Ярема Вишневецький був би на те не дозволив. У Гаврилівці, як і у всіх селах, що належали панові Яремі, про школу й чути не було. Люди жили в темноті. Діти родились, потім пасли товар, помагали батькам у роботі, поки не дожили того віку, що їх уже гнали батогами на панщину. Инколи у якого завзятішого бунтувалась душа проти цього безправства, але такого, коли не встиг утікти в світ за очі, люто карали.

То-ж і Івась був, мов дикий, та тільки людяного на ньому було, що вмів говорити, молитися та пісні співати.

Його захопили з села Татаре і він чудом урятувався і попався на Січ. Тут призначили його до школи. Прийшовши у школу, він був, наче у лісі, серед такої невидальщини.

Побачив себе серед юрби ровесників, а то й старших хлопців. Вони сиділи рядком на ослонах при довгих столах над книжками і мимрили у півголоса завдане. Напереді за столом сидів учитель з прутом, прикликав по одному до столу, а то й по кількох, випитував, хвалив, або й карав за неувагу, недбаліть, і так ішло заєдно, кругом, мов у коловороті.

Івась не знав, на яку ступити і де подітися. Його посадили на ослін і звеліли дивитися в книжку. Він побачив ріжні дивовижні значки, що мов заморені хрущики стояли рядком, одні над другими або під другими. Стояли мертві, нерухливі, й Івась не міг зрозуміти, на що вони і яке їх значіння. Пересидів він так до кінця науки; дививсь, аж очі зболіли; знемігся сидженням, і вже йому втікати звідсіля хотілося, та тільки боявся кари. А коли боявся втікати, то його брав такий ляк, наче-б його який чарівник у камінь перекинув на тім ослоні. Того дня його ніхто не чіпав, і він так пересидів до кінця науки. Уставши враз з иншими, він почував біль у спині та ноги йому потерпли, бо за увесь час боявся ними ворухнути.

Тепер дітвора, наче бджоли з улія, висипалась на майдан з криком і сміхом та погнала до своїх домівок. Івась стояв під школою, не знаючи, що діяти з собою. Прийшов бакаляр, узяв його за руку і повів у бурсу.

— Чого-ж ти, хлопче, так посумнів, мов сова на сльоту? не бійсь, усе гаразд буде, привикнеш. Подякуй Богові, що так з тобою сталось, що ти не попався у Крим. Завтра почнуть тебе азбуки вчити.

Івась дуже дивувався, звідкіля він знає про те, що його у Крим везли.

Учитель йому злюбився, й Івась став думати над тим, як би йому віддячитись.

Бакаляр погладив хлопця по голові і повів у бурсу, що була недалеко від школи. Була це велика доволі будівля, горожена хворостом, вимащена глиною, вкрита дахом з конячих невимнятих шкір. Подібна була до всіх тих запорізьких будівель, що звалися курінями. В середині було глітно і гамірно. Молодь сходилася йно-що із школи. Усіх ще не було, бо де-хто вихопивсь за ворота і побіг на базарь подивитись на ті чудасії, що там були. Вчитель повів Івася до бурсового отамана.

— Ось тобі новик-товариш, піклуйся ним, як братом, бо він був у великій небезпеці.

По цих словах учитель оставив Івася й вийшов. Івась став перед отаманом, хлопцем може на кілька років старшим від Івася, чепурним і смілим, з блискучими, карими очима.

Отаман простяг Івасеві руку:

— Здоров будь, товаришу! Ти звідкіля?

— Я з Гаврилівки з Лівобережжя.

Івась оповів свою пригоду, як його взяли Татаре, як його відбив у Татарина козак Касян і як привіз його на Січ.

— Ну, гарно. Тебе треба зараз навчити, як у нас тут водиться, бо ти ще новик. Ось тут на цій лежанці ти будеш спати у нашому хлопячому курені. Ми достоту так живемо, як і старші січовики, тільки що не робимо військової служби, у похід не ходимо, а зате вчимось у школі. У нас своя старшина вибірається всим гуртом школярів, а цього року я отаман. Мене звуть Андрієм Грушкою і мене тут у всьому треба слухати. У школі то я такий школяр, як і всі, а тут, поки я отаман, то й голова.

— Ми теж так робили у Гаврилівці, коли товар пасти гонили. У нас теж була своя старшина.

— Коли так, то це для тебе не буде новиною. Та поки нас покличуть вечеряти, ходи на майдан гратись.

II.

Андрій повів Івася на майдан між юрбу хлопців. Івась невдовзі осмілився до них. Йому здавалося, що це у Гаврилівці на леваді поміж ровесниками. Тут школярі вигадували всякі іграшки. Бігали, переганялися, скакали увиш і вдаль, і грали в журавля, в зайчика. Був такий вереск і гамір, що аж в ухах лящало. Івась знав добре бігати, ходити колесом. Він і собі став заводити ігрища, яких тут не знали.

Аж закалатали довбенькою об дошку. Відразу ущухли крики, і молодий народ рушив до куріня на вечерю. Всі йшли задихані, бо, хто не встиг би на час, то опісля не дадуть вечеряти. У курені поставили для них вечерю на столах. Кожен добував ложку і сідав на своє місце за стіл. Отаман сів на першому місці, застукав до стола, виголосив „Отченаш“. Усі за ним проказали у голос, а далі узялись за їду.

— У тебе є своя ложка? — питає отаман Івася, що сидів недалеко від нього.

— То-ж бо й є, що ложки не маю, ніколи було роздобути. Ну, так що-ж? то й вечеряти не буду, овва! Чи то раз доводилось мені цілу днину не їсти?

— Не журись, ложку тобі я сьогодня вигоджу, а завтра або ще й сьогодня піди на базарь та куши. А є в тебе гроші?

— Нема, — відповів Івась.

— Як нема, то я тобі позичу. У мене є пятак. Я вчора прочитав одному неграмотному козакові листа від рідні та й пятака заробив. Колись мені віддаси.

По вечері знову помолились гуртом, отаман подякував від усієї громади кухареві за вечерю і висипались на майдан.

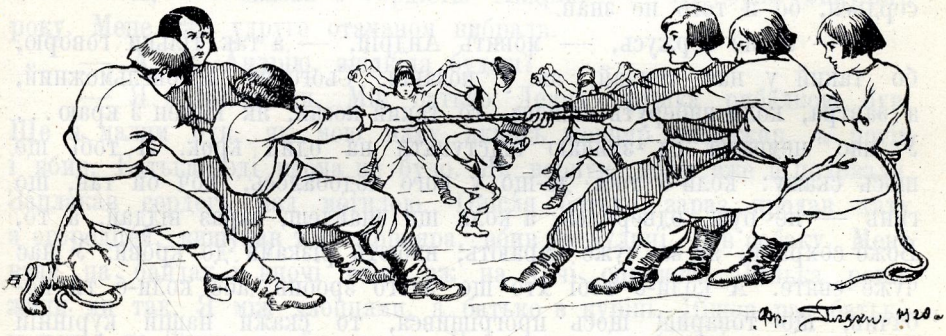

— А вмієш ти вже азбуки складати? — питається Андрій Івася, коли опинилися на майдані.

— Ні, я не знаю зовсім, що воно.

— Так підожди. Я попрошу завтра вчителя, щоб мені тебе віддав під руку. У нас так водиться, що початкових новиків учать старші школярі, аж опісля ти йдеш вчитися у бакаляра. Не знаю, кому-б ти попався. А нащо тобі того, щоб тебе инколи за чуба скубнули? Ми обидва згодимося.

Івась був дуже радий, що знайшов такого доброго товариша і пристав до нього всим серцем. Звичайно у хлощів з приязню дуже не церемоняться. Так воно було й тут. Хлощі відразу полюбилися, звикли один до одного.

По вечері гуляли на майдані, поки не закалатали знову, що спати пора. Андрій заорудував так, що Івасеві випала лежанка зараз біля нього. Івась, не гаячись довго, ліг спати і зараз заснув. Рано хлощі повставали, помолились і стали повторяти завдану науку. Івасеві нічого було вчитися і зараз пішли з Андрієм на базарь за ложкою.

Було ще рано. Крамарь не хотів відчиняти крамниці, ще й лався, а впустив їх аж тоді, як Андрій погрозив йому, що прийде з школярами.

— Ти не гримай та не лай, а то далебі всю школу тобі сюди приведу, побачиш, як отамана зневажати.

Крамарь зараз подобрішав. Хлопці купили ложку і вертали домів.

— Тепер я тобі ще одно скажу, — мовить Андрій до Івася, — ти зо мною приятелюй, як тобі подобається, та, коли при других у нашому курені, ти мені честь віддай і отаманом мене зови, а то инші не будуть мене поважати. Приязнь приязню, а старшина таки щось значить.

— Добре, я тебе шанувати буду отаманом, та ти на мене не сердься, бо я того не знав.

— Я не сержусь, — мовить Андрій, — а так тільки говорю, бо такий у нас звичай, як у козаків. Сьогодня ясновельможний, а завтра, коли виберуть иншого, то такий козак, як кожен з краю... У нас неможна од звичаю відступати на один крок. Я тобі ще щось скажу: коли-б тобі де-що у кого подобалось, хоч би так, що гинь — не руш, одвернись, а коли що знайдеш, зараз віддай, а то, Боже сохрани, як за чуже карають, вибють різками до крови. У нас чуже святе. А коли-б тобі хто що злого зробив, або коли-б ти побачив, що товариш щось прогрішився, то скажи нашій курінній старшині, а у школі бакаляреві або шкільному отаманові ані словечка, хоч би тебе огнем пекли. Такого слизькоязикого у нас страх не люблять. Ми вже собі сами, цеб-то наша старшина, справу зробимо, розсудимо по правді, покараємо. Правда, він може опісля пожалуватися у школі перед старшиною і нас би покарали, та він цього не зробить, бо його покарають за те теж, за що ми вже раз покарали. А за товаришем то й життя не пожалій. І козаки так роблять і ми теж так.

III.

— От ти бачив, — мовить далі Андрій, — як крамарь зараз помяк, коли я йому погрозив школярами?

— Що-ж би ви йому зробили?

— Що? Послухай. Тут раз один крамарь зневажив школяра, за ухо шарпнув та по лиці вдарив. Товариш пожалувався перед громадою. Ми змовились, викрались уночі з куріня і ввесь крам геть рознесли, порозкидали аж у воду. Він став боронитися, а ми його звалили на землю і звязали руки та ноги. Своєю чергою не одному

з наших дісталося, а ми таки своє зробили. На другий день, як батько кошовий дізнався, став розвідувати, та що з того? Дізнався, з чого пішло, та й сказав: „Браві хлопці! Постояли за своїм товаришем, а коли нічого не вкрали, то ніяке мені діло над дітьми суд робити. Не чіпай їх, та й годі.“ Робив слідство і шкільний отаман: „Хто це зробив?“ — питає. — „Ми всі, — кажемо, — ніхто не відстав, карайте нас усіх. Крамарь зневажив ні за що товариша, а ми йому ось як . . .“ І нічого нам не було, мусів геть забіратися. У другу неділю кошовий батько прислав на всю школу два мішки горіхів.

— Ось воно як. А хто тоді отаманом у нас був?

— Я, — сказав з гордістю Андрій. — Це було минулого року. Мене вже удруге отаманом вибрали.

— А ти, Андрію, звідкіля будеш?

— Я з Київщини. Мій батько Демид Грушка рибалкою був. Ще я малим був, як мою маму якийсь жовняр зневажив, а потім і вбив. Батька тоді вдома не було. Як вернув, маму вже й поховали. Заплакав сердега над могилою. Опісля батько зараз продав хату з огородцем, вишукав того жовняра, вбив на вулиці, мов собаку. Мене взяв на байдак і вночі втік, аж на Січі опинився. Кілька років жили ми так. Я між хлопцями, а батько в куріні. Пішов раз батько у похід на Турка та й загинув. Я сам остався без нікого.

Андрій посумнів і мовчав.

— То ти, Андрію, сирота?

— Я сирота? Та куди пак? Дивись на всю Січ: то усі мої батьки, вони всі мене люблять, згадуючи мого батька. Його теж дуже любили. Кажуть, що батько лицарь був відважний та завзятий. Та говорять мені ще: „Тям, синку, який твій покійний батько був . . .“ І справді, я хотів би таким бути, та куди мені!

— А в школі ти давно вчишся?

— Вже три роки минуло. Мені тоді десять років було.

— Чи довго треба у школі вчитися?

— Доки можна, доки не підростеш та козаком не станеш. Та зразу треба ще молодиком-новиком побути під рукою старшого козака-товариша.

— А коли-ж тут учитись козацтва, цеб-то: стріляти, на коні їздити то-що?

— Зараз. Тут і хлопців цього вчать. Зразу вчать бігати, ходити, у лаву ставати, потім ми граємось у війну; одні бувають то Турками, то Татарами, то Ляхами, а другі то вже козаки; та й нападають одні на других, а ті обороняються.

Від того часу вони майже ніколи не розлучались. Андрій вчив Івася запопадливо. Івасеві здавалося спершу, що ніяк тому не дасть ради, що не всилі, хоч би й очі повилазили, порозуміти цих розмальованих хрущиків та комашок. Та Андрій так йому толкував, так показував, чим одно від другого відріжняється, що таки Івасеві ясно стало. За цим пішли склади букв у слова.

І тут обопільна любов хлопців між собою доконала того, чого неможна иноді при дуже напруженій праці цілими місяцями добути. Андрій вчив Івася щиро, наче-б хотів частку своєї душі у його душу вложити. Івась знов любив Андрія і намагався усією душею улегшити своєму приятелеві труду. Івась був понятливий хлопець, бо виростав серед буйної соняшної багатої української природи, серед широких, квітами замаєних степів.

Було обидва вийдуть по школі де-небудь на січовий вал або аж над Дніпрову кручу, сядуть під вербою і вчаться. Козакам, що їх бачили, дуже це подобалось, і вони говорили:

— Із цих двох жовтодзюбів вийдуть побратими на все Запорожжя.

Івась спитав раз Андрія, що це таке побратимство, про яке козаки говорять.

— Побратимство між козацтвом свята річ. Два козаки, звичайно ровесники, полюблять один одного, випробують вірність та характерність, а тоді йдуть у церкву і присягають собі побратимство. Тоді у них наче-б одна душа. Не мають між собою нічого потаємного. Та це ще нічого. Вони присягають, що один другого ніколи не полишать у лихій чи добрій долі, що один другого рятувати буде в небезпеці, хоч би і своїм життям; і так аж до смерти, хіба що опісля доброхіть розійдуться. А коли-б побратима зрадив, тоді ніхто на зрадника не подивиться, усі його відцурались би.

— То заведімо й ми між собою побратимство, — каже Івась.

— Ми вже й завели, та воно так, що тільки козакам на побратимство присягати, а ми ще хлопці. Коли-б ми з таким пішли до панотця, то з нас люди сміялись би. Ти цього нігде не

говори, бо нас уся школа на язики візьме, а це не лицювало-б з моїм отаманством.

По місяці науки одвів Андрій свого учня перед учителя до екзамену. Івась був дуже наляканий та зворушений, його голос тремтів. Він читав дуже поволі, але читав добре. Учитель аж здивувався. Похвалив обох, а Івася приставив до тих, що вже вміли без нічиєї помочи прочитати.

Андрій Чайковський.

37. Чубова редута.

Чубова оселя була знатна чотирьохкутна редута[1]) недалеко річки Бога. Звідсіля зорили за буджацькою ордою. З трьох сторін оточували оселю високі земельні вали, порослі від долу до верху густою терниною та дикою рожею. Від цього ті вали виглядали од степу наче високий якийсь ліс. За валами глибокий рів, а в ньому на дні повбивані сторч гостро-закінчені дубові коли. Хто туди попав, то напевно застромивсь на шпицю.[2]) Четверта сторона редути, та, що від півночи, притикала до густого великого лісу. В редуту вело двоє воріт від сходу і заходу сонця. Ворота дубові відчинялися згори вниз так, що клались впоперек рову і були відразу і мостом та ще й з поруччям.

Лісом у редуту ніяк неможна було дістатись. Зараз з краю була велика гуща, а в ній стільки вовчих ям та ровів, що не дійдеш живий. Тут стояла пасіка сотника Чуба. Від краю лісу до хати було трохи далі і, поки би цю просторінь хто перейшов, загиб би непевно від кулі. Щоб у тій части лісу оберегти неповинних людей від неминучої смерти, понаставлювано тут на осторогу на патиках повно черепів з татарських голів, значить: не заходь сюди, бо тут смерть.

Між валами було просторо. По-під валами в землі стояли будівлі на всяку потребу: стодоли на хліб і сіно, стайні, клуні, возівні, льохи — одним словом, було де розложитися по-господарськи.

Насередині стояла хата, широка, приземиста, мов якась велика черепаха. Спереду до півдня широкий ґанок, звідки йшли двері в широкі сіни. Наліво двері до сотника, направо до куріня. Сотникова

---

1) Редута — військова оборонна оселя, твердиня.
2) Гострий кіл.

половина була дубова. З комори, що була в другій половині сіней і треба було до неї заходити із спочивальні сотника, йшли двері під землю до льоху. Ніхто цього не знав, крім сотника та його вірного товариша, есаула Касяна.

У тім льоху були криті двері в печеру, якою можна було вийти геть далеко посеред лісу.

Усе те придумав сотник Іван Чуб, що сидів тут більш тридцяти літ. Він зорив за ордою, знав усі татарські хитрощі та, щоб мати людей під рукою, він заснував тут козацьку школу, яка стала славна на всю околицю. Збігалися сюди молоді парубки вчитись козацького військового ремесла. Вже вивчених висилав що-року на Запорожжя. Хто був вписаний на сотникову „цидулку“, того приймали на Січі, не як новика, але як справжнього козака.

Сотник пишався своєю редутою, над якою працював стільки літ безупинно, щоб її зробити нездобутою. На те не жалів він нічого. Спроваджував найліпшу зброю, мав кілька гармат, доволі о́лива і пороху. Припасів стільки, що міг видержати хоч би і довшу облогу.

По-за редутою в степу сіяв сотник хліб і випасав рогатий скот та кабани. В лісі було багато всякого звіря. За рибою посилав до недалекого Бога.

В редуті держав звичайно сто або й більш козаків. Тут був заведений суворий військовий порядок та зразковий послух. Волоцюг та неробів сотник гонив геть. Бувало тут кілька десятків товаришів старших, звичайно січових братчиків, для науки молодших.

Всим цим господарством правив старий сотників приятель, есаул Касян Нетома. Це був старий дідуган, високий та сухий, з огорілим від сонця лицем. Подобав на вуджену козятину. Він був непривітний та гострий для инших. Хто завинив занедбанням своєї повинности, то не прощав такому і карав боляче. Заєдно на других воркотів. Зате в поході не було над нього. Хитрий, мов лисиця, відважний, мов чорт, за другого дав би себе в шматки порубати. На нього здався сотник у всьому і не раз мусів вислухати від нього доброго „отченашу“ за те, що молодим потурає і возиться з ними, мов баба. Та сотник вибачав йому, знаючи, яке в Касяна добре, справедливе серце. Касян назначав, кому йти пасти скот або коні, кому орати, визначав розїзди і поготівля в редуті, розставляв сторожу на валах. Усюди було його повно, ні про що не забував.

Від місяця березня кожного року треба було пильно зорити за ордою. Це як-раз була пора, коли орда набігала на Україну. Таких

редут було на Україні повно. Як тільки доглянули орду, запалювали бочки із смолою і таким способом давали знати хрещеному мирові про небезпеку.

До сторожі уживано в Чубовій редуті ще собак, які здалеку занюхували ворога і давали про нього знати гавканням і виттям.

В редуті жилося всім добре. Ніхто не був тут ні голоден ні голий. Сам сотник був людина з добрим серцем, для кожного приступний, балакучий та веселий. Він хотів, щоб кожному жилося добре та весело. Зате есаул Касян ніколи не засміявся — був усе суворий, насуплений. Здавалось, що цей чоловік не вагувався-б відрубати собі руку, не скривившись. Козаки уважали його за характерника, якого ні куля ні залізо не бере.

Андрій Чайковський.

38. Марш Сагайдачного.

Невідомі струни задзвеніли, і здрігнулося від їх голосу моє серце. Бачу — широкий, вільний степ, а далі синій ліс. Золоті струни повітря дріжать по-над імлистим обрієм. На горі женці жнуть жито.

Покірно падає під їх серпами золоте колосся. Задоволене їх серце... і тільки иноді прокидається турбота: коли-б не наскочили Татаре чи Волохи і не вирвали в них того золота і не пустили його під синє гаряче небо червоними, хвилястими стовпами диму.

І озираються женці навколо. І бачуть: іде по-під горою військо. Немов маком понялась уся долина. Вилискують на сонці сталеві списи і золота зброя. Тупотять баскі коні...

Пройшла одна частина війська, іде друга. Попереду їде гетьман. Його соколині очі пронизують далечінь, а в зубах куриться люлька-бурулька... І мають у повітрі бунчук і корогви, сурмлять сурмачі і гудуть бубни, цимбали і розстелюється-розростається вільна широка пісня вільного народу:

Ой, на горі там женці жнуть,
А по-під горою,
По-під зеленою
Козаки йдуть!...

Попереду Дорошенко, —
Веде своє військо,
Військо запорозьке,
Хорошенько.

А по-за ним Сагайдачний,
Що проміняв жінку
За тютюн та люльку,
Необачний.

Їде старий гетьман, і грає вітер його довгою бородою. І дивляться женці і питають самі себе: куди він веде військо? У якій потребі загудуть самопали, затріщать списи і упють шаблі червоного вина кривавими устами? На якому полі положать свої буйні голови оті завзяті люди? А вони їх мусять положити. Тепер такий непевний час,

такі тепер настали скрізь страшні події... А у них же є і старі неньки і жінки чорноброві... Невже їм не жалко їх кидати?

І стискається їх серце великим жалем, і гукають вони, ніби жартуючи:

Обернися, Сагайдачний!
Візьми свою жінку,
Віддай тютюн, люльку,
Необачний!

Погляне на них гетьман, і усміхаються у нього глибоко-глибоко тільки самі очі соколині: ех, ви, гречкосії, прикували ви свої душі до ріллі, до плуга і нічого ви не розумієте!

— А хто-ж добуватиме долю рідному краєві, хто дасть йому сили вибитись із неволі, хто положить за нього, коли потрібно буде, свої голови? . . . Не розумієте ви того. Жалко і нам матерей стареньких

і діточок дрібненьких, та кличе нас від них инша, вища повинність, і мусимо ми на ній зложити голови свої.

І оповиває серце гетьмана жаль, коли він згадує свою жінку і діток . . . Але перемагає він себе і весело гукає:

Мені з жінкою не возиться! . . .
А тютюн та люлька
Козаку в поході
Знадобиться!

І сурмлять сурми, гудуть бубни, тупотять коні, бряжчить зброя і мають червоні корогви. Іде військо, іде запорозьке на велику, страшну потребу.

Дивляться услід йому женці... Сумно поник старою головою старий батько; журливо схиливши на долоню голову, дивиться стара ненька; уся аж тріпоче стрункa, як молода тополя, чорноброва дочка; і, кинувши серп на стерню, побіг услід за військом з тремтячим серцем, з палаючими очима молодий син...

Не біжи, не наздоженеш!

Уже військо наближається до темного лісу і потопає в ньому. І гремить у лісі могутня пісня запорозька:

Гей, хто в лісі, — озовися!
Та викрешем огню,
Та закурим люльку —
Не журися!

Не журися!... Нехай гречкосії орють лани, нехай крамарі сидять по своїх крамницях, а ми... ми положимо, коли буде треба, буйні голови за свій рідний край, за його долю!...

Микола Чернявський.

39. Герцеґовинка.

За два дні до битви коло Боботового кладовища до команданта Марка прийшов молоденький хлопець-герцеґовинець. З вигляду дуже молодий, не більше шіснадцяти літ, а до того незвичайно гарний, як образок; доволі високого зросту, хоч не дуже плечистий, з білим румяним лицем, як сніг окроплений кровю, і з чорними, як вугілля, очима. Довге темне волосся спадало у нього на лоб майже до самих очей, а ззаду спускалось до плечей. Звільна соромливо підійшов він до команданта Марка і поцілував його в руку.

— Звідкіля ти, парубче? — питає командант, а сам не може одвести від нього очей: так він йому подобався.

— Із Невесіння.

— Як тебе звуть?

— Станко.

— А чий ти?

— Ранковичів!

Командант Марко поглянув на свої вуси та раз-два-три ударив носиком чобота об землю, немов над чим роздумував.

— Пощо-ж ти прийшов? — запитав він по доволі довгім роздумуванні.

— Прийшов воювати.

Командант кивнув головою, немов би казав: „я так і думав“, і знов ударив ногою об землю.

— Ну, мабуть ти ще дуже молодий, — сказав він по мовчанці і з притиском на кожнім слові.

— Невже те стоїть на перешкоді? — запитав молодик і опустив очі.

— Авже-ж, справді стоїть на перешкоді, — відповів командант. — Тобі от тепер здається, що то легко боротися, проливати кров; а то не так, ти помиляєшся. Всі молодики, як ти, дуже боязливі. Коли йдуть на війну, здається тобі, що нема лютіших від них, а коли розітнуться перші вистріли, вони блідіють, ховаються і втікають.

— Я не з таких, — сказав молодець.

— Як? чому-ж би ти мав бути ліпший від инших?

— Я не втічу і не сховаюся, хоч би прийшлося загибати . . . Не боюся зброї . . . Ти тільки прийми мене до дружини, а тоді побачиш.

Марко знов задумався, потім підняв голову і поглянув хлощеві просто в очі.

— Ну, гаразд . . . Я прийму тебе . . . Але я готов справді закладатися, що ти перший утічеш з поля боротьби . . . Знаю я вас, добре знаю . . . Та най буде по-твоєму! Тепер ти наш, іди до дружини . . . Шкоди не буде: а нас усе таки одним більше.

Молодик знов підійшов до команданта і поцілував його в руку, а той погладив його по голові і процідив крізь зуби: „Бувай здоров!“ Потім віддав його в опіку товаришам, що приняли його, як брата. Так звичайно буває у Герцеговинців.

*

По жорстокій, запеклій боротьбі і різанині коло Боботового кладовища, зібралися дружинники довкола команданта. Провіряли, чи всі на переді, чи всі здорові. Командант стояв посередині, розпитував кожного, довідувався, а дружинники тим часом тихо переговорювалися, перекликувались поміж собою.

Підійшов ще один молодик.

— А де наш Станко? — запитав він.

Всі замовкли, переглянулись, стали розглядатися довкола . . . — Станка нігде не видко.

— Нема його тут . . .

Командант здивувався. Він не хотів вірити, що нема Станка . . . Про його втечу не могло бути й мислі тому, що командант бачив своїми власними очима, як він бився, немов би юнак, випробований в десяти боях . . . а про смерть його він не хотів, або краще боявся, або не смів навіть подумати; за два дні він так привязався до Станка, немов би то його свояк, рідний син.

— Що з ним сталося?... — запитав він хлопців якимсь глухим, химерним голосом.

— Не знаємо, — відповіли йому.

Комендант затиснув зуби.

— Найдіть мені його! — крикнув він. — Найдіть зараз живого або мертвого... Хто знає, може бути, що він де задержався, спізнився? Шукайте його...

Дружинники послухали коменданта і розсипалися на всі сторони. Переходили від одного трупа до другого, може де знайдуть Станка між убитими? Заглядали по кущах, чи не знайдуть його там, але все надармо

Тим часом кілька дружинників пішло по воду і знайшли Станка коло ручаю. Він був блідий, як полотно, з заплющеними очима, з розкритими устами. Волосся було розкудлане, помішане, розсипане на скрівавленій траві і на ньому запеклася кров.

— Мертвий, — сказав хтось, що оглядав Станка.

Підійшли й инші і стали його оглядати.

— Ні, дихає, їй-Богу, ще дихає! — крикнув перший.

Досить було цих слів... Инші побігли до ручаю, принесли води, стали оприскувати й умивати йому лице. Трохи згодом показався на щоках ніжний румянець... Дружинники ще більше припали

до нього, і він вкінці поволі розплющив очі... В першу мить він не пізнав, де він, як знайшовся тут, що з ним роблять, і знов заплющив очі... Потім розплющив і слабим-преслабим голосом попросив:

— Води.

— Зараз! — відозвалися дружинники і дали йому небагато води. Потім обережно підняли його і віднесли до командантa.

Командант скрикнув з радости, як побачив Станка, але в ту мить нахмурився — рана показалася йому дуже страшною.

— Внесіть його в яку-небудь хату, а я пришлю лікаря.

Дружинники послухали і віднесли раненого до найближчої хати.

*

Коли прийшов лікарь, Станко вже зовсім прийшов до памяти і лежав спокійно, не стогнав і не охав, як то звичайно роблять молоді ранені. Лікарь зараз підійшов до нього і хотів розіпяти камізельку, щоб оглянути рану на грудях. Але Станко не давав діткнутися до грудей, рішучо противлячися тому. Лікарь спочатку просив, та потім, як побачив, що прохання даремні, він силоміць ухопив за камізельку і розіпяв її.

І в-мить він побачив... білі, дівочі груди...

Лікарь остовпів з подиву, а Станко увесь почервонів і соромливо одвернув голову вбік...

— Ти... жінка... — промовив лікарь, не схаменувшися ще з того дива.

— Так, — тихо відповіла вона.

— Замужня?

— Дівчина.

— А як тебе звуть?

— Стана.

Лікарь оглянув рану, обмив, наложив обвязку, а потім сів перед Станою і з подивом став її оглядати. А вона не сміла підняти очей і все дивилася набік.

Вкінці лікареві надокучила та мовчанка (він взагалі ніколи не вмів мовчати), й він став постепенно допитуватися:

— Чому ти пішла на війну?

— Так, — відповідала вона.

— Не може бути, щоби „так“ . . . Чому инші жінки не роблять того? Тут щось не так . . . Може бути ти чиясь сужена і пішла разом з ним на війну.

— Ні.

— То з братом?

Вона почервоніла ще більше, як перше, і тихо прошептала:

— Ні.

Лікарь належав до тих людей, що не вдовольняються такими відповідями. Йому хотілось довідатися про все від початку до кінця, бо він бачив, що тут криється якась „історія“, як то він дуже любив говорити про такі події. Тепер він уже ніяк не міг заспокоїти своєї цікавости, все випитував дівчину, умовляв її признатися перед ним, клявся небом і землею, що ніхто про це не довідається, хоч був переконаний, що не зможе здержати присяги.

*

Стана вкінці повірила йому і тихим голосом стала оповідати:

— В нашім селі є до тридцяти хат, і з кожної хати на боротьбу з Турками вийшло по двоє-троє людей. А з котрої хати не пішов ніхто на війну, то кажуть, що вона проклята Богом, що в ній живуть люди з „покоління Бранковича“.[1])

Так було й з нашою хатою.

В мене є брат небагато старший від мене, йому двадцять літ, — але Бог його знає, якийсь він ні до чого і полохливий, як заяць. Він боїться навіть подумати про війну, а що-ж казати, щоб він ішов на війну . . . Говорила і я, щоб він не відбивався від инших хлопців, але він і слухати не хотів.

— Не хочу, — каже, — проливати крови! . . . Обійдуться там і без мене. Не хочу вбити нікого.

І так за кожним разом.

Зразу ми його переконували, потім перестали. А тим часом в селі пішла про нашу хату погана поговірка: одні це, другі те, а всі погано говорили.

Раз рано пішла я на роботу. Доганяють мене чотирі дівчини з дому Бумбіча та Рецатіци. Я поздоровкалася з ними: „добридень!“ А вони навіть не глянули на мене.

— Що-ж то ви? — питаюся.

---

[1]) Зрадника, що зрадив Сербів у бою на Косовім полі в 1389 р.

— Нічого . . . Не хочемо говорити з тобою. Ти від „Бранковичевої лози“, тому, що твій брат не пішов на війну з иншими молодцями.

Мені потемніло в очах. Мені здавалося, що мене обілляли гарячою водою, а я мало що не зомліла . . . Коли-ж вони відійшли трохи, я утяла косу і полетіла додому . . . Влетіла у свою кімнату і заплакала . . . Довго я ридала і сама не знаю, як довго; але після того стало мені лекше . . . Встала і почала думати, що мені тепер робити. Адже то не жарт, коли знеславлюють нашу хату, називаючи нас сякими і такими . . . Не було ніколи в нашім роді Бранковичів, а тепер ось говорять . . . Мені стало так тяжко, що сльози мимоволі знову потекли з очей.

Не довго думаючи, сказала я до себе: піду я на війну . . . Не хочу, щоби про нашу родину пішла погана слава, хоч би прийшлося мені загинути.

І зараз убралась я в братовий святочний одяг і вечером прийшла сюди.

От і все.

*

Стану очевидячки втомило це оповідання, під кінець голос ослаб так, що ледви можна було розібрати її слова. Лікарь з розкритими з подиву устами не то що з напруженням слухав, але просто ковтав кожне її слово. Очі його сяли, і він тільки кивав головою, додаючи иноді: „славно“, „молодець“.

В душі він поклявся піклуватися і дбати про неї, мов про рідну доньку.

Светозор Чорович.

40. Малий писарь.

Він був у четвертій клясі в початковій школі. І був він гарний хлопець з чорними кучерями і з білим личком, старший син залізничого урядовця, що мав велику семю, а малі заробітки, і через те семя бідувала. Батько любив хлопця і був завсігди добрий та вибачливий до всього, тільки не до науки. Він вимагав, щоб син гарно вчився і пильнував, щоб він не лінувався, бо хотів, щоб хлопець швидко довчився і почав заробляти та давати гроші на семю. Щоб досягти цього, мусів хлопець багато вивчитися за короткий час. І хоч як пильно хлопець учився, а батько ще таки підганяв його.

Батько вже немолодий був, а тяжка праця постаріла його ще дужче, ніж літа. Щоб удержати семю, він мусів робити не тільки свою урядову роботу, але ще й брав роботу додому — писати за окрему плату — і за тим писанням сидів ночами дуже довго. Останніми часами одно видавництво, що видавало і розсилало часописи й книжки, доручило йому писати адреси на опасках і платило по три ліри[1]) за пятьсот адрес, написаних читко великими буквами. Але ця праця дуже втомляла його, і він часто за обідом говорив про це своїй семї.

— Уже мої очі не бачуть, — казав він, — нічна робота вбиває мене.

Одного разу син сказав йому:

— Таточку, дозволь мені писати замісць тебе: адже-ж я пишу зовсім так, як ти.

Але батько відказав:

— Ні, синку, ти повинен учитися; з твоєї науки більше буде користи, ніж з писання адрес; я мучився-б, як би одняв у тебе хоч одну годину. Дуже тобі вдячний, але не згоджуюся, і більше про це не говори ніколи.

Син знав, що про де-які речі не договоришся з батьком, то й не говорив більше про це. Але ось що він зробив. Він знав, що рівно о дванадцятій годині батько перестає писати і йде із свого кабінетика лягати спати. І тоді він це чув: годинник дзвонить дванадцяту годину і зараз же чути, як батько відсуває стілець і тихою ходою йде спати.

Одної ночи хлопець підождав, поки батько ліг, тоді тихесенько вдягся, пішов навспинячки в кабінетик, засвітив лямпу і сів за батьків стіл. На столі лежала купа білих опасок і спис адрес, і хлопець почав писати, силкуючися, щоб його писання виходило таке, як батькове. Він писав залюбки і був дуже задоволений, але й боявся трохи. Купа опасок з написаними адресами росла; иноді хлопець клав перо і тер натомлені пальці, а потім ще пильніше починав писати, дослухуючися та всміхаючись. Сто шістьдесять опасок написав він — на цілого ліра! Тоді встав, положив перо на звичайне місце, погасив лямпу, вийшов навспинячки і ліг на ліжко.

Другого дня за обідом батько був дуже веселий. Він не помітив нічого. Адреси він писав, як машина, відоме число годин, а думав

[1]) Один лір = 95 шагів.

тим часом зовсім про инше; і аж другого дня лічив, скільки написав. Сидячи тепер веселий за обідом, він поклав руку синові на плече і сказав:

— Ну, Джульйо, ще твій батько добрий робітник. Вчора увечері за дві години я написав на третину більше, ніж звичайно. Рука ще швидко пише, а очі ще добре бачуть.

Джульйо нічого не сказав, але, задоволений, подумав сам собі: бідний батько, окрім більшого заробітку, я ще дав йому змогу вважати себе молодшим та дужчим, ніж він є. Ну, то треба й далі працювати.

Задоволений, що так добре все обійшлося, Джульйо й другої ночи діждався, поки годинник продзвонив дванадцять годин, устав і пішов писати. І так він став робити що-ночи. Батько його не помічав нічого. Тільки одного разу за вечерею він сказав, дивуючись:

— Дивно, чого в нас так багато стало вигоряти нафти!

Джульйо здрігнувся, але розмова на тому й скінчилася. І Джульйо не кидав писати ночами.

Але перериваючи собі що-ночи сон, Джульйо не висиплявся, вранці вставав утомлений, а ввечері, сівши вчитися, ледви вдержувався, щоб не заснути, бо очі так і злипалися. Одного разу — вперше на віку — він заснув над зшитком.

— Джульйо! Не дрімай! — гукнув батько ляскаючи в долоні. — Вчитися треба!

Джульйо проснувся і кинувся до роботи. Але другого вечора сталося те саме і де-далі то все ставало гірше: Джульйо дрімав над книжками, вранці вставав пізніше, ніж звичайно, вчився неохоче так, наче наука йому огидла. Батько почав придивлятися до нього, щось міркував і нарешті почав докоряти. А перше цього ніколи не бувало.

— Джульйо! — сказав він йому одного разу. — Ти ніби щось ховаєш од мене. Ти якийсь не такий став, як був попереду. Це мене дуже засмучує. Ти не забувай, що всі свої надії наша семя поклала на тебе. Я не задоволений з тебе, розумієш ти?

Вислухавши цей докір, що йому уперше довелося таке чути, хлопець стурбувався.

— Це правда! — подумав він сам собі. — Так далі робити неможна. Годі дурити батька.

Але того самого дня за вечерею батько сказав весело:

— А знаєте, що за цей місяць я написав опасок на тридцять два ліри більше, ніж за попередній.

Сказавши це, він поставив на стіл коробочку з цукорками, — він купив це, щоб і діти мали втіху з його більшого заробітку. Діти страшенно зраділи і почали плескати в долоні. Тоді Джульйо знову почув у собі силу і подумав сам собі:

— Ні, таточку бідний, не перестану я тебе дурити; напружуватиму всю силу, щоб краще вчитися вдень, але не кину вночі заробляти на тебе і на семю.

А батько ще додав:

— На тридцять два ліри більше написав! Я дуже задоволений... Але отой, — він показав на Джульйо, — отой мене засмучує.

Джульйо мовчки вислухав цей докір, здержуючи сльози, що ось-ось полилися-б йому з очей; але в той же час на серці було йому дуже гарно.

І він працював, напружуючи всю силу. Але що-день, то все більше втома обнімала його і все тяжче було її подужати. Так тяглося два місяці. Батько не переставав докоряти синові і дивився на нього все сердитіше. Одного разу він пішов розпитатися вчителя за свого сина, і вчитель сказав:

— Учиться він непогано, бо хлопець розумний. Але не такий став охочий до науки, як був попереду: буває так, що дрімає, позіхає, слухає неуважно. Вправи пише коротенькі, недбало обмірковані і погано написані. О, він міг би вчитися краще, багато краще!

Увечері батько одвів Джульйо набік і почав говорити таке, якого ще ніколи не говорив:

— Джульйо, ти бачиш, як я працюю, ти бачиш, що я витрачаю здоровля за-для семї. А ти не хочеш стати мені до помочи. Ти не любиш мене, не любиш братів, не любиш матері!

— Ой, ні, ні! Не кажіть так, таточку! — скрикнув хлопець. Сльози ринули йому з очей, і він уже хотів признатися батькові.

Але батько не дав йому нічого сказати. Він знову почав сам говорити:

— Ти знаєш становище нашої семї, знаєш, що ми всі повинні працювати, не жаліючи себе. Ти-ж бачиш, що мені доводиться подвійно працювати. А тут знову лихо: я думав, що цього місяця матиму сто лірів нагороди за свою працю на залізниці, а оце довідався, що не одержу нічого.

Почувши таке, Джульйо наважився знову не признаватися батькові, хоч думав був це зробити, а сам собі погадав:

— Ні, таточку, не скажу тобі нічого; мовчатиму про свою таємницю, щоб мати змогу працювати за-для тебе; а за те горе, що тобі тепер завдаю, я віддячуся тобі; в школі вчитимусь так, щоб що-року переходити у вищу клясу, а тепер найпотрібніше допомагати тобі заробляти на прожиток семї і полекшити твою працю, бо вона нищить твоє здоровля.

І Джульйо робив далі, як перше. Минуло ще два місяці, він працював ночами і був утомлений вдень. Син напружував останню силу, а батько все дужче докоряв. Але найгірше було те, що батько став усе менше виявляти прихильности до сина, не часто озивався до нього та й то говорив до нього так, наче він був уже зовсім пропащий і не було навіть ніякої надії поправити його. Батько берігся, щоб навіть поглядом не зустрічатися з сином. Джульйо помічав те все, і дуже йому було гірко, а як батько одвертався від нього, він простягав до нього своє лице, немов би цілував його і дивився на нього без краю зажуреним та палким поглядом.

З тої журби та безсоння хлопець дуже схуд і зблід і вчився все гірше й гірше. Він розумів добре, що треба-ж нарешті зробити цьому край, і що-вечора казав собі: „цеї ночи не встану“. Але ось годинник дзвонить дванадцяту, і Джульйо хотів би додержати постанови і не вставати; аж тут йому починає думатися, що, не встаючи, він не виконує своєї повинности і віднімає ліра в свого батька і в семї. І він уставав, думаючи, що може колись уночі батько прокинеться і застане його за писанням або може випадком про все довідається, перечислюючи опаски, і тоді все виявиться само без нього, бо йому не ставало смілости признатися. І от усе лишилося, як і було.

Але одного разу за вечерею батько сказав таке слово, після якого хлопець подумав: „тепер уже я зважуся признатись.“ Це було так: мати дивилася на Джульйо і їй здавалося, що він ще дужче схуд та зблід, і вона сказала:

— Джульйо, ти хворий.

І, повернувшися до батька, додала:

— Джульйо хворий. Глянь, який він блідий! Синочку, що тобі?

Батько ледви глянув на сина і сказав:

— У кого сумління нечисте, то й здоровля негарне. Як учився гарно та був добрим сином, то й здоровля було.

— Але-ж він дуже хворий! — скрикнула мати.

— Мені тепер байдуже, — відповів батько.

Тим словом мов би ніж устромив у серце бідному хлопцеві. О! йому тепер байдуже! Байдуже батькові, який бувало так турбується, як Джульйо хоч раз кашляне. Значить, батько вже не любить його! Уже не має його за дитину — це все певне!... — Ой, таточку, — думав хлопець і серце йому стискалося з журби, — тепер уже неминуче треба виявити все: я не можу жити без твоєї любови, я хочу вернути її собі і скажу тобі все і більше не журитиму тебе і вчитимусь знову так, як і перше. Хай буде, але я хочу, щоб ти знову любив мене, таточку мій бідний! О, тепер я вже зважився!...

Але й цеї ночи таки встав, бо так уже звик. І як устав, то забажав піти в-останнє серед нічної тиші подивитися на ту кімнатку, де стільки часу працював таємно з утіхою і з любовю в серці; забажав попрощатися з нею.

І як він, засвітивши лямпу, сів за стіл і побачив на ньому купу білих опасок і подумав, що уже не писатиме на них ні міст ні назвищ людей, які він уже так добре вивчив, то тяжкий жаль обняв його; хлопець несамохіть ухопив перо, щоб узятися до звичайної своєї праці.

Але, простягаючи руку, він зачепив книжку і вона впала. Джульйо страшно злякався. А що, як батько прокинеться? Правда, що він його застав би не за поганим ділом, та й сам же хлопець зважився признатися батькові; та все-ж... чути, як він у темряві підходить до кімнати... і застане його отут серед ночи... А може й мама прокинулась і злякалась... Тут у перше в нього промайнула ще й така думка: а може батькові сором стане, як він про все довідається... Від тих думок острах брав хлопця. Він прислухався, затаївши духа... Не чути нічого. Притулився ухом до дверей, що були в нього за спиною: нічогісінько не чути. Всі в хаті сплять. Батько не почув.

Хлопець заспокоївся і почав писати. Купа написаних адрес усе зростала. Ось почулися кроки: то поліціянт пройшов безлюдною вулицею; потім проїхав екипаж; трохи згодом проїхала помалу ціла валка возів, а тоді стало тихо-тихо... Часом тільки далеко десь загавкає собака. А хлопець усе писав, писав...

А тим часом батько стояв у нього за спиною. Він устав, як упала книга, але ввійшов не зараз, а згодом. Саме тоді вулицею

їхали вози і за торохтінням не чути було, як він ішов і як тихесенько ришнули двері. І ось він уже тут, схилив свою сиву голову над чорнявою синовою і дивиться, як швидко бігає перо, пишучи адреси. Він про все догадався, все зрозумів, і тяжке каяття та безмірна любов обгорнула йому душу, і він, мов прикутий, стояв за плечима свого хлопчика, здержуючи віддих.

Враз Джульйо скрикнув: дві тремтячі руки обняли його за голову.

— Ой, таточку, таточку! Прости мене! прости мене! — скрикнув він, побачивши свого батька, що плакав.

— Ти мене прости! — відмовив батько, ридаючи і цілуючи сина в чоло. — Я все зрозумів, усе знаю. Це я повинен просити, щоб ти мене простив, синку мій святий! Ходім! Ходім!

І він повів або, краще сказати, поніс його на ліжко до матері, що теж прокинулася. Батько сказав:

— Поцілуй нашого сина, цього янгола, що три місяці не спить і працює за-для мене; через мене серце в нього розривалося з болю, а він, не зважаючи на те, заробляв нам на хліб.

Мати обняла сина мовчки, бо спершу не могла нічого вимовити, а потім сказала:

— Спати, синку, зараз же спати, відпочити! Віднеси його на ліжко!

Батько взяв його на руки, положив на ліжко, увесь час голублячи та цілуючи його.

— Спи, сину, спи!

Стомлений Джульйо заснув нарешті і спав довго, бо за три місяці вперве міг спати спокійно. Снилися йому веселі сни. А як він розплющив очі, то сонце давно вже зійшло, і хлопець побачив біля себе сиву голову свого батька. Він ще спав, прихилившися головою до синового серця.

Едмондо де Амічіс.

41. Сагайдачний у школі в Острозі.

Місто Острог було славне на всю Україну. Тут жив найбільший український вельможа, князь Василь Константин Острожський, воєвода київський, головний оборонець української церкви. Він не жалував нічого, щоб його резиденція була безпечна.

Над річкою Горинем, серед лісистої та болотнистої околиці, на скелі над річкою стояв сильний замок з двома високими вежами. Цей замок, окрім підземних льохів, мав два поверхи. Його околювали грубі мури з чотирьма баштами. Від головних воріт замкових вела вниз замкова вулиця, стояли рядом по обох боках великі муровані домівства, в яких приміщено друкарню, школу, академію, бурсу . . . Звідси зачинався ринок старого міста. Був це чотирьохкутник, обставлений домами, у яких містились крами і жили купці. Все місто обведено муром з чотирьма воротами. Над ними високі башти, озброєні воєнним знаряддям. Зараз за старим містом, через греблю, стояло нове місто „Заставе“. Тут були дві церкви: Воскресення і св. Онуфрія. У новому місті сиділи Татаре, яких поселив тут князь.

Одного дня перед полуднем наспіли до Острога два учні: Марко Жмайло Кульчицький і Петро Конашевич, вислані на науку з далеких Кульчич із-під Самбора перемиським владикою Стецьком Брилинським. Міщанин, до котрого вони заїхали, поучив старого Жмайла, що ще мусить іти на замок, а то над вечір зачинять замкові ворота, тоді не буде ніякого приступу. Такий тут порядок. До того ще князь завтра вибірається до Дубна і не знати, коли повернеться.

Жмайло зараз передяг себе і хлопців у кращу одежу і вибрався на замок. Дорогу показував синок цього міщанина. Перейшли греблю, ринок і замкову вулицю аж до замкових воріт. Мусіли показати письмо самбірського старости і лист до князя. Тоді гайдук повів їх на замок.

Міркуючи по зверхньому вигляді замку, здавалось би, що в середині Бог зна як пишно і багато. А тим часом там сама простота. Жмайлові і вірити не хотілося, щоб той багатий князь, про якого дива розказували, міг сидіти у такій невибагливій простоті. Вийшли на перший поверх по східцях і стали у великих сінях. Гайдук пішов уперед, поки не завів їх до світлиці, де мешкав князь. Гадали, що побачуть тут саме золото. Куди пак! Під стіною вузенька лежанка, вкрита медвежою шкірою, довкруги стін деревляні лави, кілька стільців, вкритих опонами, стіл, а при ньому крісло з поруччями, вкрите чорним сапяном. В куті стояла бокаста кафлева піч з комином, на якому горів огонь. В куті на стіні кілька ікон, а під ними шабля. Ось і все.

Наші Кульчичане мусіли підождати трохи на князя. Він саме вернув із замкової церкви, а тепер снідав. Аж ось відчинилися двері і увійшов князь. Кульчичане, побачивши його, не знали, що їм робити: хреститися перед ним, чи впасти навколішки. Їм здавалося, що бачуть святого. Кн. Василь Константин був високого росту, плечистий, з довгою сивою бородою. Одягнений у суконний каптан, обрамований довкола футром. Він сів зараз у своє крісло з поруччями і став читати владичий лист:

— Це ті два хлопці, що про них пише владика?

— Так, ваша княжа милость. Ми з-під Самбора.

— Ви шляхта?

— Так. Оце мій братанич Марко Жмайло Кульчицький, а це наш приймак — сирота Петро Конашевич.

— Ну, гарно, владика мені добре знайомий. Та коли він поручає мені оцих хлопців, то гаразд. Я їх приймаю і в школу і в бурсу. Побачимо, чи їм час в академію, чи йно в вищу школу... А ти найстарший з роду Жмайлів?

— Ні, ваша милость. Я внук. Ще живе голова роду, дідусь Грицько...

— Та ти сам уже в літах, — каже князь, — а в тебе ще дідусь є? — Я знав шляхтичів Жмайлів між козаками...

— Це з нашого роду либонь. Инших Жмайлів нема... Мої два стрийки на Запорожжі були та там і голови поклали...

— Ну, гаразд. Підете хлопці в школу та й у бурсу вас приймуть. Зараз вас там проведуть. А ти оставайся в Острозі, поки завгодно відпочити... Розкажеш мені про вашу сторону... А як у вас із вашою церквою?

— Лихо, ваша милость. Та наша шляхта держиться крішко своєї церкви.

— А школа у вас буває?

— Хіба що школи церковні. Є ще школи вищі, єзуїтські, та ми туди дітей не посилаємо, щоб не покидали свого народу.

Князь задумався трохи, а далі й каже:

— Дам тобі трохи грошей на церковну школу в Самборі. Та поки приїдеш додому, не говори про це нікому, заховай добре, а то чого доброго, то в дорозі ограблять та ще й убють.

Князь плеснув у руки. Явився слуга і вклонився низенько.

— Поведеш цих хлопців у бурсу до ректора. Нехай їх перепитає та присудить, де їм вчитися... З Богом!

Кульчичане вклонилися князеві, поцілували вруку і вийшли з слугою. Зійшли ь долину, минули замкове подвірря, браму і опинились на замковій вулиці. Тут було глітно від усілякого народу. Аж стали перед великим будинком. Тут було молоді, мов у муравельнику. Слуга повів їх просто до ректора. Ректор, людина висока, худа, сидів за столом над книжкою. Вислухав уважно княжого наказу, прикликав дидаскала (учителя) і розпочав екзамен. Хдоицям тремтів голос. Вони ще не бачили такого великого учителя. Ректор слухав, а далі каже:

— Досить! Взяти їх в академію. Вони вже підготовані, а крім того хлопці не без ума, дадуть собі раду. — Потім покликав ректор диякона і звелів завести їх у бурсу.

Бурса стояла зараз біля школи. Йшлося туди через невеличке подвірря. Диякон записав собі їх у реєстр, повів у велику кімнату, показав їм їх лежанки і місця при столі, де мають сідати. Для хлопців усе було тут новиною. Таких великих кімнат не бачили зроду. Серединою стояли лежанки в два ряди головами до себе. Попід стінами довгі ослони. Такі самі ослони біля столів від середини. Стіни білі. На одній портрет князя, а над ним ікона з Розпяттям. У цій кімнаті було багато молодиків. Вони сиділи при столах на ослонах і вчилися в голос. Диякон став ласкаво хлопців розпитувати, то-що. А далі став їх водити скрізь по бурсі й пояснював їм усе.

Таких самих кімнат було тут більше. Усюди повно школярів-бурсаків ріжного віку. Були й такі, що вже з вусами.

А далі повів їх диякон на огород, що був за бурсою і простягався до самого муру. Тут була зразу площа до игрищ для молоді, а далі грядки з городиною, а під муром і сад овочевий. Доспілі

яблука, грушки та сливки аж за очі хапали, а слина на язик плила... Диякон пояснював, що коло огороду роблять сами бурсаки й усі плоди для них; хто краще коло цього ходить, того князь милостиво нагороджує, та самому не вільно під карою нічого для себе брати.

На площі перед огородом хлопців, як у муравельнику — ріжного віку і зросту. Вигадували тут усілякі іграшки, а від цього гуділо, мов в улію.

Наші хлопці не мали смілости вмішатися до гурту. Диякон прикликав одного бурсака:

— Візьми між вас цих нових товаришів, нехай гуляють з вами.

Бурсак оглянув цікаво новиків у синіх капотах та й каже:

— Ходіть до гурту, де вам любо. А покажи, що ти вмієш?

— Ми вміем з лука стріляти, на шаблі битися...

— Лук тут є, а шабля хіба деревляна, бо залізних у бурсі неможна. — Він повів їх у другий кінець площі. Тут стояв гурток хлопців, що чергою стріляли з лука на віддаль у дошку, на якій був намазаний вуглем страшенний татарин.

— Дайте, хлопці, оцим козакам лук, хай покажуть, що вміють.

Хлопці стали оглядати новиків.

— А стріли в тебе є? — питає один.

Петро засоромився та вже завернувся відходити.

— Так не кажи! — говорить диякон. — Гостеві треба позичити стрілу. Коли матиме потім свої — віддасть...

Зараз подали Петрові лука і наставили скілька стріл.

Він попробував силу тятиви та зважив стрілу в руці.

— Воно трохи заблизько. Поступім далі. А куди стріляти?

— Хіба не бачиш татарина? Стріляй, куди хочеш, щоб тільки потрапив.

— Я питаю — куди? В лице, в груди, в ноги?

— Чогось ти, небоже, багато говориш... чваньків ми тут маємо досить, — говорив один бурсак, — і близько йому і відразу в лице мірить. Хіба це так легко?

— Побачиш, а тоді полай чваньком, — каже Петро, почервонівши. — А поки не бачиш, то й мовчи...

Петро натягнув лука і став примірюватися. Стріла зафурчала в повітрі і попала татаринові в сам ніс.

— А! — загукав цілий гурт. На цей оклик збіглися всі.

— Трапилось сліній курці просо, — говорив той самий бурсак. Він уходив за найкращого лучника між бурсаками.

— Хіба-ж я не питав, куди стріляти? Попробуєм іще раз. Тепер куди? — Глядіть добре. Я ціляю в чоло.

Стріла попала в чоло повище ока.

— Стріляю ще раз. Тепер кажіть ви, куди стріляти?

— Ціли в ухо.

— Нехай буде в ухо . . .

Потрапив третій раз.

Хлопці не могли вийти з дива. Петро розохотився.

— Та це не штука потрапити таке, що стоїть нерухомо, не рухається, — а ось дивіться!

Петро показав на ворону, що зірвалась летіти над огородом. Він зложився в-мить і стрілив. Ворона затріпала крилами, скрутилася і впала на площу, прошита стрілою.

— Не мені з тобою мірятись, — каже цей бурсак, що раніше Петра чваньком назвав, — тепер ти перший!

Петро відразу зєднав собі симпатію усієї бурси. Хлопці обносили забиту ворону з тріюмфом по майдані.

— А покажи, що ти вмієш, — каже диякон до Марка.

— Я вмію шаблею . . .

— Давайте, хлопці, шаблі!

Принесли дві дубові.

До цього двобою став один бурсак, трохи вищий ростом від Марка.

— Так неможна, — говорив диякон, — хай стає такий, що рівний ростом і силою.

— Мені однаково, — каже Марко, — нехай стає і цей.

Він роздяг капоту і засукав рукави сорочки.

Розпочався двобій. Противники забігали до себе, відскакували, поки перший раз шаблі вдарили по собі. Марко тільки оборонявся, наче-б боявся. Це ще більш підбадьорювало його противника, що напірав що-раз гостріше. Далі Марко поступав наперед, поки не сплів своєї шаблі з другою. Зараз почав шаблею так бистро закручувати, що противник не міг ніяк своєї ослобонити. Тривало це кілька хвиль. Нараз Марко зігнув руку і вибив шаблю противника з такою силою, що впала геть далеко. Тепер Марко вдарив противника шаблею по голові, йно доторкнувся.

— Ось козак! — закричали хлопці гуртом.

Усі були цим двобоєм так зацікавлені, що ніхто не завважив, як до гуртка прийшло двоє людей. Високий сухий священик і гарний, молодий ще козак в червоному кунтуші, підперезаний шовковим поясом. Козак, дивлячись на хлощів, усміхався вдоволений, підкручував вуса і щось балакав стиха до священика.

Зараз після двобою, коли хлощі, червоні, мов буряки, важко відсапували, приступив козак до гурту. Він узяв обох новиків на руки, мов діти, та став їх цілувати.

— Здорові, панове товариство! Ось молодці! Хай мене Татаре живого в сметані зсідять, коли помиляюся, що ви будете славними Запорожцями. — Я перший гарматій на Вкраїні, а ти будеш перший лучник, — каже до Петра. — А в твоїй шаблі то хіба чорт сидить, — каже, обертаючись до Марка. — Хто тебе такого вивчив?

— Мій прадід Грицько Жмайло, — мовить Марко, обтираючи рукавом мокре від поту чоло.

Козак поцілував хлощів ще раз та поставив на землю. Приступив зараз священик та став їх благословити:

— Щоб ви так за нашу віру воювали!

Це були обидва Наливайки: о. Дамян, духовник князя Василя, і брат його Северин Наливайко.

На цю хвилю надійшов непомітно сам князь. Він любив заходити в школу та в бурсу.

Всі розступилися з пошаною.

— Місце! Його милость іде . . .

— То ці хлощі, що йно з-під Самбора приїхали. То ти, Жмайле, такий мистець до шаблі? А-ну, попробуй зо мною, — каже князь, всміхаючись. Він узяв другу шаблю у руку.

— Я не смію, — каже Марко.

— Ну, нічого соромитися. Це лицарське діло. Ти певно не раз мірявся з твоїм славним прадідом, а він хіба старший від мене . . .

Та Марко стояв, мов вкопаний, не сміючи очей підвести на князя.

— Марку, — каже о. Дамян, — коли його милость наказує, треба слухати.

Марко став. Буцім то примірювався, а далі поклав князеві шаблю під ноги і розплакався.

— Я таки не посмію на князя руку підняти . . .

— Ну, це гарно, — каже ласкаво князь, — що шануєш сиву голову.

Він узяв хлопця руками за голову і поцілував у чоло.

— А що вміє твій товариш?

Тепер не дали вже бурсаки Маркові прийти до слова. Один на перед другого заговорили, мов гуси:

— Еге-ж, Петро славно з лука стріляє . . . ворону на лету поцілив . . . Татарина в лице потрапив . . .

Принесли князеві вбиту ворону. Князь дуже дивувався зручности Петра. Потім подавсь до частоколу. В голові татарина стирчали три стріли. Князь пробував виняти їх, та вони зломилися. Залізо лишилося в частоколі.

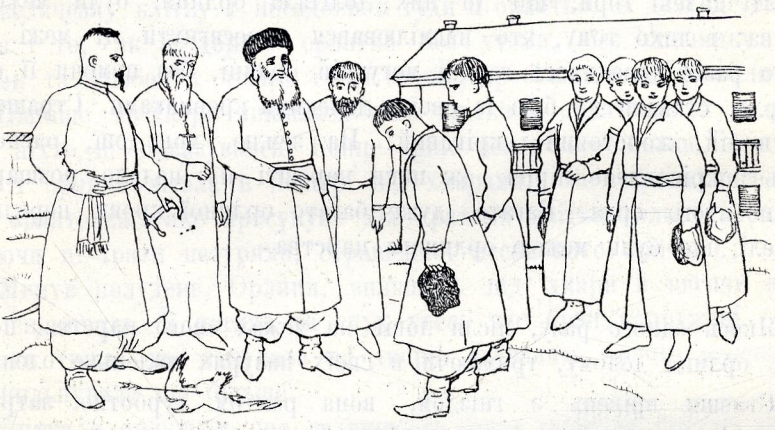

— Ну, справдешнього Татарина таки вбив би на смерть. Коли ви і до книжки такі вдатні, то буде з вас потіха. А куди призначив вас о. ректор?

— В академію, — каже диякон, кланяючись князеві в пояс.

А старий Жмайло аж горів з радощів, дивлячись на своїх хлопців, що відразу доступили до такої чести.

Андрій Чайковський.

42. Орлиця.

Високо, високо під самими хмарами, там, де на тлі блакитного неба тільки помітно верхівя норвезьких гір, там, де искряться та блищать ріжними барвами ці величні верховини, на дикій неприступній скелі звисло над проваллям гніздо величезної орлиці.

Коли орлиця, купаючись у промінних сонця, літала в повітрі у височині, недосяжній людському окові, її гострозорий погляд примічав у зеленій траві навіть польову миш. І коли в той час траплялось

молодому цапеняті віддалитись од своєї матері, то хижа птиця, наче стріла, спадала на нього і миттю те цапеня вже жалісно мекало аж по-під хмарами. Або-ж коли вилізав із своєї нірки заяць і починав передніми лапками мити свою мордочку, так і він незабаром летів угору по-під хмару в пазурях дужого ворога, а потім опинявся в орлиному гнізді.

Часом, шукаючи здобичи, орлиця пролітала сотні верстов по-над горами, долинами, ярами, по-над степами, дикими скелями та чорними страшенними безоднями, аж до сусіднього пасма гір.

Ці далекі гори, що до них долітала орлиця, були межею її царства; і лихо тому, хто насмілювався пересягнути ці межі. Вже чимало разів доводилось гордій могутній орлиці, без помочи її самця — орла, ставати до бою із своїми далекими кревняками. Страшенний це був бій, жорстокий і кривавий! На землю, мов дощ, рясно сипалось покрівавлене пірря, аж поки нарешті не падало розшарпане тіло побитого орла. Багато, дуже багато орлиної крови перелилось на скелі, що були межею орлиного царства.

Якось одного разу, після ловів на межах свого царства, повертала сь орлиця додому, тримаючи в своїх пазурях маленьке оленятко.

Ставши врівень з гніздом, вона раптом турботно затріпала крилами і несамовито закричала. Луна від орлиного крику покотилася по горах.

Грубе гилля, що було підпорою її гнізда, було поломане, все гніздо було зруйноване і пограбоване.

Її орлятка, в якого дзюб та пазурі що-дня ставали все міцніші та гостріші, її коханої дитинки, не було в гнізді!

Орлиця випустила з пазурів свою здобич і майнула так високо, що її повні страждання крики не порушували більш тиші височенних гір.

Але тим часом зненацька два ловці, що вийшли з лісу, почули над своїми головами крик та шамотіння. Один з них ніс на спині кіш, а в тому коші було вкрадене ловцями орля. Обидва йшли поважом по дорозі до села, а високо над їх головами, пильно слідкуючи за ними, летіла величезна птиця.

З блакитної висоти гострозоре орлине око пильнувало ловців і бачило, як вони увійшли в оселю одної господи і як кошик з орлятком оточив натовп дітей.

Зранку до ночи орлиця або літала в повітрі над селом, або навколо нього. А коли на-дворі настала ніч, орлиця сіла на покрівлю будинку, і люди чули серед нічного мороку її жалісні, дикі крики.

Вдосвіта, коли сонце на сході ледви тільки позолотило своїм промінням хмари, орлиця знялась уже вгору і повисла в повітрі, пильно дивлячись на одну крашку.

Вона бачила, як біля ґанку будинку син селянина колов сокирою дошки, бачила, як кушка дітей із цікавістю дивилася на його роботу; потім бачила, як із зроблених молодим селянином лозинок змайстрували величезну клітку і посадовили туди її орлятко. А далі ще бачила орлиця і те, як її дороге орлятко без утоми, без спочинку било крильми та дзюбом у стінку своєї тюрми, пробуючи з неї визволитись.

Пізніше на-дворі лишилась сама клітка з орлятком, а з людей більш ніхто не показувався. Сонце гріло землю все більше, все палкіше. А орлиця літала в повітрі під хмарами і не одривала очей від свого орляточка, яке просунуло між ґратами клітки голову і, злісно дрянаючи ці ґрати пазурями, страшенно, несамовито кричало.

Минув полудень. Орлиця, знявшись під хмари й висячи в повітрі, спочивала. Її погляд та слух увесь час були напружені. Мовчанка та тиша, що панувала на дворі, здавались орлиці непевними. Вона пильнувала ще більше.

Клітка з орлятком, що залишилась серед двору на протязі усього дня, чудового, соняшного дня, неначе притягала орлицю, надила її до себе і вабила.

А орлятко не переставало уперто й міцно стукатись об ґрати, все сподіваючись розламати їх. Воно по черзі просовувало між ґратами або дзюб свій або пазурі, або одно або друге крило. Нарешті над вечір, коли сонце було вже на схилі, з хати вибігли діти і почали ґратись, бігаючи від ґанку до клітки та назад. Далі зявились і старі, і кожний почав робити своє діло.

Молода невістка селянина винесла свою сповиту дитинку і поклала її на полотно, що лежало на траві, а сама почала прати.

Аж ось повітря прорізала якась величезна тінь і вечірню тишу зрушило гостре шамотіння та помахи дужих крил. Величезна птиця, неначе блискавка, спала на землю і, ледви торкнувшись її, знов знялась угору під хмари. Молода мати, з мокрими хустками в руках, скочила на ноги і, камяніючи з жаху, дивилася вгору. Орлиця схопила її дитину і несла тепер у своїх пазурях під хмари. Зразу жінка мов

скам'яніла і мовчки, не рухаючись, дивилась за орлицею, а далечінь між матірю та дитиною все зростала та зростала. Потім вона кинулась, як божевільна. Якась несподівана думка блискавкою майнула їй

у голові. Жінка кинулась до клітки, в-мить зломила ґрати, вхопила орлятко і з диким криком та стогоном підняла його обома руками над головою. Вона не чула, як орля страшенно било її дзюбом і ранило їй руки та плечі.

Орлиця на мить спинилась на місці. А молода жінка, пильнуючи поглядом кожний рух орлиці, побачила нарешті в пазурях хижої птиці свою дитинку.

І жінці здавалось, що птиця спускається вниз. Дві матері, захоплені одчаєм, зрозуміли одна одну. Дужа птиця помалу спускалась на землю. Жінка, випустивши орлятко, зробила скілька кроків наперед і вхопила на руки свою дитину, яку їй повернула орлиця.

Йонас Лі.

43. Урятувала.

Густий сніг падає з самого ранку. Такі вже гори всипало, світу Божого не видко! А вітер віє-завіває, крутить білі тумани пустими полями, мягким пухом встелює дороги, що й сліду їх не знайшов би.

Край села стоїть хатина. Маленкі віконця ледви визирають із соломяної загати, крижана рука рисує по них взористі квіти. Ух! як темно сьогодня в хаті, як холодно! Погас огонь у печі, недоварена страва стигне в невеличких горнятах. На постелі лежить хвора жінка, бліда-бліда — губи шепочуть щось у нестямі, важкий віддих піднімає груди. В ногах на ліжку тулиться двоє малих дітей, загорнувши босі ноженята старою кожушиною. Тихо, сумно . . . В сінях почулося голосне тупотіння: це мабуть хтось оббиває сніг з чобіт.

— Та й хуртовина сьогодня, крий Матінко Божа! — заговорила жінка, хухаючи в руки. — Та й холодно-ж у вас. Докинь дров, Катре! — звернулася до дівчини.

— Огонь погас, поки я з вами вернулася, — відказала Катря, накладаючи хворосту в піч. Жінка приступила до постелі.

— А що це вам, Петрихо, нездужаєте? — спитала, похилившися над хворою.

Слаба тільки легко заворушила блідими устами і жалісно застогнала.

— Мама вже від учора лежать ось так у нестямі, — сказала Катря. — Не їдять, не говорять, а в грудях щось їм дуже харчить.

— Гарячка, — сказала стара сусідка, що прийшла одвідати хвору, — простудилася десь, небога!

Катря обтерла фартушком сльози, що сами так і напливають їй на очі.

— Чим би їм помогти, тіточко? — спитала.

Стара похитала головою.

— Та яка тут поміч! Переборе слабість, то й видужає, на це зілля нема. Не плач! А ти краще звари там чого оцим, — говорила, показуючи на дітей на ліжку. — Я до вас зайду увечері з Мариною та з чоловіком, то й просидимо ніч за куделею, не так сумно буде тобі, а тепер бувайте здорові!

Вона ще раз глянула на недужу, зазирнула в горшки і вийшла.

Крізь відхилені сінешні двері закрався холодний вітер у хату. Високо спалахнув полумінь у печі, хвора тремтіла з болю чи з холоду, жалісно постогнуючи. Катря мерщій кинулася накрити матір кожушиною. За часочок налила теплої затірки в миску і покликала Степана та Явдошку вечеряти. Попоїли діти, полізли на піч грітися. Поховала Катря посудину, докинула дров у піч, внесла з сіней воду у хату, сіла коло постелі й задумалася. На-дворі лютує хуртовина, а в її душі, мов ті сніжинки, крутяться, снуються невеселі, журливі думи. Вже рік, як поховали батька, а тепер ось мати нездужають. Що жде їх завтра? До кого пригорнуться сиротята? Сльози так і здавлюють її, та вона боїться голосно захлипати, менші діти почують і собі почнуть плакати.

Малі шибки аж задзвеніли од вітру.

— Господи! що там діється! — подумала Катря і підійшла до вікна, затулюючи його подушиною, щоб на матір часом не повіяло. — Та чи то вже й справді нема ліків на мамину слабість? Мусять бути, але хто їх знає? Лікарь порадив би щось зараз. От як торік заслабла Сенькова Олена, то привозили лікаря і поміг. І пані учителька казали їй сьогодня, чи не післати-б по нього у город.

Її думи перервали сусіди, що прийшли навідатися до хворої. Якось веселіше стало самітній дівчині, звісно: живі люди заговорять, потішать. В хаті вже зовсім стемніло. Катря засвітила лямпу. Сусідки взялися прясти, старий закурив люльку. Хвора закашляла і стала кидатися на постелі.

— Дим задушив її, — промовила сусідка, — покинь курити!

— Мабуть, що на груди занедужала, небога, — говорив старий, ховаючи люльку, — а то під такий холод не дуже безпечно! Мабуть і вона покине цих сиротят . . .

Катря голосно заридала.

— Цить! — потішали жінки, — під вечір усе слабість змагається, перебореться день, два і видужає.

— А може-б їм лікаря? — крізь плач сказала Катря.

— Це було-б добре, — відказав старий сусіда, — та звідки його тепер візьмеш? До міста, правда, три верстви, та сьогодня під таку фурделицю і кіньми туди не добєшся. Нема що й гадати, пожди до завтра, може хто коней позичить.

Катря чує, що тут одна хвилинка рішає про життя її дорогої матері. Від постелі чути глухе стогнання і кашель, сусідки сумно переглядаються. Вона не може довше ждати.

— Посидьте! — просить, встаючи з лави, — піду ще по тітку Оксану.

— Та ми на цілу ніч вибралися, — кажуть сусіди, — іди, буде нам з нею веселіше.

Катря тихо поцілувала матір, накинула велику хустку на плечі, взяла мамині чоботи і скочила у двері. Гострий вітер так і обгорнув її розпалене личко, так і зморозив у-мить незасохлі ще сльози. На воротях постояла хвилину, а там звернула доріжкою ліворуч. Не туди йти до тітки, не туди! Та вона й не думає про тітку, вона йде в місто по лікаря. Її тяжкі чоботи западають глибоко в замети, тумани снігу бють в очі, та їй байдуже, аби дійти на шлях, а там уже далі простісінько в місто. От уже й тички при дорозі! Вона йде, не спиняючись, аж душно робиться їй з утоми. Чоботята повнісінькі снігу . . . Чи далеко ще до міста? — дивиться в долину, набіраючи духу. В темряві не видно, бо сніг сипле густо, густо. Їй робиться страшно самій в цій нічній тиші. Якась велитенська постать з витягненими руками суне просто на неї. Боже, що це? Іти чи вернутися? Ні, хай буде, що буде, — думає Катря і йде сміливо далі. А мара все крутиться при дорозі — Катря вже біля неї. Ах! це вітер крутить зірваний стовп польовий! — всміхнулася сама до себе. Йде далі. Ноги натомилися й ледви ступають. — Як би так де сісти і хвилинку спочити, хоч би і в сніг лягти на часочок, — думає, ледви тягнучи ноженята. — Та годі! можна так заснути, що й сніг би засипав її на смерть. А там мама вмірають! — подумала вона і знов з усієї сили рванулася вперед через замети. В долині заясніло небо. Ах, та це вже місто! — скрикнула втішно, — ще трошки — лікарь живе тут недалечко. Вона знає, де — і лікарь її знає, весною щепив їй віспу в школі — такий добрий пан! Міцніше завязує хустку, бо холод починає дуже дошкуляти, хоч піт заливає личко. Пальців у ногах і не чує, мабуть позамерзали в снігу, що насипався в чоботи. Серед нічної тиші почулися протяжні згуки

міського годинника. Катря зупинилася, щоб прислухатись. Була десята година, коли опинилася перед домом лікаря.

— А як нема вдома? — блиснула страшна гадка в голові.

— Ні, єсть, ось у вікнах світиться.

Вона напружила останні сили, щоб дійти до дверей. Простягає руку до дзвінка, замерзлі пальчики з усієї сили надавлюють цвяшок дзвінковий, і дівчинка знесилена падає на поріг.

Лікарь ще не спав, сидів у кімнаті, читаючи часопис. Як ось прислухався. Чи це свист вітру, чи справді хтось задзвонив у передпокою? Почав прислухуватися. Ні, мабуть так здалося, бо вдруге дзвінка не чутно.

Через якийсь час двері з кухні відхилилися, а в них показалася голова старого Федора.

— Якесь дівча замерзло у нас на порозі, — заговорив, — я подибав, вертаючи із міста, і взяв сюди.

Лікарь побіг у кухню. Обсипана снігом, лежала на постелі Катря, мов нежива. Почали роздягати її і натирати посиніле тіло. Згодом румянці закрасили бліде личко, уста щось зашепотіли.

— Живе! — скрикнув лікарь, — настав, Федоре, самовар, треба її напоїти теплим чаєм.

Катря розплющила очі і встала з постелі.

— До мами! — шепнула вона, — мама умірають, ідіть, пане, рятуйте їх!

— А звідки-ж ти, дитино? — спитав лікарь.

— Не знаєте? Я Катря Лисаківна з Річки.

— Звідки-ж мені це знати?

— Та-ж ви мені віспу весною в школі щепили, — дивувалася Катря, що її не пізнають.

Лікарь усміхнувся.

— З ким же ти сюди прийшла? — допитував.

— Я прийшла по вас, бо мама дуже хворі.

— Прийшла сама в таку хуртовину? сама вночі? — аж сплеснув руками старий Федір.

— Страшно було йти, ой, як страшно, але там мама вмірають.

— То ти задзвонила?

— Я, я, але ходімо вже до мами, — говорила Катря, встаючи з постелі і лагодячися в дорогу.

Трохи згодом вона сиділа за столом і пила чай, а Федір запрягав коні. Лікарь, розпитавшись про недугу, взяв із собою й ліки з аптеки, і ось Катря, замотана в тепле футро, їхала з ним разом у село.

Сусіди, що сиділи коло слабої, дивувалися чимало, чому дівчина з тіткою не приходить. Коли це задзвенів дзвінок перед воротьми, і пан у хутрі, а з ним і Катря увійшли в хату. Лікарь приступив мерщій до хворої і став її оглядати. Катря не спускала з нього очей.

— Хоч і дуже слаба твоя матуся, — заговорив лікарь, — та є ще надія. Я приїду і завтра, ще й привезу де-які ліки, а тим часом робіть те, що я звелю.

А коли відїздив, сказав до Катрі:

— Ти покликала мене, дитино, саме в час. Коли-б заждали були до ранку, то було-б уже пізно. Твоя відвага спасла матір од смерти.

Катря з сльозами радощів припала до материної постелі.

А на-дворі лютувала хуртовина, сніговий туман крутився по шляху, розвіваючи у нічній тиші згуки санкових дзвіночків.

Віра Лебедова.

44. Олеся.

I.

Це було давно, ще тоді, як Україну шарпали Турки і Татаре, а українські гетьмани ходили з козацтвом бити ворогів.

Тоді на Волині було невеличке село. Вкруг нього були ліси. В селі жили прості люди хлібороби. Як би не Татаре, то їм жити було-б не погано. А то часто й густо набігали Татаре, грабували, палили й рабували села. Старих та молодих убивали, а молодших брали в неволю і продавали рабами на тяжкі роботи Туркам. Иноді гнали Татаре з України тисячі нещасних людей.

І цій слобідці довелось зазнати лиха, але, поки ще Бог боронив, тільки один раз. Вона заховалася в лісах і знайти її було не легко.

Край слобідки стояла невеличка хатка. Коло неї пишавсь рясний садок. У садку гули бджоли. Там була пасіка.

У цій хатці жив старий дід Данило. Колись він козакував, був у турецькій неволі, але визволився відтіля. Тепер він жив дома, пасічникував. Жінка його давно вмерла. Він приняв до себе двоє сиріт: дівчину — Олесю і хлопця-стрибунця Михайлика. Олеся була невеличка дівчина, років шіснадцяти.

Дід був щасливий з дітьми, а діти були щасливі з ним. Діти дуже любили, як дід балакав з ними. Він розказував їм про Україну, про Січ, про гетьманів, розказував їм про турецьку та татарську неволю. Бувало, сидить дід у пасіці, робить що-небудь коло вуліка або там граблі чи що, і Михайлик теж щось тут майструє, і дівчина Олеся сидить із шиттям. Сонце сяє, пташки щебечуть, бджоли гудуть, а Михайлик:

— Розкажіть, дідусю, про турецьку неволю.

А дідусь:

— Та я вже розказував, ти-ж чув.

А Михайлик та Олеся:

— Ще, ще, дідусю: так гарно слухати!

І дід починає оповідати, а діти слухають і очей не зведуть з нього. Олеся схилить чорняву головоньку на руку, а Михайлик стрибунець уже не стрибає, а теж сидить та слухає.

А дід розповідає, як був він у турецькій каторзі:

— Три роки був я у турецькій каторзі прикований до місця. А каторга — це корабель такий. Там гребли ми веслами, женучи судину. А наші голі плечі раз-у-раз списували доглядачі нагаями та колючою червоною таволгою. [1])

— І кров текла? — скрикує Михайлик.

— Текла, — каже дід.

— Я-б їх усіх побив, тих Татар та Турків проклятих! — гукне хлопець, стискаючи кулаки.

Олеся нічого не каже, тільки все її обличчя зблідне. А дід далі:

— Покалічено тоді мене добре. Як визволили мене козаки, нездатний я вже був козакувати. Вернувсь я додому. Тут я ваших батьків пізнав: і твого, Олесю, і твого, Михайлику. Ви були сусіди.

---

[1]) Червоний кущ, подібний до тернини (Spiraea).

Михайлик був тоді ще дуже малий, років зо два йому було. А тобі, Олесю, років зо сім було і ти бігала вже швиденько. Жили ви гарно — коли набігла Татарва. Що тут казати? Відбивались ми люто та нічого не вдіяли. Село Татаре спалили, багато людей повбивали, багато у неволю забрали. А де-хто повтікав. Оці втікачі вернулись сюди потім та й знов тут побудувались. Мене вдарено чимсь важким по голові — я й упав. Але я не вмер і вночі очутився. Дивлюсь — місяць світить, видко. Тихо скрізь. Коли гляну круг себе, аж я на пожарині, а круг мене труни-труни . . . Прийшов ранок. Пішов я поміж трупами і знайшов тебе, Михайлику. Ти лежав і плакав біля мертвої матері. Тут і батько твій був з розрубаною головою.

— Прокляті! Ой прокляті! — скрикує Михайлик.

— І твої тут батько й мати були, Олесю, мертві . . . А тебе вже я потім знайшов у лісі. Ти забігла якось туди. От і все.

Змовкне дід. Олеся сидить — не ворухнеться. У неї обличчя бліде, в очах палає вогонь. Дід гляне на неї та й похитає головою:

— Гай, гай! — каже. — Засмутив я тебе, моя ясочко. Але що-ж робити? Без лиха не проживемо. Не журіться, діточки: ваші батьки полягли доброю смертю, рідний край боронючи. Кожний чоловік повинен боронити від всякого ворога свою рідну країну, не жаліючи свого життя.

— Еге, не жаліючи свого життя! — промовить дівчина тихо та й замислиться ще дужче і скілька день замислена ходить.

Ото одного разу була неділя. Олеся з Михайликом лагодились іти в ліс по ягоди, а дід казав:

— Глядіть, діточки, далі від багновища, а то лихо буде.

У лісі було величезне болото-багновище. Иноді, не знаючи, набреде на нього людина та й утоне. Дід і боявсь, щоб із дітьми чого не було. Олеся каже:

— Не бійтесь, дідусю; хіба ми не знаємо?

А Михайлик стрибунець і собі тоненьким голосочком:

— Авже-ж знаємо!

Побрали діти глечики та й пішли. Дід довго дививсь їм услід.

Михайлик каже:

— Олесю, сестричко! ходім аж на той бік!

Лісу не було можна перейти, бо-ж болото там було серед нього. А обходити далеко, верстов шість. Олеся каже:

— Але-ж це далеко.

— Нічого! — каже Михайлик, — там ягід так багато. Ходім, голубонько!

— То й добре! — каже Олеся.

Пішли. Не увійшли у ліс, а пішли по узліссі. З одного боку був височезний старий темний ліс, а з другого простягався степ. Дівчина й хлопець ішли швидко. Відійшли вже верстов на пять від дому, коли це Михайлик скрикнув:

— Глянь, Олесю, — що це таке?

Олеся глянула. Серед степу їхали люди. Вони були верхи. То були не наші люди. Гостроверхі шапки маячіли здалеку. Таких шапок наші не носять. Олеся багато чула де-чого від діда. Вона пізнала цих людей: це були Татаре.

Татаре! Вони приїхали на Україну палити села, вбивати або в неволю забірати людей. Ось-ось вони побачуть їх і заберуть. Олеся ухопила Михайлика за руку і мовчки потягла в кущі.

— Що таке? що таке? — питався Михайлик.

— Цить! Татаре!

Михайлик так і занімів. Острах обняв його такий, що він і слова не міг вимовити. Олеся з-за кущів бачила, як Татаре їхали просто на ліс, як поводили сюди й туди головами. Це вони шукають, де слобода. Ще якийсь час і вони знайдуть її . . . Що тоді буде? . . .

Село запалять, людей повбивають . . . І дідуся вбють . . . Боже мій! треба бігти, треба сказати! . . . Але-ж Татаре їдуть кіньми: доїдуть швидче, ніж вона добіжить. Як би вони тут загаялись . . . Та як-же те зробити, як це їй зробити?

Бідне серденько Олесі мучилось. А Татаре підїздили все ближче та ближче . . . Уже видно погані обличчя. І відразу Олеся надумала. . . .

Вона вхопила Михайлика за плече:

— Братіку, біжи лісом додому, скажи дідусеві, що їдуть Татаре! Чуєш!

І потрусила хлопця за плече. Він, немов прокинувсь від того, і глянув на дівчину.

— Біжи, а то дідуся вбють.

— А ти-ж? — спитав хлопець.

Олеся штовхнула його, щоб біг і каже:

— Я знаю сама, що зроблю, не бійсь! Ніколи балакати — біжи!

II.

Хлопець не думав довго. Він кинувсь у ліс і побіг з усієї сили. Олеся лишилася сама. Постояла ще кілька хвилин. Обличчя її було бліде. Але вона не боялася. Вийшла з-за куща і пішла по-під лісом зовсім не в той бік, де була її слобода. Йшла так, мов не бачила Татар. Але Татаре її побачили. Кинулись до неї. Олеся скрикнула і побігла що-сили далі. Та бігла вона не довго. За хвилину Татаре наздогнали її, щось закричали, загукали й ухопили. Їх було чоловіка тридцять. Вони зупинились і почали проміж себе балакати. А далі один високий прийшов до дівчини. Забалакав по-нашому, але так погано, що дівчина ледви зрозуміла, що він каже:

— Хороша дівчина! хороша дівчина! Ми тобі нічого не зробимо, пустимо на волю, тільки ти нам покажи, де тут слобода.

Олеся каже:

— За лісом. Оцей ліс перейти та слобода на тім боці.

А Татарин до неї:

— То ти нас проведи цим лісом, бо ми дороги не знаєм.

Олеся каже:

— Проведу!

А Татарин знов:

— Та не одури, не тікай! А то, бачиш оце?

І він виняв з піхви криву гостру шаблюку і лиснув нею перед очима дівчини.

— Бачиш оце? Голову зрубаю!

Олеся каже:

— Бачу.

Олесі накинули на шию аркан. Високий Татарин узяв той аркан у руки, пустив дівчину поперед свого коня і каже:

— Веди!

Олеся повела. Але йшла зовсім не в той бік, куди Михайлик побіг. Ще трохи обійшла ліс, тоді знайшла стежку, що бігла в ліс із степу, і пішла по ній. Татари їхали слідком за нею. Де далі ліс усе густішав: Олеся вела ворогів просто в середину лісу, де було болото. Вела й думала: „Чи добіг же Михайлик додому? Чи сказав же дідусеві? Ох, хоч би мені довше поводити бусурменів, поки він добіжить.“

Ішла тихо, иноді звертала убік, тоді знов назад верталась. Татаре сердились, а високий кричав:

— Що ти плутаєш? Веди гарно, а то ось!

І показав рукою на шаблюку.

Дівчина казала:

— А ось зараз ліс кінчиться, там і слобода.

І веде далі. Ліс зробився страшенно густий. Але-ж Олеся добре його знала. Так часто ходила сюди по гриби та по ягоди. Вона знала, де болото. Невеличка смужка твердої землі вганялась

у дряговину.[1]) Олеся повела Татар туди. За деревами болота не було видно. Вона вела їх аж до краю твердої землі і зупинилась. Навкруг було темно і пуща така, що тільки той, хто добре знав ліс, міг звідсіль вийти, не загрузши в болоті. Татаре лісу не знали.

Високий Татарин скрикнув:

— Чого-ж ти стала? Веди!

Дівчина повернулася до ворогів. На блідому обличчі палали темні очі. Вона глянула ворогам в очі і тихо промовила:

— Я далі не піду.

Татарин підїхав аж до неї, показав їй нагая і вилаяв. Дівчина усміхнулася.

— Я не поведу вас далі, хоч би ви й убили мене. Я вас, вороги, завела у цей ліс, і ви певно не вилізете звідсіль.

В тій же хвилі ніж блиснув у татарській руці і вдарив дівчину в груди. Як билина підрізана, впала вона додолу. Але ще не була мертва. Вона підняла ще руку.

— Кожний повинен рідну країну боронити! . . . Знайте це, вороги!

Її головонька схилилась, і чиста душа покинула тіло. Татарин плюнув на неї, і всі вороги повернули назад.

А Михайлик тим часом добіг додому. Він казав, що Татар, хто й зна, скільки. Люди покидали все і повтікали в ліс. Дід Данило думав, що він там і Олесю знайде.

День просиділи люди в лісі. Потім їм не стало їжі. Треба було вертатися. Другого дня послали одного парубка подивитися, що в селі. Парубок вернувсь і сказав, що в селі все ціле. Люди зрозуміли, що Татаре їх обминули і вернулися додому. Але-ж Олесі там не було. Дід Данило попрохав скількох чоловіків, і усі, озброївшися, гуртом пішли шукати її в лісі. Михайлик привів їх до того місця, де він покинув Олесю. Тут знайшли татарські сліди. По тих слідах пройшли в лісову пущу. Довго йшли, аж поки побачили скілька татарських коней, що позагрузали в болоті; Татар не було. Мабуть вони позлазили з коней та й потопились у багні.

Дід Данило йшов попереду. Він перший побачив Олесю. Лежала мертва, з ножем у грудях. На шиї у неї був татарський аркан. Тут тільки зрозумів дід Данило і всі люди, що вона своєю смертю врятувала рідне село. Зробили мари з гильок і понесли дороге тіло додому.

---

[1]) Болото.

Другого дня ховали Олесю. Подруги дівчата несли труну. В ній лежала Олеся убрана, як до вінця. На голові був вінок. Навкруг співали пташки, вгорі сяло сонце. А вона лежала тиха, спокійна. Навіть здавалося, що на обличчі її сяла радість. Еге, їй можна було радіти . . .

Ридаючи, проводили її до холодної ями, ридаючи, засипали землю. Не сам дід Данило плакав — плакали всі: і старі й малі, чоловіки й жінки і подруги-дівчата. Але, як кинули на могилку останню лопату землі, дід Данило підвів голову. Він уже більше не плакав. Обличчя його поважне. Він простяг руки над могилкою і сказав:

— Кожний повинен боронити свій рідний край, не жаліючи життя! Дай Боже усякому такої смерти.

Борис Грінченко.

45. На прощі у Київі.

Рідко, може, є на Вкраїні добра людина, щоб прожила вік та не була ні разу в Київі. А вже хто був, то знає Брацтво на Подолі, знає ту високу з годинниками дзвіницю, мурована кругом огорожу, ту пятиголову, пишно з переднього лиця розмальована церкву, ті високі камяниці по боках. Отже років за двісті назад все те було инше. Тоді ще стояла деревляна церква гетьмана Петра Сагайдачного; і огорожа і дзвіниця і всі брацькі школи — усе те було деревляне. У середині в манастиреві стояв тоді густий старосвітський сад. Була то колись благочестива пані, Ганна Гулевичівна, що подарувала на Брацтво свій двір із садом; і на тому то дворі гетьман Сагайдачний церкву збудував і манастирь Брацький з школами устроїв, щоб теє Брацтво дітей козачих, міщанських і всяких учило, людям у темноті розуму загинути не давало.

Прочане, постоявши в церкві, подали срібла панотцям Брацьким на школи і прогаялись геть-то, оглядаючи манастирь. А було тоді на що там задивитись. Придавсь один чернець на малювання і пообмальовував не то церкву, але й саму огорожу округи Брацтва, що вже де на яку дивовижу, а в Брацтво миряне йшли дивитись на малювання. Що тільки в Біблії прописано, усе чернець той, мов живе, списав скрізь по манастиреві. То-ж святе саме по собі, а то таки й наше козацьке лицарство було там скрізь по огорожі помальоване, щоб народ дививсь та не забував, як колись за батьків та за дідів діялось.

Був там намальований і Нечай і Морозенко. Круг нього горять замки, а він січе-рубає, топче конем. Іще й підписано: Лицарь славного війська Запорозького.

Був там і козак Байда, що висів ребром у Турків на гаку, а не зломив своєї віри. Так те все помальовано, щоб усяке знало, які то колись були лицарі на Вкраїні.

Був і Самійло Кішка, що й досі про нього співають кобзарі, як він попавсь у турецьку неволю і пятьдесят чотирі роки був на ґалєрах, у кайданах за замками, як йому Господь допоміг і себе й товариства півчвертаста визволити і як, узявши ту ґалєру, приплив до козаків і корогви хрещаті давні у кишені козакам привіз — не зневажив козацької слави.

Дивляться прочане на ті дива, доходять уже до дзвіниці, аж слухають — за огорожею щось гуде, стугонить, наче грім гремить віддалеки — і музики грають.

— Це, — каже ченчик, що провожав їх по манастиреві, — це добрії молодці Запорожці по Київу гуляють. Бачте, як наші бурсаки-спудеї біжать за ворота? Ніякою мірою не вдержиш їх, як зачують Запорожців. Біда нам із цими кусителями. Наїдуть, покрасуються тут, погуляють; дивись — половина бурси і вродиться за порогами.

Тим часом музики, галас і тупотня підходили все ближче. Люди один одного пхає та біжать дивитись на Січових гуляк. Тільки й чути: „Запорожці, Запорожці з світом прощаються!“

Що-ж то було за прощання з світом? Була то в Запорожців гульня, на диво всьому мирові. Як доживе, було, котрий Запорожець до великої старости, що воювати більш нездужає, то набє черес дукатами та забере з собою приятелів душ тридцять або й сорок та й їде з ними в Київ бенкетувати. Дома у Січі ходять у семрежках [1]) та кажанках [2]), а їдять мало не саму соломаху, а тут жупани на них будуть, лудани [3]), штани із дорогої саєти [4]); меди, пива так за ними в куфах і їздять: хто стрінеться — усякого частують. Тут і бандури, тут і гуслі, тут і співи й скоки і всякі викрутаси. Оце відкуплять, скільки буде, горшків на торгу та й розбивають на черепя; відкуплять, скільки буде, маж із рибою та й розкидають по всьому місту: „Їжте, люди добрі!“

---

[1]) Від семряга.
[2]) Кажанок — сірячок або короткий кожушок.
[3]) Лудани — з дорогої блискучої матерії або вишиті золотом.
[4]) Саєта — анґлійське сукно.

А погулявши неділь зо дві та начудувавши увесь Київ, їдуть, було, вже з музиками до Межигорського Спаса. Хто їде, а хто з прощальником танцює до самого манастиря. Сивий, сивий, як голуб, у дорогих кармазинах, вискакує, поперед ідучи, Запорожець; а за ним везуть боклаги з напитками і всякі ласощі. Пий і їж до своєї любости, хто хочеш.

А вже приїдуть до самого манастиря, то й стукає Запорожець у ворота.

— Хто такий?

— Запорожець.

— Чого ради?

— Спасатися.

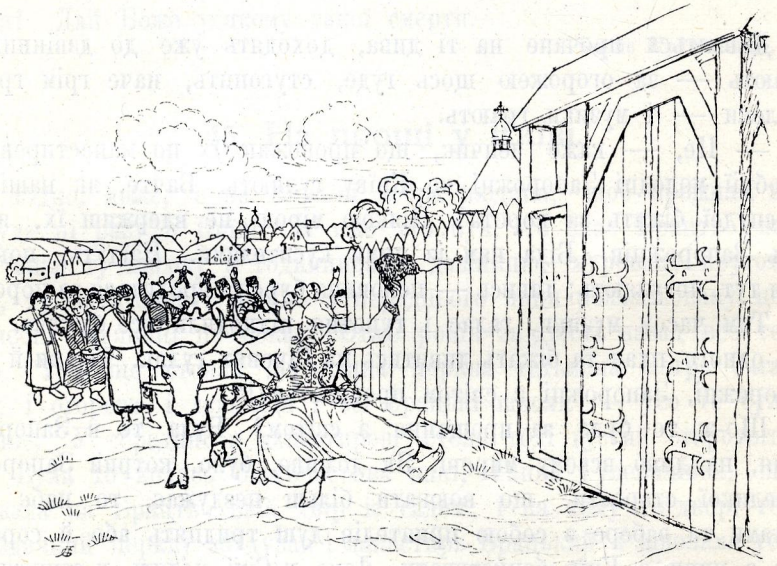

Відчиняться ворота, він увійде туди, а все товариство і вся суєта мирська з музиками і скоками і солодкими медами лишиться за ворітьми. А він, скоро ввійшов, зараз черес із себе і віддає на церкву, жупани кармазинові із себе, а надіне волосяну сорочку та й почав спасатись.

Так то розказують старі люди про тих прощальників.

Отже і тепер висипали вони з вулиці, як із рукава, танцюючи. Чуприндирі такі, що любо глянути. Ідучи мимо церкви, покладали хрести, били поклони, та знов, схопившись, навприсядки та через голову та колесом! А бурсаки, повибігали за огорожу, дивляться на них та й плачуть.

— Не плачте, дурні! — кажуть їм Запорожці, — Дніпро тече просто до Січи . . .

Дома в себе вони, кажу, ходять було у дьогтяних сорочках та в дірявих кожухах-кажанках, а тут повбірались у такі жупани, що хоч би й гетьманові — все, щоб тільки показати перед миром, що Запорожцеві ті сукна й блаватаси все одно, що й семряга. Зараз чи калюжу вбачить де на дорозі, так у калюжу й лізе в кармазинах, чи ширитвас [1]) дьогтю зуздрить, так і вскочить туди з сапянцями. Химерний дуже був народ!

Добрії молодці багато инколи діяли людям шкоди по Вкраїні, та мимо того якось припадали до душі всякому. Не раз доводилось мені самому слухати, як инший дід, споминаючи їх пакости, зачне було їх коренити, а далі, як заговориться, як забалакається про їх звичаї та ходи, то й сам не знає, чого йому й жаль стане сіромах, і зачне, сива голова, гуторити про них, як про своїх родичів. Чим же то, чим ті Запорожці так припадали до душі всякому? Може тим, що вони безпечно та разом якось і смутно дивились на Божий мир? Гуляли вони й гульнею доводили, що все на світі суєта одна. Не треба було їм ні жінки, ні дітей, а гроші розсипали, як полову. Може тим, що Запорожжя споконвіку було серцем України, що на Запорожжі воля ніколи не вмірала, давні звичаї ніколи не забувались, козацькі предковічні пісні до посліду днів не замовкали і було те Запорожжя, як у горні искра: який хоч, такий і розідми з неї вогонь. Тим то мабуть воно й славне поміж панами й мужиками, тим воно й припадало так до душі всякому.

Панько Куліш.

46. Китайська яблунька.

Зібралися раз хлопці на прогулянку. День весняний був гарний, ліс недалеко за селом; побігли до лісу. Гуляли, співали по гущавині так довго, аж поголодніли. Посідали навпослід під високою смерекою; стали заглядати до своїх клунків.

Розвязав один із хлопців свій клуночок і з великої радости став плескати в долоні. Він знайшов у ньому щось ще більше пирога.

---

[1]) Невисока бочка.

— Дивіться, що мені мамуня дала! — каже до товаришів. — Китайське яблуко завинула разом з пирогом, а я й не бачив. Яке воно жовте, яке гарне . . .

— Будемо їсти, та не всі, — замітив один з товаришів.

— Чому не всі? — каже на те хлопчина і розділив яблуко на стільки рівних частин, скільки всіх було. Кожний дістав мало що, але й та дрібка кожному в роті аж розпливалася.

Покріпили хлопці тіло, забралися далі, співаючи. Під старою смерекою лишилися сліди хлопячого бенкетування: лушпиння й зернята китайського яблука.

Одно зерно застрягло глибоко в землю; мабуть хтось із хлопців несвідомо притоптав його ногою.

— Пожди, небожатко, воскрешу я тебе на памятку хлопячої прогулянки, виростеш на велике, — подумало праведне сонце і стало пригрівати в те місце, де зерно облігилося родючою землею.

Зерно почуло приємне тепло, стало пучнявіти, грубіти, розширятися і згодом вилізло з-під землі, перетворилося в зелену ніжну рослинку. Сонце з того зраділо, стало світити та пригрівати ще дужче.

— Примхи віковічного сонця і більш нічого, — заскрипотіла стара смерека, споглядаючи в долину на свіжі зелені листки молоденької яблуньки. — Приманило своїм теплом якусь чуженицю. Чи пригадав би хто таке? . . . Ачей ми не в гарячих краях живемо?

Китайська яблунька не слухала того. Вона росла вгору, розвивалася; з непомітної рослини виросла на гожу деревину, замаїлась зеленими листочками і свою головку звернула до милого тепленького сонця.

— Нерозвага віковічного сонця, дійсна нерозвага, — шепотіла раз-у-раз смерека. — Пощо було тягнути до нас сироту чуженицю? Хіба на те, щоб мучилась і перед часом згинула?

Китайська яблунька инакше думала: жива, весела стала розглядатися довкола, кланялася чемненько всім старим нанашкам — смерекам, скільки разів вітер повіяв.

— Добридень! Добридень! — сказала вона весело одного разу. — Господи небесний, що я тут бачу кругом себе? Де я заблудила, в якім товаристві нахожуся?

— В холоднім, дівонько, в холоднім, — відповіла стара смерека.

— В холоднім? — питала гожа деревина. — А що-ж то значить „холоднім“? Я того слова не розумію.

— То значить, що тобі той ніженький носик відмерзне.

— А що-ж то значить „відмерзне“?

— Так відпаде до тла; будеш без носа і голова облізе.

— Господи, сохрани мене від такої прокази! Я тоді стала-б дуже погана.

— Погана чи гарна — це ні до чого: не будеш мати часу приглядатися своїй красі.

— Але-ж бо ви, матусенько, дійсно на мене чогось недобрі. Чим я вас образила, що ви так гніваєтесь?

Смерека подобріла й розговорилася:

— Ти мене, дівонько, нічим не образила, я стара, вікова, з того виросла . . . Мені тільки жаль дуже, що тебе жде незавидна доля; а на того старого каганця я така розгороїжена, мало жовч у мене не трісне!

— Прошу вас, матусенько, не гнівайтеся тільки на мене, — благала деревина-чужениця, — скажіть мені, кого ви прозиваєте „старим каганцем“?

— А кого-ж більше, як не преждевічне сонце? Воно того лиха накоїло, що ти до нас заблукалася? Ти мусиш знати, що в нас цілими місяцями нічого більше не видно, самі сніги, льоди, оливяні хмари, а холод такий, що старі буки тріскають з розпуки, аж лячно слухати. Ти, дівуню, уродилася на свою недолю: стільки мучитися будеш, страх! А на чужу муку я дивитися не можу, бо я дуже мягкого серця і за те лючуся на сонце.

— То ви думаєте, матусенько, що я не зроджу солодких яблучок?

— Яка-ж ти собі ще дитинка . . . Де тобі родити у нас солодкі яблука, де? За кілька місяців кісточки твої струпішіють і сліду по тобі не буде.

Китайська яблунька розплакалась.

Сонце в часі тої розмови боролося з хмарами і знов освітило лісовий простір. В китайській яблунці стали кружити живіше животні соки; вона повеселіла, глянула вгору, любов праведного сонця додала їй нової відваги, збудила в ній надію кращої будущини.

— Ні, люба матусенько, ваша ворожба не здійсниться, — заговорила знов китайська деревина до своєї сусіди-смереки. В Бозі надія, я ще своїх діточок діждуся.

Смерека на цей раз мовчала.

Настала погода, з кожним днем було тепліше. Китайська яблунька набіралася сили, росла, розвивалася: свіжа, лискуча зелень подовгастих листків аж мінилася і вказувала на кріпке здоровля молодої рослинки, а ніжні продухи аж напучнявіли від подостатку пахучого соку.

Стару смереку одно тільки тішило: листочки китайської яблуньки блищали на світлі соняшному незвичайно прозорчисто, найменшу жилочку можна було замітити.

— Бачите, матусенько, яка благодать на світі, — заговорила гнучка яблунька, гойдаючись у теплім вітрі. — Надія в Бозі — і все буде добре. Лихо не таке лячне, як ви мені його змалювали.

— З тобою, дівонько, сто кірців бобу ззісти і не договоритися, — каже на те смерека. — Ти нічого ще не бачила, то й нічого не знаєш.

Голос смереки був тепер лагідніший. Подобріла стара на правду і сама повеселіла; вона, бачите, радувалася зеленосвіжими шпильками; голову держала гордо і затягала часом тужним голосом з-за того, що час весняної краси і теплого літа промине непомітно.

Теплий вітрець нарвав дощику, яблуньці така переміна першого дня дуже сподобалася. Вона умилася гарненько дощовими краплями, наповнила ситною вохкістю свої комірочки, стала віддихати широко всіми листками.

— Господи святий! Як-же то чудово буду виглядати, коли сонечко засвітить і своїм промінням перемінить краплі дощові на блискучі діяманти, — подумала яблунька-чужениця.

Але сонце не показувалося. Злива безкрая й пронизливий холод стали дошкуляти, а в додатку сильний вітер розприскував дощовими краплями по всьому лісі; все по кущах кулилося, дрімало, коченіло.

Стара смерека також дужалася з бурею, гойдалася поважно на боки і все споглядала жалібно в долину на малу китайську яблуньку.

Нанашка, бачите, не була така лиха, як сусіди про неї говорили.

— Дихаєш іще, дівонько? — питалася вона чужениці.

— Ой, дихаю, дихаю, — застогнало біднятко, скулене при землі. — Та буря, той дощ, бодай їх, бодай . . . Чим ми тих нанашків образили, що вони так на нас лютяться!

— Нічим, дівонько, — повідає смерека, і сама ударила низьким поклоном, аж заскрипіла, перед сильним несподіваним вітром. — У нас кожного року в цім часі такий заколот на світі: бурі, вітру і морозу не купити . . .

— Господи Боже! Така проказа може довести чоловіка до найбільшої розпуки, до скаженици.

— Нас певно ні, — відповіла гордо смерека. — Ми, бачиш, боремося постійно, через усе життя, а така боротьба кріпить нас, збільшує нашу силу. Ви там на полудні ввесь вік тільки паритеся, мов у лазні, і не дивниця: у вас инакше сонце гріє, а у нас знов инакше.

— Сонечко любе! Сонечко миле, приходь тільки скоренько! — залебеділа яблуньочка.

— Відай ти його так швидко не докличешся. Пождеш собі чимало і діждешся ще не такого гаразду. Страхати тебе не хочу, але я бачу добре, що тобі смерть уже за плечима. Ще найлучче сталось би, як би ти відразу заснула, і я на твою муку не дивилася; тобі й так от нині-завтра . . .

— Ні, матусенько, я не загину; моя надія, то золоті яблука; тільки прошу вас, не голосіть так надо мною, не лякайте мене раз-у-раз смертю. Нехай тільки сонечко покажеться і все буде добре.

Смерека на ті слова зашуміла, ніби зойкнула, і здвигнула жалібно раменами.

Уночі хмари розійшлися, місяць повновидий і зірочки на небі засияли; на другий день, у неділю, зійшло сонце, освітило й оживило всі єства Божі . . . настало нове радісне життя. День за днем, збігав, постійна погода не переминялася, китайська яблуньочка підхапувалася вгору і маїла свою головку що-дня свіжими листками; від старої смереки розносився пахучий ладан.

*

Надійшла раз лісом молода пані дуже зажурена: на лиці її можна було замітити велику трівогу. Вона сіла собі під смереку і задивилася в синє небо. В руках держала від когось лист, боялася його розпечатати. Зважилась навпослід: розпечатала листи і задумалася. Її бліде лице почервоніло, вона закрила руками очі, щоби здержати рясні сльози. Глянула після того заплаканими очима в небо і сказала:

— Надія ще нікого не завела!

Китайська яблуньочка дивилася здивована; вона вперше зустрілася з чоловіком. Коли пані віддалилася, думало собі деревце: — чудесно ті люди виглядають: волос на голові тоненький, мов мої волосинки на корінні, а очі такі прекрасні . . . вони мені дуже сподобалися. А як чудесно ті люди знають говорити! . . . „Надія ще нікого не завела!“ говорила та пані. Гарно говорила, чисту

правду сказала. Люди все добре знають: Господь Бог їм усе оповідає. І я також молюся до Бога і якось живу, хоч моя висока нанашка раз-у-раз мені віщує смерть. Як-же то велично виглядає, коли ті люди свої очі піднесуть до неба! Тоді їх очі видаються ще красніші.

— Матусюню, смереко! — говорила чужениця далі. — Я недавно під вашими ногами людей бачила. Гарні собі на диво, а які добрі!

— Тааак? — відзивається смерека. — А багато ти їх, дитинко, бачила? Цілу громаду чи більше?

— Одну людину, — каже яблунька, трохи подратована, — але й та була дуже гарна і дуже добра.

— Коли ти тільки одну людину бачила, то не маєш чим хвалитися, не можеш ще про людей нічого говорити. Зрештою ти їх уже не пізнаєш: от сьогодня-завтра тобі амінь . . .

— Ви, нанашко, дуже прикренькі: все виїздите з тою смертю, а я страх не хочу вмірати.

— Чи один би то не хотів, а мусить . . . Пожди, нехай тільки осінь надійде, вона з тобою полагодиться, геть з тобою упорається.

Настала й осінь. Небо поволоклося хмарами, холодний вітер із дощем майже не переставав: так холодно, а сонце мов навмисне не показувалося. Китайська яблунька мерзла, дрижтіла від холоду, але все ще надіялася . . .

— Дихаєш іще, дівуню? — мовить згодом нанашка-смерека і з великого жалю аж заскрипотіла над чужениею.

— Живу ще по Божій волі, — запискотіло деревце.

— Що ти скажеш на цю непогоду? Чи таки й далі дожидаєшся манни з неба?

— Я надіюся на благодать Божу.

— Як довго гадаєш ще надіятися?

— Поки моя надія не здійсниться.

— Дурна твоя надія, дуже дурна.

— Ні, матусю, не говоріть, що дурна, — благала з плачем чужениця. — Я добре підслухала, як люди говорили, що надія ще нікого не завела. Люди найлучче все знають: їм сам Господь ту правду обявив.

— А що вдієш, як по осени зіма настане? А взімку самі сніги, люті морози і більш нічого; кажи, що тоді вдієш?

— Хіба я знаю? Я тільки надіюся, що мені Бог допоможе, я ще діждуся золотих овочів.

Сильний вітер загудів пронизливо; нанашка і похресниця вдарили поклоном і замовкли.

Одного дня рано спала густа, холодна мряка в долину, почало на світі провиднюватися, коло полудня несподівано степліло, сонце оглянулося і осяяло ввесь ліс з його осінньою ріжнобарвною красою.

— Чудово й гарно на світі Божім, — закликала радісно деревина-зайда. — Аж тепер моя надія здійсниться і нанашка перестануть заводити . . .

Сонце на ті слова тільки непомітно усміхнулося і зігнало смеречину тінь з китайської яблуньки.

— Ти занедужала, дівонько, на велику княгиню, — заглаголіла знов смерека. — Через ту надію ти й не знаєш, що коло тебе діється, яка небезпека висить над твоєю головою. Тобі зелень у голові, а мені аж серце крається з горя, коли подумаю про твій кінець.

Надійшли люди, молодий пан з панею, весело розмовляли, сміялися. Обоє задержалися коло старої смереки, стали розглядатися по кущах.

— От під цим самим деревом я читала твій останній лист, — оповідає пані. — Дома я не мала відваги лист розпечатати, годі було довідатися мені, яка нас жде будущина; невідома сила тягла мене тоді в лісну самоту . . . Але, але, що я бачу? Китайська яблунька в нашому лісі, подивись, яка гарна, — говорила пані і похилилася над зеленою деревиною.

— Дійсно так, — відозвався пан. — Чудо — диво . . . Де вона тут узялася? Шкода такої деревинки: взімку замерзне.

— Візьмемо її до себе на памятку, — повідає пані, — і посадимо в нашій теплярні на почесному місці: сама буду її доглядати, а її ріст буде мені пригадувати, як повернулося наше щастя.

— Думка твоя чудова! — сказав пан і викопав обережно деревину разом із землею так, що ані одного корінчика не порушив.

І пані також помагала панові.

Коли викопали китайську яблуньку, понесли її обоє до теплярні.

Смерека приглядалася згори до тієї роботи.

Спочатку дивувалася, навпослід сказала:

— Славити Господа, що так сталося: вона тут тільки стогнала-б, а я того страх не люблю.

Степан Ковалів.

47. Для хворого Федя.

Маленький Федь лежав хворий на постелі й тяжко стогнав, мов стара людина. Мама обтулювала його латунцями, хухала йому на руки й ніжки, бо в хаті було холодно, в печі не топлено... Федів тато, Марко Бурий, пригноблений сидів край столу, голову обпер на руки й думав сумну думу . . .

Вже не раз він переживав не один смуток, не один жаль, та, здається, ще ніколи не було йому так важко на серці, як сьогодня... Чого? От він заощадив із зароблених грошей стільки, щоб найняти коні та купити фіру дров, бо на дворі люта зіма, паливо вийшло, а до того ще й дитина, його любий Федь, занедужав на якусь слабість, — Бог знає, на яку: лежить на постелі, не хоче нічого їсти, ні пити, тільки стогне, а серце в батька-матері роздирається з болю.

Він уранці вже думав, до кого-б то із сусідів удатися за кіньми, коли втім двері рипнули й до хати вступив присяжний. [1])

— А ну, Марку! — гукнув той непрошений гість, — йди до громадської канцелярії та заплати, небоже, податок. Здекуцник [2]) чекає ще від учора, а коли сьогодня не заплатиш, то візьмуть кожух, позабірають верети [3]) . . .

Марко Бурий вдарився об поли руками.

— Ось тобі дрова! — скрикнув він перелякано. — Та як-же я можу тепер платити податок, — звернувся він до присяжного, — коли, бачите, в хаті не топлено, а тут ще й дитина захворіла? Конче нам треба дров . . .

— Га, що-ж я вам можу порадити? — відказав присяжний. — Мене до вас прислано, то я й прийшов і сказав вам, а ви вже робіть собі, що хочете.

По цих словах присяжний вийшов, а Марко одягнувся в латунець, завинув гроші у вузлик і пішов до канцелярії. Він ще мав сяку-таку надію . . . Думав, що може ще випроситься, може йому ще почекають до другого разу та не будуть грабувати.

В канцелярії Марко застав великий тиск народу. Де-котрі бідні господарі й халупники просилися, щоб їм ще почекати з податками, щоб не грабували. Але здекуцник був невблаганий.

---

[1]) Присяжний по галицьких селах — як по наших соцький.
[2]) Здекуцник — екзекутор, — збірщик, що податки збірав.
[3]) Верета — рядно.

Один бідний халупник просився і плакав, що не має чим заплатити податок, бо мусить купити дітям хліба. На те здекуцник ударив у стіл кулаком і закричав:

— Податок перший, як твій рот! Давай грошi!...

Марка мов хто облив холодною водою... Коли він почув ті слова, тоді йому зовсім відпала охота проситися. Він собі подумав: коли податок перший від рота, то певно, що податок перший також від дров, від голих плечей, від босих ніг, від хворої дитини, від його Федя...

Так він роздумував у своїй голові і, коли прийшла до його черга, він вивязав без гомону грошi з вузлика, положив на стіл і заплатив податок за свою хатину, за шіпчину, за маленький городець, за клаптик поля і, звісивши голову, пішов смутно додому...

Ще ніколи не було йому так тяжко на серці, як сьогодня. Увесь день він пересидів у хаті, слухав, як заводила жінка над хворою дитиною, як дитина стогнала, а йому самому серце краялось, щеміло, від журби та гризоти в голові кипіло, переверталось...

І чому вони там, в канцелярії, взяли від нього грошi, коли ті грошi були в нього останні, і він потрібував їх на паливо — як вже не для себе, то бодай для слабої дитини? І чи вони забагатіють тими його кількома ринськими? Чи справедливо, чи по-людськи вони роблять? Чому не хочуть почекати до ліпшого часу? — Такі і тим подібні питання ставив собі бідний Марко, а всі відповіді, які насувались йому на ті питання, дратували його, бурили, доводили його до гріха...

Щоб отрястись від таких думок, він звернувся до жінки й запитав:

— А що Федь? Чи буде йому лекше? Як ти думаєш?

— Де там лекше! — відказала жінка крізь сльози. — Бог знає, чи дочекає до ранку... Руки й ноги холодні, як лід. Коли-б ще хоч було тепло в хаті, а то лють: здається, ще холодніше, як на-дворі...

Він устав і підійшов до постелі, помацав дитину за руки, за ноги — холодні.

— А, Господи Боже! — простогнав він і вибіг на-двір.

Він знав, що на-дворі не знайде ні патичка, ні трісочки, та проте, наче-б сподіваючись якого чуда, він зігнувся удвоє і став пильно шукати по своїм невеличкім подвіррі, став руками розгортати сніг і вдивлятися в землю, мов шукаючи за якоюсь згубленою цінною

річчю. Та годі, нема нічого! . . . Він пішов ще під шіпчину і став нишпорити по всіх закутках, але й тут, не було нічого. З тяжким серцем він вийшов на двір й підняв заплакані очі і руки вгору до неба . . . На західній стороні, де сонце недавно зайшло, червоніло небо і рідкі хмарки; мов мідяна бляха, на сході зійшов повний місяць і підіймався все вище вгору, оповитий в густий туман мряки — знак великого морозу. На небі горіли зірки тихо, мов позапалювані свічечки, і блимали до нього своїм сяєвом якось жалісно, якось приязно, неначе милосердилися над його бідою . . . — „Може там десь і Федьова зірочка, — думав собі Марко, — блимає-блимає і може бути, що ось-ось покотиться вона по синьому небі й погасне, а Федя не стане в живих . . .“ І ще тяжчий смуток огортав його серце. Груша на городі, біля його хати, також стояла тихо, непорушно, немов затаїла в собі дух і очікувала чогось великого, незвичайного. На самім вершку груші сиділа ціла зграя ворон; усі ворони повернулися дзьобами в один бік — знак, що крім морозу треба сподіватися ще й вітру, що мороз буде втискатися до хати стінами, а вітер завіватиме комином на припічок . . .

У вікнах хати блиснуло світло, жінка засвітила каганець, і Марко занепокоєний звернув свої кроки до хати.

— Чи не зрубати-б для хворого Федя груші? — перейшла йому думка через голову . . . — Ах, Господи Боже мій! — застогнав він тяжко, переступаючи через поріг до хати.

В хаті однаково: жінка заводила, дитинка тяжко стогнала. Марко сів на своє попереднє місце край столу й обпер голову на руку.

Який той вечір смутний для нього, а які то були веселі вечори, коли Федь був здоровий! Приходить він, бувало, з роботи, а маленький Федь скучив без тата цілий день, вітає його веселим реготом, наставляє до нього рученята. І він бере на руки свого синка, сідає з ним під піччю й бавиться з ним та розмовляє, любується його веселим щебетанням, тішиться, як Федь своїми маленькими ручками тягне його за вуса, за чуприну . . . Нарешті весела жінка подає вечерю, а по вечері вони обоє з Федьом лягають спати. Федь своїм маленьким тільцем тулиться до тата, запихає свої маленькі ніжки татові за пазуху, і так вони обидва сплять собі в теплій хаті веселі, щасливі . . . Весело тоді було й любо, мов у раю, в їх бідній хатині, а тепер смутно, як у гробі, бо не тільки, що Федь лежить хворий, але зайшло так, що нема чим витопити в хаті, і бідний Федь мусить мерзнути.

— Ех, зрубаю грушу! — подумав Марко Бурий, — принаймні не буду мати на сумлінні, що заморозив дитину. Не маю за що спровадити лікаря, то хоч розпалю в печі, най йому буде тепло. Однаково груша вже стара, мусить бути порохнява, і без того недовгий для неї вік. — Йому здавалось, що груша як-раз мусить бути порохнява. Однак з другого боку і груші жаль йому було також . . . Ця груша була найгрубша й найвища з усіх груш у селі й була незвичайно родюча. Родила вона справді не конче великі, але зате дуже солодкі і смачні грушки, і то не як будь, а по десять, або й по кільканадцять корців на рік. Марко Бурий пишався нею і величав її не раз своїм маєтком, своєю коровою . . . І зовсім справедливо, бо не тільки, що кожного року можна було продати по кілька корців овочів й зиском не одну діру заткати, але Маркова жінка ще собі сушила багато грушок на зиму, й ті сушені грушки були підпорою до хліба . . .

— Зрубаю грушу! — повторив Марко. — Що-ж маю робити? Коли-б знати, що Федь буде жити, тоді нехай би груша була; а коли Федь умре, тоді й груші не треба... Що мені тоді по грушi?... — Він встав і підійшов навшпиньках до постелі, витягнув руку й обережно помацав Федьові руки й ноги. Холодні! А Федь розплющив очі й поглянув на Марка так жалісно, так благаюче, що здавалось, наче-б він хотів промовити: „Рятуй мене, тату!“ . . . Як побачив те Марко — закрутились йому сльози в очах.

— Треба рятувати дитину, треба конче витопити в печі! Ох, чому я перше, ще за дня, не напав на ту думку! — скрикнув Марко в розпуці.

Він вхопив з-під лавки сокиру, вибіг без шапки на двір і пустився просто до груші. На дворі мороз тиснув, легенький вітрець потягав, небо було ясне, засіяне несчисленними зорями, а місяць своїм срібним промінням сипав прямо на грушу. Груша, ніби то в глибокім сні, стояла тихо, ледви похитуючи дрібненькими галузками. Уся обсиплена інеєм, вона мінилася до місяця ріжними барвами. Ворони на вершку груші спали так само, як перше, тихим сном . . . Марко поплював собі долоні й цюкнув сокирою в грубий пень дерева. Перша тріска відскочила набік, і Маркові видалося, що груша ніби здрігнулася з болю, і в нього якось дивно защеміло коло серця . . . Однак він подумав собі зараз, що там, у хаті, його Федь лежить хворий, що йому дуже холодно, і він перехрестився та й став далі рубати . . . — „Га, стара ти вже, небого! — говорив

він відсапуючи, — порохнява: і так тобі вже недовгий вік . . . послужи-ж мені в моїм тяженькім горі . . . може Федь одужає, коли йому буде тепло . . .“ — І він рубав усе далі, тріски відскакували, а піт вкривав його чоло. Він врубувався глибше в дерево, а порохна ані сліду не було. Ось уже незадовго дорубається він до середини, а груша все здорова, як дзвін, — і Бог знає, як довго могла-б вона ще стояти й грушки родити. Марко чує, що йому до очей тиснуться сльози, але він затиснув зуби й рубає все далі та далі, мов би хотів ударами сокири заглушити свій жаль . . .

Марко втомився і став відпочивати.

— Мій дід — той, що посадив ту грушу, — думав собі Марко, обтираючи піт з чола, — чи погадав він, що його нащадок зійде на такі злидні, що стане рубати та нищити цю батьківську памятку? Ні! Здається, він не міг тоді про це погадати... Та чого мені такі думки лізуть до голови? . . .

Десь далеко в селі залунала весела пісня. Мабуть якийсь парубок ішов кудись, — хто його знає, куди він ішов? Може ішов до любки, а може вертався від неї, й упоєний радістю, видко, мусів добути наверх те радісне почування, що розпірало його груди, і він затягнув веселу пісню, а згуки тієї пісні розходилися в чистім і тихім повітрі по цілім селі й долетіли до ушей Марка Бурого . . . Його мов би хто ножем потягнув коло серця, такою противною для нього була та весела пісня . . . І як люди можуть веселитися, коли йому так тяжко коло серця, коли йому так смутно? . . .

Він зайшов з другого боку груші і став далі рубати дерево. Сокира блискала до місяця, тріски відскакували, а весела пісня не переставала лунати... Врешті груша затріщала і з шумом та лоскотом повалилась на землю . . . Перелякані ворони з диким криком стали літати по-над збуреною чуприною Марка Бурого, а Марко Бурий випустив з рук сокиру на сніг і похилив голову на груди . . .

Тимотей Бордуляк.

48. Дорош.

Після шведської пожоги був військовим есаулом цей самий Дорош, про котрого розказую. Багато де-чого доводилось мені про нього чути; розказували, що він був завзятий і дуже письменний: знав по-турецьки і по-татарськи і був за товмача. Як же кошовий Мелашевич вивів Запорожців із Туреччини і знов осадив кіш на

наших вольностях біля річки Підпольної, то Дорош розміряв окопи, бо знав і кріпости будувати. Скінчивши своє діло, не довго вже зоставався в коші, вельми вже старий був; і подякувавши за хліб-сіль, помандрував собі у степи, щоб де-небудь сісти зімовником і завести пасіку, бо дуже кохався у бджолі. Шукав старий собі місця, шукав та й сюди зайшов на Малу Тернівку. Якось йому сподобався наш лиман. Та нащо й шукати луччого захистку? Кругом вода, а посередині острів, не треба і огорожуватися; от він тутечки й осадився.

Тоді, як старий сюди прийшов, у лимані тільки й росли де-не-де осички, терни та лози; а він уже понасажував скрізь дерева, нащепив груш і яблунь, неначе ліс який розвів. Та тут у нього велика пасіка була, може, колодок із двісті, коли не більш. За медом приїздили кущі з Харькова, з Білгорода. Дорош тими грошима, що за мед добував, ніколи не користувався, а віддавав їх бідним людям на будову, що приходили у степи селитися зімовниками, або віднесе на церкву до манастиря.

Ті козаки, що сиділи тут зімовниками і знали Дороша, от як розказували мені про його життя у лимані. Жив він на тому острові неначе який пустельник; з власних рук годував диких кіз, журавлі ходили за ним слідком, як собаки, а під його хатою виводились бабаки. Ходив сам, як чернець у високій шапці, у чорній ризі і підперізувався ремінним поясом. З себе був дуже високий, а борода, біла, як молоко, доходила аж до колін. Такий, розказували, був із нього дідуган, що хто-б не вздрів, то сами вязи так і хиляться, щоб йому вклонитись. Тоді дуже мало було зімовників, то по великих празниках народ приходив до Дороша, неначе до церкви (тоді тут не було церков); от він і читав їм евангелію, апостола і псалтирь. Люди кажуть: „На самоті чоловік живе з Богом; то хоч і не в церкві слухаєш те слово Боже, все-ж таки покріпить воно тобі душу, особливо, коли почуєш його з уст чесної перед Богом людини.“

Старого Дороша всі дуже поважали: було, як заведуться за що-небудь, або шкоду один одному яку вчинить, то йдуть судитися до старого. У ті часи, як Дорош тут проживав, набігали ще на слободи Татаре; оце-ж їх і шлях, що іде побіля лиману, бо тут скрізь водопої, а на горах багато криниць. Було, як почують хуторяне, що іде Татарва, то заганяють скотину і ховаються по байраках і кітловинах; як-же, бувало, слобожане турнуть звідси Татар, то

й вони де не візьмуться, на коней, за мушкети і собі провожають непрошених гостей. А Дороша — так ніколи не тикали; сидить собі на пасіці і байдуже йому.

Раз, як так проходили Татаре, Дорош варив собі на вечерю куліш, а татарський ватажок побачив, що з комина іде дим, і послав скількох вершників подивитися, хто там живе. Коли молодий, каже, то візьміть його в ясир, а як старий — „Чикин йому башка“ (відрубайте йому голову).

Такий, бачите, у них був бусурменський, хижий звичай. Поїхали Татаре у лиман, та, як кажуть: „не спитавши броду, не лізь у воду“ — і загрузли у болоті. Стали гукати, так Дорош вийшов і розказав їм їх мовою, куди обїхати; от вони й приїхали до нього. Побалакав він з ними, показав свою пасіку, город — так гарно у нього в садочку; було це саме в Спасівку, як уже і дині і кавуни і садовина поспіла.

Вернулись вершники до свого ватажка, розказали йому, що бачили — от він і сам приїхав до Дороша в гості. Нагодував його старий медом, кавунами і чим Бог послав. Ватажок цілісінький вечір з ним пробалакав — тут у нього в хаті й ночував, а на другий день, прощаючись, подарував Дорошеві турецький коц і обіцяв, як буде повертати, знов заїхати до нього. Так не привів йому Бог вернутися, бо там десь гетьманці перехопили його загін і завдали такого чосу, що і сам ватажок не встиг спасти життя перед ними, а його орду у три вітри гнали аж до річки Самари.

Як тікали вони побіля лиману, у одного Татарина захромав кінь: бачить сердешний, що йому вже не втікти, бо за спиною козаки — нічого робити! — от він з коня в очерет і приліз до Дороша.

— Рятуй! — каже, — як вирятуєш, то я твій навіки!

— Не знаю, як мені тебе і вирятувати, — відказує Дорош, — бо нігде гаразд сховати; певно сьогодня ще понаходять наші козаки, то і витягнуть тебе, хоч би із-за печи. І в болоті теж не сховаєшся, бо і там вони обнишпорять усі кутки; дуже вже ви нам надозолили!

Але подумав-погадав старий та й вигадав, як його сховати. Викопав у пасіці ямку так, щоб тільки улізти чоловікові до плечей і посадив туди Татарина, а зверху накрив його вуліком (був

у старого вулік дуже великий). Тільки-що обгорнув його гарненько землею, буцім то і справді колодка з бджолою, аж бачить — ідуть до нього козаки.

— Добривечір, діду! — кажуть.

— Спасибіг! — відказує Дорош.

— А нагодуйте нас, діду, медом, — просять, — бачите, яка у вас гарна пасіка!

— Добре, діти, — каже старий, — є за що й нагодувати: добре набили Татарву! . . . Ідіть же в хату, на тім тижні підрізував, то тамечки у мене є вже готовий мед.

Де-які хотіли вже йти в хату, а другі не згодились.

— Ні, діду, — кажуть, — не хочемо ми тижневого, давай нам із самого підрізу, свіжого!

— І той же з підрізу, — каже Дорош, — однаковий.

— Не хочемо ми того, — гомонять козаки, — давай нам свіжого, а не даси, так ми, не питаючись, і сами візьмемо! — І все заходжують біля великого вуліка, під котрим сидить Татарин.

Бачить старий, що непереливки: не дати — то вони й сами перевернуть великий вулік, тоді вже поминай, як звали, Татарина.

— Ну, стривайте-ж, хлощі, — каже, — як бачу, треба вам дати свіжого, нічого з вами робити! . . .

Тільки-що узявся за одну колодку, щоб зняти, а козаки й гукнули:

— Давай нам, діду, з цієї, з великої! От тутечки багацько меду!

— Неможна з цієї колодки, — відказує Дорош.

— Чом? — загомоніли козаки. — Давай, кажем, з цієї, а не даси, ми сами добудемо — нам рук не позичати!

Дорош завіряє їх, що паройки накинув у цю колодку. Так буцім не їм каже; в-одно товчуть: „з цієї та й з цієї!“ Кругом обступили, де-котрі вже й за колодку беруться. Що тут на світі робити? От Дорош і каже:

— Слухайте, хлощі! Не руште цієї колодки, бо, як схочу, то — дарма, що велика, а не добудете з неї й одної краплі меду — хіба тільки чортяку побачите! — Та й гукнув до Татарина, що йому робити.

— Гаразд! — відказав один з козаків. — Я ще на своєму віку не бачив чорта; подивлюсь, яка у нього парсуна!

За вулік — тільки підняв, а Татарин як вискалиться, як зарже не своїм голосом, а козаки: „Свят, свят, свят!“ та врозтіч та, яко мога, навтікача.

— Постривайте, хлощі, — гукає Дорош. — Я вам меду дам!

А вони втікають та лаються:

— Подавись ти своїм медом! Годуй того, що під вуліком сидить!

Через тиждень, як усе втихомирилось, розказав Дорош хуторянам про свою комедію — від них він уже не таївсь — так вони

вже сміялися й прозвали того Татарина „чортом“. Три роки жив він у Дороша, а там на теплого Миколи пішов у Самарський манастирь та й перехрестився у нашу віру. Знатний вийшов з нього чоловяга, а вже який скусний був лікарь: і скотину лічив і болячки на людях вигоював. Проживав він десь за річкою Орелькою, там і оженився; це-ж його і внуки — Чортенки, що живуть у Водяних Хуторах.

Олекса Стороженко.

49. Під школою.

Двері в школі прочинилися, і звідтіля, товплячись і на ходу одягаючись, висипали на двір школярі. Гомін, сміхи, співи разом з ними вирвалися на свіже повітря.

— Стій, хлощі! — разом крикнуло де-кілька голосів, — вертайся назад: дощ!

— Дощ! Дощ! — загули школярі й кинулися назад до дверей.

— Ідіть собі, ідіть! І ще мало голову нагули? Не глиняні — не розкиснете, — бурчав позаду сторож дід, запіраючи за школярами двері.

Де-які з школярів, котрим недалеко було, зразу побігли по домівках. Решта збилися на дощі біля дверей школи й радилися, що робити.

— Он, братця, сухо — можна переждати! — крикнув один з них і кинувся до стіни школи, під гилля акації. Всі навипередки побігли за ним.

Довго пустували, сміялися, вишихали один одного на дощ, поки таки усі умістилися вздовж мурованої стіни.

Осіннє небо заслалося, немов рядном, сірими хмарами, і без відгалу сіяв густий та дрібний дощ.

Гомін поміж хлощями став стихати.

— Рано цього року осінь зайшла, — промовив сухорлявенький, смуглявий школяр у свитині наопашки, — люди гаразд не впоралися. — Вдумливими очима він оглянув сумне поле, де сіріли недоорані клапті стерні. Йому ніхто не одповів. Розмова чогось не вязалася. Дощ шумів і наганяв нудьгу.

— Ех-хо-хо! — голосно позіхнув один, — мабуть не переждемо до вечора ми цього дощу.

— Давайте, хлощі, заспіваємо або що, а то ще поснемо тут, — сказав жвавий і непосидливий Марченко, кращий учень у клясі й перший у хорі соліст-дискант.

— А чого-ж так стояти! — охоче згодилися инші, — стоять усі, носи поспускали, як кури на сідалі!

— А-ну, хлощі, до мене! — Марченко виступив наперед, збив по-молодецькому на потилицю козирьок, узявся рукою за вухо.

Какъ на горкѣ калина,
Подъ горою калина —

Почав він вигравати срібним, як дзвіночок голосом. Усі заворушились. Очі блиснули жартобливим вогником.

Ну что кому дѣло-калина!
Ну какое кому дѣло-калина! —

Весело підхопили вони. Зразу вродився веселий настрій. Де-які стали притоптувати ногами, инші вибивали такт пісні рукою по спині свого сусіда. Всі співали так, немов зарані нарадились когось передражнювати. Хтось у кінці голосно ухнув, голоси пішли врозтіч, — усі зареготалися. Без учителя діло чогось не ладилось, і співи скоро спинялися. До того-ж без упину шумів дощ і перемагав пісню. Весела хвиля, як скоро зринула, так і зникла.

— Ну й заспівали! — промовив один, — хоч би не страмилися!

— Чорт ладу не шука, аби шум! — обізвався другий.

— Ось давайте, братця, вжаримо нашої, мужицької! — почувся голос од краю.

— Тю! . . . Що це ти в степу, чи що! . . . Учитель почує!

— Ну то що! . . . Це-ж не в клясі: тут можна!

Хлощі зразу загомоніли.

— Своєї! Мужицької! „Донця“ давайте! . . . Ні — „Неньки“! . . . Або краще: . . . „Із-за гори, із-за кручі!“ Хто буде заводити? — дзвеніли наперебій голоси.

— Знаєте, братця! — ось нехай Максим буде виводити, — казав один, — ви не дивіться, що на співці він іззаду стоїть та куняє, — отже я вам кажу, що краще за нього наших пісень ніхто не виведе. І Марченко нехай піде вмиється.

— Хто — Максим? . . . Куди йому! — обізвався де-хто.

— Е ні, братця! Ви ще його не знаєте! — казав перший, — то що він такий тихий та соромливий, то й не чути його на співці, а голос у нього добрячий.

— Може й справді вигукався у пасіці з дідом, — згоджувалися інші, — а ну, Максиме, виходь!

— Вилазь-же, медовик, чого-ж ти!

— Одчепіться од мене — я не вмію! — почувся десь іззаду голос.

— Та ну-бо, виходь! Бач — як ведмідь опинається!

Наперед вишхнули хлопця в здоровенних чоботях, у волохатій вивернутій шапці. Лице в нього все засмажене сонцем, нестрижений давно чуб білими пасмами вибивався з-під шапки.

— А ну, Максиме, покажи їм! — підбадьорювали його хлопці.

Соромлячись, сміючись і закриваючись рукавом, Максим поривався сховатись за хлопців, школярі стислись кругом нього, сміялися, гомоніли й не пускали.

— Хай он Марченко виведе — я охрип!... Їй бо-ж охрип! — просився Максим.

— Ну, та годі вже тобі, не задавайся! — серйозно обізвався до нього смуглявий школяр, — заводь, коли заводиш!

Максим став посередині, вирівнявся й провів рукою по лиці. Сором'язливість сплила з нього, і воно стало поважне, навіть суворе. Сірі очі стемніли, чоло побіліло. Хлопці примовкли й налагодились. Оглянувши всіх товаришів, Максим спинив очі на одному, немов збірався щось йому казати; відкашлявся, легенько схитнув головою вправо, хибнув уліво, й не одриваючись од очей товаришів, тихо заспівав:

У неділеньку рано-пораненьку
Розсердився син на свою неньку . . .

Легенька хвиля смутку знялася й пройшла по дитячих личках. Усі стали товпитись до гурту. Кожний хотів співати й пробірався наперед. Маленький школярик, босенький, з підкачаними штанами, з школярською торбинкою через плече, довго не міг приєднатися до гурту; він перебігав з місця на місце, поки спинився на дощі, притулився ззаду товаришів, висунув наперед голову через їх плечі, і в співах задзвенів новий високий дискант. Так і стояв на дощі, мов закам'янів.

Тихо повагом заводив Максим перші слова. Всі дивились на нього, слухали. Потім очі в усіх здіймалися, тьмарились, голови хитались і разом з усіх грудей виривалися слова жалю і смутку.

Будуть гості усі в бархотині,
А ти, мамо, в подертій свитині . . .

Всі в одно слово виголошують вони, і здавалося — що вони не співали, а словами розповідали про те, що недавно чинилося на їх очах.

І що далі співали вони, все щільніше горнулись одно до одного, руки непомітно спліталися в обійми.

Дощ був перестав і знову пішов — вони не помічали: пісня заглушала шум дощу й живим словом розносилася далеко з-під стіни школи.

А за стіною в клясі, склавши руки на грудях, з кутка в куток ходив учитель — підійде до вікна, схилиться головою до шибки, слухає . . . потім знов ходить, задумавшись, і тихо наспівує слідом за хлопцями слова пісні.

Якось його побачили.

— Учитель, учитель слухають! — зразу пішло тихо поміж хлопцями.

Всі помалу стихли. Пісня обірвалася.

— Ну чого-ж? . . . Давайте співати! — звернувся до товаришів Марченко, — нехай послухають . . .

Хлопці пошепталися між собою і стали відкашлюватись. Марченко вскочив у середину, махнув головою, і всі в один голос залящали:

Вотъ ля-гушка по до-рожкѣ
Скачетъ, витянувши ножки . . .

Шкільний, казенний настрій знову зринув між хлопцями. Максим провів рукою по спітнілому лиці, насунув на очі шапку й тихенько сховався в гурті.

С. Васильченко.

VII. Віршові оповідання.

50. Св. Андрій на київських горах.

Благословенная давно
цвісти ще мусиш, Україно!
Твоїм Дніпром несло судно
святу апостольську дружину.

І київських високих гір
діткнулися святії стопи.
І понеслися з них в простір
слова апостола Синопи:

„Благословлю вас, гори, днесь!
Колись над вами город стане,
що, дивуючи світ увесь,
Господнім воїном воспряне.

„І вас, степи, благословлю!
Колись прославитесь ви людом,
що трудом вчинить з вас ріллю
і запанує власним трудом.

„І заздрих на чуже добро
він прожене, бо буде в силі.“
„Амінь!“ — загомонів Дніпро
й поніс до моря срібні хвилі.

І всів святий Андрій в судно,
що понесло його й дружину.
Благословенная давно
цвісти ще мусиш, Україно!

Василь Щурат.

51. Святослав.

А чия-ж то слава?
Чи не Святослава?
Від Балкану до Дунаю
залунала слава.

Знявся чорний ворон,
кряче над Босфором:
гей ти, царю цареградський,
буде тобі сором!

Царь скликає раду
на велику зраду:
йдуть посли до Святослава
з міста Цареграду.

„Княже Святославе,
в тебе військо браве!
добуває собі чести,
а князеві слави.

„А наш царь не темний,
шле поклін доземний.
Бачить, що з тобою битись
був би труд даремний.

„Скільки в тебе воїв,
стільки тобі зброї,
стільки тобі, княже, буде
парчи дорогої.“

Чує серце княже
хитре діло враже.
Десять тисяч війська має,
двадцять тисяч каже.

Не минає днина —
лихая година!
Зажурилась в Святослава
сміліва дружина.

Йде сто тисяч цаʼських
воїнів лицарських:
завмірає серце в грудях
в сміливих, боярських.

Бачить князь трівогу
серед війська свого:
„Браття! Хоче хто втікати,
не держу нікого.

„Та втікти нікуди.
Греки стали всюди.
Вражі стріли бють у плечі
ліпше, ніж у груди.

„Воля чи неволя —
не втікти нам з поля:
соромом себе покрити —
незавидна доля!

„А коли поляжем
під напором вражим,
то вітчині у спадщині
славу перекажем.

„Радьте-ж між собою.
Я іду до бою.“
А все військо каже: „Княже!
Гинемо з тобою!“

Почалась крівава
з Греками розправа.
Побідою вінчалася
слава Святослава.

Василь Щурат.

52. Смерть козака.

„Лети, мій коню, навздогони!
Не дай, щоб круки і ворони
козачі очі пили,
бо стрілка груди пролетіла
і кров червона прочуріла, [1]) —
вже близько до могили.

„В руках у мами вмерти хочу;
як сльози мами рану змочуть,
подужаю ще може . . .
Прощайте-ж ви, степи, могили,
де наші лицарі спочили;
прощай же, Запорожжя!“

Козак, вертаючи із бою,
у грудях з раною тяжкою
з конем так розмовлявся,
а кінь, мов сокіл, гнав степами,
щоб пана занести до мами,
бо той вже вниз схилявся.

Каплиця над Дніпром стояла,
вона хрести й три вежі мала...
„Тут, коню, я спочину;
ти берегом паси травичку,
я вступлю у малу капличку,
помолюся хвилину.

[1]) Потекла.

„Помолюся і Мати Божа
мені раненому поможе,
бо добрі ліки знає:
вона людей рятує з моря,
вона у серце, повне горя,
спокій і рай вливає.“

Ледви зайшов козак в каплицю,
упав без сили на землицю
і ліг, зложивши руки:
„Пречиста Дівонько Маріє,
рятуй Ти серденько, бо мліє,
терплю тяженькі муки.“

Минає нічка, не вертає
козак, а кінь траву спасає . . .
Що з козаченьком сталось?
Він до Пречистої молився
і вже не встав, як повалився,
бо серденько зірвало.

В сідлі, в узді цей кінь донині
у ясні ночі там в долині
травичку все спасає
і козаченька молодого,
в лискучій зброї пана свого,
все жде і визирає.

В-одно ірже і не діждеться,
лиш гомін по степу несеться
до ранньої зірниці.
Як день настане, кінь щезає, —
повій зелений закриває
мури з руїн каплиці.

Сидір Воро кевич.

53. Плач Ярославни.

Ярославни голос чути;
вже о досвітній годині
проквиляє Ярославна,
як зозулька на чужині:

„Я зозулькою полину,
по Дунаю полечу я,
мій рукав, рукав бобровий
у Каялі омочу я;
омочу його в Каялі,
втру князеві мому рани,
втру кріваві, втру на тілі,
що від жару й вітру вяне!“

Ярославна плаче рано,
умивається сльозами,
на валу в Путивлі плаче,
промовляючи словами:

„Ой ти, вітре, ти, вітрило!
чому віеш, господине,
так насильно, так завзято?
Чому, віючи з чужини,
лиш ханові стрілки мечеш
із чужиноньки чужої
на своїх невтомних крильцях
на мойого лади вої?
Мало ще тобі гуляти,
йти в підоблачні простори,
леліючи, колисати
кораблі на синім морі?
Чому-ж, вітре-господине,

розвіяв ти по ковилі[1])
мої радощі єдині,
мої радощі й весілля?“

Ярославна плаче рано,
умивається сльозами,
на валу в Путивлі плаче,
промовляючи словами:

„Ой, ти Дніпре-Словутичу!
ти пробив собі в простори
через землю половецьку
камяні, могучі гори.
І леліяв ти на собі
Святославові дружини
до Кобякового полку.
Прилелій же, господине,
прилелій до мене ладу,
мого ладу і кохання,
щоб я сліз моїх не слала
аж на море назарані!“

Ярославна плаче рано,
умивається сльозами,
на валі в Путивлі плаче,
промовляючи словами:

„Світле і тресвітле сонце!
всім і тепле ти і красне.
І чому-ж ти, господине,
на ладині вої власне
кинуло палким промінням?
Чому гнеш ти їм жаждою
луки у безводнім полі,
тули стулюєш тоскою?“

Василь Щурат.

54. Козацький бенкет.

Люта орда з Перекопу
Жене в ясир бідні люди;
Плачуть та зітхають тяжко:
„Лихо-горе нам там буде!“
Женуть як би коней стадо,
З шерсти аркан гризе руки,
Гризе людські . . . аж до кости.
Не кінець ще тої муки,
Бо нагаєм злий Татарин
З плечей тіло вириває:

„Гей, шайтани! гей, ви, джаври!
У нас гірше вас чекає!
Будеш, діду сивоусий,
У степові стадо пасти;
А ти, хлопче карооκий,
Будеш з нами вівці красти!“ . . .

Таким словом християнів
Татарва та потішала,
А нагаєм з плечей тіло
Кавалками видирала . . .

Дніпро старий, сивий батько,
Заграв, загримів водами.
Чи то вірли, чи соколи
Там так збили крилоньками?
Ні, то птаство з Запорожжя,
З Січи-гнізда позлітало,
Перекопську орду дику
Градом-тучею напало!
Чи то вихри, чи то буря
Там полову так розносить?
Чи вовчиця там в байраці

[1]) Степова трава.

За вовчатами голосить?
Ні, то слава Запорожжя
Татарина в пень рубає;
Бунчук, ганджар,[1]) лук довжезний,
Ворон-коня відбірає,
„В славу божу“ — галасує,
Поган шаблею рубає,
Хиже птаство та ворония
На бенкети завзиває.

Дід, дівчина, що в неволі
Мали марно погибати,
Втяли аркан . . . помагають
Кров невірну проливати.
Вража погань з жаху-страху
Розлетілася по світі,
А по степу лежать трупи,
Мов уліті з маку цвіти.

Вертаються невольники,
Радим серцем поспішають,
Старі думи козацькії
Степом-полем відживають.

С. Воробкевич.

55. Вибір гетьмана.

У неділеньку у святую,
В досвітнюю годину
У славному-преславному
Місті Чигирині
Задзвонили в усі дзвони,
З гармати стріляли,
Превелебную громаду
Докупи скликали.

Із святими корогвами
Та з пречистими образами
Народ з попами
З усіх церков на гору йде,
Мов та божа бджола гуде.
З манастиря святого,
У золоті аж сяє,
Сам архимандрит вихожає,
Акафист читає,
Поклони покладає.

Поважно та тихо
У раннюю пору
На високу гору
Сходились полковники
І військо, як море,
З знаменами, з бунчуками
З лугу виступало,
Та на трубах вигравало
І на горі разом стало.

Замовкли гармати,
Оніміли дзвони,
І громада покладає
Земнії поклони.
Молебствіє архимандрит
Сам на горі править,
Святого Бога просить, хвалить,
Щоб дав їм мудрости дознати,
Гетьмана доброго обрати,
І одногласне-одностайне
Громада вибрала гетьмана,
Преславного Лободу Івана,
Лицаря старого,
Брата військового.

[1]) Широкий татарський киндяал.

У труби затрубили,
У дзвони задзвонили,
Вдарили з гармати,
Знаменами, бунчуками
Гетьмана укрили.
Гетьман старий ридає,
До Бога руки здіймає.
Три поклони покладає
Великій громаді,
І, мов дзвоном дзвонить,
Говорить:

„Спасибі вам, панове молодці,
Преславнії Запорожці,
За честь, за славу, за повагу,
Що ви мені учинили!
А ще-б краще ви зробили,
Як-би, замісць старого,
Та обрали молодого,
Завзятого молодця,
Преславного Запорожця
Павла Кравченка Наливайка.
Я стар чоловік нездужаю встати,
Буду йому пораду давати,
По-батьківськи научати,
Як на Ляха стати;
Тепер прелютая година
На нашій славній Україні:
Не мені вас, братця,
На Ляха водити.
Не мені тепер, старому,
Булаву носити . . .
Нехай носить Наливайко
Козакам на славу,
Щоб лякались вражі Ляхи
У своїй Варшаві.“
Громада чмелем загула.
У дзвони задзвонили,
Гармата заревла,
І бунчуками вкрили
Преславного Запорожця
Павла Кравченка Наливайка.

Тарас Шевченко.

56. Петрусь.

Давно зіма холодна докучає,
Але Петрусь, — моторний хлопець він, —
На лютую ні трохи не зважає,
А соняшних діждавшися хвилин,
У батькову вбірається свитину, —
Дарма йому, що й чоботи в дірках! —
Він грімака хапа в дворі крижину, —
Вже хлопці всі давно на спускалках:
Біжить туди, в руках ховає носа . . .
„Ой, ніженька!“ . . . — Вже змерзла так, мов боса.

З гринджолами вже там усі кутчане,
Зібралися туди укупі з їм . . .
Не маючи малих, в ріжнаті сани,

Мов пан який, з Грицьком уліз Юхим.
Летять униз веселою юрбою!
Коли дивись, — Андрійко сторчака
В замет урився з плечима й головою,
На його ще — і купа отака!
„Задавиш . . . ой!“ . . . — кричить Андрій насподі.
— „Я носа збив“ . . . — „Та ну-бо, хлопці, годі!“ . . .

Сміх, галас скрізь, і всі веселі діти,
Петрусь собі сміється і кричить . . .
Смеркається . . . Намерзшися у свиті,
Додому він нагрітися біжить.
Прибіг, на піч — і в просо вдвох з сестрою! . . .
Аж двері рип, і в хату йде татусь
Із білою в морозі бородою.
„Вечеряти!“ — Ось зараз приберусь. —
„А діти де?“ — Обойко он у просі . . .
„А-ну, вилазь! . . . чого ви там і досі?“

Вечеряють . . . Із більшою сестрою
Матуся вдвох сідає прясти . . . Він
Примоститься з Одаркою малою
Край матері, підставивши ослін.
Хур-хур прядки! А мати починає
Свої казки тоді казати їм
Про відьму ту, що дуб перегризає
Гартованим зубищем стальовим,
І про козу, про вовчика й лисицю,
Про вбитую за ягідки сестрицю.

Вже батько спить . . . Вже пізняя година . . .
З куточка десь давно цвіркун цвірчить,
За вікнами лютує хуртовина,
На припічку каганчик миготить . . .
Хурчать прядки, і не вгаває мати,
Бо слухають . . . І страшно, страшно їм,
І весело, й не хочеться ще спати,
Хоч ніч давно . . . „А що з отим малим
Зробилося, матусю, та з братами?“ . . .
І знов казки ще кращі за казками.

І знов казки ще кращі за казками,
Аж поки сон ізможе в хаті всіх;
Але й тоді квітчастими роями
Бренять казки у мріях золотих:
І велетні, і королі з князями,
З зеленою косою русалки,
І дівчина з перловими сльозами,
Відьми страшні, лисиці і вовки . . .
Байдуже ніч, байдуже хуртовини, —
Казки живуть у мріях у дитини.

Борис Грінченко.

57. Пастушки.

Зморила всіх духота нестерпуча:
Не подиха вітрець на поле й ліс,
Лягла ріка і мертва і блискуча,
Привялий лист на дереві повис.
Не чуть пташок. Їх потомила спека . . .
Як жевріє повітря осяйне! . . .
А далиня небесная далека
Пашить, як піч, бо сонце там страшне
Жахтить огнем, огняні сипле стріли, —
І хилиться все на землі без сили.

Враз чути крик . . . Біжать хлопята-діти,
То — пастушки . . . Їм спека — півбіди!
До берега, де верби довгі віти
Схилили вниз до сонної води
І дивляться на нерухому з кручи,
На схилені над нею береги, —
Туди біжать хлопята невгавучі —
І сміх, і гук, і галас навкруги! . . .
Замаяли, мов крильми, сорочками . . .
„Плигай, а-ну!“ . . . І в воду головами! . . .

Жахнувшися, об беріг хвилі бються,
Розбурхані, злякавшися зо сну,
Круг тіл гнучких, збілівши, скачуть, вються —
І плеск, і крик! . . . далеко чуть луну.

Хто плаває, хто в глиб пірнати взявся,
Хто бризкається серед кипучих хвиль;
Он за рогіз Андрійко зазмагався,
З куги плете собі Василько бриль;
З Демком Павло вже печерують раки, —
Летять з води клешнаті небораки!

Всім весело: у спеці опівденній
Так солодко пеститись у воді,
Із рискою куширь тягти зелений,
Їм обплестись та й плавати тоді;
Чи між кугу та осоку залізти,
В гнізді яєць пташиних ізнайти,
Латаття рвать міцне широколисте,
Ховаючись ламать очерети
І, досхочу набовтавшись у річці,
Вискакувать лежати на травичці;

На сонечку сушитися потроху,
Качатися по травці й по квітках,
Упхати знов у грязь Грицька й Тимоху,
Одягшися, ганяти по кущах,
Чи затулить обидва вуха й воду,
Хитаючись, почати виливать:
„Ой, котику! Лий воду на колоду!“
Стрибаючи, так весело гукать! . . .
Так весело! . . . „А-ну лиш, хлощі, годі,
Щоб не були рогаті наші в шкоді!“

Гука Петрусь, а инші поспішають,
Хто не убравсь, — метнулися мерщій
До сорочок і беріг покидають,
Сипнули всі назад у ліс густий:
Як табунець тих голубів крилатих,
У пшеницях зникаючи, летить,
Так хлопчаки поміж дерев креслатих
Покрилися, меткі, в єдину мить.
А де-ж воли? І сліду вже не знати! . . .
Ну, будуть їх до вечора шукати! . . .

Борис Грінченко.

58. Козак.

Він степами та ланами
З вільним вітром розмовляє
Та до бою з ворогами
Дужим соколом літає.

Гей, діброво, темний гаю!
Привітайте-бо нетягу:
Ви багаті, я-ж що маю?
Волю, долю, силу, звагу.

Чуб мій криє шапка-бирка,
Вовна вилізла із неї.
Свита драна, в штанях дірка,
Дужі плечі без киреї.

Чим під боки постелюся?
Що у голови зібгаю?
Чим укриюсь, обгорнуся?
Гей, діброво, темний гаю!

Козакові не до того:
Пишну постіль весна слала,
Нічка темна молодого
Небом, зорями вкривала.

Буйне жито колискову,
Як маленькому, співало.
Коли-ж збудить сонце знову —
Щоб комусь не перепало!

Сухоребра, безволоса
На козаченька чекає.
Не боюсь тебе, безноса! —
Смерть нетягу не лякає.

З вітром вільним я по полю
За тобою поженуся:
Хоч здобуду вільну волю,
Хоч з тобою оженюся.

Поховають при дорозі,
У широкій у долині:
Хоч поліг козак у Бозі —
Щастя виборов отчині.

Україно, краю милий,
Вже для тебе постаткую:
Що є серця, що є сили —
Все тобі даю, дарую!

Спиридон Черкасенко.

59. Зеленожупанник.

На зеленій на траві
Мягко ребрам, голові,
Надо мною гай зелений
Біль зашіптує шалений.

Сплять зеленії жита . . .
Радість серце огорта!
Ноги босі, тіло голе,
Та зелений пух не коле.

Вранці глянеш навкруги,
Чи не сунуть вороги, —
Всюди зелено та мило,
Бадьориться дух і тіло.

Там зеленіє село
По-над річку залягло,
І зеленими садками
Все шепоче з комишами.

Ген зелений луг, байрак,
Де ховається козак,
Як не хоче дурно в бою
Наложити головою.

Всюди перлами роса,
Всюди чари і краса! . . .
То якого-ж ще жупана
Для такого, як я, пана?!

Спиридон Черкасенко.

60. Наймичка.

I.

Був собі дід та баба,
З давнього давна, у гаї над ставом,
Удвох собі на хуторі жили,
Як діточок двоє,
Усюди обоє.
Ще змалечку удвох ягнята пасли,

А потім побралися,
Худоби діждалися,
Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу,
Всього надбали.
Та діточок у їх Біг-ма,
А смерть з косою за плечима.

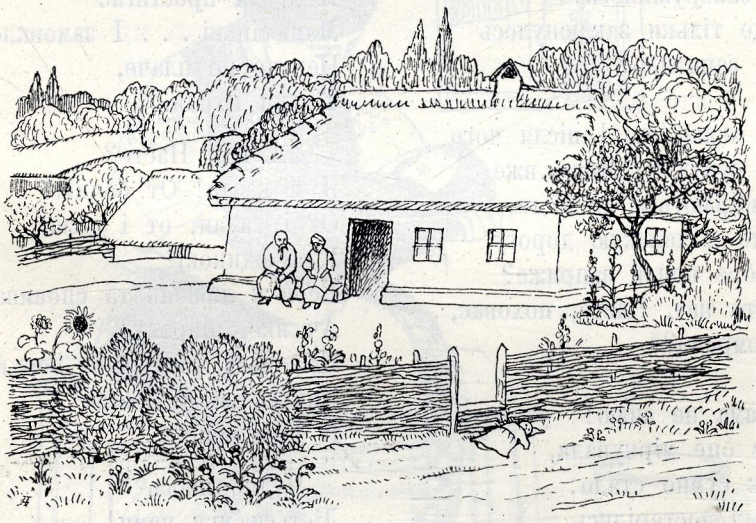

Хто-ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спомяне?
Хто поживе добро чесно
В добрую годину,
І згадає, дякуючи,
Як своя дитина? . . .

Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті,
А ще гірше старітися
У білих палатах,
Старітися, умірати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям
На сміх, на розтрату!

II.

І дід і баба у неділю
На призпі вдвох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сияло сонце в небесах,
Ані хмариночки, та тихо
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо,
Як звірь у темнім гаї.

В такім раї чого-б, бачся,
Старим сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?
Чи вчорашнє, задавлене
Знов заворушилось?
Чи ще тільки заклюнулось
І рай запалило?

Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може вже
Оце збіраються до Бога,
Та хто в далекую дорогу
Їм добре коней запряже?
„А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо?“

„Сама не знаю!
Я все оце міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись . . .
Кому понадбали
Добра цього?“

„Стривай лишень!
Чи чуєш? щось плаче
За ворітьми, мов дитина!
Побіжім лиш! . . . Бачиш?
Я вгадував, що щось буде!“

І разом схопились
Та до воріт . . . Прибігають,
Мовчки зупинились:
Перед самим перелазом
Дитина сповита,
Та не туго, й новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то мати сповивала
І літом укрила
Останньою свитиною! . . .
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінькі . . . І замовкло,
Неначе не плаче,
Тільки пхика.

„А що, Насте?
Я й казав! От бачиш!
От і талан, от і доля!
І не одинокі!
Бери-ж лишень та сповивай! . . .
Ач яке, нівроку!
Неси-ж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище.“

Чудно якось
Діється між нами!
Один сина проклинає,
З хати виганяє:
Другий свічечку, сердешний,
Потом заробляє
Та, ридаючи, становить
Перед образами:
Нема дітей! . . . Чудно якось
Діється між нами!

III.

Аж три пари на радощах
Кумів назбірали,
Та ввечері й охрестили
І Марком назвали.

Росте Марко. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
І що з ним робити.

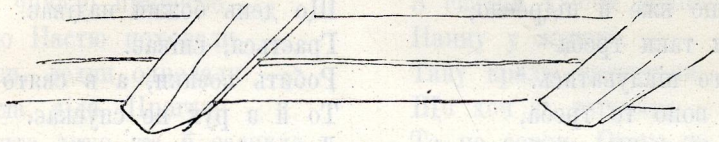

Минає рік. Росте Марко,
І дійна корова
У роскоші купається.
Аж ось чорноброва

Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми проситься.

„А що-ж? — каже, — возьмім, Насте!“
„Возьмімо, Трохиме,
Бо ми старі, нездужаєм,
Та таки й дитина,
Хоча воно вже й підросло,
Та все-ж таки треба
Коло його піклуватись.“
— „Та воно то треба,
Бо й я свою вже часточку
Прожив, слава Богу,
Підтоптався. Так що-ж тепер?
Що візьмеш, небого?
За рік, чи як?“

— „А що дасте.“
— „Е, ні! треба знати,
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату;
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.
Так отак хіба, небого:
Ні ти нас не знаєш,
Ні ми тебе; а поживеш,
Роздивишся в хаті,
Та й ми тебе побачимо —
Оттоді й за плату.
Чи так дочко?“
— „Добре, дядьку!“
— „Просимо-ж у хату!“

Поєднались. Молодиця
Рада та весела,
Ніби з паном повінчалась,
Закупила села.
І у хаті, і на дворі,
І коло скотини,
Увечері і вдосвіта;
А коло дитини
Так і пада, ніби мати:
В будень і в неділю
Головоньку йому змиє,
Й сорочечку білу
Що день божий надіває.
Грається, співає.
Робить возики, а в свято
То й з рук не спускає.
Дивуються старі мої
Та моляться Богу.
А наймичка невсипуща
Що-вечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко, важко плаче;
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить,
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває;
Не зна Марко, чого вона
Так його цілує,
Сама не ззість і не допє,
Його нагодує.
Не зна Марко, як в колисці
Часом серед ночи
Прокинеться, ворухнеться,
То вона вже скочить
І укриє й перехрестить,
Тихо заколише;
Вона чує з тої хати,
Як дитина дише.
Вранці Марко од наймички
Ручки простягає,
І мамою невсипущу
Ганну величає.
Не зна Марко, росте собі,
Росте, виростає.

IV.

Чимало літ перевернулось,
Води чимало утекло;
І в хутір лихо завернуло,
І сліз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледви, ледви одволали
Трохима, діда. Прогуло
Прокляте лихо, та й заснуло.
На хутір знову благодать
З-за гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує
І в-осени не ночує
Ні під хатою, ні в хаті.
Кого-небудь треба сватать.
„Кого-ж би тут?“ — старий дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни-б рада
Слать старости: „Треба Марка
Самого спитати.“
„Добре, дочко! спитаємо,
Та й будемо сватать.“
Розпитали, порадились,
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернулися
Люди з рушниками,
З святим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана
То не сором. Отаке то
Диво запопали!

„Спасибі вам! — старий каже. —
Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілля! Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!“ . . .
Та й залився сльозами.
А наймичка у порогу
Вхопилась руками
За одвірок та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
„Мати . . . мати . . . мати!“

V.

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює
Та двір вимітає,
Та прохожих, проїзжачих
У двір закликає,
Та вареною частує,
На весілля просить.
Знай бігає, а самого
Ледви ноги носять.
Скрізь гармидер та реготня
В хаті та на дворі,
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь порання: печуть, варять,
Вимітають, миють . . .
Та все чужі. Де-ж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Благав старий,
А Марко аж плакав,

Щоб була вона за матір.
„Ні, Марку! ніяко
Мені матірю сидіти:
То багаті люди,
А я наймичка; ще й з тебе
Сміятися будуть.
Нехай Бог вам помагає!
Піду помолюся
Усім святим у Київі,
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудитимусь.“

Чистим серцем
Поблагословила
Свого Марка, заплакала
Й пішла за ворота.
Розвернулося весілля,
Музикам робота
І підковам. Вареною
Столи й лави миють.
А наймичка шкандибає,
Поспішає в Київ.
Прийшла в Київ, не спочила:
У міщанки стала,
Нанялася носить воду,
Бо грошей не стало
На акафист у Варвари.
Носила, носила,

Тричі крига замерзала,
Тричі розтавала;
Тричі наймичку у Київ
Катря провожала
Так, як матір. І в четвертий
Провела, небогу,
Аж у поле до могили,
І молила Бога,
Кіп із вісім заробила
И Маркові купила
Святу шапочку в печерах
У Йвана святого,
Щоб голова не боліла
В Марка молодого:
І перстеник у Варвари
Невістці достала,
І, всім святим поклонившись,
Додому верталась.

Вернулася. Катерина
І Марко зустріли
За ворітьми, ввели в хату
Й за стіл посадили;
Напували й годували,
Про Київ питали,
І в кімнаті Катерина
Одпочить послала.

„За що вони мене люблять?
За що поважають?
О, Боже мій милосердний!
Може вони знають? . . .
Може вони догадались? . . .
Ні, не догадались,
Вони добрі.“
І наймичка
Тяжко заридала.

VI.

Щоб швиденько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.

Після Пречистої в неділю,
Та після першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій,

В брилі на призьбі. Перед ним
З собакою унучок грався,
А внучка в юпку одяглась
У Катрину і ніби йшла
До діда в гості. Засміявся
Старий і внучку привітав
Неначе справді молодицю.
„А де-ж ти діла паляницю?
Чи може в лісі хто одняв?
Чи попросту — забула взяти?
Чи може ще й не напекла?
Е, сором, сором! лепська мати!“
Аж зирк! — і наймичка ввійшла
На двір. Побіг старий стрічати
З онуками свою Ганну.
„А Марко в дорозі?“
Ганна діда питалася.
— В дорозі ще й досі.
„А я ледви додибала
До вашої хати.

Не хотілось на чужині
Одній умірати!
Коли-б Марка діждатися!
Так щось тяжко стало“ . . .
І внучатам із клуночка
Гостинці виймала:
І хрестики й дукачики
Й намиста разочок
Ориночці, і червоний
З фольги образочок;
А Карпові соловейка
Та коників пару;
І четвертий уже перстень
Святої Варвари
Катерині: а дідові
Із воску святого
Три свічечки; а Маркові
І собі нічого
Не принесла: не купила,
Бо грошей не стало.
А заробить нездужала.
„А ось ще осталось
Пів бубличка!“
Й по шматочку
Дітям розділила.

VII.

Ввійшла в хату. Катерина
Їй ноги умила
Й полуднувать посадила.
Не пила й не їла
Стара Ганна.

„Катерино!
Коли в нас неділя?“
— „Після завтра.“

„Треба буде
Акафист наняти
Миколаєві святому
Й на часточку дати;
Бо щось Марко забарився . . .
Може де в дорозі
Занедужав, сохрань Боже!“
Й покапали сльози
З старих очей замучених.
Ледви, ледви встала
Із-за стола.

„Катерино!
Не та я вже стала:
Зледащіла, нездужаю
І на ноги встати.
Тяжко, Катре, умірати
В чужій, теплій хаті!“

Занедужала небога.
Уже й причащали
Й маслосвятіє служили.
Ні, не помагало!
Старий Трохим по надвіррі,
Мов убитий, ходить.
Катерина з болящої
І очей не зводить,
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тим часом сичі вночі
Недобре віщують
На коморі. Болящая
Що-день, що-година,
Ледви чути питається:
„Доню, Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, як-би я знала,
Що діждуся, що побачу,
То ще-б підождала!“

VIII.

Іде Марко з чумаками,
Ідучи співає,
Не поспіша до господи,
Воли попасає.
Везе Марко Катрині
Сукна дорогого,
А батькові шитий пояс
Шовку червоного,
А наймичці на очіпок
Парчі золотої
І червону добру хустку
З білою габою,
А діточкам черевички,
Фіґ та винограду,
А всім вкупі червоного
Вина з Цариграду
Відер з троє у барилі,
І кавяру з Дону —
Всього везе, та не знає,
Що діється дома!

Іде Марко, не журиться.
Прийшов, слава Богу!
І ворота одчиняє,
І молиться Богу.
„Чи чуєш ти, Катерино?
Біжи зустрічати!
Уже прийшов! Біжи швидче,
Швидче веди в хату!
Слава Тобі, Христе Боже!
Насилу діждала!“
І „Отче наш“ тихо, тихо,
Мов крізь сон, читала.

Старий воли випрягає,
Занози ховає
Мережані, а Катруся
Марка оглядає.
„А де-ж Ганна, Катерино?
Я пак і байдуже!
Чи не вмерла?“
— „Ні, не вмерла,
А дуже нездужа.
Ходім лишень в малу хату,
Поки випрягає
Воли батько; вона тебе,
Марку, дожидає.“

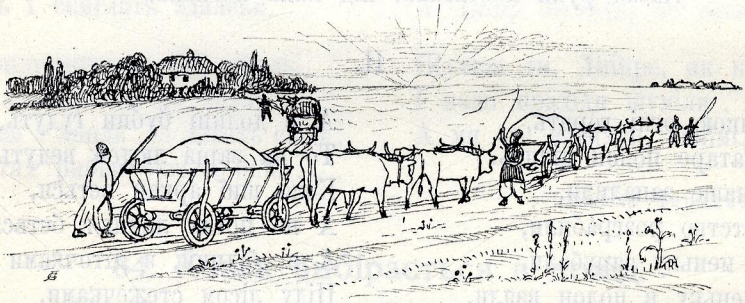

Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу . . .
Аж злякався. Ганна шепче:
„Слава, слава, Богу!
Ходи сюди, не лякайся! . . .
Вийди, Катре, з хати!
Я щось маю розпитати,
Де-що розказати.“

Вийшла з хати Катерина
А Марко схилився
До наймички у голови.
„Марку! Подивися,
Подивися ти на мене!
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я . . .“

Та й заніміла.
Марко плакав, дивувався
Знов очі одкрила,
Пильно, пильно подивилась,
Сльози покотились.
„Прости мене! Я каралась
Ввесь вік в чужій хаті . . .
Прости мене, мій синочку!
Я . . . я твоя мати!“
Та й замовкла . . .

Зомлів Марко,
Й земля задріжала.
Прокинувся . . . до матері —
А мати вже спала!

Тарас Шевченко.

Б. Лірична поезія.

61. Татарський напад.

I.

Зажурилась Україна, що нігде прожити:
Гей, витоптала орда кіньми маленькії діти,
Ой, маленьких витоптала, великих забрала.
Назад руки постягала, під хана погнала.

II.

За річкою огні горять,
Там Татаре полон ділять.
Село наше запалили,
І багатство розграбили,
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.

А в долині бубни гудуть,
То на заріз людей ведуть:
Коло шиї аркан вється,
А по ногах ланцюг бється,
А я, бідний, з діточками
Піду лісом стежечками.

Народна пісня.

62. Татарський попас.

I.

Ой у полі береза стояла,
На березі зозуля кувала . . .
Питалася зозуля берези:
— „Чом береза біла, не зелена?“ . . .
— „Як я маю зеленою бути?
Підо мною стояли Татаре,
Шабельками гилля обтинали,
Ясненькії вогні розкладали,
Копитами землю грасували,
З-під коріння води добували,
Вороного коня напували.“

II.

— „Чом ти, гаю, чорний стоїш?
Чом, гаю, не зеленієш?“
— „Як я маю зеленіти? . . .
Була зіма сутужная,
Ішло військо великеє,
Підо мною ночувало,
Кориннячко потоптало
І гиллячко постинало:
Кориннячко копитками,
А гиллячко шабельками.“

Народна пісня.

63. Пороги.

Гремлять, гудуть, старі пороги . . .
Гремлять і дзвонять і ревуть,
І хвилі в скелі чорні бють,
І лижуть боки їх відлогі.

Як на вогні, вода кипить . . .
Виводять кола чорторії,
І в чорні пельки водянії
Втягають все, що набіжить.

Гойдає хвиля білі гриви . . .
Над нею носяться чайки,
В воді шукаючи поживи,
Летять і скиглять здалеки.

Ось, підгорнувши білі крила,
Одна торкнулась до води,
Знялася з хвиль . . . летить сюди;
У кігтях рибка бється біла . . .

Дніпро-ж і стогне і шумить . . .
І все кипить і все біжить,
Повитий млою водяною,
Мов чує пекло під собою.

І тільки скелі мовчазні
Стоять ґранитною стіною
Над прудкоходою водою
І нерухомі і сумні.

За ними сонце погасає,
І темна тінь од них ляга
І берег млою одяга . . .
А Дніпр шумить, не затихає.

Шумиш ти, Дніпре, як колись
І наші прадіди шуміли . . .
А ми — затихли, заніміли . . .

Микола Чернявський.

64. Козак вибірається в похід.

— „Соколоньку-синку! Вчини мою волю,
Продай коня вороного, вернися додому!“
— Соколихо-мати! Не хочу продати.
Мому коню вороному треба сінця дати.
— „Соколоньку-синку! Хто буде робити?
Риб нам не ловити, нічого нам їсти,
Вже прийдеться мені, сину, голодом сидіти.“
— Соколихо-мати, пусти погуляти!
Буду гулять попереду, доленьки шукати.
— „Соколоньку-синку! Хіба-ж тепер время?“
— Время, мати, время! Орлу раз то время!
Ой, привезу тобі, мамо, цілі три жупани,
Та щоб були ті жупани серебром проткані.
Ой, між ними один жупан із самого хана,
Ой, добюся я до нього, злого бусурмана!
Ой, прощай же, мамо, прощай до морозів,
Привезу я худобоньки тобі десять возів.

Народна пісня.

65. Посів пана Чарнецького.

Гей, посіялось насіння
По широкій Україні,
Незвичайне і не просте —
Лиш Богданової кости.

У нещасную годину
Пан Чарнецький їх розкинув;
Пан Чарнецький їх розсіяв,
Вітер по степу розвіяв.

Довго сімя пропадало.
Аж попався степ під рало.
Зашуміло житним ланом
Над гетьманом, над Богданом.

Житним ланом зашуміло:
Гей-же, женці, гей-же сміло!
Жваво подзвоніть серпами:
Дух Богдана вже між нами!

Василь Щурат.

66. Чигирин.

Чигирине, Чигирине,
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає.
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Розсипаються могили,
Високі могили,
Твоя слава; і про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв, чого стояв . . .
І на сміх не скаже!

За що-ж боролись ми з Ляхами?
За що-ж ми різались з ордами?
За що скородили списами
Татарські ребра? Засівали
І рудою поливали,
І шаблями скородили, —
Що-ж на ниві уродило?
Уродила рута, рута —
Волі нашої отрута.

Спи-ж, повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Підростуть гетьмани.

Спи, Чигрине! Нехай гинуть
У ворога діти!
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на цім світі.

Чигирине, Чигирине,
Мій друже єдиний!
Проспав єси степи, ліси
І всю Україну!

Тарас Шевченко.

67. Рідний край.

У всіх людей одна святиня,
Куди не глянь, де не спитай,
Радніша їм своя пустиня,
Ніж земський у чужині рай.

Микола Чернявський.

68. Де срібнолентий Сян пливе.

Де срібнолентий Сян пливе,
Хрустальноводний Прут реве,
Де Славутиця наш Дніпер
І бистротечний дід Дністер:
Отам мій рай, той рідний край!
Отам мій край, мій рай!

Верхами де Бескид стремить
Уперто в небеса,
Де полонини, де степи
Простерлись без кінця:
Отам мій рай, той рідний край!
Отам мій край, мій рай!

Де наше слово гомонить,
Де рідним згуком пісньдзвенить,
Луна луні де вість несе,
Що Вкраїна живе:
Отам мій рай, той рідний край!
Отам мій край, мій рай!

Григорій Цеглинський.

69. Буковина.

Як би крила соколові
Мав я, сиротина,
Полетів би, де зелена
Люба Буковина,

Де Прут, Черемош, Бистриця,
Де гори Карпати . . .
В Буковині мило жити,
Мило й умірати.

Сидір Воробкевич.

70. Поділля.

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!

Он-де балочка весела,
В ній роскішні, красні села,
Там хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло сел стоять тополі,
Розмовляють з вітром в полі.

Хвилюють лани золотії,
Здається, без краю — аж знову
Бори величезні, густії
Проводять таємну розмову.

Он ярочки зелененькі,
Стежечки по них маленькі,
Перевиті, мов стрічечки,
Збігаються до річечки.
Річка пливе, берег рвучи,
Далі, далі по-під кручі . . .

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало.

Леся Українка.

71. Волинь.

Волинь незабутна, країно славутна,
У пишній красі ти красуєш;
Здавен твою бачу українську вдачу,
Здавен мою душу чаруєш;
Я рідную мову, ту любу розмову,
В краях твоїх всюди вчуваю:
Те слово живуще, віки невміруще,
Я скрізь в тобі серцем вітаю.

Олена Пчілка.

72. Наша слава.

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине . . .
От де, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.

Тарас Шевченко.

73. Село на Україні.

Село! І серце одпочине!
Село на нашій Україні
Неначе писанка, село
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво, а кругом,
Широколистії тополі,
А там і ліс, і ліс і поле,
І сині гори за Дніпром . . .
Сам Бог витає над селом!

Тарас Шевченко.

74. В Карпатах.

Шумить в журбі зелений бір,
Мовчать, похмурі з туги, гори,
І Черемош гіркий докір
В небесні кидає простори.

В снігах байдужі гір шпилі
Біліють, мов циганські шатра,
Пускає дим свій по землі
В розпуці кинутая ватра.

З невгавним ревищем маржин
Замовкли й клекоти орлячі,
А шати пишних полонин
Серпанком смерти криють мрячі.

Затихло все. У пустках хат
Блукає лихо, біль і зойки,
І на танок веселих свят
Не кличе леґінь більш дівойки . . .

Орел злетів: на чужину
Несе свої, ще свіжі, рани,
Плекає зненависть страшну,
Гартує силу рвать кайдани.

І дужим летом він до гір
Злетить в залишені простори, —
Загомонить зелений бір,
І заспівають рідні гори.

Спиридон Черкасенко.

75. Край в пожежі.

Край в пожежі, край в неволі,
Море крови, сліз ріка:
Він не знав відтоді долі,
Як позбувся козака.

Сонце хмари облягають,
Вітер буйний завива . . .
Козаченьки виступають,
Никне з жалощів трава,

Бо з великої любови
До рідненької землі
Буде бою, буде й крови
По толоках і ріллі.

Скільки їх — ми не питаєм,
Тільки — де ті вороги?
Козаки ми — й позриваєм
Ті ганебні ланцюги!

Україна запишає,
Краща з всіх чужих країв,
І синів своїх згадає —
Оборонців-козаків.

Спиридон Черкасенко.

76. Заповіт Тарасового батька.

„Тарасові не треба по мені,
Ані поля, худоби, ні хати.“ —
Так сказав він в останній годині,
Коли чув, що прийдеться вмірати.

І не треба було йому поля,
Від Карпат по-за Дон його нива.
Пощо хати, родини? Щоб воля,
Вітчина щоби була щаслива!

„Тарасові не треба нічого“, —
Мовив батько на смертному ложі,
Розумів, що син дідичив много,
Дуже много — святу искру божу.

Богдан Лепкий.

77. На святий вечір.

Смеркається. Ослизлий день
Між мурами конає.
В печі червоний блис огень,
А в сінях вітер грає.

Той тихий і сумний настрій
Несе мене світами,
І я лечу на крилах мрій
До батька і до мами.

Сніжок паде, як срібний пух,
Мороз малює квіти:
Накритий стіл, в куті дідух,
Пустують в сінях діти.

Знайшли собі свистун-оріх
І свищуть в перегони;
Лящить в ухах дитячий сміх,
З дзвінниці дзвонять дзвони.

Гей, скільки то минуло літ!
А я так добре чую
Кожухів шелест, скрип чобіт,
І щиру пісню тую.

Далекий світ, великий час,
Пливуть літа рікою,
А я все памятаю вас,
Як йдете з колядою.

Ще й нині чую, як Юрко
Співає: „Бог предвічний!“,
Як сопраном пищить Федько,
Баском реве Зарічний.

Скрипливий, наболілий спів,
Такий, як хлопські груди,
Та хто його раз зрозумів,
До смерти не забуде!

Ще й нині бачу, як Федір
„Вінчування“ голосить.
Втворились двері на розтвір,
І батько в хату просить.

І починається річна
У панотця гостина,
Ціле село єднається,
Немов одна родина.

Засіли ґазди на лавках,
Найстарший на покуті.
Тріщать склянки в сильних руках;
На стелю мечуть кутю.

Говорять . . . А слова летять
Молитвою до Бога.
Та чи дійдуть, чи долетять?
Щаслива їм дорога!

Далекий світ, великий час,
Пливуть літа рікою . . .
Гей! Що чувати там у вас?
Чи йдете з колядою?

Чи ще живий Федір, Юрко,
І мій сусід Зарічний?
Чи й нині, як колись, давно,
Співають: „Бог предвічний“?

Чи й нині мерехтять зірки,
Над хаткою старою? . . .
Гей, краю мій, не знаєш ти,
Як тужно за тобою!

Богдан Ленкий.

78. Дивувалась зіма.

Дивувалась зіма,
Чом це тають сніги,
Чом льоди присли всі
На широкій ріці?

Дивувалась зіма,
Як посміли над сніг
Проклюнутись квітки
Запахущі, дрібні?

Дивувалась зіма,
Чом так слабне вона,
Де той легіт бересь,
Що теплом пронима?

І дунула на них
Вітром з уст льодяних
І пластом почала
Сніг метати на них.

Дивувалась зіма,
Як це скріпла земля,
Наливаєсь теплом,
Оживає що-дня?

Похилились квітки,
Посумніли, замклись,
Шуря-буря пройшла,
Вони знов піднялись.

І найдужче над тим
Дивувалась зіма,
Що на цвіт той дрібний
В неї сили нема!

Іван Франко.

79. Весна.

Весна прийшла; на синьому Дунаю
Сплескала лебединими крильми,
Дунула теплим подихом по краю,
Зломала мости льодові зіми,
Підсніжники збудила в голім гаю
І жайворонки вивела з тюрми.
І на Бескид нагнала хмари сині,
Й пустила млу на північ по країні.

Махнула раз рожевою рукою —
На ріках трісла крига і сплила;
Махнула знов наміткою тонкою,
Й землі плодюща сила ожила,
І теплий вітер піснею дзвінкою
Загомонів над стріхами села,
Над вежами і мурами й церквами
І в лісі ліг спочити під вершками.

Таємна дрож проходить по природі,
Дожиданка воскресних, світлих днів;
Поглиблюєсь блакить у небозводі,
Круг соняшний тепліше заяснів;
Рожева заграва горить на сході,
І ліс безлистий наче потемнів,
Не стогне вже, лиш мельодійно грає,
Базьками лози й иви прибірає.

Іван Франко.

80. Ранок.

Сонце сходить із-за гаю,
Став, як злото, засияв . . .
Соловейко ще раз тьохнув
І на гильці задрімав.

І на все живим диханням
Подихає округи;
Оксамитові зелені
В став схилились береги.

Мов каміння дорогеє,
Сяють крапельки роси;
Скрізь у лісі забреніли
Задзвеніли голоси.

Кожна гилька сколихнулась,
Кожна пташка вже співа,
А з гори все дужче й дужче
Сонце світ свій розлива.

Борис Грінченко.

81. Подивись!

Подивись: весна устала,
Синле пишними квітками;
Подивись: веселим птаством
Ожили степи з лісами;
Подивись: в безкраїм небі
Сонце-велитень палає;

Подивись: земнії груди
Хлібороб плугами крає;
Подивись: життя устало,
Дні пишають золотії;
Подивись — і встань до праці
Повний сили і надії! . . .

Борис Грінченко.

82. Весна.

(Стрілецький марш.)

Раз-два! раз-два! вітер віє,
Серце весну зустрічає,
Сонце палить, сонце гріє,
Море злота розливає —
Не для нас!
Ще не час!

Раз-два! раз-два! квітнуть квіти,
Вбрались трави в діяманти,
Розітнувся спів трембіти,
Відгукнулись гір гіганти . . .
Не для нас!
Ще не час!

Рушим разом в бій кривавий
Будем битись до загину!
Ми запалим сонце слави,
Хоч поляжем за Вкраїну!

Ворог близько, — на тривогу
Грають сурми невгомонні.
Гей, до бою! Нумо в ногу!
Зірвем ран квітки червоні!

Раз-два! раз-два! Весно красна,
Час утіхи, раювання,
Люба ти, як доля щасна.
Най живе весна-кохання!
Не для нас!
Ще не час!

Наша втіха, наша доля —
Щастя Неньки України,
Наша весна серед поля:
Воля, слава, честь вітчини!

Спиридон Черкасенко.

83. Зорі.

Мамо люба, глянь, як сяють,
Ясно зорі золоті!
Кажуть люди: то не зорі, —
Сяють душі то святі.

Бог того послав на небо
Ясно зіркою сиять . . .
Правда, мамо, — то все душі,
А не зорі там горять?

Кажуть: хто у нас на світі
Вік свій праведно прожив,
Хто умів людей любити,
Зла нікому не робив, —

Так навчи-ж мене, голубко,
Щоб і я так прожила:
Щоб добро робити вміла
І робить не вміла зла.

Борис Грінченко.

84. У Страстний Четвер.

На Ґетсеманський сад,
На дерева оливні
Клав місяць срібну ткань,
А нічка тіні дивні.

Дрімав на вітці птах,
Кругом дрімали квіти —
Й ті, що Він їх любив,
Поснули всі, як діти.

Лиш Він один не спав,
Не спав з Ним біль нестримний.
Впав замісць рос в ту ніч
Дощ сліз на камінь зимний.

Василь Щурат.

85. Червона калино!

Червона калино, чого в лузі гнешся?
Чого в лузі гнешся?
Чи світла не любиш, до сонця не пнешся?
До сонця не пнешся?

Чи жаль тобі цвіту, на радощі світу?
На радощі світу?
Чи бурі боїшся, чи грому з блакиту?
Чи грому з блакиту?

Не жаль мені цвіту, не страшно і грому,
Не страшно і грому;
І світло люблю я, купаюся в ньому,
Купаюся в ньому.

Та вгору не пнуся, бо сили не маю,
Бо сили не маю;
Червоні ягідки додолу схиляю,
Додолу схиляю.

Я вгору не пнуся, я дубам не пара,
Я дубам не пара;
Та ти мене, дубе, отінив, як хмара,
Отінив, як хмара.

Іван Франко.

86. Смереко, смереко!

Смереко, смереко,
Отось затужила,
Ото задивилась
У ту даль, мов з лелій,
У той край веселий,
Далеко . . .

Смереко, смереко,
Не шуми так шумно,
Бо і мені сумно
Й мене болить серце,
І мені, сестрице,
Не легко . . .

Смереко, смереко,
Смерекові шуми,
Чи шлеш свої думи,
Де твоя родина
Й де твоя дружина,
Смереко?

Смереко, смереко,
Зелена, висока,
І ти одинока,
І я одинока:
Обі ми від роду
Далеко . . .

Марійка Підгірянка.

87. Громом розбита ялице.

Громом розбита ялице,
Ген на верху одинока,
Рідна моя ти сестрице,
Горда й висока.

Скільки пісень ти навчила
Птахів весною в розмаю!
Птахам тим виросли крила,
Світом буяють.

Ти-ж осталася самотна,
З лоном розбитим від грому,
Близька ти, сестро скорботна,
Серцю мойому.

Громом розбита ялице,
Ген на горі одинока!
Рідна моя ти сестрице,
Горда й висока.

Скільки казок ти сказала
Квітам, що цвіли при тобі,
Нині самотна остала
В тихій жалобі.

Квіти на сонці зівяли,
Трави вода замулила,
Вколо каміння і скали,
Пустка, могила.

Богдан Лепкий.

88. Пісня сироти.

Мати наша, мати!
Де-ж тебе узяти!

Хіба тебе, мати,
Та й намалювати . . .

Намалюю матір
На божничку в хаті.

На божничок гляну —
Матір іспомяну.

Назад обернуся —
Сльозами заллюся.

Народна пісня.

89. Страшний косарь.

По-над полем іде,
Не покоси кладе,
Не покоси кладе — гори;
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде.

Косаря уночі
Зустрічають сичі.
Тне косарь не спочиває,
Ні на кого не зважає,
Хоч і не проси.

Не благай, не проси!
Не клепає коси,
Чи то пригород, чи город,
Як бритвою старий голить
Усе, що даси.

Мужика й шинкаря,
Сироту кобзаря . . .
Присівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не мина й царя.

І мене не мине,
На чужині зотне:
За решіткою задавить,
Й хреста ніхто не поставить
І не помяне!

Тарас Шевченко.

90. В Задушні дні.

Прийдуть Задушні дні. Родичам діти,
Братові сестри і другові други
Останні кинуть на могилу квіти,
Як доказ памяти, любови й туги.

Настане ніч, і квіти муть казати
Мерцям про світ, котрий вони лишили,
І про людей, котрих судилось знати,
Поки їх смерть загнала до могили.

І скорше буде час для них минати
На тій розмові тихій і сердечній,
І менше скучно буде їм лежати
В тій темряві глибокій, безконечній . . .

Богдан Лепкий.

91. Погідна ніч літня.

Погідна ніч літня в підгірськім краю.
О скільки чарів, скільки в ній краси!
Там в далі гори-велитні дрімають,
Тут квітки, трави в перлах із роси;
Лящать так дзвінко соловії в гаю,
Чорніють грізно бори та ліси,
Ріка шумить, бурлять холодні чисті води,
Таємна казка мов про дивний сон природи.

І люди сплять. Стирчить он плуг у полі,
В городі коні спутані хрумтять
Траву росисту; пес в-округ стодоли
Вартує; другий гавкнув з-поза хат
І стих . . . О горю чи о кращій долі
В хатах малії і старії снять . . .
Витайте, ясні сни, на віках цього люду
І золотіть хоч ви життя їх повне труду!

А по-над всим тим сонним, тихим раєм
Склепиться чистий, тьмавий звід небес,
Крівавий місяць вирина за гаєм,
На хвильку по-за срібну хмарку щез
І знов явився. Незміримим плаєм
Пливуть зірки, і скільки то чудес,
Святих великих мрій о щастю і любві,
О земле, в ніч таку нашіптують тобі.

Іван Франко.

92. В жнива.

Хвилює нива, як вода,
Жита од вітру гнуться,
Бренять серпи, дзвенить коса,
Наїжилась густа стерня,
На ній снопи кладуться.

А де-ж той вітер-похожай,
А де-ж то він подівся?
Пішов собі в холодний гай,
А ти роби, не спочивай,
А жар мов напосівся!

Такий гарячий, ясний жар,
Неначе з пекла родом,
Під лист ховається комарь,
І з паші криється товар
Під верби по-над бродом.

І лиш одним-одним женцям
Немає прохолоди,
Нема спочинку їх рукам,
Нема пощади їх ногам,
Земля не даром родить!

Від неї кожний сніп, покіс
Насилу тра дістати.
Не жалуй поту, крови, сліз;
Оцей цінний, гіркий навіз
Ти мусиш їй віддати . . .

Кінчиться нива. Вже снопи
В полукіпки зійшлися.
В дугу зігнулися хребти,
Болять і терпнуть всі кістки,
А жили мов зісхлися.

На щастя, вітер тихий йде,
Біжить вітрець з-над яру,
Холодить спечене лице,
І на крильцях своїх несе
Таємну силу чару.

Дивний, предивний є той чар,
А ще дивніша сила!
Забувся днини лютий жар,
Забувся ввесь життя тягар,
Ростуть незримі крила.

На них та постать, що ввесь день
Над нивою зігнута
Робила, мов бездушний пень,
Летить тепер в край мрій, пісень—
Велика, незбагнута.

А як-би так, немов на глум,
Музики де заграли,
То в кут пішов-би біль і сум,
Злій долі і життю на глум
До рана-б погуляли.

Богдан Лепкий.

93. Притча.

Дощу краплина впала
На травку в ранній час
І промінням засяла
Під сонцем, як альмаз.

Дощу краплина впала
В пустині на пісок
І щезла в-мить — пропала,
Немов імли димок.

Так всі діла, всі страсти —
Раз дим, а раз альмаз;
Блищать при добрій власти,
При злій — їх блиск погас.

Василь Щурат.

94. Вільна Україна.

Українське військо, мов з могили встало,
Загреміло в бубни, в сурмоньки заграло,
Розгорнуло прапор сояшно-блакитний,
Прапор України! рідний, заповітний!

Вільну Україну не скують кайдани:
В обороні волі наше військо стане,
Заревуть гармати, закричать шаблі, —
Не дадуть в наругу рідної землі.

Від дощу, від грому оживе руїна,
Зацвіте квітками вільна Україна,
Творчий Дух народу із могили встане,
І здивують всесвіт лицарі-титани.

О. Олесь.

95. Народ і поет.

Крики . . . Усміхи привітні . . .
Прапори . . . пісні . . .

— Будьте мужні, непохитні,
Єдністю міцні!

Свято волі . . . скрізь бенкети . . .
Мрій, надій рої . . .

— Зброю в руки! За мушкети!
Будуть ще бої! . . .

Де дівались пута, грати . . .
Люди, як брати . . .

— Вартові вночі не спати!
Пильно стерегти!

Розчинилися темниці . . .
Друзі серед нас . . .

— Будьте тверді, як із криці:
Бавитись не час!

Скільки сонця по блакиті —
В небі, на землі . . .

— Чи рушниці всі набиті?
Гострені шаблі?
Гей, стрільці, як слід влучати
І назад не йти!
Вартові, вночі не спати!
Пильно стерегти!

О. Олесь.

96. Живи, Україно!

Живи, Україно, живи для краси,
Для сили, для правди, для волі! . . .
Шуми, Україно, як рідні ліси,
Як вітер в широкому полі.

До суду тебе не скують ланцюги,
І руки не скрутять ворожі:
Стоять твої вірні сини навкруги
З шаблями в руках на сторожі.

Стоять, присягають тобі на шаблях
І жити і вмерти з тобою,
І прапори рідні в крівавих боях
Ніколи не вкрити ганьбою!

О. Олесь.

В. Дидактична поезія.

Байки.

97. Осел і лев.

Був собі раз осел. Забагато йому стало праці і батогів у господаря.

— Давай, — думає, — втічу в ліс і буду жити на волі! Буду собі пастися по лісі, і хто мені що зробить? І, не думавши довго, втік від господаря та й у ліс. Добре йому там. Пасеться, де хоче, не робить нічого, ніхто його не бє — відколи живе, ще такого добра не зазнав. Аж раз дивиться, йде лев страшний-престрашний та й просто на нього.

— Ну, — думає собі осел, — аж тепер уже по мені буде!

Але поки лев дійшов до нього, він якось трохи опамятався і поміркував собі:

— А-ну, може я його де-як здурю?

Та й, як стояв, бух на землю, ліг собі й лежить, мов і гадки не має. Надходить лев і кричить уже здалеку:

— Ей ти, хто ти там? Як ти смієш лежати? Чому не встанеш і не поклонишся мені?

А осел мов і не чує. Лежить собі та тільки довгими ухами клапає.

Надійшов лев і знов кричить:

— Зараз устань і поклонися мені!

— А хто-ж ти такий? — питає осел.

— Ти ще й питаєшся? — кричить грізно лев. — Хіба ти не знаєш, що я лев, над усіми звірями царь?

Осел, не встаючи, підвів голову і витріщив на нього очі.

— І що ти за дурниці балакаєш? — промовив він. — Ти царь над усіми звірями? Хто тобі це сказав? Маєш то на письмі? Хто тебе обірав на царя? Ну, говори!

Лев став, мов чолом об стіну стукнувся.

— Хто мені це сказав? Та всі мені це кажуть, що я над звірями царь. Хіба-ж це неправда?

— Певно, що неправда. Не може тому бути правда, бо царь над усіми звірями не хто, а я.

— Ти? — здивувався лев. — А ти хіба маєш це на письмі?

— Певно, що маю! Ади, подивися ось тут!

І він устав на рівні ноги і, обернувшися задом до лева, показав йому своє заднє копито, на якому була прибита новісінька, блискуча підкова.

— Бачиш? Це моя царська печать. Як-би ти був царь, то й ти мав би таку.

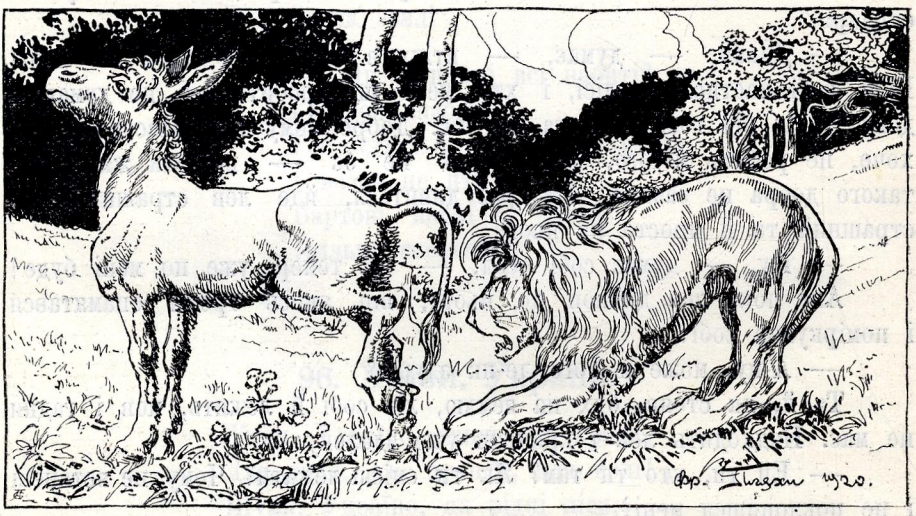

— Ото диво! — промовив лев. — А я про те й не подумав ніколи. Мабуть твоя правда. Але стій! Давай, будемо трібуватися. Ходімо в ліс, хто за годину наловить більше звірів, той буде правдивий царь.

— Добре, нехай і так буде, — промовив осел, і з цим розійшлися.

Лев побіг по лісі; бігав, бігав; тут зловив сарну, там зайчика, там знов якусь звірину — за годину мав щось пять чи шість штук. Бере те все й волочить до осла.

А осел тим часом що робить? Пішов собі на широку поляну, де сонечко ясне світило, і насеред луки кинувся на землю, ноги

геть відкидав, очі зажмурив, язик висолопив[1]) на півліктя — сказав би хто: згинув та й згинув. А по-над поляною все яструби літають, ворони, кані, сороки, галки[2]), всяка погана птиця. Бачуть вони, лежить неживий осел, та й усі гурмою до нього. Зразу здалеку заскакували, а там бачуть, що не рушається, то й почали на нього скакати, дзьобати його язик та очі. А осел нічого, тільки як котра пташина надто близько надлізе, то він клап її зубами або стук її ногою — бє та й ховає під себе, та так хитро, що инші й не

бачуть. Не минула година, а він уже надусив їх з півкопи. Тоді схопився на ноги, як не стрепленеться, як не рикне, а птахи всі врозтіч. Осел забрав усю побиту пташню та й несе на те місце, де мали зійтися з левом. Приходить на те місце незабаром і лев із здобиччю, а осел уже там.

— Ну, що, — каже лев до осла і показує йому свою здобич, — бачиш, скільки я наполював?

---

[1]) Витягнув.
[2]) Кавки.

— Ну, та й дурний же ти, небоже, — каже осел і копнув його звірів ногою. — Таких звірів я міг би був наловити зо дві копі. Та що вони варті? А ти подивися на моїх! Я тільки таких ловив, що в повітрі літають. А-ну, попробуй ти!

— Ні, я такої штуки не втну, — відповів лев. — Аж тепер бачу направду, що ти над звірями царь, а не я! Вибачай мені, що я так нечемно говорив з тобою!

— А бачиш! — промовив гордо осел. — Завсігди треба бути чемним, бо ану-ж наскочиш на старшого від себе, а тоді що буде? От і тепер я міг би тобі зараз за кару зробити смерть, але вибачаю тобі, бо ти з дурноти це зробив, а не із злої волі. Іди-ж тепер і пильнуйся на другий раз!

І лев пішов, похнюпившись[1]) та підобгавши[2]) хвіст, немов би хто вилляв на нього бочку холодної-прехолодної води. Чи близько чи далеко здибає в лісі вовчика-братіка.

— Здорові були, найяснішний царю! — каже вовк і кланяється низенько.

— Ет, іди, не смійся з мене! — каже сумно лев. — Який я тобі царь?

— Як то ні? — скрикнув вовк. — Хто-ж би смів инакше казати?

— Мовчи, братіку, — пошепки говорить до нього лев. — Тут недалеко є правдивий царь. Як почує, біда буде й тобі й мені.

— Правдивий царь? — дивувався вовк. — Що за диво? Який же тут є правдивий царь крім тебе?

— Є, є! — з перестрахом шептав лев. — Я сам його бачив. Там такий страшний! А що за сила! Навіть тих звірів ловить, що в повітрі літають. Богу дякую, що мене живого пустив.

— Ну, що ти говориш! — дивувався вовк. — Диво дивне! Знаю цей ліс не від сьогодня, але ніяк не придумаю, хто би це міг бути. Як же виглядає той новий царь?

— Одно слово — страшний! — говорив лев. — Уха отакі, голова, як коновка, а на задній нозі царська печать.

— Ніяк не вгадаю, хто це може бути? — клопотався вовк. — Знаєш що, ходи, покажи мені його!

---

[1]) Похиливши голову.
[2]) Сховавши під себе.

— Я? Ні за що в світі! — скрикнув лев. — Досить уже раз страху наївся.

— Та ходи-бо! Чого боятися? — заохочував вовк. — От, знаєш що, привяжи себе своїм хвостом до мого, сміліше нам буде йти!

— Про мене, — каже лев, — нехай і так буде.

Звязалися обидва хвостами докупи та й пішли. Вийшли на горбик над полянку, що на ній пасся осел. Лев зупинився, зазирає та й шепче до вовка:

— Ось він! Ось він! Подивися!

Обертається вовк, зазирає та й як не крикне:

— Дурний леве, та-ж це ослисько!

А левові причулося, що то новий царь уже близько, як не злякається та в ноги! Через пеньки, через ярки, що було духу! Дер, дер, далі втомився, став та й озирнувся.

— А що, вовче, близько вже той новий царь?

Але вовк тільки язик вивісив. Як був привязаний до левиного хвоста, так і волікся за ним усю дорогу і давно вже духа спустив.

— А бачиш, — каже до нього лев, — ти казав, що новий царь не страшний, а як побачив його близько, то з самого страху помер!

Іван Франко.

98. Війна між псом і вовком.

Був собі раз у господаря пес, що жив у великій приязні з вовком. Зійдуться, бувало, на краю лісу під старим дубом та й балакають собі то про це, то про те: пес оповідає вовкові, що чувати в селі, а вовк псові подає лісові новини.

Раз якось говорить вовк до пса:

— Слухай, Гривку. Я чув, що у твого господаря свиня мала молоді.

— Це правда. Дванадцятеро поросят привела. Гарні такі, кругленькі, рожевенькі, аж любо дивитися.

— Ай, ай, ай! — зацмокав вовк. — Аж мені слина на язик набігає. Дванадцятеро, мовиш? Ах, мушу ще цеї ночи навідатися до них.

— Ні, вовчику, — мовив пес. — Не роби цього! Тямиш, яка була умова між нами? Будемо собі приятелями, я тобі буду розповідати все, що є нового в селі, а ти за те не смієш ніколи ходити до мого господаря. Раз ти йому шкоду зробиш, то й нашій приязні амінь.

— Е, що, — мовив вовк, — про таку дурницю мали-б ми сваритися? Адже дванадцятеро поросят! Навіть значно не буде, як я одно або двоє схрупаю.

— Ні, вовчику, — остерігав пес, — не ходи до нас! Готова бути біда.

— Яка біда? Не бійся! Я так легесенько залізу до хліва, так делікатно там справлюся, що ніхто не почує.

— Але я почую.

— Ти? Але-ж надіюсь, що ти будеш тихо, що не схочеш видавати свого приятеля.

— Добре тобі говорити! — сумно мовив пес. — Не видавати приятеля! Але-ж господарь ще більший мій приятель, дає мені їсти, то як же мені байдуже дивитися на його шкоду? І що він скаже мені потому?

— Роби, як знаєш, — мовив вовк, — а я мушу до твоїх свиней навідатися і раджу тобі бути тихо.

Надійшла ніч. Вовк додержав слова, приплівся з лісу та й суне просто до хліва. Побачив це пес та й міркує собі:

— Що маю робити? Зажду трохи. Коли вовк справді справиться тихо, то нехай собі робить, що хоче. Але при найменшім крику в хліві і я не буду мовчати.

І справді, ледви вовк пропхався до хліва, почула його свиня та й як заквичить! Поросята собі як не запищать, а пес, почувши це, як не загавкає, як не завиє! Посхопувалися господарі та до хліва, аж там вовк. Кинулися на нього і, поки неборак устиг назад шмигнути, всипали йому такого бобу, що пару день нікуди не ходив, тільки лежав у лісі та вилизувався.

— Ага, Гривку! Такий то ти добрий приятель. Чекай, чекай! Не забуду я тобі цього.

— А хіба я не казав тобі, щоб ти не йшов до мого господаря? — мовив Гривко.

— А хіба я не велів тобі мовчати? — огризнувся вовк.

— Але ти казав, що справишся тихо в хліві, тямиш? Поки було тихо, я мовчав. А пощо-ж ти зайшов собі в сварку із свинею?

— Та який там біс заходив з нею в сварку? — люто буркнув вовк. — Ледви я до хліва, а вона в крик. Але я не я буду, коли їй це подарую. Слухай, Гривку, не роби дурниць! Дай мені слово, що будеш мовчати, а я прийду сьогодня вночі до свині в гостину.

— Про мене, приходь, — мовив Гривко, — тільки памятай, щоб у хліві було тихо. Скоро там найменшого гармидеру наробиш, я не буду довше мовчати.

З тим вовк і пішов, а опівночі суне знов до хліва. Але Гривко не дурний був і шепнув свині, щоб не спала і малася на осторозі, бо вовк обіцявся навідатись до неї. Ще вовк і голови не

встиг просунути в хлів, а вже свиня з поросятами наробила в хліві такого репету, а Гривко так жалібно зачав вити під хатніми вікнами, що вовк чим-дуж мусів драпцювати до лісу.

Знов минуло скілька день, Гривко не виходив під дуба на розмову з вовком, а вовк не приходив до свині навідуватися.

Аж одного вечора дивиться Гривко — стоїть вовк за воротами і махає до нього. Підійшов ближче.

— А що, Гривку? — мовив вовк ніби ласкаво, — чому не виходиш під ліс? Забув про старого приятеля? Не кортить тебе побалакати?

— Не кортить, — мовив Гривко.

— Ах ти, Юдо! Ах ти, Скаріоте! — крикнув на нього вовк. — Ти думаєш, що я тобі подарую? Думаєш, я не знаю, що ти остеріг свиню? Але чекай, вийдеш ти мені колись за ворота, а вже я не я буду, коли не підстережу тебе, а тоді, будь певен, поти твого життя!

— Га, що-ж робити, — мовив Гривко. — Раз мати родила, раз і вмірати треба. Я то й знав, що наша приязнь не довговічна, але памятай же й ти, вовче, що я й тебе можу підстерегти і підвести на біду.

— Ах, ти собаче покоління! — лютував вовк за ворітьми. — Ти ще смієш мені грозити? Зараз мені ладься зо мною на війну! Побачимо, чия візьме? Від нині на третій день маєш мені ставитися із своїми лицарями коло дуба на поляні. Розумієш? А як не станеш, то горе тобі! Я із своїми лицарями прийду сюди, витягнемо тебе за вуха з твоєї собачої буди і розірвемо на шматочки.

З тим вовк і пішов. Прибігши до лісу, він подався просто до ведмежої ґаври[1]), а ставши перед ведмедем, поклонився йому чемно та й мовить:

— Слухайте, вуйку Бурмило, я до вас із великим проханням. Зайшла у мене сварка з псом Гривком, і я видав йому війну. Так чи не були-б ви ласкаві стати мені до помочи?

— Розуміється, розуміється, що стану! — відповів ведмідь. — Цьому драбузі варто вже раз доїхати кінця.

Радісний побіг вовк далі і здибає дикого кабана.

---

[1]) Зімове лігво ведмедя.

— Слухайте, стрику Пориличу, — мовив вовк. — Станьте мені до помочи! За три дні у мене велика війна з псом, то я збіраю що найчільніше лісове лицарство.

— Гаразд, гаразд, — мовив кабан. — Стану напевно.

На третього покликав вовк ще лиса Микиту. Поміркували разом, що вже досить мають сили, а коли настав умовлений день битви, пішли під дуба, дожидаючи противника.

Тим часом пес Гривко тяжко зажурився, почувши, як вовк викликає його на війну.

— Що мені на світочку божім робити? — думав він собі. — І яких мені лицарів кликати на цю війну? Ні, мабуть доведеться таки пропасти.

Отак думав бідний Гривко день, думав другий день і нічого не міг видумати. Вже й їда його не береться, звісив голову і ходить, мов сам не свій.

— Ей, Гривку, а тобі що таке? — окрикнув його кіт Мурко, його добрий товариш і приятель.

— Ет, що тобі говорити! — нерадо мовив Гривко. — Нещастя моє та й годі. І ти певно не поможеш мені.

— Ну, говори, говори! — провадив своєї Мурко. — Поможу — не поможу, а бодай розважу твою тугу.

Гривко розповів Муркові про свою пригоду з вовком.

— Не турбуйся, братіку, — мовив Мурко. — Я тобі стану до помочи. Іди тільки, поклич ще гусака і качура, то маю надію, що ми не повстидаємося в тій війні.

Послухав Гривко розумної ради, запросив качура і гусака, а ті обіцяли йому свою поміч у війні.

Настав умовлений день. Ще не світ не зоря, вирушив Гривко із своїм лицарством на війну. Передом іде гусак і ґеґає в-одно, точнісінько, мов у барабан бє: тра-та-та! тра-та-та! За ним рядом марширують Гривко і Мурко, попіднімавши вгору хвости, мов вояки кріси, а ззаду йде качур та все головою до землі нипає і розсудливо приговорює: так-так-так! так-так-так!

Вовк тим часом, дожидаючи ворогів, звелів ведмедеві вилізти на дерево і уважати на прихід ворожого війська та сповістити решту товариства, яке воно. Лис Микита став напереді і підняв свій хвіст, як фану; вовк стоїть під дубом, а кабанові веліли заритися в купі листя і там сидіти в засідці, щоб в рішучій хвилі міг наробити пострaху між ворогами. Ось показалося вороже військо.

— Слухайте, братчики! — говорить з дерева ведмідь. — Ідуть уже, ідуть наші вороги! Та й страшні-ж! Попереду барабанщик іде — чуєте, як барабанить?

— Чуємо, — з острахом промовили лицарі.

— А за ним ідуть два люті стрільці з карабінами.

— Ой лишенько! — скрикнули в один голос вовк і лис. — Буде по нас!

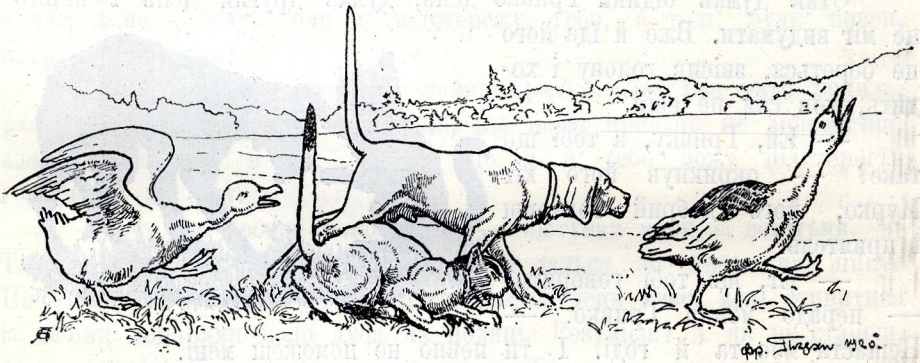

— А ззаду якийсь чарівник іде, тим стрільцям духу додає, мабуть кулі за ними збірає та все вниз показує і говорить: так-так-так!

— Ой, це він на мою душу важить! — простогнав кабан, лежачи під листям.

— Що-ж робити, братчики? — промовив вовк. — Не гарно-ж нам утікати з війни, навіть не пробувавши бою. А-ну тільки сміло на них.

Але не встиг ще скінчити своєї промови, коли кіт, побачивши здалеку, як щось рушається і шелестить серед листя, подумав, що це миш, і що-духу кинувся туди. Тим часом це був хвіст кабана, що сам лежав тихесенько під листям, але зо страху, сам про те не знаючи, рушав хвостом. Своїми гострими пазурями вчився кіт кабанові в хвіст і почав гризти його зубами. Ошалілий з перестраху

кабан закричав страшенно і кинувся тікати. Тоді кіт, ще дужче переляканий, запрускав, згорбився, мов стріла скочив на дуба і поліз догори деревом.

— Ой, Господи! — скрикнув ведмідь, що згори слідив за ходом битви. — Це-ж мабуть смерть моя лізе!

І він поперся й собі-ж горі деревом, тікаючи від лютого ворога, але швидко підхопився на таку тоненьку гиляку, що не видержала його тягару, вломилася, і бідний вуйко, як колода, гепнув з дерева на землю. Та ба . . . і тут не було коли довго спочивати! Пес, побачивши лиса, кинувся на нього і вхопив —

що правда, не за голову, а тільки за хвіст. Неборака лис шарпнувся що-сили і, лишивши хвіст у Гривкових зубах, шурнув що-духу. В тій хвилі гепнув і ведмідь з дерева і, хоч був ледви живий з болю і зо страху, схопився на рівні ноги та й попер у ліс. Розуміється, що по такім страшнім розгромі всього лицарства не лишилося й вовкові нічого, як дати ногам знати.

Отак то пес із своїми товаришами одержали блискучу перемогу над вовком, а отрубивши її, як слід, і постоявши трохи на поляні, пішли радісно додому. А розгромлені лицарі зійшлися далеко в лісі коло ведмедевої ґаври і почали пригадувати, які то страховища перетерпіли вони в тій війні.

— Е, не штука було перемогти нас, маючи два кріси, — мовив вовк.

— А мені, братчики, адіть, який шмат хвоста мечем відсікли! — мовив кабан.

— А я не инакше міркую, тільки на мене кинули бомбу, що так мені ввесь хвіст гладко відчикрижила! — говорив лис Микита.

— А я, й не тямлю, що зо мною було, — стогнав ведмідь. — Те тільки тямлю, що я перший і останній раз у житті пробував літати! Хай йому цур! Летіти ще сяк-так, але сідати дуже погано.

Іван Франко.

99. Погане каченя.

I.

Гарно було за городом. Було літо, жито почало половіти, а овес стояв уже зелений, сіно було вже в стогах; по зеленій луці ходив довгоногий бусол[1]) і белькотав по-єгипетському — він навчився цеї мови від матері. За полями та луками росли великі ліси з глибокими озерами в гущавині.

Так, гарно було за городом! Проти сонечка стояв старий хутір, обкопаний глибокими ровами з водою; від хати і аж до води поросли лопухи, та такі-ж високі, що малі хлопята могли стояти під найбільшими листами, не нахиляючись; серед лопухів було так глухо та дико, мов у лісовій пущі, і там сиділа на яйцях качка. Сиділа вона вже давно і вже їй добре таки надокучило те сидіння, бо

[1]) Бузьок, чорногуз.

її не часто одвідувано; иншим качкам дужче подобалося плавати, ніж сидіти в лопухах та кахкати з нею.

Нарешті каченята почали вилуплюватися. — Ші! ші! — почулося з яєць, жовтки в яйцях пооживали і повисовували носики із шкаралуп.

— Швидче! швидче! — закахкала качка, і каченята, поспішаючись, повилазили і почали озиратися навкруги, розглядаючи зелене лопушиння; мама їх не спиняла,бо зелена барва гарна на очі.

— Який великий світ! — сказали каченята. Ще-б пак! тепер їм було багато просторіше, ніж тоді, як вони лежали в шкаралупах.

— А ви думаєте, що це вже й увесь світ? — сказала мати. — Ні! Він тягнеться ген-ген далеко, туди аж за сад, аж за ниву; але там я зроду не була! Ну, чи всі вже ви тут? — і вона встала. — Отже не всі ще! Найбільше яйце ще цілісіньке! Та чи скоро-ж цьому край буде, бо вже мені обридло отут сидіти.

Вона знову сіла.

— Ну, що тут у вас діється? — спитала стара качка, що прийшла на одвідини.

— Та ось ще одно не вилупилось, — відповіла качка. — Сижу, сижу, та й досі ще нічого з нього немає. Але глянь на тих, що вилупились! Правда — гарні?

— А встань лиш, я гляну на яйце! — сказала стара качка. — Може це индиче. Мене теж раз піддурили були. Ну, й було-ж мені клопоту з тими индичатами! Вони страх як бояться води; уже я й кахкала і штовхала їх у воду — не йдуть, хоч ти, що хоч, роби! А-ну дай я гляну на яйце! Ну, так і є! Индиче! Кинь лиш його, та йди, вчи инших плавати!

— Та вже посижу ще! — сказала молода качка. — Сиділа стільки, то можна трошки ще посидіти.

— Ну, роби, як знаєш! — сказала стара та й пішла собі.

Врешті наклюнулося і найбільше яйце. — Ші! ші! — і звідти вилізло велике нечепурне пташеня. Качка обгляділа його.

— Страшенно велике! — сказала. — І зовсім не таке, як ті, що попереду вилупились. Ну, та вже-ж воно буде на воді, хоч би й силоміць довелося туди його пхнути!

Другого дня був чудовий ранок, сонце світило ясно-ясно. Качка зібрала всю свою сему та й повела до рова на воду. Плюсь! і качка була вже на воді.

— А-ну, сюди! Мерщій! — покликала вона каченят, і ті одно за одним плюснули на воду.

Спершу вони пірнули були з головками, але зараз виринули і поплили так, що аж любо подивитися. Лапками греблися вони швидко-швидко; нечепурне каченя не оставалося позаду.

— Ні, це не индича! — сказала качка. — Ач, як гарно гребеться лапками, а само й не схитнеться. Ні, це таки моя рідна дитина! Та як роздивитися на нього, так воно таки й не погане. Ну, швидче, швидче, не оставайтесь! Я зараз поведу вас до громади — підемо на пташаче подвірря. Та глядіть, не відходьте од мене, щоб хто не розтоптав. Та стережіться кішки!

Незабаром увійшли вони на пташаче подвірря. Господи! От де було крику та зику! Дві качачих семї билися за рибячу голівку, а наприкінці вхопила її кішка.

— Он, що діється в світі! — сказала качка, облизуючися, бо їй теж хотілося покоштувати рибячої голівки. — Ну, ну, моторніше повертайтеся! — сказала вона каченятам.

— Скажіть: ках! та вклоніться отій старій качці. Вона тут найбільша пані. Вона еспанської породи, через те й сита така. Бачите, в неї на лапці червона стьожечка? Як чепурно! Це для качки найпочесніша річ. Надівають качці стьожечку, щоб показати, що хочуть зберегти її, хочуть, щоб вона нігде не ділася; по цій стьожечці її пізнають і люди і птахи. Ну, швиденько! Та йдучи, не вивертайте лапки в середину. Порядне каченя мусить вивертати лапки від себе отак, як татко та мама. О, тепер так! Ну, вклоніться-ж і скажіть: ках!

Вони так і зробили. А инші качки обглядали їх і говорили голосно:

— Ото, як їх багато прийшло сюди! Наче тут без них мало! А одно, гляньте, яке нечепурне! Ні, такого ми вже до гурту не приймемо!

І зараз же одна качка підскочила та й ущіпнула його за шию.

— Лишіть його! — сказала мати. — Адже воно вам нічого лихого не зробило.

— Це правда; але-ж воно таке велике та чудне! — сказала розбишака. — Треба йому доброго прочухана дати!

— Гарні в тебе діти! — сказала стара качка з червоною стьожечкою на лапці. — Всі дуже чепурненькі, опріч одного. Це якесь нечепурне вдалося. Як би його якось причепурити . . .

— Ніяк неможна, шановна пані! — відмовила качка-мати. — Та воно, хоч і нечепурне, а серце має добре і плаває не то не гірше, а ще й краще за инших. Я думаю, що воно як підросте та вирівняється, то почепурнішає. Воно залежалося в яйці, тому й удалося таке. — І вона погладила носиком велике каченя. — А до того воно качур, а качурові краси не так уже треба. Я думаю, що як воно виросте, то зуміє дати собі раду.

— А инші каченята дуже, дуже гарненькі! — сказала стара качка. — Ну, діти, ідіть собі, гуляйте, а як знайдете рибячу голівку, то принесіть мені.

От і пішли собі каченята по двору, і всім їм було добре, погано було тільки бідолашному каченяті, що пізніше за всіх вилупилося і було таке нечепурне. Його клювали, штовхали і глузували з нього всі: і качки і кури.

— Воно занадто велике! — говорили всі. А индик, що вилупився з острогами на ногах і через те вважав себе за імператора, надувся і, розпустивши крила, хвіст, побіг до каченяти, подивився на нього і щось сердито забелькотав; кишка та намисто в нього аж набрякли від крови. Бідне каченя не знало, що йому робити, де подітися. І треба-ж було вродитися таким нечепурним, посміхом усій пташні на пташачому дворі!

Так минув перший день, а далі стало ще гірше. Всі гонили від себе бідолаху; брати і сестри сердито говорили йому:

— Хоч би вже тебе, виродка поганого, кішка задавила!

А мати й собі додавала:

— Хоч би вже очі мої тебе не бачили!

Кури його клювали, качки щіпали, а дівчина, що годувала дробину, штовхала його ногою.

Не стерпіло каченя, перебігло двір та через тин! Маленькі пташки з переляку знялися з кущів і полетіли.

— То вони мене злякалися, що я таке погане! — подумало каченя і, заплющивши очі, кинулося бігти. Бігло, бігло і добігло аж до болота, де жили дикі качки. Втомлене та зажурене просиділо воно там усю ніч.

II.

Вранці дикі качки позлітали з гнізд і побачили нового товариша.

— Ти хто такий? — спитали вони.

А каченя поверталося на всі боки та вклонялося, як уміло.

— Та й погане-ж ти! — сказали дикі качки. — Ну, та нам про те байдуже, не смій тільки залицятися до нас!

Де вже там йому бідолашному було про те думати! Йому коли-б дозволили хоч посидіти отут в очеретах та напитися болотної водиці.

Два дні просиділо воно в болоті, а третього дня прилетіли два дикі гусаки. Вони були ще дуже молоді і через те дуже великоносилися.

— Слухай, товаришу! — сказали вони. — Ти таке погане, що навіть подобаєшся нам. Справді! Хочеш жити з нами і бути вільним птахом? Недалеко звідси, в другому болоті, живуть дуже чепурні панни, дикі гусочки. Вони вміють говорити: „гел, гел!". Ти таке погане, що ще гляди й їм сподобаєшся дуже!

Коли це враз: „бах! бах!" і обидва гусаки попадали мертві між очеретом, а вода навкрути почервоніла од їх крови. Знову: „бах! бах!" і над очеретами знявся цілий табун диких гусей. Отоді почалося стріляння! Стрільці облягли болото кругом, де-які попримощувалися над болотом. Сивий дим повивав дерева і слався над водою. Поміж очеретами ляпали стрілецькі собаки; очерет хитався сюди і туди. Бідне каченя не стямилось з переляку і тільки хотіло було сховати голову під крило — зирк, аж перед ним голова собача: рота роззявила, язик вивалила, а злі очі так і горять. Подивилась на нього, вишкіривши гострі зуби та ляп, ляп! — подалася далі.

— Хвала Богові! — подумало каченя. — Я таке погане, що навіть собаці гидко кусати мене.

І воно причаїлося в очереті. Стріляння не вщухало, і над каченям раз-у-раз літав шріт із рушниць.

Аж увечері все втихомирилося; але каченя довго ще боялося й поворухнутися. Минуло ще скілька годин, поки воно насмілилося вилізти — і кинулося бігти далі по полях та по луках. Був такий великий вітер, що каченя на превелику силу могло сяк-так бігти.

Присмерком уже добігло воно до вбогої хатинки. Хатинка була така стара, що хотіла-б уже завалитися, та тільки не знала, на який бік падати, через те й стояла ще.

Каченя спіралося об землю хвостом, щоб вітер не підхопив його та не заніс кудись. Але-ж де далі, то вітер усе дужчав, і бідне каченя не знало, що йому робити. На щастя побачило воно,

що двері в хатці зірвалися з одної завіси і через те висіли криво; між ними та одвірком була щілина; крізь ту щілину можна було вскочити в хату. Каченя так і зробило.

III.

В хатинці жила бабуся з котом та з курочкою. Кота вона звала „синочком“; він умів вигинати спину, муркотати і ще, як погладити його в темряві проти шерсти, то видно було искри. У курочки були маленькі коротенькі ніжки, і її прозвано „куцоніжкою“; вона несла яєчка, і бабуся любила її, як свою дочку.

Вранці в хатинці побачили приблуду; кіт почав муркотати, а курочка квоктати.

— Що там таке? — сказала бабуся; придивилася і побачила каченя; але вона не добачала, то й здалося їй, що сита качка до неї приблудилася.

— Оце добре! — сказала бабуся. — Тепер у мене будуть і качині яйця, як що тільки це не качур. Ну, та хай поживе, побачимо, що з цього буде.

І каченя зоставлено в хатинці. Минуло вже тижнів зо три, а воно все не неслося. Справжнім господарем у хаті був кіт, а справжньою господинею курочка, і обоє вони звичайно говорили: „Ми та громадянство“. Вони вважали себе половиною всього громадянства та ще й найкращою. А каченяті здавалося, що про це можна инакше думати. Та курочка не могла такої думки стерпіти.

— Уміеш ти нести яйця? — спитала вона.

— Ні!

А кіт спитав:

— Уміеш ти вигинати спину, муркотати та випускати искри?

— Ні! — сказало каченя.

— Ну, то й мовчи і не встрявай у розмову до розумних людей!

І каченя сиділо собі у куточку. Коли це відразу згадалося йому свіже повітря та сонечко і дуже схотілося поплавати. Воно не втерпіло і сказало про це курочці.

— Та що тобі сталося? — сказала вона. — От не робиш нічого, то й лізе в голову всяка дурниця. Неси лиш яєчка або муркоти, то й минеться дурниця.

— Ах, плавати так гарно! — сказало каченя. — А надто ще, як пірнеш глибоко-глибоко!

— Ну, вже й гарно! — сказала курочка. — Ти зовсім збожеволів. Спитай у кота, він розумніший за всіх, кого я знаю. спитай, чи любить він плавати або поринати? Про себе я вже й не кажу. Спитай нарешті в бабусі, нашої господині, бо розумнішої за неї немає на всьому світі! По-твоєму, то й їй мусить хотітися плавати?

— Ви мене не розумієте! — сказало каченя.

— Коли вже й ми не розуміємо, то хто-ж тебе й зрозуміє. Що-ж ти становиш себе розумнішим за кота та за господиню, не кажу вже про себе? Не дурій, а краще дякуй Богові за все, що тут тобі зроблено. Тебе приняли, живеш тепер у теплі та в добрі у такому товаристві, від якого можеш чогось навчитися; та тільки дурна в тебе голова і не варт з тобою говорити! Ти вже вірь мені! Я добра тобі бажаю, через те й сварю на тебе; по цім завсігди можна пізнати справжніх друзів! Навчися-ж нести яйця або муркотати та випускати искри!

— А я думаю, що мені краще піти звідси в світ за очі! — сказало каченя.

— Куди хоч, — відмовила курочка.

І каченя пішло собі. Воно плавало і поринало досхочу, але всі гордували ним, бо було дуже погане.

IV.

Прийшла осінь, лист на деревах пожовк, і вітер підхоплював його та крутив у повітрі; вгорі стало дуже холодно, і з важких хмар сипало крупами та снігом, а на тину сидів крук і з холоду крякав на все горло. Ух! Від самої думки про таку холоднечу ніби замерзаєш! Зазнало тоді лиха бідне каченя!

Раз увечері, як сонечко ще так гарно світило на небі, з-за кущів знялася вгору ціла громада чудових великих птахів; каченя ще зроду не бачило таких гарних: усі вони були білі, як сніг, з довгими гнучкими шиями. То були лебеді. Вони закричали, замахали крилами і полетіли з холодних лук у теплі краї за сине море. Вони знялися високо-високо, а бідному каченяти якось так дивно защеміло серце. Каченя закрутилося на воді, простягло шию і собі закричало так голосно та дивно, що аж саме злякалося. Чудові птахи не йшли йому з голови і, як уже зовсім не стало їх видко, воно пірнуло в воду аж на дно, а на душі у нього було дуже неспокійно. Каченя не знало, як звуть тих птахів, куди вони

летіли, але полюбило їх, як досі не любило ще нікого. Воно не заздрило їх красі; йому на думку не спадало забажати стати таким, як вони, бо воно радніше було-б, як би хоч качки не гнали його від себе. Бідне, погане каченя!

А зіма була люта-прелюта. Каченя мусіло плавати, не перестаючи, щоб не дати воді замерзнути круг нього, але що-ночи ополонка все меншала та меншала. Морози такі були, що аж крига тріщала. Каченя безперестанку гребло лапками, але врешті таки знесилилося, перестало плавати і вода обмерзла круг нього.

Рано вранці по-над річкою йшов селянин, побачив каченя, пробив кригу чоботом, забрав каченя і поніс його своїй дружині.

У хаті каченя обігрілося. А тоді захотіли з ним погратися, а йому здавалося, що вони йому щось лихе хочуть зробити, кинулось від них та просто у дійницю — все молоко розхлюпало. Господиня скрикнула і сплеснула руками, а каченя з молока та в масло, а з відти в діжку з борошном. Господи! до чого вже було його й прирівняти! Жінка кричала та гонилася за ним з кочергою, діти бігали, валяючи одно одного, та аж вищали з реготу. Добре, що хоч двері були відчинені! Каченя вискочило з хати, кинулося в кущі і довго-довго лежало там, як непритомне.

V.

Було-б дуже сумно описувати всі пригоди, яких зазнало каченя за ту холодну зіму. Як же сонечко знову пригріло землю своїм теплим промінням, воно лежало в болоті в очеретах; заспівали жайворонки, прийшла весна красна.

Каченя махнуло крилами і полетіло. Тепер крила його шуміли і були куди міцніші, ніж попереду. І не счулося воно, як опинилося у великому саду. Яблуні саме цвіли тоді, запашний боз схиляв свої віти над водою.

Ох, як же тут було гарно, як пахло весною! Коли це із очеретів виплили три чудові птахи, і якийсь дивний сум стиснув йому серце.

— Полечу я до цих величних птахів; вони певно вбють мене за те, що я, таке погане, насмілилося наблизитися до них — та дарма! — Краще хай вони вбють, ніж терпіти, як клюють кури та качки, та гинути взімку з холоду та голоду.

Воно злетіло на воду і поплило до величних лебедів, а вони, угледівши його, поплили йому назустріч.

— Убийте мене! — сказало бідне каченя і похилило голову, дожидаючи смерти . . . Та що-ж побачило воно в чистій, прозорій воді? Побачило себе самого, але то не було вже погане попеласте каченя, а був то білий лебідь.

Дарма, що побачив світ у качачому гнізді, аби вилупитися з лебедячого яйця.

Тепер лебідь радів, що зазнав стільки горя та лиха, бо краще міг зрозуміти своє щастя. Великі лебеді плавали круг нього і голубили його носами по білому, як сніг, піррю.

До води прибігли малі діти; вони почали кришити лебедям хліб та кидати зерно, а найменше закричало:

— Новий! Новий!

І всі тоді почали кричати:

— Еге, новий! новий! — плескали в долоні і аж танцювали з радощів. Потім побігли, привели батька й матір і знову кришили лебедям хліб та пиріжки. Всі говорили, що новий лебідь кращий за всіх. Такий молоденький, такий чепурний.

І старі лебеді схилили перед ним голови.

А він засоромився і сховав голову під крило. Він був дуже щасливий, але ні трохи не запишався, бо добре серце не знає пихи. Він памятав той час, як усі ним гордували та гонили його від себе. А тепер говорять, що він найкращий серед цих чудових птахів!

Боз схиляв до води свої запашні віти, сонечко світило так ясно . . . Лебідь підняв крила, випростував гнучку шию і скрикнув радісним криком.

Г. Андерсен.

100. Білавка.

Ось послухайте лиш!

За городом край шляху стояв будинок. Ви певно бачили його? Ще коло нього невеличкий садочок, обгорнений пофарбованими деревляними штахетами.

Недалеко від будинку край рівчака росла в мягкій зеленій траві білавка. Сонечко гріло й пестило її нарівні з пишними квітками, що цвіли в садку перед будинком, і наша чічка росла, як із води йшла. Одного прегарного ранку вона зовсім розцвілася; жовта,

кругла, як сонечко, середина оточена була сяєвом з біленьких дрібних промінів-пелюсточок.

Білавка ні трохи не журилася тим, що вона така вбога, така простенька, що ніхто не бачить і не помічає її в густій траві; ні, вона була задоволена з усього, жадібно тяглася до сонечка, любувалася ним і слухала, як десь високо-високо в небі співав жайворонок.

Білавка була така весела й щаслива, ніби сьогодня була неділя, а справді то був простий понеділок. Усі діти сиділи тихо на ослонах у школі і вчилися у своїх учителів; наша-ж чічка теж тихо сиділа на своїй стеблинці і вчилася у ясного сонечка та в усеї природи круг себе, вчилася розуміти добрість Божу. Вона слухала жайворонків спів і їй здавалося, що він своїми голосними, дзвінкими піснями виспівує саме те, що є у неї на серці: через те квіточка дивилася на щасливу легкокрилу співучу пташку з якоюсь особливою повагою, але ні трохи не заздрила їй і не журилася, що сама не може ні літати ні співати.

— Я-ж бачу і чую все! — думала вона. — Сонечко ласкаво гріє мене, вітрик цілує. Яка я щаслива!

У садочку цвіло багато пишних, гордих квіток, найгордіші були ті, що ніяк не пахли. Півонії так і роздимали собі щоки — їм усе хотілося стати більшими за троянди; та хіба у великости річ? Рябіших та чепурніших за тульпани не було; вони дуже добре це знали і силкувались яко мога випростуватися, щоб дужче звертати на себе очі. Ніхто з гордих квіток не помічав маленької білавочки, що росла десь край рівчака. А вона часто задивлялася на них і думала:

— Які вони гарні, чепурні! До них неминуче прилетить у гостину гарна співуча пташка! Хвала Богові, що я стою так близенько — побачу все, надивлюся досхочу!

Коли це почулося: „квір-квір-квіріт!“ і жайворонок злинув . . . не в садок до півонії та до тульпанів, а простісінько в траву до простенької білавки. Квіточка зовсім збентежилася з радощів і просто не знала, що їй думати, що робити.

Пташка скакала круг неї й співала:

— Ах, яка гарна мягка травичка! Яка люба квіточка в срібній суконці, з золотим сердечком!

Жовте сердечко в квіточці справді сяло, мов золоте, а білесенькі пелюсточки блищали, мов срібні.

Білавка була така щаслива, така рада, що й не сказати. Пташка поцілувала її, заспівала їй та й знову знялася до блакитного неба. Добра часина минула, поки чічка стямилася з такого щастя. Радісно-соромливо глянула вона на пишні квітки, що були свідками її щастя, — кому-ж і зрозуміти його, як не їм. Але тульпани почервоніли з пересердя, а півонії просто за малим не луснуть! Добре, що не вміли говорити, а то впало-б від них білавочці! Бідолашна відразу зрозуміла, що вони гніваються, і щиро пожаліла про це.

Та в ту пору у садок увійшла дівчина з гострим блискучим ножем у руці. Вона підійшла просто до тульпанів та до півоній і почала зрізувати їх одного за одним. Білавка так і охнула:

— Яке страхіття! Тепер їм край!

Нарізавши квіток, дівчина пішла, а білавка вже така рада була, що росте в густій траві, де її ніхто не бачив і не помічав. Сонечко зайшло, вона згорнула пелюсточки і заснула, але й у сні їй усе ввижалася люба пташка та ясне сонечко.

Вранці квітка знову розгорнула пелюсточки і простягла їх, як дитина рученята, до ясного сонечка. Тої-ж хвилини почувся голос жайворонків; пташка співала, але як же сумно! Бідолашна піймалася в сільце і сиділа тепер у клітці, що висіла край одчиненого вікна. Жайворонок співав про волю, про повітряні небесні простори, про свіжі зелені поля, про те, як гарно та весело було літати по волі. Тяжко, тяжко було на серці в бідної пташки — вона була в неволі!

Білавка щирим серцем хотіла-б помогти невольниці, але чим? Вона забула й думати про те, як гарно було навкруги, як любо гріло сонечко, як блищали її срібні пелюсточки, її мучила думка, що вона нічим не могла помогти бідній пташці.

Коли це з садочка вийшли два хлопчики: в одного в руках був такий самий великий та гострий ніж, як той, що ним дівчина зрізувала тульпани. Хлопці підійшли просто до білавки, а та ніяк не могла зрозуміти, чого їм тут треба?

— Отут можна вирізати гарну дернину нашому жайворонкові, — сказав один хлопець і, глибоко встромивши ніж у землю, почав вирізувати картисту дернину, білавка опинилась саме посеред неї.

— Зірвімо квіточку! — сказав другий хлопчик, і білавка затремтіла зо страху: як що її зірвуть, то вона вмре, а їй так

хотілося жити! Бо тепер же вона могла дістатися до бідного жайворонка.

— Ні, краще нехай лишиться! — сказав перший хлопець. — Так гарніше.

І білавка опинилася в жайворонковій клітці.

Бідний жайворонок голосно нарікав на свою неволю, кидався й бився об залізні ґрати в клітці. А бідна білавка не могла розважити його ані словечком. А як їй цього хотілося! Так проминув увесь ранок.

— Тут нема води! — жалівся жайворонок. — Вони забули дати мені напитися, пішли і не зоставили мені й краплі води. У мене зовсім пересохло у горлочку. Я ввесь горю і мене морозить! Ох, як мені важко дихати! Мені доведеться вмерти, розлучитися з ясним сонечком, із свіжою травицею, з усим Божим світом!

Щоб хоч трохи відволожитися, жайворонок глибоко вгородив свій дзьобик у свіжу холодну дернину, побачив білавку, кивнув їй голівкою і сказав:

— І ти зівянеш тут, бідна квіточко! Тебе та клаптик зеленої дернини — ось що дали вони мені замість усього Божого світу! Лишенько моє! Ти тільки нагадуєш мені, чого мене позбавлено!

— Чим би мені розважити його! — думала білавка, але не могла ворухнути ні одною пелюсточкою і тільки все дужче й дужче пахла. Жайворонок помітив це і не заняв квіточки, хоч, мучившися зо спраги, повискубав усю травичку.

Ось і вечір прийшов, а ніхто так і не приніс бідній пташці води. Тоді вона розпустила свої коротенькі крилечка, затріпала ними і ще скілька разів жалібно запищала.

— Пить! пить!

Потім голівка її схилилася на бік і сердечко розірвалося з нудьги та з муки.

Білавка теж не могла більше згорнути своїх пелюсточок і заснути так, як перше; вона була зовсім недужа і стояла, сумно похиливши голівку.

Тільки другого дня вранці прийшли хлопці і, побачивши мертвого жайворонка, гіренько заплакали, потім викопали йому гарненьку ямку і всю її закрасили квітками, а самого жайворонка положили в чепурну червоненьку коробочку — його хотіли поховати пишно. Бідолашна пташечка! Поки вона жила й співала,

хлощі забували про неї, зоставили її вмірати в клітці без води, а тепер уряжали їй пишні похорони і проливали над її могилкою гіркі сльози.

Дернину з білавкою викинено на курний шлях; ніхто й не подумав про квіточку, яка все-ж найдужче за всіх любила бідну пташку і всим серцем бажала її розважити.

Г. Андерсен.

101. Синиця.

Синиця славу розпустила,
Що хоче море запалить,
Що море буцім то згорить —
Така, бач, є у неї сила.
За вітром слава полетіла
По всіх усюдах і кутках,
По байраках і по садках,
Далеко — аж за синє море . . .
Усім, хто був на морі, горе;
А-ну — до берега тікать
Од проклятущої синиці.

Як назліталось тої птиці,
Як назбіралося звірів,
Людей —
Дивитися на чудасію! . . .
А пересудливі жінки
Побрали ще й ложки,
Бо мали ту надію,
Як море стане закипать,
Щоб юшки добре посьорбать,
Якої з роду не сьорбали.

От ждуть вони, стоять.
— „От-от уже почне кипіть“, —
Хто-небудь нищечком мовляє.
— „Ось цитьте, зараз запалає“.

А море все собі гуляє,
І не кипить і не горить.

Так що-ж синиця? — Та мовчить!
І запалить не запалила,
А тільки слави наробила
Та з сорому й сховалася кудись.
За оцю капостну дурницю
Полаяли синицю
Та й розійшлись.

Яка-ж в цій байці, братця, сила?
А та: ніколи не хвались,
Поки гаразд не зробиш діла.

Леонід Глібів.

102. Мурашка та польовий коник.

Жвавий коник скакунець
Доцвірінькався вкінець,
З гулянок йому й не счулось,
Як те літечко минулось,
Як у очі — гульк сама
Сива дядина зіма!

Всі діброви стали голі,
І трава посохла в полі —
Сонця ясного нема!
Хмара хмару гонить, криє,
Вітер стогне, вітер виє,
Снігом поле укрива.

А наш коник все трива,
Чи не вернеться ще літо,
Чи не зійде з снігу жито,
Де що-дня було наш грач
Мав і хату собі й харч.

Але-ж літечко — шкода́! —
Двічи на рік не впада!
От тепер без хліба й хати
Довелось йому конати . . .
От він силоньки збірає
Й до мурашки прилізає:

„Ой, кумасю, серце, любко,
Порятуй, моя голубко,
Безпритулу-сироту!
Прохарчуй мене до літа,
Поки сонця, поки світа,
Не забуду ласку ту!“

— Рада-б я, мій куме любий
Запобігти твоїй згубі —
Так бідую-ж і сама.
Тільки дивно мені дуже,
Що ти хліба просиш, друже:
Чом же сам ти не придбав?

„Ох, голубонько-небого!
Чи було-ж мені до того?
Ціле літечко я грав;
Кругом пташки, співи, квіти,
Де-ж у ката тут робити?“

— А! так ти . . .
„Та я й не спав:
Грав, кажу, все на басолі,
А тепер з лихої долі
У одному жупанцю
Й довелось мені зостаться!“

— Ти все грав? І то, бач, праця . . .
Ну, тепер же потанцюй!

Михайло Старицький.

103. Жаба й віл.

Раз жаба вилізла на беріг подивиться
Та й трошечки на сонечку погріться.
Побачила вола
Та й каже подрузі тихенько
(Вигадлива була!):
„Який здоровий, моя ненько!
Ну що, сестрице, як надмусь,
То й я така зроблюсь?
От будуть жаби дивуваться!“

— І, де вже, сестро, нам рівняться! —
Казать їй друга почала.

А та не слуха . . . дметься . . . дметься.
„Що, сестро, як тобі здається,
Побільшала хоч трошки я?“
— „Та ні, голубонько моя!“
— „Ну, а теперечки? дивися!“
— „Та годі, сестро, схаменися!“
Не слуха жаба, дметься гірш, —
Все думає, що стане більш.
Та й що, дурна, собі зробила?
З натуги луснула — та й одубіла.

Такі і в світі жаби є,
Прощайте, нігде правди діти,
А по мені — найлучче жити,
Як милосердний Бог дає.

Леонид Глібів.

104. Чиж та голуб.

Весною чижик молоденький,
Такий співучий, проворненький,
В садочку все собі скакав,
Та якось у сільце й попав;
Сердега в клітці рветься, бється...
А голуб бачить та й сміється:
„А що? попавсь? — от тобі
й на!
Вже певно голова дурна . . .
Не бійсь, мене-б не піддурили,
Хоч як би не хитрили,
Бо я не чижик! ні . . . оце!“
Аж гульк — і сам піймавсь
в сільце.

Ото на себе не надійся,
Чужому лихові не смійся!

Леонид Глібів.

105. Орачі і муха.

У полі орачі на ярину орали,
І муха там була.
І хоч її непрохану ганяли,
Одначе крадькома і їла і пила,
Бо звикла змалечку кохаться у чужому.

Над вечір орачі верталися додому,
І муха там на розі у вола.
Зустрівсь комарь на лузі край села
Та й каже, сміючись: „Добривечір, сестричко!
А ти вже тут чого, моя перепеличко?
Кума чи родичка кому?“
А та йому:
„Бов! бов! раденький, що дурненький!
Хоч довгий ніс, та розум коротенький,
Бо комарі не сіють і не жнуть . . .
Ти роздивись: у полі ми орали,
Раненько почали, ввесь день не оддихали,
Тепер додому час, з вечерею нас ждуть.“

Ми й між людьми чимало знаєм
Брехливих прихвостнів таких;
Вертяться скрізь, щоб бачили і їх:
І ми, мов, тут. — турбуємось і дбаєм!

Леонид Глібів.

106. Ворона і лис.

Пробігає лис голодний,
Через пеньки скаче;
Аж слухає: десь ворона
На гиляці кряче.

Прибігає: хоч видати,
Та ніяк дістати . . .
Лис хитриться і вертиться,
Давай підмовляти.

Підмовляє, щоби злізла;
Прищурює очі,
Обіцяє мняса гори, —
Ворона не хоче.

— „І не хочу і не злізу!“
Стала говорити:
„Іди собі, коли хочеш,
На село дурити! . . .

Ти думаєш, що ворона
Розуму не має,
Сидить собі на гиляці,
Нічого не знає.

Та я знаю, що ти хочеш,
Як псяві́ра, їсти,
І хіба-б я дурна була,
Щоб думала злізти".

— „Бог з тобою, голубонько!"
Став лис прикидатись:
„Та тепер вже, зозуленько,
Нічого боятись:

Вийшов наказ з того світу,
Щоб мир був усюди,
Щоби мирно собі жили
І звірі і люди . . ."

А ворона розважає:
— „Брешеш ти, мій враже!"
Далі кругом подивилась, —
Та лисові й каже:

— „Та який же мир той буде
Та спокій між нами,
Коли он-де йдуть до лісу
Стрільці із хортами!"

— „Будь здорова, голубонько!"
— „А то що? Куди ти?"
— „Та-ж стрільців лихе надносить,
Треба утікати! . . ."

— „А наказ же з того світу,
Що про мир писали?"
— „Може вони ще наказу
Того не читали."

— „Ну, не бійся-ж, голубчику:
Я лиш так сказала;
Але вашого наказу
І я не читала!" . . .

Степан Руданський.

Проза.

107. Тарас Шевченко.

I.

Побачив світ Тарас Шевченко 25 лютого 1814 року.

Народився він в селі Моринцях, Звенигородського повіту, Київської ґубернії. Батько його був простий мужик — хлібороб та ще й крепак у великого пана Енґельгардта. Дуже бідувала семя Шевченків; злидні не переводились у них. Опріче малого Тараса в хаті Шевченків було ще четверо дітей.

В ті часи трохи не всі люди наші були у панській неволі, були крепаками. Неволю ту заведено було не в один час по всій Україні. На правому боці Дніпра — в ґуберніях Київській, Волинській та Подільській неволю завели ще Поляки, коли у них була своя держава. На лівому боці Дніпра — в Полтавській, Чернигівській та инших ґуберніях неволю-кренацтво завела вже цариця Катерина.

За тих часів невільницьких людям можна було робити на себе тільки кілька днів на тиждень, та ще в свята, у неділю, а то все на панів робили. Ото-ж і семя Тарасова мусіла робити на свого пана Енґельгардта, а через те й жили Шевченки дуже бідно.

Багато лиха зазнав маленьким Тарас; та поки ще мати жива була, то якось то жилося хлопяті: вона його жаліла та доглядала. А як померла мати, і батько вдруге оженився на вдові з трьома дітьми, то й світ не милий став малому Тарасові. Мачуха була дуже люта, непривітна до дітей свого чоловіка. Коли пішов дванадцятий рік Тарасові, то помер у нього й батько. Ще тяжче стало жити хлопцеві без батька, без батьківського рідного слова та ласки . . .

Батько Тарасів, ще за свого життя, оддав його до школи в селі Кирилівці. До цього села Шевченки перебралися з Моринців, коли Тарас був ще зовсім малий.

Школу в Кирилівці держав дяк, Губським він прозивався. Не стільки тієї науки було в школі цього дяка, скільки сварки та бійки. Дяк був раз-у-раз пяний і тільки те й робив, що колотився з дітьми, знущався з них. Про те вчиття у школі Тарас Григорович згадує і в одному своєму віршові, що зветься „Доля“. „Ти взяла мене, — каже він до своєї долі, — маленького за руку і в школу хлопця одвела до пяного дяка в науку“ . . .

Вчився малий Тарас ще й у другого дяка, Богорського на прізвище; вчитель цей був такий самий пяничка, як і той перший; у нього Тарас був немов-би за наймита: він носив воду школярам, рубав дрова, ходив читати псалтиря над мерцями. Цей вчитель пяниця ще більш увірився Тарасові. І от одного разу зважився Тарас утікти од того осоружного вчителя. І таки втік, втік серед ночи у містечко Лисянку. В Тараса була велика охота до малювання, а він чув, що у Лисянці живе диякон-маляр, от він і подався до нього, щоб навчитись малювати.

Та нічого з того не вийшло: цей диякон заставляв хлопця воду носити з річки, казав йому краску розтирати, а малювати не показував. Не довго пробув тут Тарас, і незабаром подався він у сусіднє село Тарасівку до иншого маляра, знов таки до дяка. Тут йому так само не пощастило. Цей дяк подивився зразу на долоню хлопцеві та й сказав: не буде з тебе, хлопче, пуття, ти не то до малювання не здатний, а й до шевства або до бондарства немає в тебе хисту. Мусів тоді хлопець вертатися до свого села та ставати за пастуха. Та пастух з нього ледачий був: не худоба йому в голові була, а книжки та малювання . . .

II.

Отак тинявся Тарас по наймах то-що до 16 років свого життя. Був він ще в одного маляра в селі Хлипнівці. Та тільки цей не став його держати у себе, коли довідався, що Тарас з кріпаків. Він нараяв Тарасові взяти перше дозвіл у свого пана на науку. Як пішов Тарас до пана добувати того дозволу, то вже й не вернувся у Хлипнівку: управитель Енгельгардтів звелів хлопцеві зостатись у панському дворі та помагати кухареві в кухні поратись. Потім взято Тараса до панських покоїв за козачка-прислужника. Коли пан було їде куди — чи у Вільну або у Варшаву, то й Тараса везе з собою, щоб він йому послуги робив: люльку подавав, покоїв доглядав, коли пан піде кудись з дому. Тяжке життя було Шевченкове у Вільні та Варшаві; сумував він дуже за своєю стороною, але мусів коритись лихій долі. Тільки й розваги йому та утіхи, що оте малювання.

За те малювання довелося Тарасові й різок скоштувати од панської руки, коли пан застав його вночі за малюванням.

Незабаром сам пан побачив, що краще він зробить, коли оддасть хлопця в науку до маляра. От і оддав його в Варшаві,

а коли переїхав до Петербурґу, то забрав туди й Тараса. В Петербурзі пан законтрактував його одному маляреві, Ширяєву на прізвище, аж на чотирі роки. Ширяєв був маляр не аби-який. Він посилав Шевченка мости та баркани у городі малювати, а путящої науки не міг йому дати, бо й сам мало що тямив. Бачив це Шевченко та й почав учитись малювання самотужки, крадькома, та коли вибере вільну годину.

У Петербурзі є великий сад, прозивається він „Літній Сад", а в тому саду багато камінних статуй та фіґур людських: за-для окраси саду їх поставлено. Ото Шевченко й ходив у цей сад та й змальовував ті постаті — ті фіґури; змальовуючи їх, він і вчився малювання.

В цьому-ж таки саду він зустрівся випадково з земляком своїм Іваном Сошенком. Сошенко був сам з України і вчився на художника у вищій малярській школі в Петербурзі — Академії Художеств. Сошенко розглянув Шевченкове малювання, коли цей показав йому. Він побачив, що коли Шевченко вчитиметься в путящих майстрів-художників, а не в якогось неука Ширяєва, то з нього вийде добрячий художник. Сошенко дуже уподобав Шевченка, покликав його до себе і з того часу заприятелював з ним. Через Сошенка спізнався потім Тарас з видатними, освіченими людьми — з письменниками та художниками. Поміж тими знайомими Шевченковими були: Жуковський — письменник, що потім у великій пригоді став Шевченкові, славнозвісний художник Брюлов та й наш письменник, Українець, Евген Гребінка.

Всі вони поводилися з Тарасом дуже гарно, по-приятельському, дарма, що вони були люди освічені, пани, а Тарас був крепак-неук. За приводом цих добрих людей Шевченко щиро взявся до книжок, до науки. Приятелі почали клопотатися про те, щоб визволити Шевченка з крепацької неволі, щоб забрати його од Ширяєва до Академії в науку. Всі вони бачили, що Шевченко має великий хист до малювання.

І не сказати, як гарно було Тарасові в новому товаристві: він неначе на світ народився . . .

III.

А все-ж згадка про те, що він крепак, що він людина не вільна, що пан його має повну владу над ним і що схоче, те й зробить з ним, — ця згадка дуже гнітила Тараса й не давала

йому спокою. Ото-ж його приятелі й постановили собі викупити Шевченка з неволі. А де-ж грошей добути? Пан спроста не схотів одпустити Тараса, він заправив за нього 2500 карбованців. От і зробили Шевченкові приятелі так: художник Брюлов намалював портрет з письменника Жуковського, той портрет продали за 2500 карбованців, а на ці гроші купили волю Тарасові. Отак врятували од загибелі нашого Шевченка, що став потім великим і славним поетом, великим не тільки на Україні, а й по всіх словянських землях.

Сталось це велике діло 22 квітня 1838-го року, на 25-му році Шевченкового віку. Яка то вже радість була Шевченкові, коли він довідався про волю, і не сказати!

Як тільки куплено волю Тарасові, так він зараз же вступив до Академії Художеств і почав працювати, почав вчитись малювання. Щиро брався він не тільки до малювання, але й до всяких инших наук, щоб зробитись освіченою людиною. Працюючи запопадливо коло науки та освіти, Шевченко не забував про свій рідний край, про свою Україну. Він раз-у-раз згадував, що його земляки, його брати та сестри у крепацькому ярмі живуть, і це його дуже непокоїло та журило. Шевченко не гордує рідною своєю, як то буває з иншими людьми, що повиходять з мужиків у пани. Він не заносився в хмари, не цурався рідні своєї, навпаки, допомагав рідним і грошима і добрим словом.

Не цурався Тарас і рідної мови своєї, як це буває з багатьома простими людьми, котрі понюхавши науки або поживши тільки в городі, вже починають свою рідну мову зневажати та на московський лад слова перевертати. Набіраючися освіти в Академії, Шевченко прийшов до тієї думки, що й українською мовою можна всякі науки викладати, як і московською мовою.

Опріче хисту до малювання, був у Шевченка ще один талан-кебета: він умів складати гарні вірші. У тих віршах кликав він людей до згоди, до братерства. Великий пан не повинен, на думку Шевченка, пишатись дуже та гордувати мужиком. В одному віршові Шевченко так і каже: „і царята і старчата — Адамові діти“, ото-ж і нема чого в хмари заноситись.

Шевченко дуже не любив панів за те, що вони держать народ простий у неволі, в крепацтві. У своїх віршах він докоряв за це панам, ганив їх, закликав їх схаменутись та дати волю народові.

Багато написав Шевченко таких віршів, де він згадує давнє минуле нашого краю, нашої України. Шевченко тужить за тим минулим, коли народ наш боровся з своїми гнобителями панами-Ляхами. А тепер, каже Шевченко в одному віршові, „заснула Вкраїна, буряном укрилась, цвіллю зацвіла“.

Писав він і такі вірші, де викладається гірка доля селянської жінки. Кому доводилось читати його „Катерину“, що починається так: „Кохайтеся чорнобриві, та не з москалями“, або „Наймичку“, то той знає, скільки братерської та батьківської любови було у Шевченковому серці до жіноцтва, до безталанних матірок . . .

Перед Шевченком у нас мало було таких письменників, що писали-б по-нашому, по-українському: Котляревський, Квітка, ще двоє-троє та й уже. А щоб так гарно писав хто, як Шевченко, то й ні одного не було. Ото-ж дуже зраділи у нас на Україні, коли почули, що Шевченко складає гарні вірші нашою мовою. А в Петербурзі Шевченкові знайомі зараз таки й заходилися друкувати ті вірші, і вже в 1840-му році вийшла там перша книжечка Шевченкових віршів. Ту книжечку названо „Кобзарь“; так її названо на спомин того, що Шевченко розказує у книжечці такою простою мовою і про простих людей, як і сліпці-кобзарі розказують та співають.

IV.

Коли слава Шевченка, як талановитого поета, пішла вгору, коли в Петербурзі московські письменники довідалися, що Шевченко пише гарні вірші українською мовою, то вони почали збивати його та намовляти, щоб і він писав свої вірші не по-нашому, а по-їхньому, тоб-то московською мовою. Та Шевченко не дався на спокусу і одказав їм так: „Спасибі, — каже він — за раду! Теплий кожух, — тільки, шкода, не на мене шитий, а розумне ваше слово брехнею підбите“.

Не послухав тих порадників лукавих Шевченко; бо він добре тямив, що й нам, Українцям, треба добрих книжок, по-нашому писаних. Тямив Шевченко, що нам потрібна освіта рідною нашою мовою виложена, а не чужою, московською. Через це Шевченко й склав такого вірша, у якому каже до нас, Українців:

„Учітеся, брати мої:
Думайте, читайте,
І чужого научайтесь,
Свого не цурайтесь“ . . .

Шевченко бачив, що освічені люди на Україні, родом Українці, цураються свого рідного і покручами робляться — прихиляються або до Москалів, або-ж до Поляків. Бачив Шевченко, що ота, мовляв, інтеліґенція чужа народові українському, бо народ розмовляє одною мовою, українською, а інтеліґенція — освічені люди, хоч і Українці зроду, а балакають і пишуть чужою мовою, московською або-ж польською.

Це дуже смутило Шевченка, дуже вражало чуле його серце. Йому хотілось би, щоб ті освічені люди прихилились до простого народу, щоб не гордували ним, не кепкували з його мови. Шевченко хотів би, щоб освічені люди (інтеліґенція) і сами між собою балакали так, як простий народ говорить, і щоб тією мовою навчали народ всього доброго. Такі думки виложив Шевченко і у віршах своїх. Ось як він картає освічену інтеліґенцію, що покручами поробилась — помосковилась або спольщилась:

„Як би ви вчились так, як треба,
То й мудрість би була своя;
А то залізете на небо:
„І ми — не ми, і я — не я!
І все те бачив, і все знаю“ . . .
. . . . . .
. . . . . і всі мови
Словянського люду, —
Всі знаєте, — говорить далі Шевченко, —
А своєї дасть Біг!“ . . .

Кожен народ, кожна, як кажуть, нація повинна знати свою історію, своє минуле.

Кожен Поляк, чи там Чех, або Литовець, коли кого з них спитати, розкаже, хто він такий, якого племени, розкаже хоч коротко свою історію, свою давнину. Тільки ми, Українці, не знаємо, хто ми, „чиї сини, яких батьків“.

Шевченко казав, що цього не повинно бути. Нам треба знати, хто ми такі. Ми повинні знати, що ми Українці, треба нам не цуратися своєї народности, годиться знати, що та земля, де ми живемо тепер, здавна зветься Україною, що колись за неї бились наші предки — і з татарською ордою, і з Ляхами, і з Москалями, що була у нас своя держава — республіка, та тільки Росія її ґвалтом

знищила. Нам треба дорожити рідним краєм, любити його. Не тікати нам із свого краю, коли злидні нас посядуть, а дбати про краще життя тут таки, на Україні. Бо Шевченко говорить:

„Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра“.

V.

Живучи у Петербурзі, Шевченко душею рвався в рідний край, на Україну. Як тільки докінчив він науку в Академії, так зараз і подався сюди. Йому дуже хотілось жити серед свого народу і працювати на користь темного люду. Зразу-ж, як приїхав на Україну, Шевченко подався до свого села, у Кирилівку, щоб побачити рідню. Потім він оселився у Київі, ставши за вчителя малювання в університеті.

Працюючи в університеті, Тарас Григорович не кидав письменства, а все складав нові вірші. В тих віршах він дуже гостро карав всяку неправду. Він не вважав на те, хто неправду чинить: чи то так собі пан — поміщик, який „людей запрягає в тяжкі ярма“, примушує їх робити на себе день-у-день, чи ту кривду народові робить найбільший поміщик — московський царь. Для всіх у Шевченка знаходилось гостре та правдиве слово. До всіх таких дужих на цьому світі наш поет гукав:

„Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!
Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде:
Розкуються незабаром
Заковані люди;
Настане суд, заговорить
І Дніпро і гори . . .
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших“ . . .

Незабаром після того, як оселився Шевченко у Київі, склався тут гурток людей. Люди ті були великого розуму, з великою освітою.

Привідцями-ватажками у тому гуртку були Костомарів, учений, що списав нашу історію, нашу давнину; Куліш, теж учений і письменник, та ще кілька людей иншого стану. Пристав до того гуртка й Шевченко. Цей гурток був потайний і назвали його вони Кирило-Мефодієвське братство. Яка-ж мета була у цього гуртка? Для чого в йому гуртувалися оті братчики кирило-мефодіївці? — А от для чого: кожному з них доходила до серця ота панщина, панська неволя, оте кріпацтво. Душею боліли братчики, що на світі така неправда панує.

От братчики й порішили, що треба так повернути життя, щоб цього не було. Треба боротися за народню волю, щоб не було того крепацтва осоружного. Боліло в них серце ще й того, що словянські народи — Поляки, Чехи, Серби, Болгари, Білорусини, Словінці, Словаки та й ми, Українці, живемо порізнені межи ріжними державами. Над одними Німці панують, над другими Турки, в австрійській державі гнітять наш народ Поляки та Мадяри, в Росії Москалі, та ще й катують тут наш народ поміщики з своїм царем Миколою I.

От братчикам і хотілось, щоб усі ці народи словянського коріння злучилися разом в одну спілку, в союз; щоб кожний народ словянський безборонно жив собі на своїй землі і розвивався на рівних, для всіх однакових, правах; щоб не було так, як тепер, що коли ти Українець чи Білорусин, то вже тобі й неможна вчитись у школі по-своєму, на своїй мові, або судитися в суді, своєю мовою балакаючи. Коротко кажучи, братчики хотіли добиватися таких порядків, щоб кожна словянська народність сама собі правувалася через виборних самим народом людей, і щоб жили усі в одній спілці. Такі думки хотіли ширити братчики поміж народом і прищеплювати ці думки по школах дітям.

Та не довелося братчикам робити це, й саме товариство їхнє не довго прожило-проіснувало; його скоро викрили: незабаром одна людина, Петров на прізвище, довідався про це товариство, підслухав розмову братчиків та й розказав начальству, донос учинив. Начальство арештувало всіх, продержало довгенько по тюрмах, а далі покарало братчиків всякими карами. Та найтяжче покарано Шевченка, бо в нього витрушено ще такі вірші, в яких він царів російських та й инших називає „катами-людоїдами“.

Ото-ж инших братчиків покарано тільки засланням з Київа до північних губерній, а Шевченка царь Микола I оддав у москалі і заслав на віки-вічні аж у Оренбурзькі степи. Сталося це 5 квітня

1847 року. Опріче того, Шевченкові заборонено було писати вірші й малювати. Оця заборона була найтяжчою карою для Шевченка. Але він таки писав вірші крадькома, писав і переховував написане то за халявою, то в чоботях під устілками. Отак наш великий поет, після недовгої волі, опинився знов у тяжкій неволі. Сидячи в тюрмі, ось як він виливає свою тугу, оплакує життя своє минуле, свою долю гірку:

„В неволі виріс між чужими
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі,
І не помяне батько з сином,
Не скаже синові: „Молись,
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись“.

VI.

Розпочалося для Шевченка знову страдницьке життя невільниче. Близькі серцеві, дорогі люди, з якими хотів у-купі працювати на добро народові, позоставались далеко, за кілька тисяч верстов, неможна було перекинутись з ними словом . . .

З Оренбурґу повезли Шевченка ще далі, до невеличкого містечка, що Орським прозивається. А там, згодом, опинився він аж за Каспійським морем у Новопетровському форті. До цього Новопетровського потрапив Шевченко ось як: офіцер Бутаков забрав його з Орського з собою до Оренбурґу, щоб там він казенні пляни малював. Тут Шевченко жив на окремій кватирі, а не в казармі, як у Орському. Та тільки-ж скоро довідались у Петербурзі — хтось доказав туди — що Шевченко всякі пільги має. З Петербурґу наказали потрусити його та заарештувати. Півроку продержали цим разом Шевченка в тюрмі та й заслали до того Новопетровського форту. Отак тяжко спокутував Шевченко оту невеличку пільгу. Брали його ще офіцери, з Орського таки, береги Аральського моря змальовувати; там йому теж трохи краще жилося. Тільки мандрівка та до моря була не довга.

Пробуваючи в Орському, Шевченко переноситься думками на Україну, і ось як списує-рівняє наші українські степи і ті, далекі:

„І там степи, і тут степи,
Та тут не такії . . .
Руді-руді — аж червоні,
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами . . .
А тут — бурян, піски, тали,
І хоч би на сміх де могила
О давнім-давні говорила . . .
Неначе люди не жили!“

Найтяжче нашому поетові було у Новопетровському форті. Шевченко тут мусів жити з солдатами в казармі, слухати їхню щоденну сварку та лайку та зазнавати грубіянського поводіння з собою. Служба тоді у солдатах була тяжка і довга, не така, як тепер.

Щоденна муштра, наглядання та назирання за ним, щоб не писав чогось, та не малював, дуже увірились нашому поетові: таке життя настало сердешному Шевченкові, що хоч лягай та помірай, хоч смерть собі заподій.

Увесь той час, що перебув Шевченко у Новопетровському, він не писав віршів. Один-єдиний тільки вірш написав він тут — „Москалева криниця“ зветься, та й то вже незабаром перед самою волею, коли не так уже пильно доглядали та назирали за ним. Цей Новопетровський форт був для нашого поета справжньою домовиною.

Один час, коли начальство тут змінилося, Шевченкові зроблено було де-яку полекшу; дозволено писати й малювати, але писати можна було тільки по-московському, а не рідною мовою. Сім років без малого не писав Шевченко по-українському не то віршів, а й листів, бо кожного листа його начальство перечитувало.

Та „все йде, все минає“, як сказав сам Шевченко в одному віршові. Минуло й страждання Шевченкове, коли повіяло в Росії трохи вільнішим духом після Кримської війни, коли загомоніли про волю народові, та коли настав новий царь Олександер II. А може та зміна й не принесла-б нашому страдникові полекші, не визволила-б його з неволі, як би не ті спасенні душі — петербурзькі

приятелі Шевченкові, особливо Жуковський, поки живий був. Після-ж смерти цього пана найбільше клопотався про Шевченка гр. Ф. Толстой. І от 1857-го року звелено було випустити Шевченка на волю, тільки їхати йому на Україну не дозволено. Таким побитом пробув Шевченко у неволі 10 років. Забрано його в неволю молодим, здоровим парубком, а вернуто немічним, за малим не старим дідом.

Як їхав він з неволі до Петербурґу через місто Нижній Новгород, то тут його ще продержали з півроку; бо з Петербурґу насшіла звістка, що жити Шевченкові не тільки на Україні, а і в Петербурзі неможна, що мусить він жити в Оренбурзі. Довелося ще морочитись, поки й ту заборону зняли, скасували та дозволили йому їхати далі.

Аж ось Шевченко прибув до Петербурґу. Сталося це 27-го березня 1858 року. Велика то радість була і Шевченкові, і його петербурзьким землякам, і всім добрим людям! Всі його вітали, розпитували, шанували й не знали, де його посадити. Отак почалося нове життя для нашого поета після 10-ти літнього поневолення та мук великих. Знову береться Шевченко до роботи, знову складає вірші, пише книжки для нашого народу та все рідною українською мовою.

Хоч як йому гарно було тепер у Петербурзі, а все-ж серце його рвалося на Україну, хотілося побачити після довгої та тяжкої розлуки своїх людей, своє село, рідню свою. Та ба! Заросла йому тернами стежка в Україну, всі шляхи перекопано до неї . . . . . Тільки в 1859-му році дано йому дозвіл поїхати в рідну сторону. Тут зустрічали його скрізь з пошаною та з великим почотом, вітали, хвалу йому воздавали, як великому поетові великого українського народу.

Пробуваючи тепер на Україні, Шевченко мусів стерегтися і бути дуже бережким, бо лихі люди назирці ходили за ним та прислухалися, про що він балакає з людьми; чи не намовляє часом людей проти панів. То хоч як він стерігся, а таки вскочив у біду: поліція в Черкасах арештувала його та й одвезла до Київа. Тут виявилось, що провини за Шевченком ніякої немає, то й випустили його зараз. Через таку небезпеку Шевченко не довго пробув на Україні, швидко він вирушив назад до Петербурґу.

Вже сказано було попереду, що хоч і гарно було Шевченкові у Петербурзі, а все-ж йому хотілося жити на Україні. Марив він

про те, щоб купити собі десь над Дніпром хату з невеликим шматком ґрунту, одружитися з сельською дівчиною та й доживати в тій хаті віку.

Одначе не судилося нашому поетові зазнати семйового щастя; не знайшов він такої людини.

Недуга, що він привіз з неволі, все більш та більш вялила нашого поета. Понівечене тяжким життям на засланні здоровя його не всилі було боротися з хворобою. Ще з осени 1860-го року Тарас Григорович погано себе почував, а наприкінці того року йому й зовсім стало недобре, бо прокинулась у нього водянка. Ця хвороба прикувала його до ліжка й не пускала вже встати. Далі йому все гіршало та гіршало. 25 лютого 1861-го року, коли він був іменинником і лежав на ліжку, не встаючи, насшіли йому телєґрами з України. Земляки поздоровляли свого Кобзаря з днем янгола й бажали йому ще довго працювати для свого народу. „Спасибі, що не забувають“, — промовив Тарас Григорович, коли прочитали йому телєґраму од Полтавської української громади. Це було 25-го, а 26-го лютого, у пятій годині ранку, лежав уже трупом наш дорогий, наш незабутний український поет . . .

Грицько Коваленко-Коломацький.

108. Давні українські пісні й народні казки.

Никольцьо бачив, що в його шкільній читанці не всі уступи виглядають однаково: де-які з них списані таким ладом, як ми щоденно розмовляємо; инші знову списані так складно, що можна їх співати. Учитель називав такі уступи поезіями або віршами і научив хлопчиків в клясі де-яких з тих віршів співати.

Никольцьо цікавий, як звичайно, спитався в батька, чи у давніх Українців були такі поезії або вірші. Він дивувався, чому батько не говорив йому про це досі.

— Були, Никольцю, — відповів батько цікавому синові, — але тих віршів не писано. Народні співаки, що не вміли звичайно ні читати ні писати, складали гарні пісні, співали їх сами при згуках бандури, а від них виучувалися инші люди.

Так переходили ті пісні з уст до уст; ніхто їх не списував, але не один собі їх стямив і співав дуже радо. А пісні ті були дуже цікаві і легко можна їх було спамятати. Цікаві вони були тому, що в них описувалися війни давніх українських князів, а легко було їх спамятати, бо вони були зложені гарною живою

зрозумілою мовою, якою говорив тоді сам простий народ. Народні співаки не знали церковної мови, якою писали учені ченці, єпископи, князі; вони складали пісні народною мовою, якої їх матері змалку научили. Тому народ розумів своїх співаків, слухав радо їх пісень, виучувався їх і передавав із роду в рід.

— Та й було чого послухати! — говорив далі батько до зацікавленого Никольця. — Одна пісня говорить тобі, як князь, у золото вбраний, виїхав на бистрому коні воювати з невірними, грабіжними народами, що нападали на українську землю. Князь їде наперед, за ним їдуть його дружинники, всі в сталевих панцирях, на головах шеломи, в руках довгі списи, при боках мечі. Все те сяє, блиститься до сонця. Переїхав князь із своїми відважними лицарями на ворожу землю і став воювати „в чистому полі“.

Мов дикий звір, як лев, як тур кинувся князь перший на ворогів, рубає й коле, а за ним таке саме роблять його дружинники. Довго треває така боротьба: цілий день проливається кров. Настала ніч; завзяті войовники перестали битись, але другого дня вже із сходом сонця боротьба починається наново. І от уже подолів князь ворогів; невірні порозбігались на всі сторони, лишивши „чисте поле“ залите кровю, застелене трупами. Князь із своїми лицарями веселиться перемогою і ділиться з ними здобиччю; що-найкращі речі собі, а решту ділить на рівні частини між своїми дружинниками.

В иншій пісні говориться знов про якогось незвичайного чоловіка силача, що свою отчизну увільнив від диких потвор, смоків, великих зміїв, вужів, або розбійників, що жили по лісах та робили пакости спокійним людям. Таких людей-силачів князі прикликали до себе і давали їм великі нагороди за їх прислуги для отчизни.

Не раз виправлялися князі із своїми дружинами воювати за море. Пливуть вони, пливуть великими човнами по Чорному морі, — аж тут буря збивається, небо затягнулося чорними хмарами, світа божого не видно, вихор віє, морські хвилі то підносяться вгору то спадають у долину, кидають човнами, мов трісочками; не один човен тоді розбився, не один чоловік потонув.

Такі то страшні події описувалися в давніх українських народних піснях. Правда, що цікаві люди дуже радо слухали їх і переймали.

Були також і инші пісні, де не говорилося про війни давніх князів і їх дружинників. У де-яких піснях славлено давніх

поганських богів, і такі пісні співано на поганські свята, де-які співано на весіллях, на похоронах; були обжинкові пісні, були й такі, що в них сироти й бідні люди жалуються на свою тяжку долю. Як Українці приняли Христову віру, то в давні поганські пісні повкладали багато споминів про Ісуса Христа, Матір Божу і християнських святих.

— Я сказав тобі вже, Никольцю, — мовить далі батько, — що всі давні українські пісні були зложені живою народною мовою. Додам ще тобі, що народною мовою розповідалися також в давніх часах казки про зміїв із сімома головами, про заклятих королівен, про золоті яблука, про дерева з діямантовим листям, про журавлів і бузьків, що говорити вміють, про дванадцять розбійників і тринадцятого ватажка, про бабу Язю, про ворожку, що мешкає в темному лісі серед непроходимих болот у хатчині на курячій ніжці, про чорних собак та котів, про чудесні перстені та золоті черевички, що людям багатство приносять, про хлопчика заклятого на дикім острові серед моря, скляні гори і т. и.

З поширенням християнства на Україні народні казки збагатились видуманими оповіданнями біблійними, старого й нового завіту, та оповіданнями з життя святих.

Остап Макарушка.

109. Великий князь.

I.

Минуло 900 літ від часу, як на Берестовім коло Київа покінчив життя князь Володимир Великий. Його імя знає у нас навіть мала дитина, а память його є в глибокій почести у всього нашого народу без огляду на державні гряниці і навіть ріжницю віроісповідання.

Року, в котрім родився князь Володимир, не записали давні літописи. Так само не знаємо нічого про його молоді літа. Батьком Володимира був славний князь Святослав, великий войовник і сміливий лицарь, що все своє життя перебув на війнах, воюючи Хозар, Греків і непокірні українські племена; він загинув нещасливо коло Дніпрових порогів у боротьбі з дикою ордою Печенігів, — печенізький ватажок казав зробити з його черепа чашу на вино . . .

Молодим Володимир мабуть не раз бачив батьківські походи і з молодих літ звикав до зброї та до невигід життя в таборі, і потім помстився за смерть батька на Печенігах.

Матірю Володимира була проста селянка Малуша, яку щиро покохав Святослав; через те вороги пізніше відмовляли Володимирові княжих почестей і звали його сином рабині. З дитинячих літ може памятав Володимир свою бабку княгиню Ольгу, що дуже розумно правила державою і перша з-поміж наших князів приняла християнство; за її прикладом став християнином і Володимир.

Коли в 972 році загинув Святослав, київська держава поділилася між його трьома синами: Ярополк мав княжити в Київі, Олег в деревській землі, а Володимир у Новгороді; в полоцькій землі панував князь Рогволод. Святославові сини були ще невеликі і не могли взяти правління в свої руки, за них рядили могутні пани, бояре. Дорадник Ярополка, київський боярин Свенельд, почав підмовляти молодого князя до боротьби з братами, щоб зєднити наново в одних руках всю державу. Це була думка розумна, бо наша держава могла мати силу тільки тоді, коли у ній панував би один енергійний чоловік. Але способи, якими Свенельд хотів перевести свої наміри, не були добрі, і Ярополк не тільки не здобув волостей братів, але ще втратив і свої. Ярополкові війська перемогли, що правда, Олега, і він загинув у боротьбі; але проти Ярополка звернувся наймолодший брат, Володимир, і розпочав з ним війну.

Володимир переживав у Новгороді, як йому призначив батько. Але коли дізнався про боротьбу між братами, покинув свій город і поїхав за Балтийське море до Скандинавії, шукати помочи. Скандинавський народ Нормани, або Варяги був славний сміливістю і войовничістю і наймався на службу кожному, хто хотів вести війну. Наші князі не раз брали варязьких вояків на поміч, так само зробив і Володимир. Тим часом Ярополк напав уже на Новгород і підгорнув волости брата. Розпочалася війна. Лицарський Володимир не хотів нападати несподівано на Ярополка і вислав до нього вість: „Іду на тебе, приготовляйся до боротьби“.

Війна скінчилася перемогою Володимира. Він опанував знов Новгород, побідив полоцького князя Рогволода і прийшов під Київ. Тоді бояре стали покидати свого князя і перейшли на сторону Володимира. Ярополк також мусів піддатися братові. Володимир бажав погодитися з ним, але коли Ярополк прибув до його табору, несподівано Варяги кинулися на нещасливого князя і пробили його мечами. Володимир, обурений на Варягів, не пустив їх до Київа, щоб не знищили міста, і чим скорше почав збірати військо проти

них. Тоді Варяги побачили, що нічого не здобудуть, і просили Володимира, щоб пустив їх вільно на службу до Греції.

Володимир був тепер одиноким паном всієї держави свого батька. Але держава по війнах була знищена, і довгого часу треба було, щоб її довести до ладу. В перших роках свого панування Володимир дбав поперед усього про те, щоб підбити під своє панування ті українські племена, що жили дотепер окремо.

II.

В 981 році ходив Володимир з військом на нинішню Галичину, яку заняли були Поляки. Літопис каже про це так: „иде Володимиръ къ Ляхомъ и зая грады ихъ, Перемышль, Червенъ и ины городы“. Це перша історична звістка, яку маємо про Галичину. Що перше тут діялося, чи були тут які окремі князі, чи може Галичина належала до київських князів, коли і як заняли її Поляки, — про це не знаємо нічого. Головними городами були в Галичині тоді Перемишль і Червень (нині село над Бугом в Холмщині); Львова не було тоді зовсім, а Галич не був ще столицею. В пізнішім часі польська держава стала сильніша і знову думала забрати Галичину, тому в 993-році Володимир ходив другий раз до Галичини, — приготовлятися до війни. Володимир відбував походи і десь глибоко в Польщу, але про це не знаємо нічого докладно.

В 981—2 році була війна на сході з Вятичами, словянським племенем, що мешкало над рікою Окою; їх побив уже Святослав, але тепер Володимир мусів знову воювати з ними, щоб примусити їх до підданства і данини.

В 983 році відбув князь похід на Ятвягів, литовське племя, що від північного заходу непокоїло нашу державу, і знищив їх землю.

В 984 році воював Володимир Радимичів, невелике племя, що жило над горішнім Дніпром. Вславився тоді воєвода прізвищем Вовчий Хвіст.

Того самого року відбувся похід на Болгар, монґольський народ, що мешкав над долішньою Волгою. Володимир не бажав нищити цієї орди, а тільки хотів забезпечитися від їх нападів і заключив з ними згоду. Пізніше оповідали, що війну відрадив князеві воєвода, Добриня, — сказав, що Болгаре багаті пани, в чоботях, не схочуть платити дані, ліпше пошукати слабших ворогів, що ходять в личаках . . .

Через ті війни Володимир забезпечив державу від сусідських нападів і міг її впорядкувати. Щоб на будуче новоздобуті землі не відпали од Київа, князь віддавав їх у заряд своїм синам, яких мав аж дванадцять. Першою жінкою його була Рогнідь, донька полоцького князя, яку називали Гореславою, бо багато горя перейшла

в житті; крім неї мав князь ще инших жінок, бо на те дозволяли старі словянські звичаї, і Володимир не був ще християнином.

Під своєю управою лишив тільки Київ і землі по лівім боці Дніпра, решту роздав синам. Від того часу ріжнородні землі українські, білоруські і навіть московські належать до київської держави і приймають назву руських. Давніше кожне племя мало окрему назву (Деревляне, Радимичі, Вятичі і ин.), а імя Руси

носила тільки околиця Київа; тепер, хоч лишилися і далі племінні ріжниці, цілий простір східної Европи почав зватися Руссю на знак політичної єдности.

Така велика могутна держава мусіла знайти всюди признання і поважання. Західні сусіди поспішилися ввійти в приязні зносини з Володимиром. Польський король Болеслав, хоч рад був прилучити Галичину до своїх земель, мусів заключити мир; чеський князь Андрій і угорський король Стефан Великий прихильно відносилися до нашої держави; мабуть у добрих зносинах стояв Володимир і з Німеччиною.

Лишився тільки один небезпечний ворог української держави, а це були степові орди. Коли батько Володимира знищив державу Хозарів над Каспійським морем, на місце цеї спокійної орди прийшли войовничі Печеніги. Від них загинув Святослав, і вони заняли чорноморські степи та почали нападати на багаті землі над Дніпром. Від початку свого панування Володимир вів з ними війну і з кожним роком війна ставала більша і гарячіша. Оповідали багато про те, які пригоди мали люди з Печенігами. Під Переяславом малий хлопець переміг Печеніга, як Давид Ґоліята, і від того назвали город, бо хлопець „переняв славу“ печенізького ватажка. В Білгороді люди здурили Печенігів, що мають багато поживи, бо показали їм, що ніби-то з землі дістають кисіль. Під Василевом сам Володимир знайшовся в небезпеці від ворогів, бо мав невелике військо і мусів захиститися під якийсь міст, — на памятку цього пізніше поставив там церкву. Війна йшла безнастанно так, що не доставало в Київщині війська, і князь мусів спроваджувати вояків з північних земель. Щоб забезпечити край перед нападами, казав Володимир будувати замки в оборонних місцях, а в околиці Київа велів сипати оборонні вали. Сліди таких валів лишилися до нині по обох боках Дніпра, над Стугною, Ірпенем, Россю, Трубежем, Сулою. Ці кріпости служили до оборони і значно спинили напади Печенігів.

III.

По десятьох роках панування, коли вже держава була забезпечена від ворожих нападів, Володимир зважився перевести важну внутрішню реформу — змінити віру всього народу. Давня словянська віра в явища природи — в Перуна, Дажбога, домовиків, русалки, — віра повна забобонів, тоді вже не знаходила прихильників між

свідомішими людьми, що знали ширший світ і бачили життя культурніших народів. Літопис оповідає, що до Володимира приходили люди ріжних вір, щоб його нахилити до зміни віри; були Болгаре магометанської віри, Німці римського віроісповідання, Хозаре, що належали до жидівської релігії, і грецький фільософ з Царгороду. Князь скликав нараду бояр і старих і вислав десятьох людей в далекі сторони, щоб оглянули ріжні обряди і зважили, яка віра найліпша. Посли вернулися і заявили, що найгарніше богослуження є в Греції, і що князь повинен приняти грецьку віру, як це вже зробила княгиня Ольга.

В тім часі трапилася нагода ближче пізнатися з Грецією. Грецькі цісарі, брати Василь і Константин, звернулися до київського князя з проханням, щоб дав їм воєнну поміч, бо проти них підняв повстання один із свояків. Володимир радо згодився на це і послав до Візантії шість тисяч піхотинців, і вони розбили військо повстанців; цісарям так подобалися наші вояки, що лишили їх собі далі на службі, як прибічну двірську сторожу. В нагороду за поміч Володимир зажадав, щоб цісарі дали йому за жінку свою сестру Анну.

Цісарі не хотіли на це згодитися. Грекам видавалося страшною річчю, щоб цісарська донька могла віддатися за якогось „варвара“, далекого північного князя, що не вірить в Христову науку. Почали толкувати Володимирові, що перший християнський цісарь Константин Великий заборонив віддавати цісарських доньок чужинцям, що цісарські відзнаки дано янголом з неба і т. ин. Володимира обурили такі хитрування, і він наважився примусити Греків до уступок зброєю. Українське військо несподівано увійшло до Криму, де були грецькі посілости. Тоді цісарі змякли і вислали свою сестру до міста Корсуня на Кримі, щоб спинити війну. Заключено мир, Володимир зрікся Криму на річ Візантії, а сам обіцяв вихреститися.

Про хрест Володимира не знаємо нічого докладніше; потім зложилася леґенда, що князь довго не хотів хреститися, і аж коли йому очі чудесно загоїлися, виконав обітницю, — але це тільки народне оповідання, не історична правда. По хресті відбувся шлюб з цісарівною Анною. Від того часу уживав Володимир корони, подібної до візантійської і инших цісарських відзнак; в таких прикрасах бачимо його портрет на монетах.

Вернувшися до Київа, Володимир почав заводити християнську віру на місце поганської. Не йшло це дуже тяжко, бо в Київі здавна вже були християне, була навіть церква святого Ілії; а народ не дуже вірив у давніх богів. Князь наказав знищити наперед найважнішого бога Перуна, якого статуя стояла перед княжим двором: він мав срібну голову і золоті вуси. Привязали його коневі до хвоста і стягнули з гори до Дніпра; при тім дванадцять мужів били його палицями і кинули у воду; так плив він аж за Дніпрові пороги і там викинуло його на мілину. Так само рубали й нищили инших богів. Потім Володимир велів всім мешканцям Київа йти на ріку, і грецькі священики хрестили всіх всенародно. Люди охоче хрестилися, бо любили князя і вірили, що він веде їх до доброго. Це було в 988 році.

Не відразу поширилася християнська віра у всіх сторонах. Не доставало священиків, щоб охрестити народ в цілій країні, не то щоб утвердити неофітів[1]) у новій вірі. Ще довгі роки в далеких селах ховалося поганство, темні люди зверталися до помочи Велеса і Дажбога, складали жертви в лісах і на багнах русалкам і иншим богам. Християнська віра приймалася тільки назверх, і довгого часу треба було, щоб люди навчилися всіх тайн нової віри. Найшвидче поширилося почитування тих святих, що нагадували людям давні божества: святий Ілія їхав огненним возом і нагадував Перуна, святий Юрій був подібний до Дажбога, святий Власій до Волоса — бога скота і ин. Принялися ті християнські свята, що припадали на час давніх словянських; Різдво це давнє свято новонародженого сонця, Великдень і Зелені Свята лучаться із святом весни, святого Івана з давнім Купалом і ин.; у шлюбних обрядах лишилося багато поганського, так само в поминках і ин.

Християнство привело багато змін на Україні. По більших містах осідали грецькі єпископи, а в Київі повстала митрополія; всюди було багато грецьких учителів, ремісників, купців. Греки вводили у нас нову культуру, що зміняла вигляд нашої землі. По містах ставлено церкви, перші мурованні будинки. Перша мурована церква в Київі — це церква Богородиці, так звана Десятинна, що на її удержання князь призначив десяту частину своїх прибутків. До неї Володимир передав також ікони, хрести і церковні речі, котрі взяв з Корсуня. Ця церква вже не істнує, завалилася 1240 року підчас нападу Татар.

[1]) Неофіт — новохрещенець, новонавернений.

Разом з християнством завелися у нас початки книжної просвіти. Князь казав брати діти визначних бояр і давав їх на науку. Часть молоді вчилася на священиків, решта тому, щоб здобути собі освіту, яка стояла високо у Візантії. Перші вищі школи основано при епископських катедрах; нижчі були і при звичайних церквах, по селах. Наука починалася читанням і писанням в староукраїнській мові; рахунків учено небагато, але знали чотирі дії і дроби. Далі учили грецької мови, яку мусів знати тоді кожний освічений чоловік, не тільки учений, але й купець і ремісник, бо зносини з Грецією були дуже живі, і не один чоловік зустрічався з Греками; вчили не тільки читати і розуміти, але також граматичних правил. Багато часу присвячували науці стилю, щоб уміти гарно писати і складати штучні промови. Хто навчився грецької мови, той мав отверту дорогу до багатої візантійської літератури, міг вчитуватися в книги про історію, географію, природні науки і ин. Наших книжок ще тоді не було, що-йно святе письмо перекладали з грецької мови на староукраїнську. Але невдовзі появилися визначні учені, що положили основи під нашу літературу. Все те було заслугою Володимира; завдяки йому засияла наша земля високою культурою і просвітою.

IV.

Другу половину свого панування Володимир присвятив у цілости тій культурній праці. Воєн уникав, і тільки з дикими Печенігами велася безупинна боротьба. Князь часто засідав з боярами на ради, і укладав пляни, як упорядкувати справи великої держави, щоб усім жилося добре і щасливо. Володимир був для всіх ласкавий і прихильний, часто уряджував величні бенкети, гостив убогих і нещасливих. На празники відбувалися обіди для всього народу; так, нпр., бенкет на Спаса тривав вісім днів, бідним роздавали цілими бочками мед і милостиню в грошах. Так само ласкавий був князь Володимир для дружини — прибічного війська. Раз дружина почала вередувати, що мусить їсти деревляними ложками; князь казав дати всім воякам срібні ложки, кажучи: „Сріблом і золотом не здобуду дружини, а з дружиною здобуду й золото й срібло; і дід і батько мій здобув з дружиною золото і срібло“. За цю ласкавість всі любили й кохали старого князя, як рідного батька, називаючи його „ясним сонцем“.

Але останні дні його життя не були щасливі. Почали бунтуватися проти нього де-котрі сини. Перед вів між ними Святополк, якого

потім назвали Окаянним. Він оженився з донькою польського короля Болеслава і за намовою свого тестя хотів зробити ворохобню проти батька; польському князеві дуже бажані були незгоди між нашими князями, бо хотів покористатися війною і забрати собі Галичину. Але Володимир дізнався про це і увязнив Святополка. З цеї причини трохи не прийшло до війни з Польщею. На жаль, Святополка наслідував і брат його Ярослав, — він також готовився до війни з Володимиром.

Але Бог не дав дияволу радости, — каже літописець. Володимир умер дня 15 липня 1015 року. Не був ще дуже старим чоловіком, не мав і 60 літ. Умер під Київом у своїм дворі на Берестовім. Коли люди довідалися про його смерть, зійшлися без ліку і плакали за ним, — бояре за оборонцем держави, бідні за заступником і кормителем. Звідтіля перевезено його тіло до Київа і похоронено в церкві Богородиці Десятинної, де вже спочивала його жінка Анна. Ця церква потім, як знаємо, завалилася, і аж за митрополита Петра Могили в 1635 році віднайдено мармуровий гріб князя, але потім гріб десь затратився; частина мощей Володимира має переховуватися в Київі (голова в київській Лаврі, рука в Софійській катедрі). В XIII віці наша церква зачала почитати Володимира Святим за його заслуги для християнства.

В історії лишив Володимир память щасливого войовника, мудрого політика і великого орґанизатора. За це дістав ім'я, якого ніхто більше в нашій минувшині не носить, — ім'я Великого.

Іван Крипякевич.

110. Княжий город Галич.

Галич згадується вперше у літописах в 1141 році. Початок міста виводили від якогось Галиці і в давніх часах показували коло міста Галичину могилу; але сьогодня не знаємо навіть, де стояла та Галичина могила, бо коло Галича могил є багато.

Галич належав до найстарших наших городів. Ще в нинішніх часах знаходять у землі камінні сокири, прилади з рогу, глиняну посудину, стару зброю — все те памятки з непамятного часу, з-перед скількох тисяч літ; на місці, де нині стоїть Галич, колись були села, по котрих навіть назва не лишилася, мешкали люди, про яких память загинула.

До більшого значіння прийшов Галич аж тоді, коли в Галичині запанували потомки князя Володимира Великого, а особливо, коли

1144 року переніс сюди столицю князь Володимирко. Тоді з незначної наддністрянської осади став Галич великим і славним містом.

В давніх наших містах посередині стояв завше оборонний замок, город. Його ставлено на високій стрімкій горі, серед яруг або над річкою, щоб легко було оборонитися перед ворогом. З тих боків, де приступ був лекший, город забезпечували високими валами, висипаними із землі, в де-яких місцях був тільки один вал, де-инде йшли два або й три вали, один за другим. Крім цього будовано ще деревляні укріплення, стіни; це були пні і бальки дерева, збиті разом; поверх засипували їх землею або мастили грубо глиною, щоб забезпечити їх перед огнем. Між укріпленнями стояли вежі або стовпи, будовані з дерева або каміння.

До замку вели в одному місці ворота, муровані з каміння; через рови були перекинені рухомі мости, які можна було на ніч зводити.

В середині серед валів і стін стояв княжий двір, церкви, доми визначніших бояр, а також комори, де підчас війни міщане ховали своє майно.

Міщанські доми стояли за валами нижче під замком, на рівнині; тут також були вали і рови для оборони перед ворожим нападом; але ці укріплення рідко коли були сильні і з-поза них можна було боронитися тільки короткий час: в небезпеці міщане хоронилися на гору до города.

З літописів знаємо, що Галич був збудований так само, як инші українські міста. На горі стояв город, і там містився княжий двір, в городі була церква Богородиці, дуже сильно збудована, так що деколи підчас війни заміняли її на замок і звідти билися; була там і друга церква Спаса, і від неї вів перехід (галерія) до княжого двору — звідти був вигляд на все місто. В городі був також манастирь святого Івана. З воріт знаємо тільки про „німецькі ворота“. Це і все, що нам переказали літописи.

Але з літописів неможна довідатися про найважнішу річ, де і в якому місці стояв город з княжим замком. Учені історики, які хотіли означити положення давнього Галича, почали шукати з великим трудом і накладом за слідами старого міста; бо, хоч місто давно пропало, то по ньому мусіли лишитися якісь памятки і знаки. І справді коло Галича знайшлося дуже багато руїн, могил, звалищ, валів і т. п., що тягнуться далеко аж по-за сусідні села. Ті останки

старих будівель знаходяться у всій околиці нинішнього Галича: в Залукві, в Святім Станиславі, Соколі, Підгородді, Пітричу; займають вони над Дністром простір на півмилі і на цілу милю від Дністра над Луквою і Лімницею. Такий великий простір займав колись Галич.

Але де була середина міста з княжим городом, цього неможна дотепер напевно сказати.

Де-хто думає, що старинний Галич лежав на тому самому місці, що сьогодня, а княжий город стояв на нинішній замковій горі, де лишилися звалища; але ця будова походить з XVIII віку — в давніших часах про замок не знаємо нічого. Церква Рожества в місті коло мосту може й походить з княжих часів; але тільки стіни задержалися старі, верх збудований у новіших часах.

Инші шукали старого города над Лімницею, де також є стрімке місце, добре до оборони. Недалеко стоїть костел святого Станислава, що був колись церквою святого Пантелеймона — але тут також тільки стіни і фундаменти старі — покрівля нова. В иншому місці віднайдено фундаменти двох церков — одна з них звалася церквою Спаса; трохи далі є сліди вежі, округлої форми. Але в цьому місці нема слідів ніяких валів і неможна знайти місця, де стояв княжий город.

Третє місце, де міг стояти замок, — це село Крилос. Є там висока гора над рікою Луквою, дуже добра до оборони. Гора обведена довкола валами, з одного боку ті вали йдуть у три ряди; це видимі сліди, що колись стояв тут город. Церква Богородиці, яка стоїть у Крилосі серед валів, є старого походження; недалеко є також фундаменти вежі. Довкола знаходяться урочища, як Іванівське, Воскресенське, Юрівське, Данилівське, Ілійщина; є між народом перекази, що колись були там церкви — і справді в де-яких місцях відкопано старі фундаменти, багато тесаного каміння, підлог з поливяної цегли, різьблені стовпи, хрестики, печатки і т. п.

Тяжко вгадати, в котрому місці стояв княжий город. Але з тих малих слідів, які дотепер лишилися, бачимо, який широкий був старинний Галич, скільки місця займав. Розтягався він далеко по-над Дністром, Лімницею і Луквою — не тільки там, де стоїть нинішнє місто, але й там, де сьогодня лежать села: Залуква, святий Станислав, Сокіл, Підгороддя, Крилос, Пітрич. Простір вшир займав півмилі, здовж більш, як милю. Оскільки більший був княжий Галич від сьогодняшнього міста! . . .

II.

Гарно виглядав старий Галич. Розвинувся широко по-над Дністром по горбах і долинах, здалеку світили верхи церков, мурованi двори й палати. На вулицях панував великий рух. З усіх сторін їхали в місто вози, повні всякого багатства; з поблизьких сел везли селяне дерево, то збіжжя, то всякі вироби, то гнали на продаж худобу і коні. Одні прямували до торговиці, инші над Дністер до пристані.

Над рікою рух був найбільший. На воді стояли десятки кораблів, сотки більших і менших суден та човнів; маяли в повітрі вітрила й ріжнобарвні прапори. Одні кораблі прийшли здалеку, від Чорного моря; вони привозили до Галича грецьке вино, полудневі овочі, пахуче коріння, дорогу посудину, східні убрання, зброю. На инші з поспіхом накладали галицькі товари, дерево, мед і віск, шкіри і хутра, збіжжя, сіль: все те йшло Дністром до моря і дальше в грецькі й азійські країни.

Над берегом Дніпра ходили купці — одні місцеві, з Галича, инші з чужих земель: Араби, Татаре, Жиди, Італійці, Серби; говорили на всяких мовах.

Порядку пильнували княжі урядники — митники і осмники; вони мусіли бути при кожному купні й продажу та збірали оплати з купців. Князь мав із торгівлі великі доходи.

Але з торгівлі збірали й міщане великі достатки; багатство знати було всюди. Боярські і міщанські маєтности розтягалися далеко за містом; не один мав тоді власні фільварки, великі череди худоби, численні стоги збіжжя, багато слуг; доми Галичан виглядали, як двори, обійстя були широкі, комори повні всякого добра. Як виїздив з дому багатий боярин, то їхав у дорогій одежі із золотими ґудзиками, перетканій золотом і сріблом, з дорогими ланцюгами на грудях, вели перед ним коні прибрані багато, а ззаду поспішала юрба слуг і підлесних прислужників. Жіноцтво ходило в показних хутрах, на руках носило срібні бранзолєти, в ухах золоті ковтки, на головах вінці з дорогим камінням — побренькували золотом і сріблом. Церкви були мурованi, прикрашені різьбленими стовпами, в середині уладжені роскішно: підлоги були з ріжнобарвних цеголок, вікна з ріжнокольорового скла, стіни з білого і зеленого мармору, де-коли дуже гарно розмальовані. Образи й ікони світили від золота.

Найбільший рух був на княжому дворі. Тут збіралися визначні бояре і міщане, ченці і світське духовенство, чужі купці і гості;

княжа палата завше була повна людей. Багато було й княжих урядовців. Княжим двором заряджував дворецький, що мав під своїм доглядом все господарство, — а в неприсутности князя вів провід у всьому городі. Княжу канцелярію мав у своїх руках печатник: він підписував усі княжі грамоти і листи та державні документи. Стольник пильнував княжого столу, покладник мав нагляд над спальнею, ключники і тивуни займалися иншим господарством: до нижчої служби уживали дітських або отроків.

На двір сходився народ з усіх сторін, бо тут був осідок усіх урядів, тут можна було полагодити всякі справи, які хто мав. В товаристві значніших бояр відправляв князь щоденно суд на площі перед двором. Покривджений вів винуватця і свідків і розповідав перед князем свою скаргу, оскаржений боронився і давав своїх свідків. Коли хто вніс несправедливу скаргу, того карали, як винуватця; за злочини не засуджували на вязницю, але винуватець платив звичайно кару в грошах — частина йшла на покривдженого, частина на князя. При великих злочинах, коли оскаржений мимо доказів не хотів признатися до вини, примушували його силою признатись: били, дерли йому бороду, мучили иншими способами.

Коли яка справа була дуже темна, уживали „божого суду“: кидали оскарженого в воду: як потопав, був знак, що є невинний, як плив по верху, це значило, що завинив, бо, — казали, — вода не приймає грішного чоловіка; часом робили пробу розпаленим залізом, чи попече винуватця; иншим разом спорячи билися з собою мечами, хто побідив, той був невинний.

В неприсутности князя судив справи княжий урядовець — тивун.

Часто сходилися на княжий двір бояре і поважні міщане на раду у важних справах; обговорювали важні державні діла, обмірковували способи, як забезпечити країну перед ворогами, як піднести багатство і заможність землі. Де-коли в дуже важних справах скликав князь віче, раду всіх бояр і міщан з города. Тоді розтинався голос вічевого дзвона, і всі горожане збіралися на широкій площі серед міста. Головою зборів вибірали якогось старшого, заслуженого чоловіка, і він вів наради. Князь або бояре ставили під раду всякі справи, народ обмірковував їх і голосно окликами давав знак, яка думка йому подобається. Віче відбувалося завше перед війною, тоді князь разом з воєводами відбував перегляд війська.

Як усі державні справи було полагоджено, князь виїздив на місто. Данило як їхав, кінь під ним був напрочуд гарний, кульбака з червоного золота, лук і шабля також прикрашені золотом і ріжними дивними прикрасами, каптан на ньому з грецького золото-тканого шовку, обшитий золотим і дорогим мережевом, чоботи із зеленої шкіри, вишивані золотом. Довкола князя їхали бояре й урядовці, де-коли їхав за ними і відділ війська в блискучій зброї, з червоними щитами, під прапором. Князь їздив оглядати свої маєтности, одвідував свої стада, що годувалися під доглядом конюхів. Часто відбувалися лови в галицьких лісах, що тоді були ще повні всякого дикого звіря; їхав тоді князь із усією дружиною, з ловчими і сокільниками, при згуках труб і ловецьких рогів.

В святочні дні відбувалися на княжому дворі забави і бенкети. Столи заставляли срібними мисами, золоченими чарками й иншою дорогою посудиною; подавали всякі страви: гуси, лебеді, журавлі, голуби, кури, зайці, оленину, вепровину, телятину, воловину — все те приладжене на ріжний спосіб; пили всякі напитки, найбільше вино, мед чистий і мед варений з корінням; багато кухарів трудилося коло варива, инші знов слуги бігали, носячи тарелі, инші тримали срібні умивальниці, инші посуди з гарячою водою, инші пляшки з вином, инші махали обережно віяльцями для прохолоди. Кімнати були прикрашені по-княжому; всюди було повно килимів з витканими взорами, столи і лави застелювано дорогими прикривалами. При бенкеті пригравали музики на гуслях, дудах, сопілках, трубах, инші співали пісні в честь князів, а ще инші танцювали, оповідали байки і сміховинки. Де-коли, головно, як приїзжали гості з далеких країв, відбувалися лицарські ігрища, турніри. Лицарі викликали один одного і боролися на конях у повній зброї, хто кого подоліє.

Де-коли вкривалося ціле місто сумом, тоді — як умер князь; по всіх церквах заводили тоді дзвони, всі люди надягали чорну одіж на знак жалоби. Але недовго по похороні приходили знов святочні дні, як засідав на престолі новий князь: тоді знов дзвенів Галич піснями і веселощами.

Іван Крипякевич.

111. Руйнування Київа Москалями.

На північ від України жили зовсім чужі нам народці: Мері та Весь. Вони були фінської породи, говорили фінською мовою і жили

своїм звичаєм, не таким, як у нас. Здавна вже Українці й предки сьогочасних Білорусинів, що жили в київській державі, виходили в ті землі і там селилися. Де далі таких виходців ставало там усе більше та більше. Ті фінські народці були неосвічені, ніякого міцного ладу в їх не було, та й тихі люди вони були, не войовиті. Через те оті зайди з нашого краю де далі все дужче та дужче брали над їми верх. Наші князі підгорнули під себе той край і почали там і городи свої будувати.

Наші люди живучи вкупі з Мері і Весею, попереміщувалися з їми. Фіни повихрещувались у християнську віру, наші почали женитися з Фінками, а Фіни з дівчатами нашими. Одні в одних переймали звичаї. Мову свою Фіни забували, а знов і наші люди багато де-чого переймали від їх до своєї мови. З обох тих мов витворилася нова мова, зовсім окрема від нашої — московська (так її згодом названо). Ми говорили по-старому, по-українськи, а вони вже по-новому, по-московському. Було вже два народи, одмітні обличчям, мовою, звичаєм, одежою. Тільки тоді ще і ми, і вони звалися однаково — Русь.

З цієї північної землі зробилося окреме князівство Ростово-суздальське, що належало до Київської держави. Воно було там, де тепер губернії: Московська, Володимирська, Ярославська, Нижегородська, Костромська та Тверська. Князювали там українські князі та слухалися київського великого князя. Помалу це князівство вбивалося в силу. Ще в ті часи збудував там город Москву син Володимира Мономаха — Юрій.

Цьому ростово-суздальському князеві дуже хотілося зробитися великим князем київським. Ото він і почав воювати Київ, щоб добути його. Років з вісім безупину добувався він його, беручи собі на поміч инших князів, ще й закликаючи руйнувати рідну землю чужинців: Угрів та Половців. Двічі вже він брав Київ військовим боєм, двічі його відтіля вигонено, а він усе таки добувався. Всю землю вкраїнську залито кровю, спустошено війною та пожарами, силу людей побито, і Київ поруйновано, а Юрій усе не вгавав, усе бив на його. І таки добився свого, запанував над Київом, як умер великий князь Ізяслав (1154). Та не довго покнязював, бо за три роки й сам умер.

Син його Андрій, на прізвище Боголюбський, уже не добивався Київа. Він його не любив, бо зріс на півночі: там йому було все любе й рідне, а в Київі чуже. Одначе й коритися Київу йому не хотілося.

Ставши князем у ростово-суздальській землі, він вигонив з неї своїх братів та небожів, порозгонив значніших бояр і намагався стати самовладним князем. Столицею своєю він зробив новий город Владимир на річці Клязьмі, все закрашав його та дбав, щоб він виріс та забагатів. Він хотів, щоб Владимир зробився столицею на всю державу з півночи та аж до півдня, а він, Андрій, став-би великим князем, та тільки не в Київі, ні: він хотів з Владимира панувати над усією державою самовладно.

А щоб не стояв на заваді Київ, треба було його зруйнувати, понизити, треба так зробити, щоб він звівся ні на що і не міг уже бути столицею.

Андрій знайшов зачіпку та й послав свого сина Мстислава на Україну воювати Київ. До його пристало багато українських князів, що не завагалися знову нищити рідний край. Військо прийшло до Київа і обложило його. Київський князь, що теж Мстиславом звався, мало мав сили, не видержав і втік з Київа на Волинь. 8-го березня 1169-го року Андрієве військо опанувало Київ. Суздальці, смоляне, чернигівці грабували город: церкви обдирали, а тоді руйнували й палили, те саме робили й з хатами, а людей різали старого й малого без жалю. Два дні руйнували Київ і зруйнували ввесь.

Багато разів попереду й потім брано цей нещасний город військовим боєм і руйновано. Та ніхто, навіть Татаре не робили йому такого лиха, як військо Андрія Боголюбського. Та й не диво: ті всі воювали Київ на те, щоб узяти його та й панувати в йому, Андрій же Боголюбський брав його на те, щоб зруйнувати й понизити.

І справді понизив, бо після тієї війни вже ніколи не піднявся Київ угору так, як був до того часу. Андрій Боголюбський посадив у Київі свого брата Гліба, а сам назвався великим князем та й почав порядкувати з Владимира всією державою, силкуючися робити все самовладно. Та його вбили його бояре, бо був дуже немилосердний.

Після його смерти князем ростово-суздальським став його брат Всеволод; і він так само був великим князем, сидячи у Владимирі. Він назнарошне посварив поміж себе українських князів, щоб вони гризлися, на те силу марнували, а він міг би над їми всіми панувати. Почалася нова колотнеча і нова сварка за той нещасний Київ, і серед того заколоту його знову страшенно зруйновано з початку XIII віку.

Ростово-суздальське князівство вбилося у велику силу, і тільки галицьке князівство було ще дужим серед знеможеної вкраїнської землі.

Борис Грінченко.

112. Військо княжих часів.

Початки українського війська, правильної воєнної сили, сягають VIII—IX віку. Тоді вперше появилися у нас добре зорґанизовані й озброєні відділи. Хто дав початок нашій давній армії, хто проводив нею і навчив її перемагати, про це знаємо тільки дуже загально.

Перше імя українського полководця є Бравлин; він на початку IX віку напав із своїм військом на полудневе побережжя Криму. Військо тих часів носить назву дружини. Це були або наняті відділи Варягів, або вибрані сили з-поміж місцевого населення, що спеціялізувалися у воєннім ремеслі; члени дружини звичайно побіч війни віддавалися тільки торгівлі, бо в тих небезпечних часах тільки вояк міг бути купцем. Збройна сила київської держави спочатку стояла на услугах економичної політики князів, і всі воєнні походи мали на цілі оборону торговельних інтересів України.

Розвиток української збройної сили поступав дуже скоро. Дружини збільшалися не тільки місцевими людьми, але також ватагами північних вояків, славних Варягів-Норманів. В цілій могутности показалося наше військо в походах на Чорне море й під Царгород. Бо тодішні князі не вдовольнилися сухопутною армією, але до успішної боротьби в далеких сторонах витворили фльоту, що мала служити й воєнним і торговельним цілям. В поході Аскольда та Дира на Царгород в 860 році ця фльота числила 200 великих човнів, що могли помістити 10.000 людей — велику силу на ті часи. Завдяки тим походам Чорне море, що до того часу було виключно областю грецького мореплавства, перейшло під супремацію української фльоти й переняло назву Українського моря, бо „тільки Українці там плавають“.

Як великі полководці вславилися незабаром князі Олег (до 914) й Ігорь (914—946). Вони дали українській експанзії рішучий напрям на Чорне море, а побіч цього пробували здобути для української торгівлі нові території над Каспійським морем. В тих походах українська армія зросла незвичайно. В поході Олега на Каспійське море в 913 році було 500 човнів, з котрих кожний містив 100 людей; про Ігореве військо, що пішло в 944 році, дійшли лєґендарні подробиці, що воно доходило до числа 900.000, були в нім слони й ин.; так само пересадні грецькі вісти, що під Царгородом в 941 році Ігорь мав аж 10.000 човнів!

Своїх попередників перевищив славою Святослав (960—972). Він лишився в памяти наших і чужих літописців як зразок князя-лицаря, що власним прикладом учить військо сповняти обовязки.

„Коли князь Святослав виріс і став мужем, почав збірати багато хоробрих вояків, бо й сам був хоробрий і легкий, ходив, як леопард, і багато воював. Не возив з собою возів, ні казана, ані не варив мяса, тільки порізавши тоненько чи конину, чи воловину, пік на вугіллі і так їв; не мав і шатра, а підстелював на спання підклад, а в голови сідло, — такі самі були й вояки його".

Святославова політика йшла слідами Олега й Ігоря, — він також намагався розширити українське панування над побережжям Каспійського моря й укріпити свою власть на Чорнім морі. Щоб забезпечити посідання західнього Чорного моря, він підняв походи аж до Болгарії; про тодішні збройні сили київського князя доносять грецькі літописи, — військо доходило до 60.000, а в боротьбі брала участь й українська фльота, що зайняла долішній Дунай.

Мирова політика Володимира Великого (979—1015) та Ярослава Мудрого (1019—1054) не служила розвиткові воєнних сил; обидва князі повернули працю суспільности на поле внутрішньої культури, не наміряли походів на чужі території. Війни, які вели обидва князі, мали на меті тільки оборону або устаткування границь; до цього вистарчало місцеве військо, так що можна було розпустити наємних Варягів. Також фльота вийшла з уживання; останній похід на Царгород відбувся в 1040 році. Але й тодішнє військо було ще досить сильне, коли всі війни, як наприклад проти Польщі, були щасливі. Все-таки й ці часи не були без значіння для нашої військовости.

Володимир дав почин до великих фортифікаційних робіт. Ще в часах Святослава розпочалися на Україну напади дикої орди з Азії — Печенігів. Цей ворог не мав постійних осель, ховався в степу й частими докучливими походами мучив населення України; боротьба з ним була дуже тяжка, бо неможна було знищити його одним великим походом, але треба було держати в постійній обороні широкі границі. Володимир перший розпочав плянову працю для забезпечення границі від степу. Заложено ряд городів на полудні, що мали боронити приступ до Київа; городи оточено високими валами, на яких стояла сторожа. Саму столицю скріплено новими фортифікаціями. Це дало можність боронити успішно працю заселених околиць перед небезпекою із степу.

Нещасливий поділ України, що настав по смерти Ярослава (1054 року), поділив також воєнні сили держави. Це мало, очевидно, дуже сумні наслідки й для держави й для армії. Загинули давні широкі воєнні пляни, одноцільні змагання, успішні походи, — прийшли дрібничкові спори та війни. Небагато тоді можна знайти великих діл і великих людей. Всі воєнні походи мають тоді відпорний характер. На першім місці стояла боротьба з степом, — з новою ордою Половців.

Найславнішим полководцем був Володимир Мономах (1113 до 1125), що майже цілий свій вік перебував на полі серед боротьби з диким противником, руйнуючи партизанткою його полки. В його сліди вступав молодий Ігорь Святославич, оспіваний „Словом о полку Ігоря“; славним войовником був також Мстислав Удатний. Але ті змагання одиниць небагато могли зробити супроти недостачи єдности між князями. Коли врешті прийшла татарська буря, і князі на хвилю отямилися та злучили свої війська, — було вже запізно; поразка на Калці показало, що більшість воєнної сили не годиться до війни з ворогом.

В Галичині воєнна сила стояла краще, ніж в инших землях. Уже перші Ростиславичі змогли подоліти велике угорське військо під Перемишлем в 1099 році, — незвичайний успіх молодої династії. Всі пізніші галицькі князі дбали про добре військо, бо кругом мали ворогів — з заходу Польщу, з полудня Угорщину, а з півночи Литву, від сходу ріжних українських князів; крім цього, ще й місцеве боярство підносило голову й треба було здержувати його збройною силою.

Орґанизаційним талантом на воєннім полі вибивалися також перші Романовичі. Роман (1199—1205) в часі недовгого свого князювання осягнув незвичайні успіхи — заняв Київщину, побив Половців, ходив на Литву та Польщу, — здобув собі імя „самодержця української землі“. На жаль, не дійшли до нас ніякі подробиці з його мілітарної діяльности; в літописи задержався тільки уривок якоїсь пісні про славні діла Романа.

Більше вже знаємо про його сина, короля Данила (1205—1264). По смерти батька молодий князь лишився без держави, бо Польща й Угорщина поділили Галичину між собою, а горде боярство не хотіло признавати своєї династії. Данило мусів мати незвичайні особисті прикмети, коли, кинутий всіми серед ворожих сил, зумів стягнути собі військо та з ним поволі відбірав у ворогів город за городом, село за селом — аж поки утвердився на своїй батьківщині. Його

талант показався в ще яснішім світлі, коли всю Україну зруйнували Татаре; тільки він один зміг захистити своє князівство й скріплене віддав наслідникам. З подробиць його діяльности важні фортифікаційні роботи, що розмірами може не дорівнюють Володимировим, але переважають їх з техничного боку.

Данилові завдячували початок такі городи, як Львів і Холм, а певно й більше нам незвісних; сліди тих укріплень, як славні Данилові

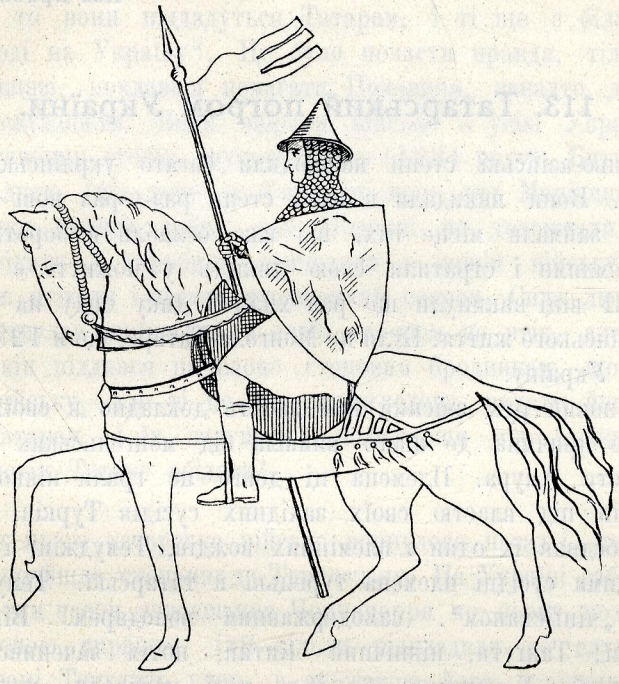

вежі коло Холму, перетривали століття. В тих часах галицькі міста стали могутніми твердинями, будовані на західний спосіб, викликали подив навіть у чужих. Часи Данила мусіли бути епохою в фортифікаційній штуці в нас; його наслідники йшли тим самим шляхом, і це рятувало Галичину перед чужим завоюванням.

Кінчаючи огляд розвитку воєнних сил на старій Україні, треба сказати ще де-що про устрій війська, його вигляд і прикмети. Крім властивого війська — дружини, до оборони землі належало загальне ополчення, що збіралося відповідно до потреби. Вождем був звичайно сам князь; заступали князя бояре-урядники з ріжними титулами, як тисячний, дворецький і ин.

Зброя була ріжна; до нападу служив спис, меч, топір, лук із стрілами та сагайдаком, для оборони — щит, властива зброя і шолом. В де-яких городах були склади зброї навіть для загального ополчення і табуни коней до війни.

До походу скликували трубами; підчас війни вживали й прапорів, — на жаль, не знаємо, з якими знаками; тільки в Галичині почав уживатися, як герб, золотий лев на синім полі.

Іван Крипякевич.

113. Татарський погром України.

Середньо-азійські степи нашкодили багато українському життю й культурі. Вони викидали в наші степи раз-у-раз нові хижі орди кочові, які займали місце тих, що вже ослабли в боротьбі з українськими землями і стратили свою дикість у пожитті з ними. Нарешті в XIII віці викинули ще раз хижу і дику орду на шкоду і загибель українського життя. Були це Монголо-Татаре, що в 1230-их роках рушили на Україну.

Цей новий рух звісний нам досить докладно в своїх початках. Знаємо, що причина до нього вийшла від монгольських орд полудневої области Амура. Племена ці довго не грали ніякої значнішої ролі, стоячи під властю своїх західних сусідів Турків. При кінці XII віку обєднав їх один з племінних вождів, Темуджін, і почав підбивати з ними сусідні племена турецькі й татарські. Темуджіна проголошено „чінґісханом“, самодержавним володарем. Він підбивав дальші краї; Танґути, північний Китай, потім зачепився з ханом Туркестану або Ховарезму, як його тоді називали, погромив його (1219 року), а за цим виникла справа походу в каспійсько-чорноморські степи, що служили продовженням степів туркестанських. Є звістка, що й Половці брали участь у боротьбі Туркестанців з військом Темуджіна. Зараз по погромі Туркестану Темуджін вислав двох воєводів на полудневе побережжя Каспійського моря в погоню за туркестанським ханом, що втік туди. Вони завоювали північну Персію і тоді запропонували Темуджінові проєкт завоювання прикавказьких степів. Чінґісхан згодився і визначив у похід свого сина Джучі, а коли цей ухилився, послав у похід воєводу Субутая. В 1220 році Субутай знищив Закавказзя, потім через Дербент пройшов на північний Кавказ; Половці зустріли його з ріжними сусідніми племенами — Ясами, Черкесами й иншими, але Субутай намовив

Половців, що відступили від них, погромив згадані племена, а потім звернувся проти самих Половців і страшенно знищив їх на Подонні (1222 року).

Половці звернулися до наших князів і просили у них допомоги. Останніми часами українські князі жили з Половцями в більшій згоді; Мстислав Удатний був жонатий з донькою половецького хана Котяна і намовляв инших князів помогти Половцям: „Як їм не помогти, — казав, — то вони піддадуться Татарам, і ті ще з більшою силою впадуть тоді на Україну“. Це було почасти правда, тільки та була біда, що князі, поклавши помагати Половцям, занадто далеко пішли в своїй услужности. Вони зібрали військо з усієї України і пішли з ним у глибину степів, шукати Татар (1224 року). Битву звели над річкою Калкою (що тече в Азовське море під Маріюполем). Українські полки билися добре, але Половці не додержали полку, кинулися втікати й наробили замішання в нашім війську. Наші кинулися теж втікати і настав страшенний погром. Сила людей згинуло. Тільки Мстислав київський з своїм табором не втік, але боронився; врешті й він піддався на слово степовим бродникам, що були в татарськім війську, але ті не додержали слова, видали його з иншими князями Татарам, і їх задушено, положивши під дошки, на котрі посідали потім Татаре обідати!

Після цього татарське військо вернулося назад і, попустошивши Поволжа, пройшло степами до Туркестану. На Україні забули про них думати, а тим часом завоювання Чорноморря по цьому поході у Татар стало рішеною справою, і її тільки відкладали до слушного часу. В 1227 році Темуджір умер, а державою його поділилися сини — вони мали володіти під зверхньою властю великого хана, котрого мали вибірати з-поміж себе. Західні краї віддано Бату, Джучієвому синові. Бату (або Батий, як його звуть наші літописи) мав занятися завоюванням Чорноморря. В 1236 році він рушив сюди з старим Субутаєм. Самих Монголів в його війську не могло бути багато, головно були там Турки: в наших джерелах вони звуться Татарами.

Похід почався від касшійсько-уральських степів. Татаре спустошили волжську Болгарію, землі московсько-суздальські й рязанські і пройшли аж на верхівя Волги, все нищачи й побиваючи. Звідси подалися в чорноморські степи — кінчати з Половцями. Тут пробули коло двох літ і розгромили Половців, що подалися тікати на захід, головно на Угорщину. Потім Татаре завоювали північний Кавказ,

а з осени 1239 року взялися до українських земель. Взяли приступом і погромили Переяслав, а людей побили, кого тільки запопали; навіть владику вбили, хоч Татаре взягалі мали звичай не зачіпати духовенства. Друге військо татарське приступило під Чернигів; тутешній князь став до бою з усіми силами, але не устояв і з великими стратами мусів уступитися. Після цього місто здобуто і спалено. Підчас цього походу хан Менке приступив і під Київ; ставши над Дніпром оглядав його. Дивувався великости й красі його і послав намовляти Киян до здачи, але вони не піддалися.

Потім минув рік. З кінцем 1240 року Татаре, перепочивши в степах, рушили на захід і приступили під Київ та обложили його своїм величезним табором. Страшенне враження робила ця хижа і дика орда. Від риву возів, від реву верблюдів та іржання кінських табунів не чути було голосу в місті, — каже літописець. Та Кияне, які бачили по Переяславцях і Чернигівцях, що чекає їх, сміло взялися до оборони під проводом воєводи Дмитра, присланого сюди Данилом. Бату приступив від Дніпра і поставив тут свої тарани до розбивання стін. Татаре взагалі були досить зручні в облозі городів. День і ніч безустанно били вони в стіни; мури почали валитися, люди під проводом Дмитра кинулися боронити пролому і страшно було дивитися, як ломилися списи, як розбивалися щити і світ затьмився від стріл, — каже сучасник. Оборону відбито, Татаре здобили стіни. Втомлені атакою, відпочивали вони потім цілу добу. Користаючи з цеї перерви, Кияне напружили всі свої сили, поставили укріплення наоколо церкви Богородиці Десятинної, старої Володимирської катедри, і сюди зібрались боронитися далі. Укріплення були слабкі, Татаре взяли їх другого дня відразу. Тоді люди з одчаю кинулись ховатися на хори Десятинної церкви. Та велична будова, не витримавши тягару такої маси людей, впала і покрила їх своєю руїною. Скінчилася історія старого, княжого Київа.

Було це 6 грудня 1240 року. Що сталося з київськими недобитками, джерела не кажуть; згадують тільки, що Дмитра Бату помилував „за-для його хоробрости“.

Стративши чимало часу під Київом, Бату спішним маршем пройшов через Київщину, Волинь, Галичину; спішився на Угорщину по слідах Половців. Ніхто не ставився проти нього: вість, що Київ упав, і Татаре йдуть далі на захід, навела тут такого страху, що всі втікали, куди видко: князі, бояре і прості люди. Бату здобував го-

роди, які легко здобувалися, або намовляв людей піддатися, і як послухали, то побивав; котрі-ж городи трималися міцно, минав їх і йшов далі. Взято приступом Володимир, столицю Волині, і побито людей; літописець каже, що в Володимирі не зосталося живої людини, церкви були повні трупу. Галич взято теж і инших городів багато. Осібні полки татарські спустошили Польщу, Шлеск, Мораву, розбиваючи війська, які пробували їх спинювати. Бату з головними військами пройшов на Угорщину й показував охоту осістися тут. Але прийшла вістка про смерть головного хана, і Бату, що сам хотів заняти його місце, пустився назад, щоб узяти участь у виборі. Весною 1242 року він спішно перейшов назад через Україну, не барячись нігде, й подався далі на схід.

Головним ханом Бату не удалося стати й він зостався із своєю ордою кочувати в каспійсько-азовських степах. Ханський двір отаборився на нижчій Волзі, де потім зявилося ціле місто Сарай (коло теперішнього міста Царева). Підвладні орди розложилися у степах до самого Дніпра. Бату вислав до князів наказ, щоб приїздили до нього з поклоном на знак покори, й розіслав своїх людей збірати данину з „улусів“ тих країв, які вважав собі підвладними. Для східньої України, як і московських земель, почалася темна і гірка татарська доба.

Старе українське життя політичне, громадське й культурне супроти того всього мало тепер захист і прибіжище у нас тільки в західній Україні, в державі Галицько-волинській. Саме тепер вийшла вона з внутрішніх замішань, стала сильна, одностайна. Скоро по Батієвім поході 1245 року Данило з Васильком поділили між собою галицько-волинські землі: Данило взяв собі Галичину, Василько, Волинь, але брати жили в незвичайній згоді і тіснім порозумінні, так що того поділу між ними не було слідно, й обидві землі були властиво одною сильною, одностайною державою. Татарський погром пролетів над нею, починив руїну по дорозі, але не захитав тутешнього устрою й тутешніх відносин.

Михайло Грушевський.

114. Про перші друкарні на Україні.

Дивна доля судилася тим людям, що друкували перші українські книжки. Замісць нагороди за працю і труди, зустрічали їх невдячність і переслідування.

Першим з них був Німець зроду, Швайпольд Фіоль. Видрукував він 1491 року в Кракові дві церковні книги: Октоїх і Часослов. А що книжки ті були друковані кирильським письмом, то посудили його за схизму і вкинули до вязниці. Він утік з Кракова на Угорщину і там умер. Його книжки забрав уряд, і тому тепер їх неможна дістати. Були то перші друковані словянські книжки.

Другим українським друкарем був Франц Скорина. Він учився в Кракові в академії, а потім у Падуї, де одержав степень доктора всіх лікарських наук. Скорина видрукував у 1517 році в Празі біблію „Богу на честь, а людям посполитим на пожиток“. Він випечатав також Апостола і збірник ріжних молитов. Зразу мав Скорина також немало всіляких клопотів, але пізніше взяв його король Жигмонт I під свою опіку і звільнив його навіть від воєводських і каштелянських судів, задержуючи суд над ним собі самому.

Правдивим мучеником за друкарську справу був Іван Федорів. Він жив у Москві за часів царя Івана Грізного. Той царь, довідавшися, що в Німеччині не переписують книжок, тільки друкують, спровадив до Москви якогось Німця, котрий заложив друкарню. Від нього научилися друкарської справи Іван Федорів і Петро Мстиславець. Десять літ працювали вони, поки видали дві церковні книги. Та де-які ченці, мабуть тому, що друковані книжки відбірали їм заробок за переписування, почали розголошувати серед народу що друк це чортівська штука, що Федорів і Мстиславець стоять у змові з чортами і фальшують церковні книги та що вони єретики.

Темний, підбурений народ кинувся на друкарню, розніс її, збурив і спалив разом з домом, в котрім була приміщена. Обидва друкарі ледви втікли з життям та опинилися в Заблудові у гетьмана Ходкевича. Тут заснував Федорів нову друкарню і видав незабаром проповіді і псалтирь. Мстиславець заложив знов друкарню у Вільні.

З Заблудова перенісся Федорів до Львова і заложив тут першу друкарню. Але незабаром занедужав, попав у велику нужду і мусів свою друкарню заставити.

Коли видужав, не мав за що її викупити і забрався із Львова. Пішов до Острога, де славний князь Василь Константин Острожський, чоловік дуже світлий, заложив був вищу школу, щоб ширити освіту між Українцями. При тій школі одкрив Федорів друкарню, четверту в своїм житті, і видрукував в 1581 році славну Біблію Острожську. Потім вернувся до Львова і умер тут у великій нужді.

По його смерти викупило брацтво Ставропігійське ту друкарню, яку він був заставив, і почало вести її у своїм заряді.

Та друкарня є до нинішнього дня.

Богдан Лепкий.

115. Як козаки лагодяться в морский похід.

Походи козаків на море доходять у роках 1613—1620 небувалих розмірів і нечуваної відваги; згадані роки — це геройська доба тих походів. Козаки швендялися тоді на своїх убогих чайках по всьому Чорному морі, не даючи спокою турецькому царству, перед котрим дріжав увесь тодішній европейський світ, і до божевілля доводили всесильних турецьких султанів, що навіть у своїх царгородських палатах не чули себе безпечними від козаків.

Тоді наша козаччина здобуває собі світову славу своєю незрівняною відвагою і зручністю. Сучасний турецький історик, описуючи морські походи козаків, каже: „Можна сміло сказати, що не знайти на всьому світі людей сміливіших, які менше дбали-б про життя, менше боялися-б смерти; люди, обізнані з морським ділом, оповідають, що ця голота своєю зручністю й відвагою в морських битвах страшніша від усякого иншого ворога“. А французький посол у Царгороді, що був свідком тих козацьких походів, не знаходить слів похвали козацькій хоробрости та радить своєму урядові не пожалувати яких 50 тисяч талярів, щоб козацькою фльотою звязати зовсім турецькі сили і не дати їм ніякої змоги висунутися на Середземне море, де Турки тоді воювали з Еспанією.

Особливо вражали ті убогі засоби, з якими козаки пускалися проти могутної турецької фльоти. От як оповідає Боплян (Beauplan) про морську техніку козацьку:

Висилають наперед на Запорожжя всякі речі, потрібні до походу і для будови кораблів, і потім ідуть туди сами козаки й будують чайки. До одної чайки береться їх душ шістьдесять і виготовляють її за два тижні — бо вони майстри на всі руки. Основою служить вербовий або липовий човен, довгий на 45 стіп; на нього набивають із дощок боки (борти) так, що виходить човен довготи шістьдесяти стіп, а ширини 10—12 стіп і такої-ж глибини. Наоколо обвязують його щільно і міцно обвідкою з снопків очерету. Роблять дві керми, взаду і спереду, ставлять щоглу на вітрила і з кожного боку 10—12 весел. Помосту в човні нема, і хвилі заливають його водою, але та

очеретяна обвідка не дає йому потонути. Пять до шість тисяч козаків вироблять за два-три тижні 80 до 100 таких чайок. В одну

чайку сідає 50—70 чоловік, і кожний має дві рушниці й шаблі, 6 фунтів пороху й олива подостатком. На боках чайки 4—6 гарматок, у бочках сухарі, пшоно і саламаха. На кожній чайці квадрант.[1])

[1]) Приряд до означування напрямку дороги.

Так зібравшися, пливуть Дніпром; напереді отаман, з корогвою на щоглі. Човни йдуть так тісно, що сливе один торкається другого. Турки звичайно тримають свої ґалєри на усті Дніпра, щоб не пропустити їх, але козаки вибірають темну ніч перед новим місяцем і викрадаються очеретами. Коли їх помітять, іде переполох по всіх побережних краях, аж до самого Царгороду; султан розсилає гонців по всіх побережних краях, остерігаючи людей, але це мало помагає, бо за 36—40 годин козаки вже в Анатолії (на малоазійському побережжі). Приїхавши лишають при кожному човні тільки по два козаки та два джури на сторожі, сами-ж із рушницями нападають на міста, здобувають, грабують, палять, забігаючи і на цілу милю від берега і з добиччю вертаються додому.

Коли доведеться їм зустріти турецькі ґалєри чи инші кораблі, то роблять ось як: їх чайки підіймаються над водою тільки $2^1/_2$ стопи, тому все перше вони побачуть корабель, ніж звідти їх побачуть. Тоді спускають щогли, заходять від заходу сонця і тримаються до півночи так, щоб тільки не спустити корабля з очей. Опівночі з усеї сили гребуть до кораблів, і половина приготовляється до бою, щоб, приставши до корабля, кинутися в його середину. Неприятель несподівано бачить, що 80—100 човнів обпало кораблі, разом наповняють їх своїми людьми і здобувають відразу. Здобувши, забірають гроші і всякий дрібний крам, що не боїться води, самі-ж кораблі з людьми топлять.

Коли ґалєри стрінуть козаків на морі вдень, то тут справа трудніша: Турки розпочиняють сильну стрільбу з гармат і розганяють козаків, як шпаків; одні тонуть, инші тікають. Але знов як візьмуться до бою, то вже тримаються — одні стріляють, инші набивають рушниці й по кождому пострілі подають товаришам; стріляють добре — але гармати турецькі чинять козакам великі шкоди, так що в такій зустрічі гине добрі дві третини козаків, рідко коли вернеться половина. Зате хто вертає — приносить багату здобич: еспанські й арабські червінці, коври, золотоглави й ріжні шовкові матерії.

Так оповідає Боплян.

І в народних піснях, у живій памяти заховалися оповідання про ці походи. Малюється в них і ґалєра турецька, на котрій працюють заковані українські невольники (в думі про Самійла Кішку):

Із города Козлова до города Трапезунта
Гуляла ґалєра цвіткована-мальована,
Чотирьма цвітами процвітана.

Першим цвітом процвітана —
Златосиніми киндяками побивана;
А другим цвітом процвітана —
Турецькою червоною габою обвивана;
А третім цвітом процвітана —
Християнською кровю фарбована;
А четвертим цвітом процвітана —
Невольниками осажена,
Козацькими гарматами обриштована.
У тій ґалєрі Алкан-баша,
Трапезонськеє княжа гуляє:
Ізбраного люду собі має:
Сімсот Турків, яничар чотириста,
Та бідного невольника півчертаста.

Живо і сильно описують незнані нам на ім'я старі народні поети страшні бурі чорноморські, де загибали не раз цілими десятками козацькі чайки безвістно. (Дума про Олексія Поповича).

Михайло Грушевський.

116. Острог — осередок освіти на Україні.

Протягом другої половини XVI віку висуваються то тут, то там огнища праці над відродженням культури, книжности й освіти на Україні.

Одним із важніших осередків такої культурної роботи був Острог на Волині, власність родини Острожських. Оці князі, потомки київського княжого роду, визначалися здавна тим, що міцно і вірно стояли при своїй українській народности. І так князь Константин Іванович Острожський, литовський гетьман, вважався свого часу головним оборонцем своєї народности і віри (помер 1530 року). Його син Василь Константин, київський воєвода і пан величезних маєтків, споріднений з першими домами Польщі і Литви, не грав визначної політичної ролі, але уславився як покровитель українського культурного життя і оборонець української віри; міг би був, як на свої величезні засоби, зложити на то далеко більше, але все таки й те, що він дав, було найзначніше з того, що взагалі українське життя дістало від свого тодішнього маґнатства.

В Острозі громадиться здавна учене духовенство, веде школу і в 1570-тих роках пильнує зробити з неї вищу школу на зразок

польських академій. Сучасники називають її „триязичним ліцеєм“ (тому, що вчили в ній по-словянськи, по-грецьки і по-латині), або „школою грецькою“, „грецько-словянською“, також і академією. Від неї починається поворот до вищої освіти на Україні.

При школі й по-за нею громадилися в Острозі учені люди і творили свого рода учене товариство; тут були такі славні на той час богослови й учені, як Герасим Смотрицький і його син Максим, Філярет Бронський та инші. Першим важним ділом цього ученого гуртка було видання друкованої Біблії. До князя Острожського перейшов 1575 року Федорів із Львова, наладив тут друкарню, і першим ділом для неї задумав Острожський видання Біблії. Це було по тодішнім часам велике діло: цілої Біблії майже нігде неможна було знайти, тільки поодинокі її части. Острожський розсилав своїх людей по ріжних сторонах розшукувати грецькі тексти і словянські переклади; скілька років ішла робота над перекладом і виправкою цього перекладу, скілька літ друкували її, і в 1580 році вийшов у світ цей найбільший твір словянського друкарства.

Українська суспільність дуже високо цінила діяльність острожського гуртка і острожської школи, але тим більше мусіло смутити її, коли бачила, яке непевне було її істнування. Сини князя Константина відвернулися серцем від українських справ, і не велика була надія, щоб при них острожська школа могла далі розвиватися. І справді по смерти князя Константина підупала вся робота в Острозі.

Михайло Грушевський.

117. Молоді літа Хмельницького.

З милю від міста Чигрина над Тясмином, що розлився тут широко та багнисто, на горбі, під великим лісом, притулився хутір Хмельницьких, Суботів звався. Оселив його батько Богданів, Михайло.

Тоді Чигринщина була на краю хрещеного світу. Далі, де тепер Херсонщина, то вже були дикі ялові степи. Ходили там табуни диких коней, сугаків, турів (диких волів). Далі, ближче до моря випасали свої отари овець і табуни коней Волохи, Турки, Татаре. На Дніпрових островах сиділа Січ запорозька козацька, куди йшли козаки з України, підстерігати Татар, що раз-у-раз з Криму вибігали на Україну, грабували села й хутори, забірали всякий пожиток і людей у неволю. По степах ніяких осад не було, ні городів, ні сел.

І в сусідстві того дикого степу землі було вільної скрізь, куди оком кинеш. Гарно було тут господарити, та небезпечно. Жили люди,

як у ворожім краю. Хутори ховалися десь у лузі, по балках, щоб не примітно було; а двори обгорожувалися міцним частоколом з стрільницями, щоб у потребі відбитися й відстріляти ся од ворога. Лісів тут тоді було далеко більше, ніж тепер, і на все — на рибу, на звіря, на бджоли дозвільно було.

Михайло Хмельниченко поставив двір крішкий, присадив кілька семей слуг та підсусідків, розвів господарство, жив заможно, в достатках. З дітей син один тільки йому виріс, а звався Богдан Зиновій. Меткий хлопець удався. Чорнявий, крішкий, як огонь скорий. Розумний і дотепний, сміливий і завзятий.

Та й час такий був, і місце таке, що не виростали й не ховалися там люди инакші, тільки хоробрі та завзяті. Жили на ласці божій, день у день смерти в очі заглядаючи. З хутора на поле не вийдеш без рушниці. Люди косять, чи орють, а вартовий на могилі стоїть, Татар вартує. Запалив огонь на могилі — ото тікайте, люди, чим-дуж, ідуть Татаре, везуть аркани на ваші шиї, везуть коней у тороках на ваші достатки! Хапайтеся до двору, та беріться за рушниці; а ні, то ховайтеся десь у ліси, у болота, може Бог пронесе . . .

А зате як захоплять наші загін татарський, що їм під силу, підстережуть де на переправі, особливо, як Татаре вже з добиччю вертають, коні потомлені, навантажені — то-то дадуть собі духа! Кидає Татарин здобич, невільника і худобу, жене тільки з кіньми. Женуть за ним наші. Кине все, що має на собі, і сідло і зброю, тікає сам з душею, може кінь винесе. Не винесе — то амінь тобі, Татарине . . .

Отак серед такого життя бурхливого, небезпечного, юнацького виростав Богданко. Та не хотів його старий Михайло лишити без науки. Підучивши дома, послав його в Галичину, до єзуїтської колеґії (по-теперішньому-б сказати ґімназії) — тримали її ченці польські єзуїти, вчили добре латинської мови, що нею тоді всяке діловодство велося по судах, по урядах.

Вчився Богдан, набірався науки. Але тягло його назад над Дніпро, в степи безкраї, де на волі ходять кінські косяки, де козаки перегонюють вітра на бистрих конях, де присихають чайки козацькі, чекаючи походу в далекі сторони турецькі по славу і здобич. І не схотів він лишатися в тих дальших, безпечніших сторонах: іти служити десь до суду, або на дворі великого пана дороблятися панської ласки та „фортуни“ (маєтку), а вернувся назад на Дніпро.

Пішов на Запорожжя, на Січ, бо там найліпше можна було дійти воєнної штуки, стати вояком оборотним і досвідченим, начальником відважним. А в тодішній Україні ніхто не мав такої слави та поважання, як досвідчений та дотепний вояка, сторож гряниць українських, українського спокою і праці.

Вступив Богдан до козацького війська. Ходив з козаками не раз на море, на турецькі городи, — димом з мушкетів козацьких Царгород (Константинополь) обкурювати, як козаки казали. Уганяв за татарськими наїздами по степах. Ходив у кримські походи. З польським військом, з иншими козаками ходив на Турків, як вони прийшли на Волощину (Бесарабію), схотіли Польщу руйнувати, Україну під свою руку підбивати.

Погромили тоді Турки Поляків, багато впало в рукі турецькі, і Богдан між ними. Кажуть, два роки пробув у турецькій неволі, аж виміняли його потім на турецьких невільників, як козаки з старим гетьманом Сагайдачним наловили Турків на другий рік під Хотином.

А иншим разом Богдан і сам знатного татарського пана („мурзу“ по татарськи) приловив, придибавши з козаками. Привів до себе на хутір і держав довгенько; держав під вартою кріпкою, але по-приятельськи, і розстались потім по-приятельськи. Не раз у тодішних часах так бувало. На всяк час свій звичай, своя правда, своє зле і добре.

Любили у війську Богдана і шанували. Настановили його отаманом, далі сотником. Потім був він писарем військовим. Велике то було діло. На писарі військовому лежало все військове діловодство: писати листи до польського короля і до загряничних держав, до всяких панів і урядів, видавати всякі грамоти, універсали, патенти, військові реєстри вести, де всі козаки були списані. Козацьке військо, то так, як би своє осібне царство було, і військовий писарь, як канцлєр у ньому.

В свобідні часи господарив Богдан на батьківськім хуторі. Батька вже не було. Богдан оженився з Ганною Сомківною, мав діти. Жив у повазі й достатках. А тримався свого народу і війська козацького стійно і вірно, не полишив його ніколи, не злакомився на панську ласку, ні на гроші й великі багатства.

Михайло Грушевський.

118. Дніпро.

Дніпро має для українського народу таке саме значіння, як „матушка Волґа“ для Москалів, Висла для Поляків, Рейн для Німців. Дніпро — свята ріка України. Неначе на божество дивились на неї наші предки, київські Поляне; в великій пошані був він у Українців княжої доби, що називали його Славутицею; неначе на батька-кормителя дивилися на нього славні наші Запорожці. Од віків займає Дніпро велике становище в народній думі і пісні, в переказах, байках і оповіданнях, здавна оспівують його українські поети, починаючи невідомим поетом Слова о полку Ігоревім. Наш незабутній Тарас Шевченко звеличав його не раз у своїх, так дорогих усякому Українцеві, писаннях, у всіх новіших українських письменників Дніпро являється одним із символів українського народу, його життя, його бувальщини. Знав Шевченко, що робив, коли велів поховати себе на канівських горах, „щоб лани широкополі і Дніпро і кручі було видно, було чути, як реве ревучий!“ Бо ніхто не всилі віддати вражінь, що сповняють душу свідомого освіченого Українця, коли з цього чудового місця гляне на величну рідну ріку. Скільки то спогадів пересунеться через його душу і про славні хвилі минувшини і про теперішню долю України і про її будуччину!

І не диво, що Дніпро заняв таке поважне становище в душі Українців. Бо з ним вяжуться майже всі важніші події історичного життя України. Дніпро дав почин Київській державі; Дніпром ішла до нас культура; на Дніпрі розвивалось козацтво. А все те через величезне торговельне значіння Дніпра, як велитенської комунікації, як вигідного водяного гостинця між полуднем і північчю.

Дніпро по Волзі і Дунаєві є третьою що до великости рікою Европи. Його довжина переходить 2100 *км.* Дніпро належить до найбільших рік усього світу і займає серед них тридцять друге місце. Джерела Дніпра лежать в околиці, заселеній білоруським народом, недалеко від джерел Західної Двини, Волги і Неви.

Зразу Дніпро дуже маленький, болотяним потічком вється серед торфяних болот по широкій плиткій долині на південь. Але скоро ростуть його води, приймаючи відпливи сусідніх болот, і ріка стає сплавною для менших суден.

На диво гарний краєвид Дніпра під Київом. Його джерельні течії, якими треба вважати Прип'ять, Березину, Десну і Сож,

вже всі зійшлись в одно русло й утворили велитенську ріку. Середня ширина в тих сторонах виносить від 600 до 800 *м.* Та це лиш у малу воду.

У весняну повінь ріка розливається на 10 *км.* і ширше; з правого високого берега ледви-ледви видно ліси, що чорніють далеко по другім боці ріки. Це неначе пливуче море жовтавої води. Тоді всі острови, пісчані лави, прибережні болота і левади щезають під водою, нема вже рукавів, проток, озерець, охабів. Долинами приток заходять води Дніпра далеко вгору, а коли відпливуть, оставляють по собі урожайний річний глей.

Повені відбуваються на Дніпрі звичайно тільки раз на рік, весною, коли розтають сніги. І тою прикметою ріжниться Дніпро від Дністра, і цілком схожий з иншими типовими ріками східної Европи. Літом, хоч тоді найбільше воздушних опадів (цеб-то дощу) буває в области Дніпра, нема повеней, бо вода всякає в землю, розходиться по багнах і торфяних болотах, іде на потреби рослин та й у великій мірі відразу знов випаровує в повітря. Натомісць узімі повітряні опади (у вигляді снігу) громадяться і ждуть весни, з весною тануть, і величезна течія води тече в Дніпро й його притоки, спричиняючи повені. І колись були ці повені менші, та тепер вирубали ліси, що давно задержували з весною багато вохкости. То-ж тепер повені грізніші і страшніші, бо неправильні. Звичайно триває повінь півтора місяця, а вода стоїть найвище в половині квітня.

Найбільше краси й величи в долішньому бігу ріки, в самому руслі Дніпра. Віковою роботою він вижолобив собі його. Та хоч сила його велика, але скеля тверда, і трудно було ріці вижолобити її рівномірно. Через те повно тут у ріці підводних і надводних скель, рип та каміння. Об них розбивається вода з шумом і клекотом і, крутячись скаженими вирами, вимулює бездонні омути. Є також велика сила більших і менших островів з твердої ґранитної скелі, що приневолюють ріку ділитись на рукави. Попри острови і каміння ще вспіла собі вода знайти гладку дорогу. Але в кільканадцяти місцях Дніпро таки не міг проложити собі рівної дороги, гряди ґранитних скель і каменюк лягли поперек ріки. Величезна маса води ллється з тих камяних лав додолу. Високі могутні хвилі бються білою піною між каменюками, неначе-б хотіли розвалити скелисті береги й камяні лави русла. Шум і рев води чути навіть удень на кілька верстов. Це Дніпрові пороги.

Порогів неможна звати правдивими водоспадами. Спад дніпра (35 *м.* на 75 *км.*) малий для цього. Найбільший спад води у порогах 6 сантиметрів на 1 *м.* Через те тільки поменші течії води між камінням творять маленькі водоспадики, головна течія тільки бистро летить запіненими довгими пасмами поверх лав по похилій площі.

Літом у малу воду глибина ріки на лавах пересічно левди півтора метра. Але у кожному порозі є „козачі ходи“ — куди можна провести судна і плоти. Щоб ще більш улекшити плавбу, уряд велів у кожному порозі прочистити і повивирати каміння і зробити сплавні канали для суден. Але ті канали мало помагають, і Дніпрові пороги таки й тепер недоступні для більших суден і пароходів.

Всіх порогів рахують тутешні лоцмани, потомки Запорожців, девять, а більших забор шість. Найбільший з порогів зветься Дід або Ненаситець. Біла піна вкриває його зовсім, із скаженою скорістю летить вода долі і скаче з лави на лаву, — а є їх дванадцять. Барка стогне, скрипить і тріщить, але за три хвилі перелітає поріг, коли тільки її не вхопить камінь Крутько, або коли не попаде в страшенний вир Пекло. Трапляється, що судно пройде всі ті небезпечні місця, але зараз за порогом є Воронова забора, повна небезпечних каменюк, де легко розбитись судну.

Понижче Херсона вливається Дніпро девятьма гирлами в свій лиман. Із тих рамен тільки два судоходні, а лиман увесь плиткий (найбільша глибина 6 *м.*). Дніпро несе велику силу піску та намулу і помалу засипує лиман так, що ледви при помочі машин, вичерпуючих намул, удається проложити дорогу для пароходів у Херсон.

Дніпро приносить Чорному морю що секунди 2000 кубичних метрів води. Плавання по нім спиняється зімою на українській території тільки на три місяці. Сплавний є Дніпро на просторі 1900 *км.* навіть для більших річних кораблів.

Степан Рудницький.

119. Землі Запорожців.

Запорожці звали свої степи і всю свою землю, яку вони займали і яка була під їх присудом, запорозькими вольностями. І звали вони її так мабуть через те, що на їх землі панувала справжня воля, яка тільки була коли-небудь у людському товаристві: Запорожці сами собі

вибірали всю старшину, сами себе судили і порядкували всіми громадськими справами; воля їх була обмежена тільки тими звичаями, які виробило само запорозьке товариство.

Запорозька земля починалася від Дніпрових порогів і простягалася униз по обидва береги Дніпра аж до саміського моря. Грянищі Запорожжя в ріжні часи були не однакові.

Спершу вони оселилися на острові Хортиці на Дніпрі, нижче порогів.

Тоді власне той острів — ото й була вся земля Запорожців, бо по обидва берега Дніпра — то був безлюдний степ або так зване Дике поле, степ, що ні до кого не належав, був нічий, а на ньому тільки гарцювали хижацькі татарскі орди підчас їх наїздів на Україну та Польщу.

Потім, як Запорожці набіралися дужчої сили, вони що далі то все більше займали собі землі, а польські королі, бажаючи підгорнути Запорожців під свою владу, почали надавати їм права на землі по обидва береги Дніпра вгору і вниз.

За часів Богдана Хмельницького земля запорозького війська була вже дуже велика, і Богдан Хмельницький, як казали Запорожці, признав за ними право на всю ту землю і видав їм грамоту або, як тоді казали, універсал.

Головне місто на Запорожжі була Січ — столиця Запорожжя, де жив Кошовий отаман із старшиною і все січове товариство, нежонаті козаки, що завсігди були напоготові до війни; це все звалося запорозький Кіш. Вся-ж остання запорозька земля поділялася на вісім округів, що звалися у Запорожців паланками, як от тепер повіти, де жили жонаті козаки і всі ті, хто хотів займатись господарством. Звали їх зімовчаками, бо жили вони по селах та по зімовниках, як звали Запорожці свої хутори. В останні часи на Запорожжі було сел 64; зімовників або хуторів, де було по скілька хат, часом 3—4 хати, було до 4000 і, окрім того, скрізь по запорозьких степах було кілька тисяч бурдюгів. Це були землянки, де подорожні люди знаходили собі притулок від непогоди, а часом і від Татарів, коли вони иногді гасали по запорозьких степах. На всім оцім широкім просторі людей було всього коло сотні тисяч, то-ж із цього вже можна бачити, що скрізь на Запорожжі було просторо і вільно всім.

М. Комарь.

120. Як Запорожці живилися з своєї землі.

Запорозька земля була дуже багата і родюча, ото-ж Запорожці зовсім мало займалися хліборобством. Сами січовики, як військові люди, зовсім не працювали на землі, бо це перш за все вимагає спокійного життя, а січовики мусіли бути раз-у-раз напоготові до війни, до походу, до відсічи татарського нападу, то їм уже було не до плуга. І зімовчаки мало займалися хліборобством, бо то в цій південній і найбільшій гряниці, що межувала з Кримом, було неспокійно від Татарів, що раз-у-раз робили наїзди.

Але й без хліборобства Запорожці мали добрий зиск від скотарства, рибальства та звірячаго промислу. Роскішні Запорозькі вольности: степи, річки, озера та гаї давали всі вигоди до цих промислів.

Та й степи то були, степи! Тоді квіти усякі цвіли, тоді трави великі росли. Ось тут, де тепер церква, так така була тирса у хлопа, як глянеш, так наче жито стоїть; а комиш, як той ліс — здалеку так і біліє, так і вилискується. А що вже пирій, ковила,[1]) горошок — то, як увійдеш у них, так тільки небо та землю і видно: діти було губляться в траві.

Оце підійметься трава вгору, виросте та знов і впаде на землю, та так і лежить, як та хвиля на морі, а поверх неї уже і друга росте. Підеш косити, косою не одвернеш; поженеш пасти коней, то й не побачиш їх; загониш волів, тільки роги мріють. Чи випаде сніг, чи настане зіма — байдужісінько: хоч який буде сніг, а трави не закриє. Пустиш собі коня чи товарину чи овець, то так вони пустопаш і пасуться, тільки коло отари ходили чабанці; а як заженеш овець у траву, то вони поміж нею наче комашня мріють. А що вже поміж тою травою та всяких ягід, то й казати нічого. Оце вийдеш, було, у степ, то як розгорнеш траву, то полуницю так і бери руками.

А бджоли тієї? А меду? Мед і по зімовниках, мед і по бурдюгах так і стоїть, було, у липовниках: скільки хочеш, стільки й бери, більш усього від диких бджіл. Дика бджола скрізь, було, сидить: і на комишах, і на вербах, і у траві.

А ліси то? Бузинина, свидина, вербина, дуби, груші! Грушок, було, як нападає з гилля, то хоч бери граблі та горни валки, так і лежать на сонці, поки не попечуться.

---

[1]) Степова трава.

А звіря, а птиці? Вовки, лисиці, бурсуки, дикі кози — так один за одним біжать, так і пластають по степу. Були ще й дикі свині, такі гладкі та здорові; вони більш усього по плавнях шниряли. Були й дикі коні; вони цілими табунами ходили. А що вже птиці було! Качок, лебедів, дрохов, хохітви,[1]) диких гусей, диких голубів, лелек, журавлів, тетерваків, куропят — така сила, що, як підійметься з землі, сонце застелиться, сяде на дерево, то й гилля не видно, а як спуститься на землю, то вона, наче долівка, так і почорніє. А риби скільки! Оця риба, що тепер, так і за рибу не числилася. Тоді все чечуга, пістрюга, коропи та осетри за все одвічали. У одну тоню її витягали стільки, що на ввесь курінь ставало.

Коло самої Січи на велику просторонь простягався Великий Луг — так звали плавні, а разом і ліс великий, де в озерах і балках риби, а в лісі і плавнях звіря і птиці — аж кишіло. То-ж і не диво, що Запорожці звали Січ — матірю, а Великий Луг — батьком. „Січ — мати, а Великий Луг — батько!“ — казали вони. Добре там було скотарювати, і Запорожці справді розводили багато худоби, коней та овець, як для своїх потреб, так і на продаж в Україні і Польщі. Розміри скотарства були такі великі, що коли в 1769 році Татаре зробили несподіваний напад на запорозькі степи, то за один раз відбили у Запорожців більш як 10.000 коней і рогатої худоби і більш як 100.000 овець. Запорозькі коні славились навкруги далеко, Запорожці навіть посилали в подарунок своїх коней у Петербург.

Багато вони займалися і полюванням; у них були навіть такі козаки, що цілий рік полювали за звірем. Звалися вони лисичниками, бо найголовніше ловили лисиць, хоч багато ловилося й иншого звіря, як от вовків, диких кіз і т. и. Рибальство теж було добре поставлено в Запорожців. Вони мало вживали мяса, а зате дуже любили рибу, вміли добре вялити та солити її і багато її вивозили на продаж в Україну, Польщу і навіть у Московщину.

От із чого, та ще й з військової здобичи жили Запорожці і ніколи нужди не мали. Ходили вони звичайно в простій одежі, а хто мав охоту, то міг ходити трохи не в золоті.

М. Комарь.

---

[1]) Otis tetrax.

121. Рідний край.

Велика — простора земля, яку заселює наш народ.

Простір землі, заселений сьогодня українським народом, лежить між 43° і 54° північної ґеоґрафичної ширини та між 21° і 47° східної довжини від Ґрінича. Від піднебесних Татр, соняшної Гедялі і величної Чорногори, від срібнолентого Сяну, темної Біловежської пущі і бездонних болот Полісся, по осівані устя синього Дунаю, по Чорне море, велитенський Кавказ і далекий, рудими степами оточений, Каспій простяглась наша рідна Україна.

Велика наша земля. Розкинулася вона на широкім просторі 850.000 квадратових кільометрів — мало не півтора тисячі кільометрів завдовжки, а тисячу кільометрів завширшки. Два з половиною місяці часу треба, щоб пройти її здовж, та коло двох місяців, щоб пройти її впоперек, ідучи що-дня по 20 кільометрів.

Можна в якім-небудь напрямку і кілька сот кільометрів переїхати, а зміни в краєвиді або зовсім не видно або, як і видно, то дуже малі. Правда, не така то вже велика одностайність, бо є на Україні і височенні, вічним снігом вкриті гори, є й нижчі верховини з високими живописними горбами і глибокими ярами, багнисті низи і широкі, могилами вкриті, степи.

Здовж південних меж України простягається в двох місцях перервана полоса пасмових гір. Складають їх три гірські системи: Карпати, Яйла (Кримські гори) і Кавказ.

Всі ті гори обнижуються помалу на північ до своїх підгір. За підґіррями Яйли й Кавказа починаються зараз таки великі низи — чорноморський і надкаспійський, що простягаються широкою полосою. Під Карпатами є тільки вузенька несуцільна низова полоса (над Дністром і Прутом), а за нею зараз простяглася велика область чорноморських височин, що обіймає Розточчя (Львівсько-Люблинський хребет) та височини: Волинську, Подільську, Покутсько-бесарабську і Правобічну. По-за тою височинною областю простяглися від півночи і північного сходу низини: Підлясся, Полісся і Наддніпрянська низина. Обмежують їх від сходу Лівобічна височина і Донецький кряж.

Ці низи перепливають великі українські ріки, як Дністер, Бог, Дніпро, Дон і Кубань, що пливуть до Чорного моря. До наших рік зачислюємо й инші, як Сян, Прут і Тису, що тільки в горішнім бігу пливуть на українських землях.

Народу українського живе на тій землі по-над 40 міліонів людей. Коли ми прирівняємо український народ до инших народів, що живуть разом з ним в Европі, то побачимо, що тільки Німців та Москалів є більше, ніж Українців.

На Україні є багато великих і малих городів. Головні є чотирі: Київ над Дніпром, з усіх українських міст найбільший і найкращий, серце України, мати українських городів, столиця всієї України; в Галичині — Львів, давня столиця князя Льва, володаря Галицької України, а тепер найважніше українське місто у Галичині; на Буковині — Чернівці, а на угорській Україні — Ужгород — столиця Прикарпаття. Найбільше портове місто на Україні — Одеса.

На землях України повстала велика українська держава із столицею у Київі.

Степан Рудницький.

122. Фатаморґана в Криму.

Немає слів, щоб розказати, яка то була чудова картина, що зявилась перед нашими очима, коли ми увійшли в Алушту! По крутому спуску розкинулись будинки цього міста і доходять до берега моря. А море! Воно безмежно простяглось перед нашими очима і колихалось, ніби живе. Під промінням ясного сонця, вода вилискувалась блискучими кольорами, тремтіла маленькими бурунами і грала своєю вродою. Море манило нас до себе і примушувало забути про втому, про день важкої подорожі.

— До моря! До моря! — гукали ми, забувши про себе, про те, що ми в чужому місті. Ми не чули нічого, не бачили і поспішали один поперед одного до могутного й чарівного моря.

В Алушті ми наважилися пробути цілий день, щоб докладно оглянути місцевість, та спочити після переходу через Чатир-Даг. Притулок знайшли в земській школі.

Чудовий тихий вечір проганяв геть сон, вливав у тіло бадьорість і кликав на простір з хати. Ми вблагали учителя, щоб пішов з нами після вечері до моря. Гарним здавалось нам море, ще й тоді при першім погляді на його перед заходом, а тепер воно ще краще. Здавалось, ніби-то хтось переніс тебе в невідому чарівну країну й поставив у якийсь чудовий куток землі. З одного боку — Чорне море, а з другого, по-за містом Алуштою, півкругом простягаються гори,

а над усим тим чарівний повновидний місяць став серед неба і розкидає срібне проміння і пригадується мимоволі вірш закоханого в Крим поета Олеся, де він каже:

„Осріблені місяцем гори блищать,
Їм кедри і сосни казки шелестять,
І дивні пісні їм співають вітри,
Що нишком підслухали в моря з гори.“

Думи рояться в голові, а море, як велитенська жива істота, ворушиться, дише, здіймає могутні груди, полоще білястими хвилями берег, грається береговими камінцями, шумить і ніби то нашіптує якусь чарівну казку. Ту казку задумливо слухають гори, вкриті кучерявими густими деревами. В сутінках місяшної ночи вони ніби надійшли до самісінького берега. Довго ми стояли, як зачаровані, стояли нерухомо, з такими думками, що їх не зміг-би висловити ніхто. Стояли мовчки, як перед чимсь святим і великим.

Пізно вже вивів нас учитель з мовчанки, запрохуючи до хати.

Повертаючи до школи, ми тихо вели між собою розмову, такі то вже раді та задовольнені. Не хотілось лишати моря і йти в хату, здавалось, що ніч ця пройде без спання, — такі бадьорі були ми всі. Але день ходьби і пізній час взяли своє. Не встигли ми гаразд вкластися, як сон уже розвівав над нами свої легкі крила, переносив в инше царство і доповняв дійсність чарівними малюнками.

— Вставай! Вставай! — залунав чийсь голос над нашими головами. — Ранок уже! Сонце зійшло!

Ми не раді були такому вигукуванню. Стомлені за вчорашній день ноги ще не зовсім відпочили. При кожнім рухові вони боліли і здавались важкими, як пуди.

— А-ну, жвавіш, хлопці, вдягайтесь, сніданок готовий! — гукнув у двері учитель.

— Та ноги болять! Ще трохи спочиньмо, — зауважив котрийсь із кутка.

— Нічого. Розходитеся, то перестануть боліти! Вставайте, хто не хоче спізнитись. Зараз ідемо оглядати Алушту і місцевости довкола неї.

Такі слова примусили кожного жвавіш заворушитись, бо нікому не хотілось зостатись позад товаришів. Через яку годину ми вже вийшли на вулицю, щоб оглянути до сніданку місто.

Алушта місто невелике, нагадує більш велику слободу. Та й містом вона стала тільки з 1902 року, а до того часу була селом. Вона має те значіння, що уявляє з себе гарне місце і приваблює на кожне літо багато людей з ріжних, близьких і далеких місцевостей. Переважно сюди приїжжають недужі на груди, щоб покупатись у морі та подихати чистим повітрям.

Повітря тут справді дуже чисте, бо тому сприяє з одного боку море, а з другого — великі площі садів та лісів. Особливо цікавого, що-б звернуло нашу увагу, в самім місті нічого нема. Нас манило те, що за Алуштою: зелені площі лісів, що хвилями деруться до верхівлів гір, здавались нам зачарованим царством. Проти ранкового сонця вони, вкриті тонкою сизою наміткою, ніби то ховали в своїх гущавинах ту таємницю, що нам бажано було бачити.

— А скоро ми підемо в гори? — запитав Іван. Йому, видно, не дуже до вподоби була Алушта.

— А ось поснідаємо та й рушимо. Звичайно, далеко не будемо заходити, а оглянем тільки ті місцевости, що є між Алуштою й горою Демерджі.

Між иншими горами — Демерджі особливо велике враження зробила на нас. Вся вона складається з сірого дикого каміння, і місцями поверхня її (особливо боки схилів) вкрита ріжними рослинами. В багатьох місцях видніються великі щілини, що повстали з ріжних причин. Ці щілини нагадують якісь фантастичні помешкання і малюють в нашій уяві якихось не менш фантастичних мешканців, що лишили свої захистні куточки тільки на час нашого перебування на цій горі.

Поміж щілинами в багатьох місцях розкидані великі каміння, ріжноманітні по своєму дивовижному вигляду. Де-які з їх нагадують живих істот з якогось казкового краю. Особливо вражає своїм виглядом одна велика скеля, котру найкраще видно з гостинця, що проходить повз гору Демерджі. Здається, ніби зверху гори сидить надзвичайно велика жіноча постать, вилита з бронзи.

На верхівлі Демерджі особливо цікаво поглянути було нам на один колодязь, що красувався між багатьома иншими, до нього подібними. Цікавість та в тому, що цей колодязь бездонний. Скільки-б не дивився в чорну його пельку, скільки-б не напружував очей, а дна побачити годі. Пробували кидати каміння туди і ловити ухом згук, що вчується від того, коли вдариться камінь об дно, але і це було даремним. Камінь поринав в темряві і ніби то застигав там в темному повітрі нерухомо, бо не чути було ні згуків ні шелесту.

Увесь день ми ходили по цих горах та купалися в соняшному повітрі. Тільки над вечір помітили, що з моря, мов отара білих овечок, почали здійматися хмарки і застеляти небо. Хмари посувались так хутко, що через пів години майже все небо закрилося ними. Це примусило нас подумати про домівку, бо боялися опинитися під дощем. Ми почали збіратися додому і тут були здивовані надзвичайним явищем.

Раптом Іван закричав не своїм голосом і підскочив до гурту хлопців, що розглядали з учителем якогось камінця.

— Що? Що таке? — звернулися ми до нього. Але він, увесь бліднй, нічого не говорив, а тільки дивився кудись у далечінь неба.

— Чи не вкусила тебе часом гадюка? — запитав стурбовано учитель.

Іван крутив головою і підняв руку, показуючи на небо, вкрите хмарами. Всі звернули туди свої очі.

— Святі!! Дивіться! — промовив Іван якось то пошепки.

Між хмарами в бік од нас ми побачили велику гору і на тій горі купу людей.

Якийсь жах і невідоме почуття обгорнули душі наші.

Ми не знали, що робити.

— Не жахайтесь, — звернувся до нас учитель, — а краще придивіться, чи не побачите ви в тій купі людей чогось подібного до нас?

Ми почали пильно дивитись і помітили, що справді гора, що зявилась у хмарах нагадувала гору Демерджі, а купа тих людей була подібна до нас.

Це нас ще більше здивувало, і ми дивились на учителя запитливо, чекаючи від його пояснень.

— Щасливі ви хлопці, що на свої очі побачили це явище. Воно зоветься фатаморґаною, то-б то привидом. А дивуватись тут нема чого. Це тільки відбитка у хмарах або в повітрі, заповненому водяною парою того, що є на землі. Ви не дивуєтесь, коли бачите своє обличчя, заглядаючи у відро з водою або в дзеркало. Так і тут не треба дивуватись, бо то тільки, кажу, одбитка тої гори, на котрій ми стоїмо з тим, що на ній є.

Довго, як зачаровані, стояли ми перед цим явищем і тільки рушили в дорогу додому, коли воно розплилося у повітрі і зовсім зникло.

Юрій Сірий.

Зміст.

ПОЕЗІЯ.

А. Епична поезія.

І. Казки.

Сторона.

1. Злидні — народна казка 5
2. Чародійна скринка — Браття Ґріми 8
3. Три брати — народна казка 11
4. Хатка в лісі — Браття Ґріми 17
5. Царевич Яків — народна казка 22
6. Летючий корабель — народна казка 32
7. Про бідного парубка й царівну — народна казка 41
8. Як шестеро пройшли через увесь світ — Браття Ґріми 48
9. Мати — Г. Андерсен 55

ІІ. Перекази.

10. Кирило Кожумяка — народний переказ 61
11. Перекази про давній Київ — Іван Левицький 64
12. Турова круча — Панько Куліш 66
13. Віщий Олег — Степан Руданський 68
14. Євшан-зілля — Микола Вороний 71

ІІІ. Міти.

15. Лісовий царь Ох — народний міт 74
16. Про морського царя й його дочок — народний міт 82

IV. Леґенди.

17. Брат у брата на тому світі — народна леґенда 89
18. Праведний у церкві — народна леґенда 92
19. Початок світа — Степан Руданський 94
20. Богоданна доня Цариці Небесної — Браття Ґріми 98

V. Сміховинки.

21. Скупий — народна сміховинка 106
22. Драбина — народна сміховинка 106
23. Господарь і циган — народна сміховинка 106
24. Тепер мені не до соли — народна сміховинка 107
25. Оциганив — Степан Руданський 107

VI. Оповідання.

Сторона.
26. Історія осла — Віктор Ракоші 108
27. Доктор Всеугадько — Браття Ґріми 112
28. Свекор — С. Васильченко 115
29. Гірка праця — Гр. Шерстюк 119
30. Слон-бунтарь Моті — Редіярд Кіплінґ 122
31. Ялинка — Михайло Коцюбинський 129
32. Малий жебрак — Светозор Чоровић 136
33. У вивозі — Іван Франко 139
34. Калічка — Степан Ковалів 143
35. Хуртовина — Едмондо де Амічіс 147
36. У січовій школі — Андрій Чайковський 152
37. Чубова редута — Андрій Чайковський 159
38. Марш Сагайдачного — Микола Чернявський 161
39. Герцеґовинка — Светозор Чоровић 164
40. Малий писарь — Едмондо де Амічіс 170
41. Сагайдачний у школі в Острозі — Андрій Чайковський 177
42. Орлиця — Йонас Лі 183
43. Урятувала — Віра Лебедова 187
44. Олеся — Борис Грінченко 191
45. На прощі у Київі — Панько Куліш 198
46. Китайська яблунька — Степан Ковалів 201
47. Для хворого Федя — Тимотей Бордуляк 208
48. Дорош — Олекса Стороженко 212
49. Під школою — С. Васильченко 217

VII. Віршові оповідання.

50. Св. Андрій на київських горах — Василь Щурат 221
51. Святослав — Василь Щурат 221
52. Смерть козака — Сидір Воробкевич 222
53. Плач Ярославни — Василь Щурат 223
54. Козацький бенкет — Сидір Воробкевич 224
55. Вибір гетьмана — Тарас Шевченко 225
56. Петрусь — Борис Грінченко 226
57. Пастушки — Борис Грінченко 228
58. Козак — Спиридон Черкасенко 230
59. Зеленожупанник — Спиридон Черкасенко 230
60. Наймичка — Тарас Шевченко 231

Б. Лірична поезія.

61. Татарський напад — народна пісня 240
62. Татарський попас — народна пісня 240
63. Пороги — Микола Чернявський 241
64. Козак вибірається в похід — народна пісня 241

Сторона.

65. Посів пана Чарнецького — Василь Щурат 242
66. Чигирин — Тарас Шевченко 242
67. Рідний край — Микола Чернявський 242
68. Де срібнолентий Сян пливе — Григорій Цеглинський 243
69. Буковина — Сидір Воробкевич 243
70. Поділля — Леся Українка 243
71. Волинь — Олена Пчілка 244
72. Наша слава — Тарас Шевченко 244
73. Село на Україні — Тарас Шевченко 244
74. В Карпатах — Спиридон Черкасенко 245
75. Край в пожежі — Спиридон Черкасенко 245
76. Заповіт Тарасового батька — Богдан Лепкий 245
77. На святий вечір — Богдан Лепкий 246
78. Дивувалась зіма — Іван Франко 247
79. Весна — Іван Франко 247
80. Ранок — Борис Грінченко 248
81. Подивись! — Борис Грінченко 248
82. Весна — Спиридон Черкасенко 249
83. Зорі — Борис Грінченко 249
84. У страстний четвер — Василь Щурат 250
85. Червона калино! — Іван Франко 250
86. Смереко, смереко! — Марійка Підгірянка 251
87. Громом розбита ялице — Богдан Лепкий 251
88. Пісня сироти — народна пісня 252
89. Страшний косарь — Тарас Шевченко 252
90. У Задушні дні — Богдан Лепкий 253
91. Погідна ніч літня — Іван Франко 253
92. В жнива — Богдан Лепкий 254
93. Притча — Василь Щурат 255
94. Вільна Україна — О. Олесь 255
95. Народ і поет — О. Олесь 255
96. Живи Україно! — О. Олесь 256

В. Дидактична поезія.

Байки.

97. Осел і лев — Іван Франко 257
98. Війна між псом і вовком — Іван Франко 261
99. Погане каченя — Г. Андерсен 268
100. Білавка — Г. Андерсен 276
101. Синиця — Леонид Глібів 280
102. Мурашка та полевий коник — Михайло Старицький 280
103. Жаба й віл — Леонид Глібів 281
104. Чиж та голуб — Леонид Глібів 282
105. Орачі і муха — Леонид Глібів 282
106. Ворона і лис — Степан Руданський 283

ПРОЗА.

Сторона.

107. Тарас Шевченко — Грицько Коваленко-Коломацький 287
108. Давні українські пісні й народні казки — Остап Макарушка 298
109. Великий князь — Іван Крипякевич 300
110. Княжий город Галич — Іван Крипякевич 308
111. Руйнування Київа Москалями — Борис Грінченко 313
112. Військо княжих часів — Іван Крипякевич 316
113. Татарський погром України — Михайло Грушевський 320
114. Про перші друкарні на Україні — Богдан Лепкий 323
115. Як козаки лагодяться в морський похід — Михайло Грушевський . . . 325
116. Острог-осередок освіти на Україні — Михайло Грушевський 328
117. Молоді літа Хмельницького — Михайло Грушевський 329
118. Дніпро — Степан Рудницький 332
119. Землі Запорожців — М. Комарь 334
120. Як Запорожці живилися з своєї землі — М. Комарь 336
121. Рідний край — Степан Рудницький 338
122. Фатаморґана в Криму — Юрій Сірий 339

Спис авторів.

а) Українські письменники:

Бордуляк Тимотей:
Для хворого Федя.

Васильченко С.:
Під школою.
Свекор.

Воробкевич Сидір:
Буковина.
Козацький бенкет.
Смерть козака.

Вороний Микола:
Євшан зілля.

Глібів Леонид:
Жаба й віл.
Орачі і муха.
Синиця.
Чиж та голуб.

Грінченко Борис:
Зорі.
Олеся.
Пастушки.
Петрусь.
Подивись!
Ранок.
Руйнування Київа Москалями.

Грушевський Михайло:
Молоді літа Хмельницького.
Острог осередок освіти на Україні.
Татарський погром України.
Як козаки лагодяться в морський похід.

Коваленко-Коломацький Грицько:
Тарас Шевченко.

Ковалів Степан:
Калічка.
Китайська яблунька.

Комарь М.:

Землі Запорожців.
Як Запорожці живилися з своєї землі.

Коцюбинський Михайло:

Ялинка.

Крипякевич Іван:

Великий князь.
Військо княжих часів.
Княжий город Галич.

Куліш Панько:

На прощі в Київі.
Турова круча.

Лебедова Віра:

Урятувала.

Левицький Іван:

Перекази про давній Київ.

Лепкий Богдан:

В жнива.
Громом розбита ялице.
Заповіт Тарасового батька.
На святий вечірь.
Про перші друкарні на Україні.
У задушні дні.

Макарушка Остап:

Давні українські пісні й народні казки.

Народні казки:

Злидні.
Летючий корабель.
Про бідного парубка й царівну.
Три брати.
Царевич Яків.

Народні леґенди:

Брат у брата на тому світі.
Праведний у церкві.

Народні міти:

Лісовий царь Ох.
Про морського царя й його дочок.

Народні перекази:

Кирило Кожумяка.

Народні пісні:

Козак вибірається в похід.
Пісня сироти.
Татарський напад.
Татарський попас.

Народні сміховинки:

Господарь і циган.
Драбина.
Скупий.
Тепер мені не до соли.

О. Олесь:

Вільна Україна.
Живи, Україно!
Народ і поет.

Підгірянка Марійка:

Смереко, смереко!

Пчілка Олена:

Волинь.

Руданський Степан:

Віщий Олег.
Оциганив.
Початок світа.
Ворона і лис.

Рудницький Степан:

Дніпро.
Рідний край.

Сірий Юрій:

Фатаморґана в Криму.

Старицький Михайло:

Мурашка та полевий ковик.

Стороженко Олекса:

Дорош.

Українка Леся:

Поділля.

Франко Іван:

Весна.
Війна між псом і вовком.
Дивувалась зіма.
Осел і лев.
Погідна ніч літня.
У вивозі.
Червона калино.

Цеглинський Григорій:

Де срібнолентий Сян пливе.

Чайковський Андрій:

Сагайдачний у школі в Острозі.
У січовій школі.
Чубова редута.

Черкасенко Спиридон:

Весна.
В Карпатах.
Зеленожупанник.
Край в пожежі.
Козак.

Чернявський Микола:

Марш Сагайдачного.
Пороги.
Рідний край.

Шевченко Тарас:

Вибір гетьмана.
Наймичка.
Наша слава.
Село на Україні.
Страшний косарь.
Чигирин.

Шерстюк Грицько:

Гірка праця.

Щурат Василь:

Плач Ярославни.
Посів пана Чернецького.
Притча.
Св. Андрій на київських горах.
Святослав.
У страстний четвер.

б) Чужі письменники:

Андерсен Г.:

Мати.
Погане каченя.
Білавка.

Амічіс Е.:

Малий писарь.
Хуртовина.

Брати Ґріми:

Богоданна доня Цариці Небесної.
Доктор Всеугадько.
Хатка в лісі.
Чародійна скрипка.
Як шестеро пройшли через увесь світ.

Кіплінґ Редіярд:

Слон-бунтарь Моті.

Лі Йонас:

Орлиця.

Ракоші Віктор:

Історія осла.

Чоровић Светозор:

Герцеґовинка.
Малий жебрак.

Шкільні книжки.

Видавництва „Чайка“.

1. Антін Крушельницький: **Граматка (Букварь) і Перша читанка** (з малюнками в трьох барвах), для першого року науки.
2. Антін Крушельницький: **Друга читанка** (з малюнками) для другого року науки.
3. Антін Крушельницький: **Третя читанка** (з малюнками) для третього року науки.
4. Антін Крушельницький: **Пята читанка** (з малюнками) для пятого року науки.
5. Антін Крушельницький: **Шоста читанка** (з малюнками) для шостого року науки.
6. Антін Крушельницький: **Сьома читанка** для сьомого року науки.
7. Антін Крушельницький: **Восьма читанка** для восьмого року науки.
8. Антін Крушельницький: **Вибір з українського народного письменства** I том (1798—1876).
9. Антін Крушельницький: **Вибір з українського народного письменства** II том (1876—1920).
10. Спиридон Черкасенко: **Початок**, граматка до науки читання й письма.
11. Спиридон Черкасенко: **Рідна школа**, читанка друга.
12. Спиридон Черкасенко: **Рідна школа**, читанка третя.
13. Спиридон Черкасенко: **Рідна школа**, читанка четверта.
14. 15. Спиридон Черкасенко: **Короткий курс правопису**, I і II частина.
16. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, I том, Початкова ґеоґрафія. для середніх шкіл.
17. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, II том, Ґеоґрафія Европи.
18. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, III том, Ґеоґрафія поза-европейських країн.
19. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, IV том, Загальна ґеоґрафія.
20. Іван Фещенко-Чопівський: **Економична ґеоґрафія України.**

(3р. Р
3068
16р 44г. (1986)